

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADİ VE İKTİSADİ BÜYÜME BİLİM DALI

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA TÜRKİYE
CUMHURİYETİ'NDE MUHAFAZAKARLIĞIN
YÜKSELİŞİ VE KALKINMA SORUNSAĞI**

Doktora Tezi

EMRE BALIKÇI

İstanbul, 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADİ VE İKTİSADİ BÜYÜME BİLİM DALI

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA TÜRKİYE
CUMHURİYETİ'NDE MUHAFAZAKARLIĞIN
YÜKSELİŞİ VE KALKINMA SORUNSAĞI**

Doktora Tezi

EMRE BALIKÇI

DANIŞMAN: DOÇ.DR MEHMET ŞİŞMAN

İstanbul, 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı KALKINMA İKTİSADİ VE İKTİSADİ BÜYÜME BÖLÜMÜ
Dalı Doktora öğrencisi EMRE BALIKÇI'nın tez çalışması Enstitümüz Yönetim
Kurulunun 20.11.2009 tarih ve 2009-18/39 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy
birliği / oy çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

- Tez Savunma Tarihi : 08.10.2010
- 1) Tez Danışmanı : DOÇ. DR. MEHMET ŞİŞMAN
- 2) Jüri Üyesi : PROF. DR. FUAT ERCAN
- 3) Jüri Üyesi : PROF. DR. NESRİN SUNGUR
- 4) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. ASİM KARAÖMERLİOĞLU
- 5) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. NADİR ÖZBEK

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TABLO LİSTESİ	iv
ÖNSÖZ	v
1.GİRİŞ	1
2.KALKINMA İKTİSADI VE MUHAFAZAKARLIK	
2.1. Üçüncü Dünya’da Kalkınamamanın Nedenleri ve Müdahale.....	12
2.2. Lerner ve Balgat’taki “Dünyevileşme”.....	20
3. TÜM YÖNLERİYLE TÜRKİYE’DE YAŞANAN KALKINMA	
3.1. İktisadi Dönüşüm.....	27
3.2.Makro Sosyal Göstergeler.....	37
3.3. Kalkınma ve Zihinsel Dönüşüm	41
4. AYDINLANMA KARŞITI BİR İDEOLOJİ: MUHAFAZAKARLIK	
4.1. Aydınlanma ve “Sapere Aude”.....	48
4.2. “Sapere Aude”den Geçmişin “İlahi Takdir”ine.....	54
4.3. Türkiye’de Tek Parti Dönemi Muhafazakârlığı ve Aydınlanmacılığına Dair.....	60

5. ALTERNATİF BİR YAKLAŞIM: PROPAGANDA İNCELEMESİ

5.1. Propaganda Aslında Neleri İçerir.....	64
5.2. Halihazırdaki Propaganda Literatürü.....	66
5.3.Yöntem.....	69

6. TÜRKİYE’DE II.DÜNYA SAVAŞI SONRASI MUHAFAZAKARLIK

6.1. 1946-1954 Dönemi.....	76
6.1.1. Toplum Psikolojisini ve Ekonomik Yapıyı Etkileyen Olaylara Bakış.....	76
6.1.2. DP’nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri Öncesi Propaganda...	100
6.1.3. 1946 Seçimleri Sonrasında Muhafazakarlaşma ve Ekonomik Konulardaki Değişimler.....	110
6.1.3.1. CHP’nin 7.Kurultay’ı.....	119
6.1.3.2. Thornburg Raporu.....	124
6.1.3.3. 1948 Türkiye İktisat Kongresi.....	127
6.1.3.4. 1946-1950 Arasında Muhafazakârlaşma Konusundaki Gelişmelere Yakından Bakış.....	133
6.1.4. 1950 ile 1954 Arasındaki Gelişmeler.....	143
6.1.5. Ara Seçimlerden 1954 Seçimlerine Kadar Geçen Süre İçerisindeki Gelişmeler.....	159
6.1.6. 2 Mayıs 1954 Seçimleri ve Değerlendirme.....	176
6.2. 1954 – 1960 Arası Dönem.....	178
6.2.1. 1954 – 1960 Arasında Toplum Psikolojisini ve İktisadi Gelişmeleri Etkileyecek Olaylar.....	180
6.2.2. 1954-1960 Yılları Arasında Yerli Sermayenin Değişen Talepleri.....	184

6.2.3. 1954-1960 Yılları Arasında Uluslararası Sermayenin	
Değişen Talepleri.....	186
6.2.4. 1954-1960 Arasındaki Siyasi Olaylar ve Propaganda.....	192
6.2.4.1. 1954 Seçimleri Sonrası.....	192
6.2.4.2. 1955 Belediye Seçimleri Propaganda Dönemi.....	201
6.2.4.3. Belediye Seçimlerinden Sonraki Dönem.....	205
6.2.4.4. 1957 Seçimleri Propaganda Dönemi.....	218
6.2.4.5. 1957 Seçimleri Sonrası.....	228
7. SONUÇ.....	258
EKLER.....	265
KAYNAKÇA.....	273

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1 :	1948 Fiyatlarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla; Yıllık Ortalamalar.....	28
Tablo 2 :	1950-1960 Yıllarında GSHH Büyüme Oranları.....	28
Tablo 3 :	Sanayinin Gelişme Temposu (1948 – 100 Olarak).....	30
Tablo 4 :	İmalat Sanayinin Gelişimi.....	31
Tablo 5 :	Tarımda Atılım 1949-1951.....	32
Tablo 6 :	DP Dönemi Ulaşım İmkânları Artışı.....	33
Tablo 7 :	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1946-1950).....	34
Tablo 8 :	Dış Borç Ve Cari İşlem Açıkları ve İlgili Oranlar.....	35
Tablo 9 :	TEFE Enflasyon ve Geçinme Endeksi Oranları (1950-1959)	36
Tablo 10 :	Türkiye Nüfusu ve İşgücü Yapısının Değişimi (1950-1965)	37
Tablo 11 :	Kentleşme Oranları (1927-1960).....	38
Tablo 12 :	Okullaşma Oranları (1950-51, 1960-61).....	40
Tablo 13 :	Kütüphane ve Kitap Sayıları (1950, 1960).....	40
Tablo 14 :	Ereğli’de Babaların Oğulları için Arzu Ettiği Meslekler (1964) 42	
Tablo 15 :	Meslek Tercihlerinde Şehirleşme Eğilimi.....	43
Tablo 16 :	“Bu Dünyada Rahat Yaşamak Önemli mi” Sorusuna Yanıtlar	44
Tablo 17 :	Köylülerin Gelecekte Beklentileri.....	45
Tablo 18 :	Köylülerin Başarıyı Açıklama Biçimleri.....	46

ÖNSÖZ

Yaklaşık 2.5 yıllık bir çalışmanın ürünü olan bu tez, kuşkusuz benim dışımda bir çok değerli hocam ve büyüğümün de emeğini içermekte. Öncelikle bu zorlu dönem boyunca benden yardımını, ilgisini ve görüşlerini hiç esirgemeyen ve tezin gayriresmi danışmanlığını üstlenen Boğaziçi Üniversitesi öğretim görevlilerinden hocam Doç.Dr.Asım Karaömerlioğlu'na teşekkür etmek isterim. Konu seçiminden tezin kurgusuna; yazım tekniğinden metodolojik tercihlere kadar kendisinin bana büyük desteği olmasaydı bu çalışmanın ortaya çıkması mümkün olmazdı. Doktora öğrenimim boyunca hiçbir görüşme talebimi geri çevirmeyen ve tezimin son halini büyük bir titizlikle okuyarak değerli eleştirilerini benimle paylaşan resmi danışmanım Doç.Dr.Mehmet Şişman'a da müteşekkirim. Yaz kış demeden bütün izleme jürilerime büyük özveri göstererek katılan ve tezimin ilk taslaklarına dair görüşleriyle bu çalışmaya büyük katkı sağlayan değerli hocam Prof.Dr.Nesrin Sungur'a da bir teşekkürü borç bilirim. Bana okuma ve öğrenme aşkını aşılayan hocam Prof.Dr.Fuat Ercan'ın eleştirileri de, kişiliğimin olduğu kadar bu tezin de şekillenmesinde büyük pay sahibi oldu. Tezin yazım aşamasında 2 ay boyunca Ziyaretçi Araştırmacı olarak bulunduğum İsveç'in Växjö Üniversitesi'nde bana mükemmel bir çalışma ortamı sağlayan Sosyal Bilimler Okulu Dekanı Doç.Dr.Stefan Höjelijd'in ve bana önerdiği teorik okumalarla zihnimi açan Dr.Karl Loxbo'nun da ismini burada anmadan geçemeyeceğim. Bu çalışmayla ilgili yorucu arşiv çalışmasını daha rahat sürdürebilmem için bana Milliyet gazetesinin elektronik arşivinden yararlanma imkânı sağlayan Hürriyet gazetesi yazarı ve Milliyet gazetesi eski Genel Yayın Yönetmeni Sedat Ergin'i, bana sadece gazeteciliği değil yazı yazmasını da öğreten Milliyet gazetesi yazarı ve eski Dış Haberler Servisi Müdürüm Kadri Gürsel'i ve hem öğrencisi hem de okuru olmaktan her zaman büyük gurur duyduğum Milliyet gazetesi yazarı Melih Aşık'ı da burada sevgi ve saygıyla anmak istiyorum. Nihayet bu çalışmayı üç kişiye adanmak istiyorum: İlkokuldan beri iyi bir eğitim almam için büyük çaba ve fedakarlık gösteren ve çocuklarına her zaman anlayışlı bir dost olmayı başarabilen annem Türkan Balıkçı'ya; hem şefkatli bir kardeş, hem koruyucu bir baba, hem de keyifli bir arkadaşım olabilmeyi aynı anda başarabilen ve bana maddi manevi her türlü desteği veren ağabeyim Engin Balıkçı'ya; ve henüz başında olduğum aydın bir insan olma mücadelemın tüm sıkıntı ve zorluklarına benimle birlikte katlanma cesaretini gösterebilen nişanlım Nevin Donat'a...

EMRE BALIKÇI

1.GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasını takip eden yıllar, Türkiye’de çok önemli toplumsal dönüşümlerin yaşandığı bir dönemi işaret eder. Bu dönemde yaşanan en büyük değişimlerden biri kuşkusuz cumhuriyetin kurulduğu tarihten bu yana sürdürülen tek partili siyasi sistemin yapılan ilk serbest seçimlerle birlikte son bulması ve çok partili sistemin ilerleyen yıllarda iyice kurumsal hale getirilmesiydi. Demokrasiye geçişin arkasında diğer tarihsel nedenlerle birlikte kuşkusuz savaş sonrası yıllarda kurulmakta olan ABD liderliğindeki batı bloğunun ya da bir başka deyişle “Hür Dünya”nın yanında olma isteği de vardı. Bunun yanında Türkiye, savaş sonrası yıllarda da ekonomisinde önemli bir dönüşüm yaşıyordu. Ekonomik liberalizasyon, ağır sanayi programının bir kenara bırakılarak hafif sanayiye önem veren bir ekonomik anlayışın hayata geçirilmesi, özellikle Demokrat Parti’nin iktidara gelmesinin ardından artan dış yardımların etkisiyle tüm yurttan hızlı bir yatırım programı ve kilometrelerce uzunluktaki yol inşaatları ülkenin fiziksel çehresini oldukça önemli ölçüde değiştirmişti. Tabii bu değişimler köyden kente hızlanan göç, nüfus artışı, köylerdeki çalışma yaşantısının değişmesi ve bunun kırsal alandaki halkın kültürel hayatında büyük dönüşümlerle el ele gitmekteydi.

Aynı dönemde dünyada da büyük ekonomik ve siyasi dönüşümler yaşanmaktaydı. Yaklaşık 6 yıl süren İkinci Dünya Savaşı’nda mağlup olan Almanya ve müttefikleri karşısında galip devletler arasında süper güç olarak ortaya çıkan ABD ve SSCB’nin arasında başlayan Soğuk Savaş devri ve yıkık ve savaş yorgunu Avrupa üzerinde bu iki kutbun rekabeti Üçüncü Dünya ülkelerinin de kaderini önemli ölçüde etkileyecek olan gelişmelerdi. İki dünya savaşı arasındaki yıllarda özellikle Büyük Bunalım’ın yarattığı özel koşullar nedeniyle kendi sorunlarına odaklanan Batılı ülkeler yeni dönemde gözlerini yeniden Batı dışı ülkelere çevirecekti. Savaş yıllarından sonra Batı bloğunun tartışmasız hegemonik gücü olarak ortaya çıkan ABD, bir yandan savaş yıllarında harap olmuş Batı Avrupa’nın yeniden inşasıyla uğraşırken diğer yandan da az gelişmiş dünyanın komünist SSCB’nin etkisi altına girmemesi için uğraş veriyordu. İki blok arasındaki rekabetin sonucunda ABD Başkanı Harry Truman 1949 yılında başkanlık yemininin ardından yaptığı konuşmasında, “ekonomik olarak geri kalmış

bölgelerin halklarının kaynaklarını geliştirerek yaşam koşullarını iyileştirme çabalarına yardımın” ABD’nin başlıca politikalarından biri olacağını açıklıyordu.¹ Bu bölgelerin yaşam koşullarının nasıl iyileştirileceği sorusuna yanıtı ise “Kalkınma İktisatçıları”nın çalışmaları verecekti.

Genel olarak değerlendirildiğinde Kalkınma İktisatçıları’nın çalışmaları iki düzeyi içeriyordu. İlk olarak, “azgelişmiş” olarak değerlendirilen üçüncü dünya ülkelerinin bu durumlarının nedenleri üzerine bir analizi içeren bu çalışmalar daha sonra da bu azgelişmişlik halinden nasıl kurtulunacağını reçetesini vermeye çalışıyordu. Azgelişmişliğin nedenini, azgelişmiş ülkelerin içsel ekonomik ve kültürel koşullarıyla açıklayan kalkınma iktisatçıları üçüncü dünya ülkelerinin bu koşullardan kurtulabilmeleri için dışarıdan yapılacak bir müdahalenin olumlu sonuçlar doğuracağına ve azgelişmişliğin üstesinden gelinebileceğine dair bir iyimserlik de taşıyorlardı. Kalkınma yazını içerisinde iktisadi değişkenlere önem veren düşünürlere göre azgelişmişliğin nedeni tasarruf eksikliğine bağlı iktisadi büyüme olarak belirlenirken bunun üstesinden gelecek müdahale, gelişmiş ülkelerden dış yardım ya da borç şeklinde sağlanacak olan bir tasarruf transferiydi. Kültürel değişkenlere önem veren kalkınmacılara göre ise sorun azgelişmiş ülkelerde üretim artışına ve dolayısıyla iktisadi büyümeye engel oluşturan zihinsel ve kültürel formlardı. Yapılacak müdahale de hükümet bazında gerekli iktisat politikalarıyla beraber “mevcut kültürel ve sosyal güçlerin yarattığı kültürel ve sosyal güçlerin yarattığı tezatları” yok etmekte. Hoselitz’in dediği gibi özellikle bu dönemlerde azgelişmiş ülkelerde görev alan Birleşmiş Milletler görevlilerin yapacağı da buydu.² Çok açıktı ki, azgelişmiş ülkelerin gelişmesi için yapılacak olan bu müdahale Batılı ülkelerin insani duygularının bir sonucu değildi. Amaç Batı bloğunun Üçüncü Dünya’daki etki alanını genişletmek ve bu ülkelerdeki kapitalist üretim ilişkilerini yaygınlaştırarak Sovyet yayılmasına karşı korumaktı.

Türkiye’de bu yıllarda yaşanan dönüşümün, dünya genelinde bahsedilen bu gelişmelerle ilişkisini inkâr etmek mümkün değildir. Zaten bu tezin konu alacağı İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Türkiye’de yapılan ilk tek dereceli serbest seçimlerden, 27

¹ David Harrison. **The Sociology of Modernization and Development**, London: Unwin Hyman, 1998, s.8

² Bert Hoselitz. **Ekonomik Kalkınmanın Sosyolojik Yönleri**, Ankara: Yarın Yayınları, 1970, s.14

Mayıs 1960 askeri darbesinin yapıldığı tarihe kadar süre içerisinde ülkede gerçekleşen iktisadi ve kültürel değişimler neredeyse tamamıyla Kalkınma İktisatçıları'nın öngördüğü yönde gelişmiştir. Kalkınma İktisatçıları tarafından tüm üçüncü dünya ülkeleri için kuramsallaştırılan ve dönem boyunca ülkeye gelerek incelemelerde bulunan Amerikalı uzmanlar tarafından somutlaştırıldığı şekilde bir dönüşüm yaşayan Türkiye'de gerçekleşenler, dönem boyunca sadece iktisadi gelişmelerin değil kültürel değişimlerin de tek bir mantık dahilinde süregittiği kanısını güçlendirmektedir. Durum böyle olunca Türkiye'nin 1946 ila 1960 arasındaki tarihi, genellikle sadece uluslararası kapitalizmin ve buna ortaklık eden ulusal büyük sermayenin tarihi olarak yazılmıştır. Bunun sonucunda da dönem boyunca gerçekleşen bir çok olay, Türkiye'nin kapitalistleşme sürecine bağımlı bir değişken olarak ele alınmıştır.

Sadece 1946 ila 1960 arasında değil günümüzde de yaşananların çok büyük bir kısmının Türkiye'de ve dünyada hakim olan kapitalist üretim tarzının koyduğu sınırlar içerisinde gerçekleştiğini inkâr ediyor değilim. Ancak bununla birlikte, Türkiye'nin 1946 ila 1960 yılları arasında yaşadığı kalkınma serüveninin tarihinin sadece sermayenin kapitalist sistemin dinamiklerinin değil toplumun tümünün aktif olduğu şekilde yazılmasının önemli olduğunu düşünüyorum. Bu bize gelecekte geçmişe bakıldığında tek bir hakim sınıf tarafından ve tek bir motifle (iktisadi bir sistem olan kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda) gerçekleştirildiği düşünülen dönüşümlerin - en azından incelenilen dönem içerisinde - çoğu zaman farklı sınıflar arasında çatışmalara konu olduğunu ve en sonunda hakim sınıfın inisiyatifi doğrultusunda kabul ettirildiği durumlarda bile aslında toplumun kendisine koyduğu doğal sınırların içerisinde hareket etmek durumunda olduğunu gösterme kapasitesine sahiptir. Böylece İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin ağır sanayileşme planından vazgeçerek tarıma ve hafif sanayiye önem vermeye başlamasının sadece Avrupa'da başlayan yiyecek kıtlığına karşı ABD'nin Türkiye'yi Avrupa'nın "tarım deposu" haline getirme isteğiyle değil, tek parti döneminde şehrin kendilerine karşı kayırılmasından ve yaşam seviyelerinin sürekli olarak düşmesinden usanmış olan ülkenin yaklaşık yüzde 70'ini oluşturan Türk köylüsünün talepleriyle de açıklanması mümkün hale gelir. Ya da yine incelenilen dönemin sonunda geçilecek olan planlı ekonominin sadece Türkiye'de sermaye birikiminin vardığı aşama ile değil, aynı zamanda halkın planlamaya Demokrat

Parti'nin ülke kaynaklarının boşuna harcanmasına yol açan keyfi davranışlarına son verecek bir araç gözüyle bakmasıyla da ilgili olduğu görülebilir.

Türkiye'nin söz konusu yıllarda hızla kapitalistleşmesinin yaşadığı dönüşümün önemli bir kısmını açıklayabildiği argümanı kabul edildiğinde gelişmelerin farklı bir gözle ve toplumsal olarak yazılması ihtiyacı oldukça önemsiz görülebilir. Ancak bu ihtiyaç 1940 ve 50'li yıllarda aslında kalkınma iktisatçılarının çok da ilgilenmediği bir konunun son yıllarda hem dünyada hem de Türkiye'de merkezi bir tartışma konusu haline gelmesiyle birlikte daha gözle görünür hale gelmeye başladı. Bugün hem akademik hem de siyasi bir ilgi odağı haline gelen bu konu muhafazakarlaşma sorunsalıdır.

Muhafazakarlaşma sorunsalı günümüzde de genellikle “sermayenin tarihi” bağlamında değerlendirilen bir kalkınma ya da kalkınamama sorunu olarak ele alınmaktadır. Buna göre, muhafazakarlaşma olgusu kapitalistleşen bir Türkiye'de ya yeterince kapitalistleşememenin ve kalkınamamanın ³ ya da bu iki sürecin ortaya çıkardığı eğilimlerin sonucudur. ⁴ Ya da muhafazakarlık, zincirleme reaksiyonlar şeklinde değişmesi gereken sosyal yapının diğer öğelerle aynı hızla dönüşemediği dönemlerde ortaya çıkan geçici bir formdur. ⁵ Tüm bu yaklaşımlar muhafazakarlığın, toplumun tüm noktalarına nüfus edebilen kapitalistleşme süreci tarafından yönlendirildiğini ve nihai şekline bu süreç tarafından kavuşturulduğunu varsayar.

³ Örneğin Thomas'a göre, kırlardaki muhafazakarlığın nedeni kapitalist ilişkilerin buraya ulaşamaması ve köylülerin kalkınmanın nimetlerinden yeterince yararlanamaması ile ilgiliydi. Köylüler modern dünyadan gelenlerle birebir karşılaştıklarında ve bu dünyaya katılma ümidi kendilerine verildiğinde, dini ve geleneksel inanışlarında da kendiliğinden bir çözülme, yavaş da olsa gerçekleşecekti. Lewis V. Thomas, “Recent Developments in Turkish Islam”. **Middle East Journal**, 6 (1952) s.33. Stirling'in şu ifadeleri de Lewis'i doğrular nitelikte, . “Çok az kişinin okuma yazma bildiği, en yakın kasabaya yürüyerek, at arabası ya da kağıyla saatlerce yolculuk sonucunda gidilebildiği yerde yaşayan insanları, kadınların başını açmasının ya da laik hukuk sisteminin eşitlikçiliğinin avantajlarına inandırmak açıkça çok kolay değildir.” Paul Stirling, “Religious Change in Republican Turkey”. **Middle East Journal**, No: 12, 1958 s.407

⁴ Örneğin Elisabeth Özdalga'ya göre muhafazakarlaşma modernleşme sürecinin kendisi tarafından dayatılan varoluş sorunlarına yanıt bulmaya yönelik bir girişim olarak tanımlanıyordu. Elisabeth Özdalga, **İslamcılığın Türkiye Seyri Sosyolojik Bir Perspektif**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.61. Binnaz Toprak'a göre de muhafazakarlaşma modernleşme süreci nedeniyle her zaman çıkarları tehlike altında olan bir sınıfın ilerlemeye karşı olarak takındığı tavidir. Binnaz Toprak, **Islam and Political Development in Turkey**, Leiden: E.J.Brill, 1981, s.19.

⁵ Mübeccel Kıray bu geçici formları tampon mekanizması olarak açıklıyor. Mübeccel Kıray, **Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984, s.16-17.

Ben bu çalışmada, incelediğim dönem içerisinde kapitalistleşme sürecinin önemli bir belirleyicilik işlevi üstlendiği diğer iktisadi ve kültürel değişimler kadar ve hatta daha çok muhafazakarlaşmanın da toplumsal tarihini atlamamaya özen gösterdim. Çünkü kapitalizm karşıtı olmaktan çok aydınlanma karşıtı bir ideoloji olarak ele aldığım muhafazakarlaşma, ya bilinçli olarak kalkınma ve kapitalizmin etki alanı dışında bırakılmıştır ya da kapitalizmin çok fazla dokunamadığı ve ulaşamadığı bir alan içerisinde iktisat dışı etkenlerin etkisi altında hareket etmektedir.

Bu noktada açığa çıkan iki varsayımın tekrar altını çizmek gerekirse ilk olarak bu çalışmada kullanılan muhafazakarlaşma kavramı kapitalizme hatta Batılılaşmaya karşıt bir ideoloji olarak görülmemekte ve geleneklerin kapitalizmle uyumlu bir hale getirilecek şekilde törpülenmesi, muhafazakarlığın ortadan kalkması olarak görülmemektedir. İkinci olarak da kapitalizm toplumun *tüm* düşünsel dünyasını dönüştürmeye muktedir bir sistem olarak ele alınmamaktadır. Yani bana göre E.P.Thompson'ın dediği gibi [kapitalist hegemonya h]ükmetme ve bağımlılık ilişkilerinin yapısının çıplak mimarisini sunmuş olabilir ama bu mimari süsleme içinde, farklı dramlar oynanabilir, farklı sahneler sergilenebilir" ⁶

Türkiye'de 1946 ile 1960 yılları arasındaki muhafazakarlıktaki yükselişin nedenleri hakkında bir şeyler söylemek, Thompson'ın yaptığı benzetme üzerinden tarif edildiğinde hem oyunun sahne aldığı mimari dekorasyon, hem oyunda rol alan oyuncular hem de sahnelenen dramların kendisi hakkında bilgi sahibi olmakla mümkündür. Mimari süslemeler kapitalist sistemin koyduğu sınırlar ise geri kalanlar da toplumun geçmişi, incelenen dönem içerisinde meydana gelen olaylar ve bu ikisinin tüm toplumsal aktörler üzerinde yarattığı etkilerdir. Dramın kendisi ise muhafazakarlaşma sürecinin kendisidir ki, bu nedenle muhafazakarlaşmanın ne olup ne olmadığı hakkında net bir tanımlama yapmak gerekmektedir. Ve bu değişkenlerin hiçbirisi önceden belirlenmiş değildir.

Bu şekilde bir tarih anlayışına sahip olduğunda Türkiye'nin kendine has, kendine özgü dramını yazmak ve bu kendine özgü dram içerisinde muhafazakarlaşmanın nedenlerine dair ipuçları bulmak iki şekilde mümkündür:

⁶ E.P.Thompson, **Avam ve Görenek**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s.110

1) Sadece sermaye tarihi açısından bakıldığında yalnızca kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda meydana geldiği düşünülen dönüşümlerin aslında dönüşümün yaşandığı dönem içerisinde çeşitli mekanizmalar yoluyla farklı toplumsal gruplar içerisinde nasıl bir pazarlık, münakaşa ve en sonunda bir uzlaşma konusu olduğunu göstermek. Tekrar etmek gerekirse, uzlaşma noktası gelecekte geçmişe bakıldığında tamamen güçlü sınıfların ve kapitalist sistemin istekleri doğrultusunda belirlenmiş olarak görülse bile, yoksullar ve güçsüz kesimler de yalnızca bir fiyat karşılığında riayet etmeye razı olurlar ve bu nedenle bazen yukarıdan tek taraflı verme eylemi olarak görülen şey, alttan alma eylemi olarak görülebilir.⁷ Yapılması gereken şey, tüm tarafların pazarlık süreci içerisinde birbirlerine koydukları sınırları ve uzlaşma noktalarını belirleyen mekanizmayı ortaya koymaktır. Bu amaçla bu çalışmada Türkiye'nin rekabetçi bir demokratik sisteme geçtiğini göz önüne alarak siyasi partilerin, hem uluslararası kapitalist sistemin hem de seçmen tabanının koyduğu sınırlara duyarlı olmak zorunda olan propaganda pratiklerini inceleyerek taraflar arasındaki pazarlık, uzlaşma ve çatışma süreçlerini takip etmeye çalıştım.

2) Kapitalizmin ve kalkınmanın toplumsal hayatın hangi alanlara ulaş(a)madığını ve etkile(ye)mediğini göstererek. Böyle bir alanın varlığını, belki de tarihin en büyük toplumsal dönüşümlerinin yaşandığı 18.yüzyıl İngiltere'sini inceleyen E.P.Thompson da şu sözlerle ifade ediyordu: "Bu hegemonya ne olursa olsun, yoksulların hayatını ihata etmemiş; kendi öz çalışma ve boş zaman biçimlerini savunmaktan, kendi öz ritüellerini oluşturmaktan, hayattan kendi tatminlerini elde etmekten onları alıkoymamıştır."⁸ Ayrıca bu hegemonyanın hukuku, "yöneticilerin müsahama gösterdiği sınırları belirleyebilir; ama 18.yüzyıl İngiltere'sinde kulübelere giremez, dulların dualarında yer alamaz, duvarları ikonalarla süsleyemez ya da bir hayat görüşü sunamaz."⁹ Dolayısıyla böyle bir alanın varlığının farkında olmak, toplumsal hayatın kalkınma sürecine göre şekillenen kısmı ne kadar büyük olursa olsun hayati bir öneme sahiptir. Çünkü kapitalist gelişmenin ve kalkınmanın tüm üçüncü dünya ülkeleri üzerine benzer etkiler yaptığı kabul edildiğinde, bu toplumlar arasında özellikle kültürel konulardaki farklılığı da bu alan içerisindeki gelişmeler belirleyecektir. Çalışmanın

⁷ a.g.e, s.94-96

⁸ a.g.e., s.109.

⁹ a.g.e. s.22

tarihsel bölümünde de gözleneceği gibi toplumun daha da muhafazakarlaşması ya da muhafazakarlaşmaması yönündeki talepler kapitalistleşme sürecinin yönlendiricisi konumunda olan yerli ve yabancı büyük sermaye tarafından gelmediği için Türkiye’deki muhafazakarlaşma sürecini bu madde altında görebileceğimizi düşünüyorum. Bunun dışında, kalkınma iktisatçılarının toplumsal değişime dair öngörülerinin Aydınlanma’ya değil kapitalizme uyumlu bir dünyevileşme olduğu hatırlandığında en azından bu düşünürlerin bu alanı etkileme amacında olmadıkları da söylenebilir.

O zaman kapitalist sistemin ihtiyaçları ve gelişiminin dışındaki etkilere de maruz kalan muhafazakarlaşma, hangi değişkenlerin etkisi altında bir seyir izlemektedir? Muhafazakarlaşma sorunu ikinci madde kapsamına alındığında, muhafazakarlaşma sürecinin sadece kapitalist sistemin ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmektense bazı tarihsel beklenmedik olayların ¹⁰ ve toplumun kapitalizm öncesi sahip olduğu özelliklerinin etkisiyle belirlenebileceğini yeniden vurgulamak istiyorum. Bu, muhafazakarlığın kapitalizmle ya da toplumun geri kalan değerleriyle çatışma halinde varolmasını gerektirmez. Ancak böyle bir denge ve bütünsellik vurgusu toplumda muhafazakarlaşmanın bir olgu olarak varlığı, yokluğu, derecesi ya da kendine has niteliği konusunda kapitalist sistemin ihtiyaçlarına bakarak öngörüle bulunabileceği anlamına da gelmez. Böyle bir işlevselci açıklama biçimi, yeni oluşan ya da evrilen kültürel bir kurumun kapitalist sistem tarafından kullanılmasını ya da başka bir deyişle yeniden üretimini açıklayabilir ancak bu kurumun temellerini açıklayamaz. Böyle bir açıklamanın ancak kapitalistleşme sürecinin aşamaları ve ihtiyaçlarının dışında tamamlayıcı bir araştırma daha yapılarak gerçekleştirilebileceğini düşünüyorum. Bu gerçek de muhafazakarlaşma konusunda yapılacak bir araştırmanın tarihsel olaylar ve tüm toplumsal grupların ruh hali ve talepleri üzerine detaylı bir araştırma yapmanın gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu araştırma, bu yönde yapılan/yapılacak çabalara mütevazı bir katkı yapmayı amaçlamaktadır.

¹⁰ Mahoney varolan büyük teorilerde öngörülemeyen olayların “beklenmedik” olaylar olarak tanımlanabileceğini söylüyor. Bunlar önemli bir halk figürüne suikast, bir doğal felaket ya da büyük bir maden ocağının tesadüfen keşfi gibi olaylar olabilir. Ancak bununla birlikte “[b]ir olayın beklenmedik olduğunu iddia etmek bunun tamamıyla rastgele ve geçmişte nedeni olmayan bir şey olduğunu iddia etmekle aynı değildir.” James Mahoney. ”Path Dependence in Historical Sociology”, **Theory and Society**, Vol.29, No.4, Ağustos 2000, s.514.

Çalışmanın organizasyonu hakkında bilgi vermeden önce son olarak, tezin tarihsel bölümünün hazırlanması aşamasında nasıl bir yöntem izlendiğine dair açıklamalar yapmak yerinde olacaktır. Her şeyden önce, 1946 ila 1960 yılları arasında alınan siyasi kararların ve iktisadi dönüşümlerin sadece toplumun egemen sınıfları tarafından uygulamaya konulmadığı iddiasını sürdürebilmek adına yaşanan dönüşümler üzerinde etki sahibi olduğu düşünülen toplumsal grupları tanımlamak ve bu grupların dönem içerisinde değişen taleplerini ve ruh hallerini izlemek gerekti. Bunu yapabilmek adına, ulusal ve uluslararası büyük sermayenin temsilcisi olan kurumların dönem boyunca yayımladıkları raporlar ve düzenledikleri kongrelerin bildirileri incelenmiştir. Bunun yanında, henüz büyük sermaye kadar güçlü örgütsel yapılara kavuşamayan küçük üreticilerin yani esnafın taleplerini ve toplumsal dönüşüme dair tutumları, esnaf dernekleri birliğinin 15 günde bir yayımladıkları Ankara Esnaf Gazetesi'nin sayılarının taranmasıyla ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Üretim aracı sahibi olmayan ve bu nedenle iktisadi kaygıları geçinmekten öteye gitmeyen köy ve kentteki “ahali”nin görüşleri ve ruh halleri bu grupları doğrudan etkileyecek işsizlik, maaşlar ve enflasyon gibi iktisadi göstergelerin yanı sıra bu dönemi yakından gözleyen yazar, gazeteci ve siyasetçilerin anıları, edebiyat eserleri ve bazı gazete haberleri yoluyla tasvir edilmeye çalışılmıştır.

Tüm bunların yanı sıra tezin tarihsel bölümünün en büyük kısmı, rekabetçi bir demokrasiye geçildiği bu dönemde iktidara gelmek için sadece sermayenin değil tüm toplumsal grupların taleplerine özen göstermesi gerektiğinin farkında olan siyasi partilerin propaganda uygulamalarına ayrılmıştır. Siyasi partilerin, sadece sermayenin değil diğer toplumsal grupların da koydukları sınırlar içerisinde kalan ve karşılıklı güç dengesi içerisinde belirli konular üzerindeki çatışmaların ardından varılan geçici uzlaşmayı yansıtacak bir retorik üretmek zorunda kalmalarının propaganda çalışmalarını anlamlı kıldığı düşünüldü. Propaganda çalışmalarının ardından, dönem boyunca alınan iktisadi ve kültürel kararları incelemek hem kapitalizmin etki alanında olan siyasi kararlara diğer toplumsal grupların da belirli bir şekilde katıldığını göstermek adına anlamlıdır, hem de toplumda sadece kalkınma iktisatçılarının önerdiği göstergelerle bir fikir sahibi olamayacağımız eğilimlerle ilgili bilgi verdiği için

değerlidir. Bu çalışmada, Türk toplumunun muhafazakarlaşmaya dair talepleri de siyasi partilerin propagandaları üzerinde durularak belirlenmeye çalışılmıştır.

Yukarıda kısaca bahsetmeye çalıştığım yöntemi kullanarak biçimlendirmeye çabaladığım bu çalışma giriş ve sonuç bölümlerinin haricinde 5 bölümden oluşuyor. Giriş bölümünün ardından gelen ilk bölüm, kalkınma iktisatçılarının azgelişmişliğin nedenleri ve çareleriyle ilgili beyan ettikleri görüşlerle ilgili. Bu bölümde, muhafazakarlaşma ve kalkınma süreci arasındaki ilişkiyi irdeleyebilmek amacıyla ağırlıklı olarak Hoselitz ve Lerner gibi kalkınma sürecinin sadece iktisadi değil kültürel yapıları da değiştirmeyi amaçlayan müdahaleleri gerektirdiğini iddia eden düşünürlerin görüşlerine yer verildi. Özellikle bu bölümde Lerner'in kalkınma sürecinin Ortadoğu ülkelerinde nasıl kültürel değişim yarattığına dair gözlemlerde bulunmak üzere 1954 yılında ziyaret ettiği Ankara'nın Balgat köyü üzerindeki izlenimleri, hem Türkiye ile ilgili bir tarihsel belge niteliği taşıdığı hem de kalkınma sosyologlarının odaklandığı kültürel değişkenleri çarpıcı bir şekilde gösterdiği için ayrıntılı olarak incelendi. Bu şekilde kalkınma iktisatçılarının azgelişmiş ülkelerde Soğuk Savaş yıllarında öngördükleri değişimler ve bu değişimlerin geleneksel ve kültürel hayatı ne ölçüde kapsayacakları belirlenmeye çalışıldı. Bu şekilde kalkınma iktisatçılarının kafalarındaki muhafazakarlaşma sorunu ile günümüzden geçmişe bakıldığında gözlemlenen muhafazakarlaşma sorunu arasındaki keskin farklılığın açık hale gelmesini umuyorum.

İkinci bölümde Türkiye'de 1946-1960 yılında gerçekleşen dönüşüm iktisadi ve kültürel göstergeler ile bu dönemde özellikle Mübeccel Kıray tarafından yürütülen detaylı alan araştırmalarının ışığında incelenecektir. Dönem boyunca yüksek oranlı bir büyümenin gerçekleştiğini, sanayileşme hızının arttığını, toplumun eğitim seviyesinin yükseldiğini ve geleneksel yaşamın kapitalist üretim tarzına engel olmayacak bir şekilde dönüştüğünü işaret eden tablo, kalkınma iktisatçılarının ve kalkınma yazınının öngördüğü yöndeki değişimlerin Türkiye'de bu dönemde neredeyse tamamıyla gerçekleştiğini teyit eder niteliktedir. Bu dönemde, Türkiye'de hem kültürel hem de iktisadi alanda hızlı bir kalkınma ve kapitalistleşme yaşandığı aşikârdır.

Üçüncü bölümde muhafazakarlaşma kavramının gerçekte ne anlama geldiği tanımlanmaya çalışılacaktır. Burada muhafazakarlaşma teriminin sadece kapitalizme

engel olabilecek geleneklerin varlığını işaret etmediği, ideolojinin en önemli temsilcileri arasında yer alan Burke ve Toqueville gibi isimlerin görüşlerine atıfla gösterilmeye çalışılacaktır. Burada muhafazakarlaşma kavramının, kapitalizmden çok aydınlanmanın akla “aşırı” güvene davet eden ideolojisinin eleştirisi üzerine kurulu olduğu gösterilmeye çalışılacak ve böylece hem muhafazakar hem de aydınlanmacı bir toplumun kapitalizmle uyum içerisinde yaşayacağı ima edilecektir. Bu da kapitalizm ile muhafazakarlık arasındaki ilişkinin yeniden düşünülmesi gereğini işaret edecektir. Burada aydınlanmadaki rasyonalizm ile günümüzde atıfta bulunulan ve aslında Klasik İktisat’inkini ifade eden rasyonalizm arasındaki farklılık, Kant’ın “Sapere Aude” (Düşünmeye Cesaret Et) çağrısı ile Adam Smith’in “Homo Economicus”u arasındaki ayrımlar gösterilerek yapılmaya çalışılacaktır.

Dördüncü bölümde, tarihsel bölümde siyasi partilerin propagandalarını incelerken nasıl bir yöntem izlendiği ve bu yöntemin izlenme nedeni açıklanacaktır. Varolan propaganda çalışmalarının aksine, siyasi partilerin propagandalarının yönetici sınıflardan yönetilen sınıflara tek yönlü bir bilgi akışı olmadığı ve sadece bir baskılama aracı olarak ele alınamayacağı teorik bir tartışma içerisinde ele alınmaya çalışılacaktır. Bu noktada, ağırlıklı olarak Hitler ve Nazi Almanyası’nın propaganda bakanı olan Dr.Göbbels’in çalışmalarından etkilenen propaganda teorileri ile kendi yaklaşımım arasına bir mesafe koymaya çalışacağım.

Çalışmanın son bölümünü ise tarihsel ve olgusal bölüm oluşturmaktadır. 1946 ile 1960 yılları arasının iki dönem olarak incelendiği bu bölümde toplumdaki farklı grupların ruh halleri ve talepleri iki dönemin başlarında incelenmiş ve dönem boyunca da siyasi partilerin propagandaları ve muhafazakarlaşma yönünde alınan kararlar ayrıntılı olarak incelenmiştir. Tarihsel bölümün incelenmesinin ardından, Türkiye’de yaşanan kapitalist dönüşümün ve kalkınmanın sadece ulusal ve uluslararası sermayenin inisiyatifinde gerçekleşmediğinin ve aldığı kendine has biçimin diğer toplumsal sınıfların da katılımı doğrultusunda belirlendiğinin ortaya çıkmasını umuyorum. Bu, kapitalizmden daha çok toplumun kendine has nitelikleri ve yaşadığı tarihsel olaylar tarafından belirlenen muhafazakarlaşma sorunsalı için daha da fazla geçerlidir. Böylece bu araştırmanın temel tezi ortaya çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’nin

yaşadığı kalkınma ya da kapitalistleşme süreci hem yapısal hem de toplumsal nedenlere bağlıken, bu kapitalistleşme sürecine eşlik eden aydınlanma ya da aydınlanma karşıtı bir ideoloji olan muhafazakarlaşma daha çok tarihsel olaylar, toplumun geçmişi ve bu ikisinin toplumun iktisat dışı motiflerle hareket eden kesimlerinin üzerinde yarattığı etkiler tarafından belirlenmiştir.

2. KALKINMA İKTİSADI VE MUHAFAZAKARLIK

2.1.Üçüncü Dünya’da Kalkınamamanın Nedenleri ve Müdahale

Batılı ülkelerin, Batı dışı toplumlara ilgilerini ilk yöneltişinin ve bu toplumları Batı Avrupa’da ortaya çıkan kapitalist sistemle bütünleştirme çabalarının ilk dışa vurumu kuşkusuz Kalkınma İktisadı ve kalkınma çalışmaları değildi. Dünya tarihi gerek teorik çalışmalar alanında, gerekse Çin’de 19’uncu yüzyılda yaşanan Afyon Savaşları’nda olduğu gibi güç yoluyla Batı dışı toplumların Batılı toplumlarla belirli bir tarzda ilişki kurması için gösterilen çabalara tanıklık etmişti. Adam Smith’in ve David Richardo’nun serbest ticaret tezleri ve kolonyal dönemde sömürge ülkelerinde Hristiyanlığın yayılmasına uğraş veren misyonerlerin tüm çabaları bu uğraşlara önemli örnek teşkil ederler.

Özellikle Klasik İktisat alanında hakim olan çabalar fakirlikten mustarip olan Batı dışı toplumların Batı kadar zengin ve müreffeh olmasının, ancak Batı’nın tarihsel olarak geçirdiği tecrübenin aynısını yaşamasıyla mümkün olacağını ileri sürüyordu. Böylece ekonomik liberalizasyon ve iktisadi büyüme Batı dışı toplumların kalkınmaları için, Batı’da olduğu gibi anahtar kavramlar olarak görülüyordu. Bu şekilde sağlanacak olan ekonomik büyümenin, bu toplumların gelişmesi ve sorunlarının sona ermesi anlamına geleceği varsayılıyordu.

Kalkınma teorilerinin, kendisinden önce azgelişmiş ülkelerin sorunlarına reçete önermeye çalışan yaklaşımlardan en önemli farklılığı da bu noktada ortaya çıkıyordu. Kalkınma iktisatçıları, azgelişmiş ülkelerin azgelişmişliğini her şeyden önce gelişmiş ülkelerden “farklılıklarına” bağlıyor ve bu farklılıkları hesaba katılmayan yaklaşımların azgelişmişlik sorununu ortadan kaldırmakta başarısız olacağını ileri sürüyordu. Kalkınma İktisatçılarına göre, Batı Avrupa deneyiminin azgelişmiş ülkeleri de kapsayacak şekilde genelleştirilmesi mümkün değildi, çünkü bu dönemde bu coğrafyada ortaya çıkan koşullar biricikti ve tüm bu nedenlerle azgelişmiş ülkeleri anlayabilmek için yeni bir teorik anlayış geliştirmek gerekiyordu. Bu teorik anlayış da sadece iktisadi gelişmişlik farkları üzerinde durarak başarıya ulaşamazdı. Yani kalkınma iktisatçılarına göre az gelişmiş ülkelerin kalkınması “sayısal büyüklükler

arasındaki ilişkiler yanında, belki de daha önemli olarak, yapısal değişikliklerin de çözümlemeye sokulmasını” gerektiriyordu. Söz konusu olan yalnızca sayılarla açıklanabilen bir derece ayrımı değildi, bir nitelik ayrılığı söz konusuydu.¹¹ Hoselitz’in, "Ancak gerekli olan tamaiyle iktisadi yönleri olan bir iktisadi büyüme teorisi değildir. Daha ziyade iktisadi gelişmeyi kültürel değişikliğe bağlayan bir teori gereklidir"¹² şeklindeki sözleri kalkınma iktisatçılarının bu yaklaşımını özetler niteliktedir.

Böylece kalkınma iktisatçıları, azgelişmişliğin nedenini bu toplumların içsel nitelikleriyle açıklarken bu içsel niteliğin sadece ekonomik yapıya bakarak değil, kültürel alanı da kapsayan toplumsal ilişkilerin tümüne bakarak anlaşılması gerektiğini söylüyordu. Buna göre, azgelişmiş ülkelerin fakirlik sorunlarından kurtulmaları sadece iktisadi büyümenin gerçekleşmesiyle mümkün olamazdı. Ekonomik gelişme, toplumsal yapının diğer kesimlerinin gelişmesiyle birlikte ele ele gitmeliydi.¹³ Bu noktada Kalkınma İktisadı’nın toplumsal değişime dair yaklaşımını daha net olarak ortaya koyabilmek amacıyla Fuat Ercan’dan uzunca bir alıntı yapmak anlamlı olabilir:

“Gelişme yazını yukarıda belirttiğimiz gibi azgelişmiş ülkeleri, kendisine araştırma nesnesi olarak seçmiştir ve burada kullanılan gelişme ya da kalkınma kavramları artık yukarıda verdiğimiz ekonomik gelişme kavramından tamamen farklı bir anlamda kullanılmıştır. Burada gelişme ekonomisi azgelişmiş toplumları bir bütün olarak ele aldığı ve bu toplumları azgelişmiş ya da geleneksel toplumlar modern olmayan toplumlar olarak tanımlandığı için, bu toplumların gelişmesi ise ancak tüm toplumsal ilişkilerin gelişmesi anlamına gelmekte. Yani yukarıda genel olarak verdiğimiz ekonomik gelişme ekonomik ilişkilerde meydana gelecek derece ölçeğinde bir değişimi de içermesine rağmen, gelişme ekonomisinde gelişme tüm

¹¹ Tamer İşgüden, “Gelişme Kuramları” Tamer İşgüden (Ed.). **Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum** içinde. İstanbul : Beta Basım Yayım Dağıtım, 1995, s.140.

¹² Hoselitz, s.13

¹³ Kendi ifadeleriyle ekonomik ve sosyolojik gelişme kuramları arasındaki bu sentez çabalarına önemli bir katkı için bakınız: Talcott Parsons ve Neil J.Smelser, **Economy and Society: A Study in the Integration of Economic and Social Theory**, Glencoe, Illinois: The Free Press, 1956

toplumsal yapının kapitalist ilişkilere ya da modernleşmeye yönelik değişimini tanımlamakta”¹⁴

Peki toplumun tüm özelliklerinin kapitalist ilişkilere göre dönüştürülmesi nasıl gerçekleşecekti? Bu, ülkelerin ekonomik liberalizasyona geçmelerinin ardından gerçekleşecek bir iktisadi büyümenin etkisiyle kendiliğinden çözümlenecek bir problem miydi?

İşte bu noktada kalkınma iktisadının diğer büyüme teorilerinden ikinci farklılığı ortaya çıkar. Azgelişmiş ülkelerin bir kez gelişmiş ülkelere farklı özelliklere sahip oldukları kabul edildiğinde ve bu farklılığın azgelişmiş ülkelerin sorunlarının temelinde yattığı varsayıldığında, Kalkınma İktisatçıları için bu durumun ortadan kaldırılmasının tek yolu dışarıdan bilinçli ve yönlendirilmiş bir müdahale olarak görülüyordu.¹⁵ Azgelişmişliği ortadan kaldıracıcağı düşünülen bu bilinçli müdahale kalkınma iktisadını, kendiliğinden gelişimi öngören diğer evrimci yaklaşımlardan ayıran en önemli özelliğiydi.

Bu müdahalenin niteliği üzerinde durmadan önce, müdahalenin amacını yeniden vurgulamakta yarar var. Fuat Ercan’ın yukarıda alıntıladığımız uzun ifadesinde de açık bir biçimde vurgulandığı gibi, gelişme ekonomisinde gelişme tüm toplumsal yapının *kapitalist ilişkilere ya da modernleşmeye* yönelik değişimini tanımlamaktaydı. Bu doğru tespit çok şaşırtıcı ve beklenmedik olmasa gerek. Çünkü daha önce de vurgulandığı gibi kalkınma iktisadının, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden yapılanmakta olan kapitalist sistem ile ideolojik bir ilişki içerisinde olduğuna şüphe yoktu.¹⁶ İster ekonomik, ister kültürel ve yapısal “bariyerler” üzerinde dursunlar

¹⁴ Fuat Ercan, “Toplum(lar) ve Ekonomi(ler): Toplumsal Değişme Sürecinde Toplumsal ve Ekonomik Yapılar” Tamer İşgüden (Ed.). **Gelişme İktisadi: Kuram-Eleştiri-Yorum** içinde. İstanbul : Beta Basım Yayım Dağıtım, 1995, s.85

¹⁵ Mehmet Türkay, “Gelişme: Kavramsal Köken ve Yorumlar”, Tamer İşgüden (Ed.). **Gelişme İktisadi: Kuram-Eleştiri-Yorum** içinde. İstanbul : Beta Basım Yayım Dağıtım, 1995, s.101

¹⁶ Ancak bu noktada uluslar arası kapitalist sistemin ihtiyaçlarını gözettilğini vurguladığımız kalkınma iktisadının bu dönemde azgelişmiş ülkelerdeki kitlelerin ve aydınların istekleri ile de örtüştüğünü hatırlatmak gerek. Bu da çoğunlukla azgelişmiş ülke seçkinlerinin “hayatta kalabilmek” için kalkınma zorunluluğu fark etmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Japonya’nın kalkınma deneyimini “tepkisel milliyetçilik” (reactive nationalism) olarak adlandıran Rostow da bu süreci, “Eğer Japonya, Batılı Güçlerle aynı güçlere sahip olmak istiyorsa, bir dönüşüm geçirmek zorunda olduğunun farkındaydı” şeklinde aktarıyordu. Aktaran Heinz Wolfgang Arndt. **Economic Development: The History of an Idea**, Chicago : University of Chicago Press, 1987, s.9. Artık bu devrin hakim fikri, “‘geri’ olanların bir şekilde

Kalkınma İktisatçılarının bir topluma bakış tarzları tamamıyla ekonomik büyümenin koşullarını yaratmak anlamında olduğu sürece aslında eleştirdikleri ortodoks iktisatçılarla aynı yöntemi kullanmış oluyorlardı. Kalkınma iktisadı büyümenin önünde neyi engel olarak görürse görsün sorunu, “ekonomik büyümenin koşullarını yaratmak şeklinde ele almaları nedeniyle sermaye birikimi merkezli yaklaşımın türevleri olarak kalmışlardır.”¹⁷

Aslında bunu Hoselitz de kitabında oldukça açık bir şekilde belirtmekteydi. Hoselitz, kültürel değişimlerin kalkınma analizine katılması gerekliliğini ifade ederken, bunu sadece “kapitalizmin geliştirilmesi” ile ilgili olduğu için hayati gördüğünü vurgulamaktan geri kalmıyordu. Bu çaba da ancak Batılı ülkelerin yaşadığı iktisadi büyümeye dair tarihsel deneyimle sınırlı olarak yürütülecekti.¹⁸ Hoselitz’in bu ifadeleri, kalkınma çalışmalarının *tüm* kültürel değişiklikleri genel bir teoriye bağlamanın amaçları dahilinde olmadığını açık bir ifadesiydi. Bu birazdan kalkınma düşünürlerinin tanımladıkları gerekli kültürel değişimleri de incelediğimizde göreceğimiz gibi amaçlanan değişimin kapitalizmle ilgili olan alanı kapsadığını ve bu değişimin kültürel ve toplumsal alana ait olan bazı öğeleri müdahale alanı dışında bırakabileceğini gösteriyordu. Bu da bizim kapitalizme değil aydınlanmaya karşı bir ideoloji olarak tanımladığımız muhafazakarlaşmanın yükselişi ya da düşüşü ile ilgili olarak vardığımız sonuca uyumludur.

Yine Mehmet Türkay’ın haklı bir biçimde vurguladığı gibi azgelişmişlik sorununun çözümü için toplumda kapsamlı bir yapısal ve kültürel dönüşümün gerçekleşmesi gerektiğini söyleyen kalkınma düşünürlerinin hepsi bir şekilde bunun sanayileşme ve iktisadi düzeyin dönüştürülmesi ihtiyacından yola çıktığını söylüyor. “Modernleşme [ve kalkınma] kuramı çerçevesinde geleneksel toplumdan modern topluma doğru öngörülen değişme sürecinde iktisadi düzeyin dönüştürülmesi [hâlâ]

yerlerinden kalkıp diğerlerine yetişmek için çabalaması ve bu çabalarında da yardım görmesi gerektiği” yönündeydi. Türkiye’de bu modayı en güzel yansıtan Tefik Fikret’in şiiridir: Bir ufku i’tıla açılır, yükselir hayal/Yükselmeyen düşer, ya telakki ya intihal!/Yükselmeli, dokunmalı alnın semâlara/Doymaz beşer dedikleri kuş i’tilalara/Uğraş, didin ara bul, koş, atıl, bağır/Durmak zamanı geçti; çalışmak zamanıdır!

¹⁷ Mehmet Türkay, “Gelişme İktisadının Gelişmesi”, **Toplum(lar) ve Ekonomi(ler): Toplumsal Değişme Sürecinde Toplumsal ve Ekonomik Yapılar**, s.170

¹⁸ Hoselitz, s.14

kritik bir öneme” sahipti. Bu iktisadi büyümeden daha kapsamlı bir tanım olarak önerilen bir terim olan modernleşme tanımlarına da yansiyordu. Örneğin antropolog Nash’e göre modern olmak, bilimin üretim sürecine uygulanmasını mümkün kılan toplumsal, psikolojik ve yapılanma ile ilgiliydi.¹⁹ Dolayısıyla tekrar tekrar vurgulamak gerekirse, kalkınma çalışmalarının merkezi ilgisi kapitalist üretim tarzı ve iktisadi büyüme üzerineydi. Bu da toplumsal yapının tüm yönlerini kapsamak zorunda değildi.

Az gelişmişliğin ortadan kaldırılması için yapılacak bir müdahalenin iktisadi büyümeye engel olan kültürel ve yapısal unsurları hedef alması gerektiği, kalkınma çalışmaları içerisinde 50’lerin sonu ve 60’ların başında baskın hale gelmeye başlayan bir yaklaşımdı. Kalkınma çalışmalarının ilk aşamasının yaşandığı²⁰ dönem 1950’li yılları işaret ediyordu ve burada hâlâ az gelişmişliğin ağırlıklı olarak ekonomik yapıda varolan özelliklerle ilgili olduğu düşünülüyordu ve dolayısıyla kalkınma çalışmalarına hakim olan toplumsal yapıyı bütünsel bir biçimde dönüştürme iddiası bu yıllarda henüz hakim değildi. Bu çerçeveden yola çıkan kalkınma iktisatçıları, iktisadi büyümeyle dolaysız ilişki içerisinde olan sermaye birikimi, tasarruf oranı, işgücü verimliliği ve vasıflı işgücü oranı gibi değişkenlerdeki olumsuz tablonun az gelişmişliğin nedeni olabileceğini işaret etmişlerdir.

Bu yaklaşım Todaro ve Smith’e göre bir anlamda da İkinci Dünya Savaşı’nın ardından sosyal bilimcilerin 3.Dünya ülkelerini çözümlemek için gerekli teorik araçlardan mahrum olmalarıyla ilgiliydi. Bu sırada hayata geçirilen Marshall Yardımı ve bu yardımın savaştan harap olmuş Batı Avrupa ülkelerinin birkaç yıl içerisinde ekonomilerini son derece başarılı bir biçimde yeniden inşa etmelerine sağladığı katkı, kalkınma iktisatçılarının da oldukça basit ve doğrusal bir kavramsallaştırma yapabilmelerine fırsat verdi: Az gelişmiş ülkelere yapılacak bir sermaye enjeksiyonu, kolayca iktisadi büyümeyi ve dolayısıyla kalkınmayı sağlayabilir. Bu basit ve şematik

¹⁹ Türkay, “*Gelişme İktisadının Gelişmesi*”, s.131

²⁰ Burada Todaro ile Smith’in “Economic Development” isimli kitaplarında yaptıkları dönemlendirme takip edilmektedir. Buna göre 2.Dünya Savaşı sonrası kalkınma literatürü 4’e ayrılıyor: 1) Doğrusal kalkınma modeli. 2) Yapısal değişim. 3) Bağımlılık Okulu 4) Neo-liberal devrim. Michael P Todaro ve Stephen C. Smith, **Economic Development**, Harlow : Addison-Wesley, 2009, s.111

yaklaşım daha sonra sermaye köktenciliği (capital fundamentalizm) olarak adlandırılacaktı.²¹

Sermaye enjeksiyonunun, ülkede yatırım oranlarını artıracaklarını ve bu şekilde büyüme sağlayabileceğini öngören ilk dönem kalkınma iktisatçıları azgelişmiş ülkelerde gelir düzeyinin düşüklüğü dolayısıyla tasarruf oranının da çok düşük olduğunu ve bu nedenle hızlı bir kalkınma için gerekli olan yatırım miktarını karşılayacak bir tasarruf oranını kendi kaynaklarından sağlayamayacaklarını düşünüyorlardı. Bu durumda yapılacak tek şey, R.Nurkse tarafından "düşük gelir-düşük tasarruf oranı-düşük yatırım-düşük büyüme-düşük gelir" şeklinde tanımlanan kısır döngüyü kırmak amacıyla gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülkelere sermaye ihracında bulunmasıydı. Bu da dönemin siyasi ortamının da izin verdiği dış yardımlar yoluyla sağlanabilirdi.²²

Azgelişmiş ülkelerin hızlı bir şekilde kalkınabilmeleri için dış yardımların devreye sokulması gerektiğine dair vurgu sadece Nurkse tarafından ileri sürülen bir argüman değildi. Örneğin 1943 yılında Doğu Avrupa'nın yeniden inşası ile ilgilenen ve ilk Kalkınma İktisatçılarından biri sayılan Rosenstein Rodan da, azgelişmiş ülkelerin kendi başlarına sürdürebilecekleri bir gelişme aşamasına ulaşabilmeleri için bir büyük itişe ihtiyaç duyduklarını belirtiyordu. Bu düşüncesini, "Bir ülkeyi kendini sürdüren bir büyüme sürecine sokmak, kısmen bir uçağı havalandırmaya benzer. Uçağın kalkışa geçmesi için yerde kritik bir hıza ulaşp bir hızı geçmesi lazımdır"²³ sözleriyle ifade eden Rodan, uçağı kalkışa geçirecek olan büyük itişin Batılı ülkelerden gelen finansal yardımlar olduğunu vurgular. Benzer şekilde Harrod Domar tarafından formüle edilen üretim fonksiyonunda da, bir ülkede tasarruf oranı ne kadar artırılabilirse, üretimin bir anlamda ülkedeki üretici güçlerin verimliliği anlamına gelen sermaye hasıla katsayı oranıyla ters orantılı olarak artacağı öngörülmektedir. Tasarruf oranı düşük olan bir ülke üretimini artırarak fakirlikten kurtulması için de dış yardımların etkili bir araç olacağı açıktır.

²¹ Todaro ve Smith, s.112

²² Nurkse teorisinin büyük bir kısmını, teknik bir süreç olarak iktisadi büyümeye ayırsa da kültürel engellerin de önemine değinmiştir. Bu konuya birazdan değinilecek.

²³ Aktaran İşgüden, s.142

Kalkınma iktisadının ilk aşaması olarak adlandırılabilen bu sermaye ve büyüme merkezli yaklaşımın temsilcileri iktisadi büyümenin az gelişmiş ülkelerin tüm sorunlarının çözümünü sağlayacağını ileri sürerken kültürel, sosyal ve demografik gibi ekonomi dışındaki alanları analizlerinin dışında tutmaktaydılar. Bu nedenle bu dönemde toplumda kültürel ve yapısal bir dönüşüm öngörülmemekte ve kültürel alan otomatik olarak kalkınma iktisatçılarının müdahale alanının dışında bırakılmaktaydı. Bu alan, bu iktisatçılar tarafından "kendi ihtisaslarının" dışında ve "konuyu genişletecek ve dağıtacak" alanlar olarak görülmüşlerdir.²⁴ Bu akıma göre gelişme önündeki engeller tamamıyla ekonomikti ve dışarıdan bir müdahaleyle bu ekonomik sorunların ortadan kaldırılabileceğine dair bir iyimserliğe sahip olmamak için hiçbir neden yoktu.²⁵

Kalkınma iktisadının ikinci döneminde ise artık az gelişmişliğin önündeki engel toplumdaki “az gelişmiş yapılar” olarak tanımlanmaktaydı.²⁶ Bu az gelişmiş yapılarla, toplumda bilimsel dünya görüşü ile “rasyonel ve ekonomik davranma” tarzının yayılmasına engel oluşturan geleneksel düşünce tarzı ifade edilmekteydi.²⁷ Bu yapıların oluşturduğu engellerden dolayıdır ki, “iktisadi büyümenin nasıl olacağını belirlemekten çok, bir kalkınma planının amaçlarına ne kadar kolaylıkla ulaşacağı ya da amaçları başarmanın ne derece masraflı olacağı” bu toplumsal ve kültürel unsurların tesirlerine bağlıydı.²⁸ Burada da görüldüğü gibi az gelişmiş ülkelerin Batılı toplumlardan kültürel anlamdaki farklılığı bir kalkınma planı önünde adeta bir maliyet unsuru olarak ele alınmaktaydı.

Yukarıda az gelişmişlik sorunu daha çok sermaye eksikliği bağlamında değerlendirdiği ve ortadan kaldırılması için yapılacak müdahalenin dış yardım şeklinde olması gerektiğini ifade ettiği aktarılan Nurkse de kitabının son bölümlerinde “insani faktörlerin” de kalkınma süreci önünde bir engel oluşturabileceğini söylemekteydi ve bu görüşleriyle “ikinci aşama kalkınmacılara” da dahil edilebileceğini göstermekteydi. Nurkse kitabının söz konusu bölümünde, kültürel alanlar konusundaki yetersizliğini

²⁴ Ragnar Nurkse, **Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü**, İstanbul: Menteş Kitapevi, 1964, s.6.

²⁵ Aktaran Mehmet Türkay, “Gelişme İktisadının Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı” Tamer İşgüden (Ed.). **Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum** içinde. İstanbul : Beta Basım Yayım Dağıtım, 1995, s.143

²⁶ Arndt, s.2-4

²⁷ Shyama Charan Dube, **Modernization And Development The Search for Alternative Paradigms**, London: Zen Books s.15

²⁸ Hoselitz, s.18

itiraf ettikten sonra, "sermayenin en önemli şart olmakla beraber, gelişmeyi tek başına gerçekleştirebilecek yeterlikte olmadığını" vurgulamaktaydı. Sermayenin sadece teknik bir kategori olmadığını söyleyen Nurkse, aynı zamanda insani unsurları da içerisinde beraber götürmesi gerektiğini aktarmaktaydı.²⁹ Batılı toplumların gelişmelerini ferdi teşebbüslere önem veren bir şuurla gerçekleştirdiklerini söyleyen Nurkse, bu konuda "halkın kalitesinin iktisadi kalkınması bakımından, planlama komisyonlarının planlarından çok daha önemli" olduğunu vurgular. Nurkse'e göre halkın kalitesi de inisiyatif, basiret, hüner ve uzak görüşlülük gibi girişimcilik ile ilgili unsurları içeriyordu.

Az gelişmişlik sorunu bu şekilde tanımlandığında az gelişmişlik halinden kurtulmanın yolu da, doğal olarak toplumsal ve kültürel yapının Batı'dakine benzer bir dönüşüme tabi olmaktan geçiyordu.

Bu, bir yandan iktisadi büyümeyi sürekli kılmak için az gelişmiş ülkelerdeki insanların bireysel tutumlarında değişiklik olması gerektiğini; bir yandan da bu sosyal yapılardaki değişimin kendisinin başlı başına bir gelişmişlik kriteri olması gerektiğini ima ediyordu. Örneğin Myrdal'a göre ekonomik büyümenin sürekli olabilmesi için "maddi zenginliklere istek duyan yeni bir modern adam" yaratmak gerekliydi.³⁰ Lerner de, geçici bir süre için sağlanan gelir artışının ancak kültürel değişimlerin sağlanabilmesi halinde sürekli hale gelebileceğine dair görüşü onaylarken, bunun için "halk problemini" aşmak gerektiğini vurguluyordu.³¹ Hoselitz'e göre de az gelişmiş ülkelerde "kâra ve kişisel menfaate dayalı kültürel değişimler" yaşanmasını gerekiyordu.

Bu değişimlerin nasıl yaşanacağına dair insan ve kültür merkezli yaklaşımlar tarafından verilen cevap, ekonomik yapıyı merkeze alan yaklaşımlardan farklı değildi. Bunun için yapılması gereken kültürel bariyerleri ortadan kaldıracak bir müdahaleydi. Hoselitz, az gelişmiş ülkelerde Batı Avrupa'dakine benzer bir "[t]eşebbüs ruhunu teşvik etmek amacı ile, bağımsız ferdi teşebbüsleri mümkün kılacak ve aynı zamanda üretici

²⁹ Nurkse, s.228-229

³⁰ Aktaran Arndt, s.52-53

³¹ David Lerner. **The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East**, London : Free Press of Glencoe, 1964, s.viii

ve yaratıcı faaliyette bulunabilecek kişilikleri geliştirmeye yol açacak sosyal müesseseler” kurulmasını öneriyordu.³² Hoselitz azgelişmiş ülkelerde, “mevcut kültürel ve sosyal güçlerin yarattığı tezatları yok ederek iktisadi büyümeyi sağlamaya çalışan” Birleşmiş Milletler görevlilerini bu kategoride değerlendirmekteydi.³³ Bu tezatları özellikle, teknoloji kullanımı konusunda azgelişmiş ülke insanların yetersiz donanımına sahip olduğu şeklinde tanımlayan bir çok yazar da, bu sorunu ortadan kaldıracak türde bir eğitimin gerekliliğine dikkat çekiyordu.³⁴ Gelişme için halkın ferdi teşebbüs özelliklerine sahip olması gerektiğini vurgulayan Nurkse de devletin, “halkın bu vasıflarını geliştirmeye gayret ederek, gelişmeyi önleyen engelleri kaldırmağa çalışması” gerektiğini ifade ediyordu.³⁵

2.2.Lerner ve Balgat’taki “Dünyevileşme”

Azgelişmişliğe dair kültürel engellerle ilgili olarak belki de en detaylı analizi yapmış olan araştırmacılardan David Lerner, modernleşmenin temel sorununun “rasyonalist ve pozitivist ruhun” topluma yayılması olduğunu vurguluyordu. Lerner’in, Türkiye üzerinde doğrudan gözlemlerini de içeren bu alan çalışması üzerinde biraz daha detaylı durmak, yukarıda kalkınma iktisadının kültürel alanı dönüştürme kapasitesinin gerçek anlamda bir aydınlanmacı rasyonalizmden daha çok kapitalist ilişkilerin yeşermesine elverecek bir rasyonalizm olduğu açıkça ortaya çıkarabilir.

Lerner’e göre modern bir toplumun kültürel özelliklerini belirleyen en önemli özellik, bireylerin çevrelerindeki olaylara katılma isteğiydi. Bu katılım isteği de toplumsal hareketliliğin arkasındaki motor güç olacaktı. 18’inci yüzyılda Sanayi Devrimi öncesinde Batı Avrupa’daki toplumsal hareketliliğin varlığı göz önüne alındığında bugünkü azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere en büyük farklığı da tanımlanmış olacaktı: Gelişmiş ülkelerde insanlar daha iyi ve müreffeh bir yaşam yaşamak adına eski yaşam tarzlarını değiştirme konusunda oldukça kararlı bir biçimde davranabilirken, “geleneksel toplumlar yazgıcı *kismet* kuralına saygı içerisinde

³² Hoselitz, s.54

³³ a.g.e. s.14

³⁴ Türkay, “Gelişme İktisadının Gelişmesi”, s.170

³⁵ a.g.e., s.227-228, vurgular bana ait

tevekkülün narkozu altında yaşıyorlardı”³⁶ Batı Avrupa’da ise insanlar Sanayi Devrimi öncesinde kendi iradeleriyle ve kendi istekleriyle topraklarını bırakmış ve daha iyi bir yaşam peşinde koşmaya karar vermişlerdi.³⁷ Böyle bir hareketliliğin en temel özelliği de muhakkak ki rasyonalizmdi. Bu rasyonalizm, insanların yeni olan şeylere yaklaşımının “Bu hiçbir zaman böyle değildi” ifadesiyle değil de “İşe yarıyor mu” sorusuyla olması gerektiğini ima ediyordu.³⁸

Lerner’e göre Batı insanın risk almaya eğilimli ve gelecekteki yaşantısının daha iyi olacağına inanan ruh hali Ortadoğu’da da yayılmaya başlıyordu. Çünkü Ortadoğulular yeni isteklerinin karşılanması için Batılıların yaşadığı modernleşmenin gerekli olmaya başladıklarına inanmışlardı. Batı, Ortadoğu’nun olmak istediği şeydi.³⁹

Lerner’e göre modern bir toplumun ve modern insanın en önemli özelliğini oluşturan katılımı belirleyen 4 özellik vardı. Bunlar insanların sinema, gazete radyo gibi iletişim olanaklarına ulaşma imkânlarının artışı, daha fazla insanın ekonomik hayata katıldığı anlamına gelen kentleşme, siyasi katılım yani oy kullanma ve okur yazarlık oranının artışıydı.⁴⁰ Bu oranlardaki artış, söz konusu az gelişmiş ülkede modern bir katılım toplumunun oluşmaya başladığını gösteriyordu.

Katılım toplumunun artması da aslında, bir toplumdaki bireylerin kendilerini başkalarının yerine koyabilme özelliği olan “empati” gücünün artmasıyla sonuçlanacaktı. Bireyleri maceracı, risk almayı seven ve kaderlerine razı olmaktan alıkoyacak olan özellik de buydu. Lerner, kendilerine başka konumlarda ve farklı kişilikler olarak hayal edebilen ya da başka bir deyişle “psşik hareketliliği” artan insanların modern toplumun temelini oluşturacağını söylüyordu.⁴¹ Ve bu hareketlilik Lerner’in kitabını yazdığı dönemde Ortadoğu’da artmaktaydı.

Lerner’in teorik alanda yaptığı bu kavramsallaştırmaların gerçek hayatta nasıl karşılık bulduğuna bakmak, 2’inci dönem kalkınma iktisatçılarının nasıl bir rasyonalite

³⁶ Lerner, s.146

³⁷ a.g.e, s.47-48

³⁸ a.g.e.s.48-49

³⁹ a.g.e. s.ix

⁴⁰ a.g.e.57

⁴¹ a.g.e. s.52

tanımladığını ortaya koymak açısından önemlidir. Bunun için de Lerner'in, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu altı Ortadoğu ülkesine dair 1950'li yılların başlarında yaptığı saha araştırmasına bakmak anlamlı olabilir.

Söz konusu araştırmasında Lerner 1950 yılında bir Türk araştırmacının Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden önce Ankara'nın günümüzde bir ilçe haline gelmiş olan Balgat köyünde yaptığı çalışmanın aynısını 1954 yılında aynı bölgede gerçekleştirmişti. Lerner araştırmasında, 1950 yılında yürütülen araştırmada köylülerin bir çoğunun Batı Avrupa'da ortaya çıkan insan tipinin sahip olduğu girişimcilik, risk alma ve psişik hareketlilik özelliklerinden uzak olduğunu anlatır. Lerner'in bu tespitleri köyün muhtarı için de geçerlidir. Örneğin Lerner köylülerin Türk araştırmacıya "Cumhurbaşkanı olsaydınız, ülkede ilk yapacağınız icraat nedir" sorusuna karşılık olarak "Aman Allahım! Nasıl böyle bir şey sorabilirsiniz? Bu nasıl... Ben yapamam... Zavallı bir köylü.... Tüm dünyayı yönetemez" gibi bir cevap verdiğini aktarıyor. Aynı soruya muhtar ise, "Ben bir köyü zor idare ediyorum, Türkiye'yi nasıl yöneteyim" şeklinde karşılık vermiş. Lerner aynı soruya bakkalın verdiği cevabı ise hayranlıkla aktarıyor: "Köylülerin kasabalara gidebilmeleri, dünyayı görebilmeleri ve ömürleri boyunca deliklerinde kalmamaları için yollar yapardım"

Araştırmacının hayatlarının ileriki bölümlerinde neleri elde etmek istediklerine dair soruya Balgat köylüleri hallerinden memnun olduklarını ve yeni bir şey istemeyecekleri karşılığını verirken bakkal ise, "Daha büyük ev, daha büyük dükkan, daha iyi kıyafetler" istediğini söylemekteydi. Köylüler, Balgat'tan başka bir yerde yaşayamayacaklarını ve böyle bir şey için mecbur bırakılırlarsa kendilerini öldüreceklerini söylerken bakkal elinde olsa ABD'de yaşayabileceğini ve çünkü orada herkesin büyük bir servet elde etme şansına sahip olduğunu duyduğunu belirtmekteydi. Bakkalın maddi zenginliğe önem veren bu görüşleri ve maddi zenginliğe ulaşmak için de hayatını hızla değiştirmek konusundaki atılganlığı köylülerle en büyük farklılığını oluşturunuyordu. Köylüler için paradan çok fazla bahsetmek, "Allah korusun" insanı kafir

yapabilirdi. Zaten bu nedenle bakkal da köylülerin gözünde zaman zaman sapkın duruma düşmüyor değildi. ⁴²

Ancak tüm bunlara karşın Lerner'e göre bakkal, dile getirdiği tüm heterodoks görüşlerine ve bu görüşlerine karşı oluşan tepkiyle köylülerin bir kısmının geleneklere daha fazla dönmesine neden olsa da köylüler tarafından iç seslerinin bir yansıması olarak görülüyor. Muhtar tarafından bastırılan iç seslerinin... ⁴³

Lerner'in bakkala duyduğu hayranlığa yakın hislerin nedeni bellidir. Balgatlı bakkal ona göre, 18'inci yüzyılda Batı Avrupa kültürünün Türkiye'deki ve Ortadoğu'daki tipik bir taşıyıcısıydı. Kalkınma yazınında insani faktörlere önem veren gruba dahil düşünürler tarafından bahsedilen maddi zenginlik peşinde koşan, risk almaya hazır girişimci insan özellikleri Balgatlı bakkalda kendini belli etmektedir. Zaten bu nedendir ki Lerner, Balgatlı bakkalın tavırlarında, daha iyi bir yaşam için evini bırakarak Manchester'a ve Londra'ya giden 18'inci yüzyılda yaşayan İngiliz işçisinin ya da San Francisco'ya şöhret ve servet elde etmek için giden altın avcısınınkini gördüğünü söylemekte sakınca görmemektedir. ⁴⁴

1950'lerde yapılan araştırmayı okumasının ardından 1954 yılında bakkalın sorduğu soru şuydu. Köylüler, bakkalı mı yoksa muhtarını mı takip edecekti? Bu sorunun cevabını aramak için Balgat'a giden ve Türk araştırmacının 4 yıl önce sorduğu soruların aynısını köylülere soran sosyolog, sadece aldığı cevaplardan değil köyün değişen fiziksel ortamından da oldukça etkilenecekti. Artık köydeki hemen herkes büyükşehirde kurulmuş olan fabrikalarda çalışmakta ve şehre ulaşımını da saat başı geçen belediye otobüsleriyle sağlamaktaydı. Otobüs seferlerini mümkün kılan yeni yol sayesinde Balgat'a şehir merkezinden ancak eşek sırtında yaptığı saatlerce yolculuğun ardından ulaşabilen Türk araştırmacının aksine Lerner, sadece yarım saat araştırma alanına ulaşabiliyordu. Bu sayede köylüler, bakkalın 4 yıl evvel söylediği gibi "deliklerinden çıkmışlardı" Köyde kendi toprağını işleyenlerin sayısı artık bir avucun parmaklarını geçmemekteydi. Eskiden sadece 1 bakkal olan köyde artık bu sayı 7'ye yükselmişti. Çoğunluğu Ankara'daki fabrikalarda çalışan köylüler, kazandıkları parayla evlerine

⁴² a.g.e., s.24

⁴³ a.g.e. s.25

⁴⁴ a.g.e., s.36

başta radyo olmak üzere çeşitli elektrikli eşyalar alıyorlardı. Kısacası bu yıllarda Demokrat Parti döneminde başlatılan büyük altyapı seferberliği köylülerin hayatını önemli ölçüde değiştirmişti.

Bu değişimi ayrıntılı olarak tanımlamaya çalışan Lerner bu süreci yine Batı'da yaklaşık 150 yıl önce yaşanan modernleşme sürecine benzetmekteydi. Balgat'ta yaşanan tecrübe yazara göre tüm Ortadoğu için bir örnek teşkil ediyordu. Burada artık "köyün kasabaya; toprağın nakit paraya; cahilliğin aydınlanmaya; tevekkülün gayrete; uysallığın heyecana karşı verdiği mücadelede" ikinciler galip gelmekteydi. Ayrıca bu ruh sadece bakkal gibi birkaç kişiye değil tüm topluma yayılmaktaydı.⁴⁵

Lerner'e göre 4 yılda yaşanan asıl değişim buydu. 1950 yılında sadece bakkaldan alınan yanıtların ve tavrın, şimdi Balgat köylülerinin bir çoğunda görünmesi. Lerner'in bundan emin olmasını sağlayan ise daha sonra öldüğünü öğrendiği Balgatlı bakkal hakkında sorduğu soruya karşı bir köylünün kendisine verdiği cevabın içerisinde saklıydı: "Ah, o bizim en akıllımızdı. O zamanlar bilmezdik, ama gelecekte neler olacağını en iyi gördü. Aramızda onun gibi biri hiç olmadı. O bir peygamberdi."⁴⁶ Daha sonra bu sözleri değerlendiren yazar, "Geriye dönüp baktığımda bu cevabın ardından benim için Balgat ziyareti bitmişti" demektedir, çünkü bu sözler modernleşmek için gerekli tüm özelliklere sahip bir kişinin ya da başka bir deyişle "modernleşmenin Ortadoğu'daki taşıyıcısının" 4 yıl gibi kısa bir süre içerisinde köylülerin rol modeli haline gelmeye başladığını ve rasyonalist ve pozitivist ruhun bu bölgede yayılmasına dair iyimser olunabileceğini gösteriyordu. Birçok uzman da bu yayılmaya karşı "İslam'ın kesinlikle savunmasız olduğu konusunda birleşiyordu"⁴⁷

Buraya kadar anlatılanlardan Lerner'in Ortadoğu'da yayılmasını olumlu bulduğu ve modernizmi temsil ettiğini söylediği rasyonalizmin, Balgat'ta da örnek gösterdiği kişinin ticaretle uğraşan bir küçük tüccar olan bakkal olmasından da anlaşılabilir gibi aslında tamamıyla iktisadi bir rasyonalizm olduğu anlaşılabilir. Bu da kültürün, "ergin olamama" durumundan kurtulma hali olan Aydınlanma felsefesine uygun bir biçimde dönüştürülmesini hiçbir şekilde öngörmüyordu. Öngörülen dönüşüm

⁴⁵ a.g.e.,s.44-45

⁴⁶ a.g.e., s.41

⁴⁷ a.g.e., s.45

tamamıyla kapitalizmin yeşermesine el verecek olan tarzdaydı ve “İslam’ın kesinlikle savunmasız olduğu konuda” Weber’de bahsedilen anlamda bir Protestan Etik oluşumu eğilimiydi.⁴⁸ Bu, kapitalizmle uyumlu olduğu ölçüde modern ve ilerici ancak toplumsal değişimin referanslarını dogmatik kaynaklardan aldığı ölçüde muhafazakar ve Aydınlanma karşıtıydı.

Aslında Lerner’in tanımladığı modern insanın, gerçek bir Aydınlanma insanı olmaktan çok, kârını maksimize etmeye çalışan bir *homo economicus*’a benzediği kitabında verdiği bazı örneklerde de gizlidir. Örneğin Lerner Türkiye’de tanıştığı bir öğrencinin ABD’de yaşamının nasıl bir şey olduğundan emin olmadığını söylemesini eleştiriyor ve bunu “cesaretsiz ve geleneksel” bir tavır olarak görüyordu. Diğer yandan ABD’ye gitmek isteyen bir taksi şoförünün tavrını öven Lerner, şoförün “ABD hakkında ne bilmek istersin” şeklindeki sorusuna “Sadece oraya nasıl gidileceğini bilmek isterim. Bir kez oraya gidersem başarılı olacağıma eminim” karşılığını vermesini psişik hareketliliği ve risk almayı içerdiği gerekçesiyle modern olarak değerlendirebiliyordu!⁴⁹

Lerner’in yanı sıra, kalkınma önündeki insani engellerin aşılmasını söyleyen Nurkse’nün Türkiye ile ilgili iki tespiti hakkında yapılacak bir değerlendirme kalkınma iktisadının öngördüğü kültürel değişimle ilgili iki şey anlatır. Lerner 1954’e gelindiğinde Türkiye’de politikanın ahlaki kodlar üzerinden yapıldığını değil ekonomik konular üzerinden yapıldığını söylüyordu. Ancak tezin ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi, 1954 yılında Türkiye’de siyasi partilerin politika yapma biçimini yansıtan propaganda uygulamaları 1952 yılından bu yana muhafazakarlaşma konusunda yeni bir talep gündeme getirmemekteydi, ancak yine de 1950’den sonraki kalkınma hareketinin ardından 1954 yılına gelindiğinde Türkiye’de siyasi partilerin ahlaki kodlara daha seyrek atıfta bulunduklarını söylemek mümkün değildi. Bu noktada ya Lerner’in diğer kalkınma iktisatçı ve sosyologlarında da görülen azgelişmiş ülkelere yapılacak bir müdahalenin azgelişmiş iktisadi ve kültürel yapıları ortadan kaldıracabileceği konusundaki iyimserliğinin gerçekleşmediği ya da zaten Lerner’in dönüştürüleceğine

⁴⁸ Weber’in Protestan Etik ve kapitalizmin gelişimi arasındaki kurduğu ilişki için bkz. Max Weber, **The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism**, London: Routledge, 2001

⁴⁹ Lerner, s.160-161

dair iyimserliğe sahip olduğu alanının düşünülenden daha dar olduğu sonucuna varmak zorundayız. Aynı sorun Nurkse’de de karşımıza çıkmaktadır. Hatırlanacağı gibi Nurkse devletin halkın belirli vasıflarını geliştirmeğe gayret ederek, gelişmeyi önleyen engelleri kaldırmağa çalışması gerektiğini söylemekteydi. Bu noktada Nurkse’ün bunu yapmaya çalışan ülkelere örnek olarak Türkiye’yi de örnek verdiğini eklemek gerekmektedir.⁵⁰ Nurkse’ün kitabının ilk basım tarihinin 1953 olduğu hatırlanırsa, Lerner’de karşılaştığımız ikilem burada da karşımıza çıkmaktadır. Buraya kadar anlatılanların ardından, kalkınma iktisatçılarının tanımladığı rasyonalitenin Aydınlanma’da bahsedilen rasyonaliteden oldukça farklı olduğunun ortaya çıkmış olduğunu düşünüyorum.

Bu noktada Türkiye’de incelenilen dönemde bir muhafazakarlaşmadan bahsediliyorsa ve bu kalkınma iktisatçılarının öngörü ve tespitleriyle çelişiliyorsa çalışmada kullanılan muhafazakarlaşma tanımının netleştirilmesi gerekmektedir. Buraya kadar da anlatılanlardan fark edileceği gibi eğer muhafazakarlaşma Aydınlanma karşıtı bir ideoloji olarak tanımlanacaksa Aydınlanma’ya dair bir şeyler söylenmelidir. Bu, tezin 3’üncü bölümünde yapılacaktır. Bundan önce Türkiye’de 1946 ila 1960 yılları arasında yaşanan iktisadi ve kültürel değişme biraz daha net bir şekilde tanımlanmaya çalışılacaktır.

⁵⁰ Nurkse, s.227-228, vurgular bana ait

3. TÜM YÖNLERİYLE TÜRKİYE’DE YAŞANAN KALKINMA

Bir nceki bölümde de aktarıldığı gibi kalkınma çalışmalarının aşamalarından biri, yapısal ve kültürel değişimlere önem veren iktisatçılardan oluşuyordu. Bunu önceleyen dönemde ise kalkınmanın başlıca göstergesinin iktisadi değişkenler arasında aranması gerektiğini vurgulayan bir yaklaşım geçerliydi. Bu değişkenlerin en başında da iktisadi büyüme, sanayileşme, tasarruf oranı ve dış kaynak girişi yer alıyordu. Bununla birlikte kalkınma sürecini daha kapsamlı ve toplumsal hayatın bir çok yönünü içine alan bir dönüşüm olarak algılayan yaklaşımlarda da nihai olarak bu dönüşümün ekonomik büyümeye katkı sağlama işlevini taşıdığı ileri sürülüyordu. Bu nedenle, Türkiye’nin 1946 ila 1960 yılları arasında yaşadığı kalkınma sürecini aktarmaya çalışacağım bu bölümde ilk olarak kalkınma yazının tüm aşamaları tarafından büyük önem verilen iktisadi göstergeler üzerinde ve özellikle de iktisadi büyüme ve sanayileşme üzerinde durmakta fayda var.

3.1. İktisadi Dönüşüm

Neredeyse tüm kalkınma teorilerinde merkezi bir öneme sahip olan iktisadi büyüme rakamlarına bakıldığında, 1946 yıllarından başlayarak Türkiye ekonomisinin hızlı bir büyüme sürecine girdiği görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında büyük bir seferberlik yaşayan ve ekonomisi neredeyse savaşa aktif olarak katılan ülkeler kadar zarar gören Türkiye, savaşın sona ermesiyle birlikte atıl kapasiteleri ve nüfusunu yeniden üretimde kullanmaya sayesinde ardından 1946-1950 yılları arasında toplamda yüzde 19'luk bir büyüme yaşamıştı. Her ne kadar bu büyüme, savaş yıllarında yıllık ortalama yüzde 4'luk bir küçülmenin ardından gelse ve nüfustaki artış oranının etkisiyle kişi başına GSMH, 1939 seviyesinin altında kalsa da ⁵¹ bu dönem içerisinde halkın iktisadi durumunun ciddi oranda dzeldiğinden bahsedilebilirdi.

⁵¹ Yahya Sezai Tezel. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.111

Tablo 1

1948 Fiyatlarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Yıllık Ortalamalar

	Toplam Milyon TL	Toplam Endeks	Kişi Başına Milyon TL	Kişi Başına Endeks
1926-30	4609	100	330	100
1931-35	5736	124	370	112
1936-40	8106	176	474	144
1941-45	7213	156	392	119
1946-50	8625	187	430	130

Kaynak: Tezel, s.110

İkinci Dünya Savaşı sonrasında iktisadi büyüme kuşkusuz ki esas yüksek temposuna DP'nin iktidarı devraldığı 1950 yılıyla birlikte ulaşacaktı. Türkiye 10 yıllık DP iktidarı döneminde, kötü hava koşulları nedeniyle ihracatta ciddi bir düşüşün ve döviz sıkıntısının yaşandığı 1954'teki yüzde 3'lük küçülme dışında kesintisiz bir büyüme süreci yaşadı. Özellikle ilk yıllarda ekonominin performansı etkileyiciydi. 1950 yılında yüzde 9.4'lük bir büyüme yaşanan ülkede Milli Gelir 1951'de 12.8, 1952'de 11.9 ve 1953'te de 11.2 gibi oldukça yüksek oranlarda büyüdü.

Tablo 2

1950-1960 Yılları Arasında GSMH Büyüme Oranları

Yıllar	GSMH (Milyon TL)	Büyüme Oranı (%)
1950	38505	9.4
1951	43446	12.8
1952	48621	11.9
1953	54090	11.2
1954	52480	-3
1955	56641	7.9
1956	58428	3.2
1957	62994	7.8
1958	65984	4.5
1959	68521	4.1
1960	79868	3.4

Kaynak: Ekrem Pakdemirli, **Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal Görünümü**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991, s.30-31

Ayrıca bu büyüme eğilimi nüfus artışının da hesaba katıldığı Kişi Başına Düşen Milli Gelir hesaplamalarında da gözler önüne seriliyordu. Pakdemirli'nin hesabına göre 1923 yılı endeks olarak kabul edildiğinde, 1946 yılında 1968 yılının sabit fiyatlarıyla 1608 TL olan Kişi Başına Düşen Milli Gelir miktarı 1950 yılına gelindiğinde 1850 TL'ye, 1954 yılına gelindiğinde 2262'ye, 1960 yılına gelindiğinde ise 2576'ya ulaşmıştı.⁵²

Kalkınma iktisatçılarının, büyük önem verdiği bir diğer unsur olan sanayileşme konusunda İkinci Dünya Savaşı'ndaki olumlu adımların yine büyüme rakamlarında olduğu gibi CHP döneminde yaşanmaya başladığı gözlemlenebilir. Özellikle 1946-1948 yılları arasında sanayi yatırımlarında gözlenen olağanüstü artış, her ne kadar aynı büyüme rakamlarında gözlenen artışa benzer şekilde ağırlıklı olarak atıl kapasite kullanımına dayansa da bu yıllarda bir sonraki dönemin hızlı iktisadi büyümesinin de adımlarının atılmaya başlandığını gösterir. Bu dönemin başında 10 milyon TL olan sanayi yatırımı tutarı, 1948'e kadar tam 158 milyona çıkmıştı. 1950 yılında da 103 milyon TL olarak gerçekleşen bu rakamın önemli bir kısmı da tarım dışı makine ithalatındaki artıştan kaynaklanıyordu. Bu türde ithalatın miktarı 1946'dan 1950'ye geçen 4 yıl içinde 3 kata yakın artış göstererek 13 bin tondan 42 bin tona çıkmıştı.⁵³ Sanayileşme konusundaki eğilim, aynı büyüme rakamlarında olduğu gibi DP'nin iktidarı almasından sonra da devam etti.⁵⁴ DP iktidarı döneminde, 1950 ile 1955 yılları arasında tüm sanayi ürünleri gruplarında hızlı bir artış gözlemlenmektedir. Örnek olarak 1950 yılında 110 olarak gerçekleşen sanayi genel endeksi 1955 yılında 195 yılına çıkmıştır. Bu eğilim daha sonraki yıllarda da devam etmiş ve sanayi genel endeksi 1960 yılına gelindiğinde 270'e ulaşmıştır.

⁵² Pakdemirli, s.39-40

⁵³ Tezel,s.279. Tarım makineleri, diğer makineler ve motorlu taşıt araçlarından oluşan yatırım mallarının kompozisyonu 1946'dan 1950'ye yüzde 19'dan yüzde 31'e çıkmıştı. Bu artış daha çok ara mallarının aleyhine bir azalıştan kaynaklanıyordu. Yani tüketim malları ithalinde bir düşüş yoktu. Bu dönemde aksine o da yüzde 15'den yüzde 22'ye çıkmıştı. a.g.e. s.121

⁵⁴ “DP İktidarı zamanında Türk ekonomisinin en karakteristik gelişme alanı ise özellikle, harciâlem sanayi kollarında olmuştu. Bu suretle ve bütün tüketim kollarını içine alan bir sinâî gelişme, öyle sanıyorum ki, DP İktidarı yıllarında başlamıştır denilebilir” Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (Üçüncü Cilt)**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1968, s.225

Tablo 3
Sanayinin Gelişme Temposu (1948 -100 olarak)

Gruplar	1950	1955	1960
Madenler			
Madenkömürü	105	136	160
Linyit	119	239	160
Petrol	-	100	220
Bakır	103	217	235
Krom (Cevher)	147	227	135
Demir (Cevher)	122	396	475
İmalat Sanayi			
Demir (Ham)	115	197	250
Çelik	89	184	230
Çimento	115	243	550
Züccaciye	83	151	300
İplikler (Pamuk-yün)	103	265	350
Dokumalar (Pamuk-yüm)	105	222	315
Şeker	116	216	400
Şarap	130	250	350
Enerji			
Elektrik	117	233	375
Sanayi genel indeksi	110	195	270

Kaynak: Süreyya, s.226-227

Sanayileşme konusundaki eğilimler, 1950 ve 1960 yılları arasında sayıları iki kattan daha fazla artan imalat sanayi dalındaki işyerlerinin durumunda da oldukça net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu’nun rakamlarına göre 1950 yılında 2 bin 618 olan kamuya ve özel kişilere ait imalathane sayısı 1955 yılında 4 bin 262’ye, 1960 yılında ise 5 bin 503’e yükselmişti. Bunun sonucunda imalat sanayinde ücretle çalışan işçilerin sayısı da 10 yıl içerisinde yine neredeyse 2’ye katlanarak 162 binden yaklaşık 300 bine yükselmişti. Her ne kadar bu dönemde niteliği değişse de, sanayileşme hamlesi ülkede çok sayıda insanın işçileşmesine ve dolayısıyla günlük yaşamlarının önemli ölçüde değişmesine yol açacak bir hıza ulaşmıştı.⁵⁵

⁵⁵ Serdar Turgut haklı bir biçimde Marshall Planı Özel Girişim Fonu’nun özel sektör için Türkiye’ye sağladığı kredilerin dağıtımından sorumlu olan Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası’nın hangi sektörlere kaynak dağıttığının incelenmesinin “yeni sanayi stratejisi”ni göstermesi anlamında önemli olduğunu işaret ediyor. Bu inceleme sonucunda banka kredilerinden en çok tekstil, taşımacılık, çanak çömlek, cam ve seramik, gıda, kimya, makine ve makine parçaları sektörlerinin yararlandığı görülebilir. Bunlar da ağır

Tablo 4
İmalat Sanayinin Gelişimi

Yıl	İşyeri Sayısı	Ücretle Çalışanların Yıllık Ortalama Sayısı
1950	2618	162.859
1951	2747	174.828
1952	3026	181.856
1953	3504	207.210
1954	3850	217.121
1955	4262	234.202
1956	4610	241.578
1957	4632	263.935
1958	5121	290.541
1959	5419	301.635
1960	5503	296.989

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler 1923-2007**, Ankara, 2007, s.310

Yaşanan sanayileşmenin niteliği, tezin tarihsel bölümünde daha ayrıntılı bahsedileceği gibi ağır sanayiden çok, yerli sermaye tarafından kârlı görülen hafif ve tarımsal üretimi artırmaya yönelik sanayiye yönelikti. Tam da bu nedenle yaşanan bu sanayileşme sadece şehirlerdeki fabrikalarda ücretli olarak çalışan işçileri değil, köylerdeki yaşamı da etkiliyordu. Başta traktör kullanımı olmak üzere tarımsal üretim sürecinde kullanılan sanayi ürünleri ve yeni toprakların tarıma açılması birlikte köylerde üretim miktarı oldukça artmış ve bu köylülerin yaşantılarını etkilemeye başlamıştı. Oktay Yenal’a göre bu dönemde Türkiye, “tarihinin tarım devrimini” yaşıyordu.⁵⁶

Yenal’dan alıntılanan Tablo 5’te de görüldüğü gibi DP döneminde hububat ekim alanı sadece 2 yılda yüzde 20’lik bir artışla 9 milyon hektara ulaşmıştı. Bu artış oranı pamuk gibi değerli bir tarımsal ürünün ekim alanları sözkonusu olduğunda yüzde 50’yi aşıyordu. Tarımsal alanlardaki bu genişlemeye aynı zamanda traktör sayısında oldukça dramatik bir artış eşlik ediyordu. 2 yılda traktör sayısının 25 bine çıkması, 4 katı aşan bir artış anlamına geliyordu. Çiftçiye verilen kredilerin de katkısıyla tüm gelişmeler sonucunda tarımsal üretimde büyük bir artış meydana gelmiş, buğday üretimi 2.5 milyondan 5.6 milyon tona; arpa üretimi de 1.2 milyondan 2.7 milyon tona fırlamıştı.

olmaktan çok hafif ve tüketime dönük sanayiler. Serdar Turgut, **Demokrat Parti döneminde Türkiye Ekonomisi: Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme**, Ankara: Adalet Matbaacılık, 1991, s.176-177

⁵⁶ Oktay Yenal, **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, İstanbul: Homer Kitabevi, 2003, s.79

Tablo 5
Tarımda Atılım 1949-1951

	1945-1949	1951 sonu
Hububat Ekim Alanı	7.5 milyon hektar	9 milyon hektar
Pamuk Ekim Alanı	305.000 hektar	642.000 hektar
	1949	
Buğday Üretimi	2.5 milyon ton	5.6 milyon ton
Arpa Üretimi	1.2 milyon ton	2.7 milyon ton
Pirinç Üretimi	58.000 ton	70.000 ton
Traktör Sayısı	6.000 adet	25.000 adet
Çiftçiye Kredi	412 milyon lira	820 milyon lira

Kaynak: Yenal, s.79

Sanayileşmenin hemen ardından incelenmesi gereken bir diğer konu da ulaşım imkânlarında dönem boyunca kaydedilen artıştır. 1946-1950 arasında ulaşım sektöründe, DP dönemiyle kıyaslanamayacak ölçüde de olsa önemli atılımlar vardır. Örneğin "üstyapılı yolların" uzunluğunda 1946'dan 1950'ye kadar geçen 4 yıl içerisinde 4 bin 200 kilometrelik bir artış var ki bu gelişme Tezel'e göre, o tarihe kadar cumhuriyet döneminde bu alanda gerçekleştirilen en önemli atılımlarından biridir. 4 yıl içerisinde yüzde 300'e yakın bir artış gözlenen motorlu karayolu taşıtlarının sayısında söz konusu eğilim çok daha çarpıcıdır.⁵⁷ Bu gelişmeler, Thornburg raporunda yapılan ve Lerner'in modern davranış kalıplarının oturması için en önemli gelişmelerden biri olarak gördüğü önerilerin gerçekleştirilmesi yolundaki adımların CHP döneminde de atılmaya başladığını gösteriyor.

DP döneminde de özellikle karayolları inşasında önemli bir yol kat edilmişti. 1950-1954 yılları arasında 8 bin kilometreyi aşkın karayolu inşaatı yapan DP iktidarı, bu yolların 2 bin kilometreden fazlasını da asfalt kaplamayı başarmıştı. Bu süre zarfında 300'e yakın köprü inşa eden DP iktidarının bu icraatları sayesinde, Lerner'in kitabında da anlatıldığı gibi bir çok köy daha önceden yarım güne yakın bir zamanda gidilen şehir merkezlerine artık yarım saatte toplu taşıma sayesinde ulaşabiliyordu. Süreyya'nın dediği gibi "[h]alkın günlük hayatını kolaylaştıran, ülkede zirai işbölümünü geliştiren, milli pazarın teşekkülüne meydan veren ve halk ruhiyatında büyük etkiler yaratan bu

⁵⁷ Tezel, s.129

insan faaliyetini, DP'nin büyük şanslarından biri ve belki en önemlisi olarak saymak mümkündür." ⁵⁸ DP'nin bu atılımına dair bazı rakam Tablo 5'te de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo 6
DP Dönemi Ulaşım İmkânları Artışı

	1950	1960
Karayolu Uzunluğu	47.000 Km	61.500 Km
Karayolu Yolcu Payı	%46	%67
Karayolu Yük Payı	%17	%37
Kaynak: Yenal, s.80		

Kalkınma iktisatçılarının vurgu yaptıkları bir diğer konu da şüphesiz, temelinde sanayileşmenin yattığı hızlı bir büyümenin sadece yerli kaynaklara dayanarak gerçekleştirilemeyeceği ve "fakirlik çemberini kırmak için" dış kaynaklara da ihtiyaç duyulacağıydı. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasına ait ekonomik göstergeler, bu yıllar boyunca bu tavsiyeye uyulduğunu göstermektedir. Henüz İkinci Dünya Savaşı sona ermeden dış kaynaklardan maddi yardım arayışına giren Türkiye, 1946'dan itibaren dış açıklar vermeye ve bunları dış finansmanla kapatmaya başlamıştı. 1946'da ABD'den alınan biri 25 diğeri 10 milyon dolarlık iki kredi ile 1948'de Export-Import bankasından sağlanan 38 milyon dolarlık kaynak bu açıkların finansmanında önemli rol oynamıştı. Ancak elbette CHP döneminde dış yardım sağlama konusunda atılan en önemli adım 1947 yılında açıklanan Marshall Yardımı programına dahil olmak idi. ⁵⁹

Tüm bu gelişmeler sonunda, önceki dönemlerde iktisadi bağımsızlığıyla övünen Türkiye'nin 1946-1950 arasında aldığı yabancı bağış ve uzun vadeli kredi olanaklarının toplam değeri 391 milyon dolara ulaşmıştı. Dış borçların servisi için bu dönemde yapılan ödemeler de hesaba katıldığında bu miktar aşağı yukarı 300 milyon

⁵⁸ Süreyya, s.230

⁵⁹ Tezel, s.225

dolara iniyordu, ancak bu da, "1923-1945 aralığındaki dış borçlanmaların toplamından daha büyüktü." ⁶⁰

Tüm bu gelişmeler sonucunda da 1946 yılında yüzde 193 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1950 yılına gelindiğinde yüzde 95'e iniyordu. Hatta bu oran 1948 yılında yüzde 72'ye kadar bile düşmüştü. ⁶¹

Tablo 7
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1946-1950)

Yıllar	İhracat değeri/ithalat değeri
1946	193
1947	91
1948	72
1949	86
1950	95

Kaynak: Tezel, s.118

Bu eğilim DP döneminde de büyük bir hızla devam etmişti. DP iktidarı, 1950 ile 1954 yılları arasında askeri yardımlar haricinde 233 milyon dolarlık bir dış yardım ve kredi imkanına ulaşabilmişti. ⁶² Bu rakam DP iktidarı altında Türkiye'nin, Marshall Yardımı gibi çok özel bir programdan yararlanılmadığı bir durumda bile askeri dış yardımlarla bu program dahilinde elde edilen fon miktarına bu dönemde de ulaşılabilirdiğini gösterir.

Aynı eğilimi işaret eden bir diğer gösterge de DP'nin iktidarda olduğu yıllarda dış borç stokunun, 1950'deki 277 milyon dolarlık seviyesinden 1960 yılında 992 milyon dolara fırlamasıydı. ⁶³ Tarihsel bölümde de gösterileceği gibi zaman zaman DP iktidarı ile uluslararası iktisadi sistemin temsilcileri arasında yaşanan tüm gerilimlere rağmen DP bu dış borcun önemli bir oranına 1954'den sonraki dönemde ulaşmıştı. Türkiye'nin

⁶⁰ a.g.e., s.227

⁶¹ a.g.e., s.118. Bu dönemin dış sermaye konusundaki ruhunu yansıtmak açısından iki gösterge: 1947 yılında dönemin başbakanı Recep Peker, yabancı kaynak kullanımı konusunda şunları söylüyordu: "[A]z faizli ve uzun vadeli [dış] krediler sayesinde, kendi bütçe takatimizle çok ağır gidecek olan kalkınma işlerinin ana kısımlarının 5-7 sene zarfında tahakkuk ettirilebileceğini umuyoruz" 1948 yılında İkinci Hasan Saka hükümetinin programında da şunlar yazıyordu: "Avrupa kalkınması için ABD hükümetinin girişmiş olduğu büyük ölçüde yardım hareketinden gereği gibi yararlanabilmeye azami derecede dikkat göstermek kararındayız." Aktaran Tezel, s.223

⁶² Süreyya, s.231

⁶³ Pakdemirli., s.41

1954 ila 1960 arasındaki ödemeler bilançosu ayrıntılı olarak incelendiğinde görülmekteydi ki Türkiye'nin yüksek cari açıklarını ağırlıklı olarak finanse eden kalem olan sermaye hareketleri hesabı 1954 yılından 1960'a kadar sırasıyla 183, 166, 173, 128, 136, 171 ve 129 milyon dolar fazla vermişti. Bu da bu dönem için yılda ortalama yaklaşık 155 milyon dolara denk geliyordu.⁶⁴ Ve özellikle son yıllarda Türkiye'deki siyasi atmosferin geriliminden dolayı yabancı yatırımların düşmesine karşın program kredilerinin büyük ölçüde artması, uluslararası kurumların DP iktidarına son ana kadar bilinçli bir şekilde desteğini sürdürdüğünü de gösterir.

Bu dış borç artışı, ekonominin borç ödeme kapasitesindeki yükselişi oldukça aşan bir boyuttaydı ve bunu gösteren en önemli gösterge olan Dış Borç/İhracat oranı DP iktidarı altında 10 yıllık bir süre zarfında yaklaşık 3 katlık bir artışla 1.05'ten 3.09'a gelmişti.⁶⁵ Bu borç artışı da elbette, DP'nin kemer sıkma politikasını uzun süre erteleyerek popülist politikalarını yüksek dış ticaret açığına karşın sürdürme isteğinin sonucuydu. Dış Ticaret Açığı'nın GSMH'ye oranı DP iktidarının on yılı sonucunda yüzde 0.6'dan 1'e kadar yükselmişti.⁶⁶ Aynı dönemde ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırım miktarı da 5 milyondan 24 milyon dolara çıkmıştı.⁶⁷

Tablo 8
Dış Borç ve Cari İşlem Açıkları ve İlgili Oranlar (1946-1950)

Yıllar	Dış Borç Stoku	İhracat	Dış Borç/İhracat	Dış Ticaret	Cari İşlem Açığı	Dış Ticaret/Cari İşl. Açığı
1930	-	71	-	141	-7	20.1
1940	252	81	3.11	131	-	-
1950	277	263	1.05	549	-50	10.98
1960	992	321	3.09	789	-139	5.67

Kaynak: Pakdemirli, s.41

Tabii bu büyüme, sanayileşme ve dış yardım rakamlarına karşın, özellikle 1954 ila 1960 arasına dair iktisadi göstergeleri incelediğimizde görmezden gelemeyeceğiz iki

⁶⁴ Devlet Planlama Teşkilatı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006)**, Ankara, 2007, s.44-45. Aynı rakam DP'nin ilk 4 yılı için yıllık olarak ortalama 134 milyon dolardı.

⁶⁵ Pakdemirli, s.41

⁶⁶ DPT, s.35

⁶⁷ a.g.e., s.43

veri, hızla artan enflasyon ve işsizlik oranlarıydı. İktidarının ilk 4 yılının ikisinde negatif enflasyon rakamları gören DP, 1954 yılına gelindiğinde bir anda çift haneli fiyat oranlarıyla karşılaşılıyordu. 1954'te ilk kez yüzde 12'lik bir enflasyonun ardından enflasyon oranı 1959 yılına gelindiğinde yüzde 23.1'e kadar çıkmıştı. Ve oranlar, ülkede uygulanan ve zaman zaman bazı malların fiyatının devlet tarafından belirlendiği Milli Koruma Kanunu'na rağmen elde edilen rakamlardı. Bunun nedeni elbette çoğunlukla yapılan yatırımların karşılığının üretim anlamında henüz karşılığının alınamadığı dönemde DP'nin popülist politikaları kapsamında tüm kesimlerin yaşam standardını arttırma amacıyla kredilerde neden olduğu aşırı artış ve çeşitli kesimlerin ücretlerine yaptıkları ardı ardına zamdı.⁶⁸ Ancak Türk kamuoyunun henüz alışmadığı bir enflasyon oranı ve bununla birlikte Milli Koruma Kanunu'yla yapay biçimde fiyat indirimlerinin neden olduğu karaborsa ve mal yoklukları bu dönemde halkı etkileyen önemli bir gelişmedir.

Tablo 9
TEFE Enflasyon ve Geçinme Endeksi Oranları (1950-1959)

	TEFE	İstanbul Geçinme Endeksi
1950	-9.1	-
1951	12.2	-
1952	-0.6	-
1953	0.8	40
1954	12.0	45
1955	13.9	49
1956	16.2	55
1957	17.7	60
1958	19.5	69
1959	23.1	82
1960	1.3	87

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, s.116

İşsizlik oranlarında da enflasyona benzer bir şekilde 1950 ile 1960 yılları arasında 3 kata yakın bir artış vardı. 1950 yılında 135 bin civarında olan işsizlik sayısı 1955'e kadar oldukça hızlı bir artışla 350 bine yaklaşmıştı. 1955'ten sonraki 5 yılda

⁶⁸ Korkut Boratav da, 1953 ile 1961 yılları arasındaki dönemde ücretli kesimlerin durumunun düzeldiğini vurgular. Korkut Boratav, "İktisat Tarihi (1908-1980)", Sina Akşin (Haz.), **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980** içinde, İstanbul: Milliyet Kitaplığı, (Basım tarihi belli değil), s.353

işsizlikteki artış neredeyse durmuş ve faal işgücü sayısındaki artış da göz önüne alınırsa oransal olarak neredeyse aynı kalmıştı. İlk 5 yılda yaşanan işsizlik sayısındaki artış büyük bir ihtimalle kırdaki yaşanan çözümüyle birlikte kırdan kentlere gelen köylülerden kaynaklanıyordu. Ekonomi ilk 5 yıl içerisinde bu köylülerin hepsini massedecek bir kapasite yaratamamış olsa da, sonraki 5 yıl içerisinde bu konuda daha başarılı olmuş gözünüyor. Bunun nedeni de büyük oranda, tarihsel bölümde de göreceğimiz gibi DP'nin oy kazanma umuduyla hızını yerli ve yabancı sermayenin uyarılarına aldırmadan artırdığı yatırım temposu ve “seçim fabrikaları”na bağlıdır.

Mutlak olarak bakıldığında 1950 ile 1960 arasında işsiz sayısındaki artış 3 kattan fazlaydı ancak yine de 1960 yılına gelindiğinde yüzde 3 olarak gerçekleşen işsizlik oranı Türkiye ekonomisinde büyük bir sorun olmaktan uzaktı. CHP de bu nedenle işsizlikteki esas artışın gerçekleştiği 1950-1955 arasında propagandasını işsizlik üzerine hiç kurmadı. Bunun yerine, CHP'nin iktisadi konulardaki muhalefeti özellikle 50'lerin ikinci yarısında fiyat artışları üzerine kuruluydu.

Tablo 10

Türkiye Nüfusu ve İşgücü Yapısının Değişimi (1950-1995)

Yıllar	Nüfus	Yetişkin Nüfus	İşgücü	Faal İşgücü	Atıl İşgücü	İşsizler
1950	21.618.867	12.335.629	9.976.530	9.840.602	2.359.099	135.928
1955	24.308.045	14.265.239	11.989.978	11.647.029	2.275.261	342.949
1960	27.364.894	16.498.003	12.859.215	12.483.051	3.638.788	376.164

Kaynak: Bulutay'dan aktaran Ercan Dansuk, “Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi”, Ankara: DPT, 1997

3.2. Makro Sosyal Göstergeler

Türkiye’de yaşanan kapitalist kalkınma süreci sadece yukarıda aktarılan iktisadi değişkenler yoluyla izlenebilecek nitelikte bir dönüşüm değildi. Aktarılan iktisadi gelişmelere ek olarak, toplumsal ve kültürel alanda da belirli dönüşümler yaşanmaktaydı. Ve aslında bu dönüşümler, kalkınma sürecinin sadece iktisadi göstergelerde değil kültürel ve toplumsal alanda da belirli bir mantık dahilinde değişimler yaşanacağını ileri süren kalkınma yazınının öngörülerıyla örtüşüyordu. Bu

toplumsal dönüşümler arasında 1950 yılında itibaren hızlanan en önemli değişim kuşkusuz ki, köylerden kente yaşanan hızlı göç sonucundaki kentleşme süreciydi.

Türkiye'nin kentsel nüfusunun oranı 1950'li yıllara kadar fazla değişmeden yüzde 24'ler seviyesinde kalmıştı. Nüfus artış hızı da yine 1950'ye kadar çok büyük bir dalgalanma göstermemiş ve savaş yılları hariç tutulursa yüzde 2 civarında sürmüştü. 1950 yılına gelindiğinde ise her iki konuda da tablonun değiştiği gözlemlenmektedir. Nüfus artış hızı DP'nin 10 yıllık iktidarı boyunca aşama aşama yükselerek 1955-1960 yılları arasında ortalama yıllık yüzde 2.8'e ulaşmıştı. 1950 yılında yaklaşık 21 milyon olan nüfus 1955 yılına geldiğinde 24 milyonu aşmış 1960 yılında ise 28 milyona yaklaşmıştı.

Kentleşme oranında Demokrat Parti'nin iktidara geçmesiyle birlikte, önceki dönemden bir kopuş gözlemlenmekteydi. Tek Parti dönemi boyunca Tablo 8'de görüldüğü gibi pek bir değişim gözlemlenmeyen ve yüzde 24'ler civarında seyreden kentleşme oranı, 1950 ila 1960 yılları arasında yüzde 25.04'ten yüzde 31.92'ye bir fırlama gösteriyordu.

Tablo 11
Kentleşme Oranları (1927-1960)

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusunun Oranı %	Köy Nüfusunun Oranı	Yıllık Nüfus Artış Oranı
1927	13.648.270	24.22	75.78	2.11
1935	16.158.018	23.53	76.47	2.11
1940	17.820.950	24.39	75.61	1.95
1945	18.790.174	24.94	75.06	1.05
1950	20.947.188	25.04	74.96	2.17
1955	24.064.763	28.79	71.21	2.77
1960	27.754.820	31.92	68.08	2.83

Kaynak: Pakdemirli, s.184

Kuşkusuz şehirleşme oranında bu derecede hızlı bir artış, tek parti döneminde şehri gezmek istediklerinde "kılık kıyafetlerinin uygun olmaması" nedeniyle tren garlarından geri çevrilen köylülerin, Demokrat Parti döneminde engelsiz bir biçimde ve

hızla kentlere akın etmesi ile de ilgiliydi. Bu akını kolaylaştıran bir diğer etken de elbette yukarıda da aktarılan yol yapımında alınan önemli mesafe sayesinde köylülerin şehirlere çok daha rahat erişebilmeye başlamalarıydı. Ancak asıl önemli olan, yaşanan zihinsel değişimdi. Bu zihinsel değişim bir yandan iktidarın köylüyü köyde tutmaya çalışan yaklaşımında,⁶⁹ bir yandan köylünün doğduğu yer dışında ölmeyi intihar nedeni sayabilecek düşünce dünyasında yaşıyordu. Her ne kadar tek partili dönemin ideolojisini tamamen temsil eden bir şahsiyet olmasa da Fevzi Çakmak'ın köylülerin şehirlere gelmesini engellemek amacıyla yol yapımının ertelenmesi şeklinde yaptığı öneriler bu noktada hatırlatılmalıdır.

Kalkınma çalışmaları ile ilgilenen ve bizim "ikinci dönem" olarak sınıflandırdığımız düşünürlerin önem verdiği bir diğer kriter olan okur-yazarlık oranının da, hem CHP'nin son, hem de DP'nin ilk dönemlerinde arttığını görürüz. Osman Pakdemirli'nin aktardığı rakamlara göre 1945 yılında toplam nüfusun yüzde 30.22'si okuma yazma bilirken bu oran CHP iktidarının son yılı olan 1950'de yüzde 32.37'ye çıkmıştı. Bu dönemde nüfusun da hızla arttığı hesaba katıldığında önemi daha da iyi anlaşılan bu okuma yazma bilenlerin orandaki yükseliş DP döneminde de daha da hızlanmış ve 1955 yılına gelindiğinde yüzde 40.87'yi bulmuştu. Bu tarihten sonra okuma yazma oranında ufak bir düşüş meydana geldiğini ve 1960 yılına gelindiğinde yüzde 39.49'a gerilediğini görüyoruz. Buna karşın 10 yıllık süre içerisinde toplamda yaşanan artış oranlarının, kadın nüfusu için de geçerli olduğu vurgulandığında daha da çarpıcı hale gelebilir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın verdiği rakamlara göre kadın nüfus arasında 1945 yılında yüzde 16.8 olan okuma yazma oranı 1950 yılına gelindiğinde yüzde 19.4, 1955 yılında yüzde 25.6 olmuştu.⁷⁰

Okuma yazma bilen nüfusun artışının yanında DP döneminde, birçok yeni okul binasının inşa edilmesiyle birlikte okullara kayıtlı öğrenci ve bu okullarda görevli öğretmen sayısında da önemli oranda bir artış yaşanmıştı. Örneğin 1950-51 öğretim döneminden 1960-61 öğretim yılına gelinceye kadar ilkokullara, ortaokullara ve liselere kayıtlı öğrenci sayısı sırasıyla 1 milyon 617 binden 2 milyon 867 bine, 68 binden 291

⁶⁹ Tek parti döneminin köy ve köylülere yaklaşımıyla ilgili Asım Karaömerlioğlu, **Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyeti Döneminde Köycü Söylem**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

⁷⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, s.175

bine ve 22 binden 76 bine yükselmişti. Aynı dönemler arasında da ilkokul öğretmeni sayısı 35 bin 871'den 62 bin 526'ya çıkartılırken ortaöğretimde bu artış 4 bin 528'den 12 bin 080'e liselerde ise 1954'ten 4 bin 219'a şeklinde gerçekleşmişti.⁷¹ Mutlak sayı olarak belirtilen bu rakamların dışında, belirli yaş grubundaki tüm nüfusun okula gitme oranını ifade eden okullaşma oranlarına bakıldığında da aynı eğilim çarpıcı bir biçimde gözlemlenebilir. Tablo 10'da görülebileceği gibi bu dönemde ilkokul dönemi çocuklarında okullaşma oranı yüzde 69.5'ten yüzde 81.1'e, ortaokulda yüzde 4.8'den 15.8'e, liselerde yüzde 5.2'den 13.2'ye çıkmıştır. Yükseköğretimde de ise artış yüzde 1.3'ten yüzde 3.1'e kadar gerçekleşmiştir.⁷²

Tablo 12
Okullaşma Oranları (1950-51,1960-61)

	1950-51	1960-61
İlkokul	69.5	81.1
Ortaokul	4.8	15.8
Lise ve Dengi Okul	5.2	13.2
Yükseköğretim	1.3	3.1

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, s.176

Okullara devam eden nüfus oranındaki ve bu nüfusun eğitilmesi için istihdam edilen öğretmen sayısındaki artışa paralel olarak bu dönemde, halkın bilgiye ulaşması için de imkanlar artırılıyor ve Tablo 11'de de görüldüğü gibi 10 sene içerisinde ülke genelindeki kütüphane ve bu kütüphanelerdeki toplam kitap sayısı yaklaşık 2 kat artırılıyordu.

Tablo 13
Kütüphane ve Kitap Sayıları (1950,1960)

	1950	1960
Kütüphane sayısı	88	160
Kitap (Bin Adet)	876	1776

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, s.190

⁷¹ a.g.e., s.180

⁷² a.g.e., s.176

Öte yandan son olarak bu dönemde, “sosyal bir kalkınma”nın yaşandığına dair son iki istatistik de sağlık hizmetlerine dair verilebilir. Öncelikle bahsettiğim dönemde sosyal sigorta kapsamına alınanların sayısı yaklaşık yüzde 30’lı bir artışla 1 milyon 612 bine çıkıyordu.⁷³ Bunun dışında DP’nin on yıllık iktidar boyunca da hastanelerdeki yatak sayısı 18 bin 337’den tam 45 bin 807’ye çıkartılıyordu. Bu şekilde yatak başına düşen nüfus 1100’den 600’e düşerken, doktor sayısındaki artışla bu oran 3 bin 38’den 2 bin 825’e düşüyordu.⁷⁴ Tüm bu anlatılanlardan görülmektedir ki, 1954 ile 1960 yılları arasında kapsayan dönemde bazı kesintilere ve yavaşlamalara uğrasa da Türkiye’de kalkınma iktisatçılarının kullandıkları manada bir gelişme devam etmiştir. Büyüme, dış yardımlar ve sanayileşmede yavaşlayan bir hızla da olsa kaydedilen ilerlemelerin yanı sıra, eğitim ve sağlık alanında da yaşanan gelişmeler 1950-1954 dönemine büyük benzerlikler göstermektedir. Bununla birlikte enflasyon ve döviz sıkıntısından dolayı bazı tüketim mallarındaki yokluklar gibi halka olumsuz yansıyan bazı ekonomik gelişmeler bu iki dönem arasındaki farklılığı ortaya koymaktadır.

3.3. Kalkınma ve Zihinsel Dönüşüm

Buraya kadar aktarılan bu istatistikler Türkiye’de 1946 ile 1960 yılları arasında, ancak özellikle Demokrat Parti iktidarının yaşandığı 1950 ile 1960 yılları arasında kapitalist bir kalkınma sürecinin yaşandığını göstermektedir. Ancak buraya kadar yer verilen istatistiklerin hepsi kalkınma sürecinin iktisadi ve toplumsal yanının makro yönlerini yansıtmaktaydı. Sürecin mikro anlamda özellikle ülkenin en geleneksel kesimi olduğu varsayılan köy ve köylüler üzerinde kültürel olarak nasıl bir etkide bulunduğunu görmek için bu dönemde Mübeccel Kıray’ın yaptığı alan çalışmalarından bir kaçının bazı bölümlerine atıfta bulunulacak. Böylece Lerner’in Balgat’ta yaptığı gözlemlerde ileri sürdüğüm görüşlerimi burada destekleyebileceğimi düşünüyorum.

Burada yararlandığım Mübeccel Kıray’ın biri Ereğli, diğeri de Çukurova’nın farklı gelişmişlik seviyelerine sahip 4 köyünde yaptığı 2 ayrı alan araştırmasında görülen, 1960’lı yıllara gelindiğinde 1946 ile 1960 yılları arasındaki kapitalist kalkınmanın etkisiyle köylülerin bir çoğunun Lerner’in çalışmasında konu edilen

⁷³ Devlet Planlama Teşkilatı, s.164

⁷⁴ a.g.e., s.172

Balgatlı bakkala benzemeye başladıklarıdır. Köylüler her an değişime hazır, maddi imkânlarını iyileştirmek üzere hayatlarını köklü bir biçimde dönüştürmeye istekli ve amaçla yüzlerini kentlere dönmüş bir topluluğu oluşturmaktadırlar. Örneğin Kıray'ın Ereğli'de yürüttüğü çalışmada birçoğu çiftçi çocuğu olan Ereğlilerin sadece yüzde 0.2'si, oğullarının hangi mesleği tercih etmelerini istedikleri kendilerine sorulduğunda baba mesleği olan çiftçiliği telaffuz etmişlerdir. Oğullar için en yüksek oranda tercih edilen meslekler arasında, Ereğli'de yakın bir zamanda kurulan ve çalışanlarına iyi kazançlar sağlayan Demir Çelik Fabrikası'nın etkisiyle olsa gerek, mühendislik göze çarpmaktadır. Yüzde 29.3 oranında tercih edilen “diğer serbest mesleklerin” ardından mühendislik yüzde 28.1'lik oranla babaların oğulları için en çok istedikleri ikinci meslek olarak ön plana çıkmaktadır. Bu, köylülerin yaşanan dönüşüme olumlu baktığını ve gelecek kuşaklarda da devam etmesini istediğini göstermektedir.

Tablo 14

Ereğli'de Babaların Oğulları için Arzu Ettiği Meslekler (1964)

	Sayı	%
Tüccar ve imalatçı	18	3.7
Esnaf	6	1.2
Mühendis	136	28.1
Diğer serbest meslekler	142	29.3
San'atkâr, teknik eleman	40	8.3
Memur ve subay	33	6.8
Çiftçi	1	0.2
İşçi	1	0.2
Diğer meslekler	14	2.9
Belirsiz cevaplar	93	19.2

Kaynak: Kıray, s.70

Meslek tercihlerinin 1964 Ereğli'sinde nasıl bir değişim talebini yansıttığı yine Kıray'ın çalışmasında yapılan ayrı bir anket sonucunda daha da çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Köylülere, verilen bir anket kağıdında bulunan çeşitli mesleklerden hangilerini en çok yapmak isteyecekleri sorulduğunda en sıklıkla seçilenler, “şehir meslekleri grubuna” girenler arasından olmuştur. Tablo 13'ten yola çıkarak yapılacak bir hesaplama şehir meslekleri grubunun ankete katılan yaklaşık 450 köylü tarafından 1326 kez seçildiğini göstermektedir. Şehir meslekleri grubunu, 539 kez seçilen mahalli

meslekler grubu ve 392 kez seçilen büyük şehir meslekleri takip etmiştir. Bu durum “Ereğli’lilerin çoğunun artık bugünkü kasabalarının çerçevesi içinde düşünmediklerini, orayı aştıklarını göstermektedir. Ereğli, hayatını yeni yollardan, değişik, kasaba için alışılmamış mesleklerden kazanmaya hazır görülmektedir”⁷⁵ Bu noktada belirli bir muhafazakarlık türünün köylüler arasında kaybolmaya başladığı açıktır.

Ereğlililerin bu değişim talepleri, Kıray’ın çalışmasında yer alan bazı diğer anket sonuçlarında da açıkça ortaya çıkmaktadır. Örneğin ellerine geçecek hesapta olmayan bir parayla ne yapmak istedikleri sorulan Ereğlilerin neredeyse hiçbirisi bu parayla toprak alacaklarını söylememiştir. Ereğlilerin yüzde 30’u ellerine geçecek bir parayla ev yapmak, yüzde 30’u da iş yeri açmak istiyordu. Bu, Ereğlilerin hızla değişen dünyada bir yandan kendilerini güvenceye almak⁷⁶ diğer yandan da daha da zenginleşme şanslarını kovalamak niyetinde olduklarını göstermektedir. Yine Ereğliler, zenginleşmenin ve başarılı olmanın tevekkül gibi fatalistik bir nedenden çok sıkı çalışmaktan geçtiğini ve çalışmanın her şeyi halledebileceğini söylüyorlar.⁷⁷

Tablo 15

Meslek Tercihlerinde Şehirleşme Eğilimi

	Mahalli Meslekler Grubu		Şehir Meslekleri Grubu		Büyük Şehir Meslek Grubu	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hiç Seçmeyen	131	27.0	21	4.3	187	38.6
Bir Defa Seçen	189	39.0	49	10.1	196	40.5
İki Defa Seçen	112	23.1	90	18.6	74	15.3
Üç Defa Seçen	34	7.1	174	36.0	12	2.4
Dört Defa Seçen	6	1.2	115	23.7	3	0.6
Beş Defa Seçen	-	-	23	4.7	-	-
Cevap Vermiyen	12	2.4	12	2.4	12	2.4

Kaynak: Kıray, s.72

Ereğli’de görülen ve köylülerin kültürel ve zihinsel dünyalarının Lerner’in ifade ettiği gibi “tevekkülden gayrete” doğru evrildiğini işaret eden bu eğilimler,

⁷⁵ Kıray, s.71-72

⁷⁶ a.g.e. s.104

⁷⁷ a.g.e., s.174

Kıray'ın 1964 ve 1965 yıllarında bu kez Çukurova'nın 4 köyünde yaptığı bir başka alan araştırmasında daha da çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmaktaydı.

Hatırlanacağı gibi 1950 yılında Lerner, Balgat'ta köylülerin rahatlık peşinde koşmayı iyi bir şey olarak görmediğini ve hatta maddi zenginliğe önem veren düşünceleri nedeniyle Balgatlı bakkalın hemşerilerinin gözünde kafir ve sapkın durumuna düşürdüğünü aktarıyordu.⁷⁸ Köylülerin bu tutumları Lerner'e göre, onların geleneksel hayatın etkisi altında olduklarını ve “dünyevileşemediklerini” gösteriyordu. Buradaki dünyevileşmenin, kısa vadeli çıkarların peşinde koşmayı öngören bir niteliği olduğunu ve Aydınlanma'dan çok kapitalizmle uyumlu olduğunu tekrar hatırlatalım.

Tablo 16

“Bu Dünyada Rahat Yaşamak Önemli mi?” Sorusuna Yanıtlar

	Oruçlu	Karacaören	Sakızlı	Yunusoğlu
Cevap				
Önemli	97.1	97.9	93.0	85.7
Önemli Değil	2.9	2.1	7.0	14.3
Kaynak: Mübeccel Kıray ve Jan Hinderink, Social Stratification as an Obstacle to Development , New York: Praeger Publishers, 1970, s. 208				

Çukurova'da yapılan araştırmada, köylülerin kendilerine sorulan “Bu dünyada rahat yaşamak önemli mi?” sorusuna verdikleri cevaplar, bu tarz bir dünyevileşmenin 1946 ila 1960 yıllarında yaşananların etkisiyle büyük oranda gerçekleştiğini göstermektedir. İncelenilen 4 köy arasında en az gelişmiş olan Oruçlu köyünde rahat yaşamının önemli olduğunu söyleyenlerin oranının yüzde 97.1, gelişmişlik derecesi orta olarak değerlendirilen Karacaören köyünde 97.9 ve göreceli olarak gelişmiş olan Sakızlı ve Yunusoğlu'nda da sırasıyla 93.0 ve 85.7'yi bulması bu köylerde de Balgatlı bakkala benzer insanların “peygamber” gibi görülmeye çoktan başlandığının göstergesi olsa gerek.

⁷⁸ Lerner, s.25

Yukarıda bahsedilen dünyevileşme eğilimi, köylülerin gelecekte neler beklediklerine dair sorulara verdikleri cevaplarda da kendisini göstermekteydi. Gelecekte beklentileri bu dünyaya değil de öteki dünyaya dair olanların oranı en çok, beklenebileceği gibi gelişmişlik oranı en az olan Oruçlu'daydı. Ancak burada bile beklentileri arasında dünyevi amaçları saymak yerine dinsel içerikli kaderci cevaplar verenlerin tüm köylülere oranı yüzde 17.6'yı geçmiyordu. Aynı köyde gelecekte, "daha yüksek yaşam standartları" bekleyenlerin oranı ise yüzde 47.1'di. Bu Oruçlu'da da diğer köylerde olduğu gibi, en çok tercih edilen seçenek olarak öne çıkıyordu. Köylüler yüksek yaşam standardının ardından gelecekte en çok "daha çok üretmeyi" istiyordu. Bu şekilde bir temenni dile getiren köylülerin oranı Oruçlu'da yüzde 20.6, Karacaören'de yüzde 27.1, Sakızlı'da 37.2 ve Yunusoğlu'nda yüzde 38.1'di. Bu rakamlar belki de, fark edileceği gibi daha gelişmiş olan köylerde maddi zenginliğin üretimden geçtiğinin farkına varılması ile ilgiliydi.

Tablo 17

Köylülerin Gelecekte Beklentileri

	Oruçlu	Karacaören	Sakızlı	Yunusoğlu
Daha yüksek yaşam standartları	47.1	54.2	46.5	45.8
Daha çok üretim	20.6	27.1	37.2	38.1
Daha fazla eğitim	8.8	6.2	7.0	3.8
Şehre taşınmak	5.9	-	-	0.9
Kaderci cevaplar	17.6	10.4	9.3	9.5

Kaynak: Kıray ve Hinderink, s. 217

Son olarak da maddi zenginlik ile daha fazla üretim isteyen ve bunun için yaşamlarının baştan aşağı değişmesine hazırlıklı ve istekli olan köylülerin, bu amaçlarına ulaşmak için izlenmesi gereken yol olarak algıladıkları da söylenebilecek olan başarı kriterine dair söyledikleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan kapitalist kalkınmanın kültürel hayatta neden olduğu belirli bir mantık dahilindeki değişimlere dair buraya kadar çizilen tabloyu tamamlayacaktır.

Tablo 18'de de açıkça görüldüğü gibi, Çukurova köylülerinin çok büyük çoğunluğu başarının koşulu olarak sıkı çalışmayı ve yeteneği görmektedir. Bu oran 4 köy arasında en geri kalmış olan Oruçlu'dan, en iyi durumdaki Yunusoğlu'na kadar

aşama aşama gelişmişlik düzeyiyle doğru orantılı olarak artmaktadır. Oruçlu'da sıkı çalışma ve yeteneğin başarı getireceğini düşünenlerin oranı yüzde 50 iken, bu oran Yunusoğlu'nda 71.4'e varmaktadır. Benzer bir eğilim başarının kişisel ilişki ve yazgıya bağlı olduğunu söyleyenlerin oranlarında da görülmektedir. Bu oran yüzde 17.6'yla en yüksek Oruçlu'da ortaya çıkmaktadır. Yunusoğlu'da başarılı olmayı bu kriterlere bağlayanların oranı yüzde 8.6'dır ve bir diğer gelişmiş köy olan Sakızlı'nın 1.6 puan üstünde yer almaktadır.

Tablo 18

Köylülerin Başarıyı Açıklama Biçimleri

	Oruçlu	Karacaören	Sakızlı	Yunusoğlu
Sıkı çalışma ve yetenek	50.0	62.5	74.4	71.4
Kişisel ilişkiler ve yazgı	17.6	16.7	7.0	8.6
Kombinasyonlar	23.6	10.4	16.3	10.5
Diğer	8.8	8.3	2.3	9.5
Muğlak yanıtlar	-	2.1	-	-

Kaynak: Kıray ve Hinderink, s. 211

Buraya kadar anlatılanlardan açıkça görülmektedir ki 1950 yılının Balgat'ından farklı olarak (ve 1954 yılının Balgat'ına benzer bir biçimde) 1960'ların ikinci yarısında hem Ereğli'de hem de Çukurova'da köylüler rahat yaşamak istemekte, bunun kişisel maddi zenginliklerini artırmaya bağlı olduğunu bilmekte ve buna ulaşmanın yolunun sıkı çalışmaktan ve değişimden geçtiğinin bilinciyle şehirlere gitmeyi ve meslek değiştirmeyi bile göze almaktaydı. CHP iktidarının son yıllarında başlayan ancak özellikle DP döneminde hızlanan kapitalist kalkınma sadece Lerner'in aktardığı şekilde sadece Balgat'ta değil, tüm Anadolu'nun kültürel ve toplumsal hayatında kapsamlı bir dönüşüme yol açmıştı. Yaşanan dönüşüm Türk köylüsünün geleneksel zihniyeti bir yana bırakmasına ve Balgatlı bakkala yas da Adam Smith'in kişisel çıkarlarının peşinde koşan *homo economicus*'una benzemesine yol açmıştı. Ancak kapitalist gelişmenin *aydınlanmış* ya da bir sonraki bölümde görüşlerini inceleyeceğimiz Kant'ın ifadesiyle "ergin olamama halinden kurtulmuş" insanı yarattığını söylemek zordur, yaratabileceği de şüphelidir. Bunun gerçekleşmediği ve kapitalist kalkınma dışındaki nedenlere bağlı olduğu tezin tarihsel kısmında ve sonuç bölümünde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Şimdi, benim bu tezde kullandığım muhafazakarlaşma kavramının, kapitalizmin hedef aldığı muhafazakarlıktan nasıl farklılaştığını ve kapitalizme olmaktansa Aydınlanma'ya karşı bir ideoloji olduğunu açıklamaya çalışacağım.

4. AYDINLANMA KARŞITI BİR İDEOLOJİ: MUHAFAZAKARLIK

4.1. Aydınlanma ve “Sapere Aude”

Çalışmanın birinci bölümünde kalkınma yazınında az gelişmiş ülkelerde az gelişmişliğe neden olduğu ileri sürülen kültürel bariyerlerin tanımlanmasına ve bilinçli bir müdahaleyle bu unsurlarda ne yönde bir değişim gerçekleşmesinin beklendiğinin aktarılmasına çalışıldı. İkinci bölümde de Türkiye’de öngörülen yönde büyük bir değişim yaşandığı rakamlarla ve istatistiklerle gösterildi. Tüm bu gerçekleştirenlere karşın Türkiye’de 1946 ila 1960 yılları arasındaki dönem içerisinde bir muhafazakarlaşmadan söz edildiğinde bundan ne kastedildiğinin açıklanması gerekmektedir. Bu bölümde bu yapılmaya çalışılacaktır.

Kavramın doğrudan kelime anlamına bakılacak olursa, muhafazakarlaşmadan ne anlaşılması gerektiği açıktır. Muhafazakarlaşma, varolan toplumsal düzenin muhafaza edilmesini amaçlayan bir ideolojidir. Böylece somut olarak muhafazakarlaşmanın neyi muhafaza etmeye çalıştığı, hangi toplum ve hangi zaman dilimi için konuştuğumuza bağlı olarak değişecektir. Kelime anlamından yola çıkılırsa 21’inci yüzyıl ABD’sinde yaşayan bir muhafazakar ile, Fransız Devrimi sonrasında yaşayan bir muhafazakarın muhafaza etmeye çalıştıkları şey toplumlarının varolan yapısına bağlı olarak değişecektir.

Bu gerçeğe rağmen, muhafazakarlık kavramının neyi ifade ettiği tüm kavramlar gibi kelime anlamı dışında iki etken tarafından belirlenmektedir. Bu iki etkenden ilki kavramın ilk ortaya çıktığı dönemde ifade ettiği gerçeklik ise, diğeri de kavramın belirli bir toplumda tarihsel süreç içerisinde şekillenerek aldığı kendine has biçimdir. Türk muhafazakarlığı hakkında konuşmak gerekirse bu etkenlerin ilki Fransız Devrimi sonrasında Avrupa’da Aydınlanma’ya karşı ortaya çıkan tepkisel düşünce akımında yatmaktadır. Diğeri ise, tezde incelenilen 1946 ila 1960 yılında, tek parti ideolojisine karşı tepkisel bir yaklaşım olarak ortaya çıkan ve dönemin tarihsel olayları ile bu olaylara toplumsal grupların tepkileri tarafından da biçimlenen siyasi ideolojide yatmaktadır. Tek partili sisteminin sonuna yaklaşıldığı bir dönemde, varolan yapıyı değiştirmeye çalışan bir siyasi hareketin yaygın olarak muhafazakar olarak

adlandırılmasının ilk olarak tarihe, geçmişe ve dine yaptığı vurguyla Avrupa muhafazakar geleneğiyle olan benzerlikleriyle ikinci olarak da her fırsatta Aydınlanmacı olduklarını vurgulayan Kemalizm'e karşı tepki olarak çıkmalarıyla ilgili olabileceğini düşünüyorum.⁷⁹

Avrupa'da muhafazakarlık ideolojisinin ilk ortaya çıkışı, Aydınlanma düşünüşünün belki de siyasi alanda en aşırı uygulanışını temsil eden 1789 Fransız Devrimi'nin arifesinde gerçekleşmişti. 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi'nden sadece bir yıl sonra, bu devrimin aşırılıklarını ve arkasındaki Aydınlanma felsefesini eleştirmek için "Reflections on the Revolution in France" (Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler) başlıklı kitabı kaleme alan İngiliz parlamenter Edmund Burke, bu düşünce akımının babası sayılabilir.

Peki Burke'ün eleştirdiği Aydınlanma felsefesi nedir? 200 yıllık bir geleneğin taşıyıcısı olan Aydınlanma kavramının ne olduğuna dair tüm tartışmaları içeren bir yanıtın burada verilmesi açıktır ki olanaksızdır. Ancak bu tezde kullanılan Aydınlanma düşüncesinin temel varsayımlarının, felsefenin en önemli temsilcilerinden Immanuel Kant'ın 1784 yılında kaleme aldığı "Aydınlanma Nedir?" Sorusuna Yanıt" başlıklı makalesine dayandığı vurgulanmalı. Bu makalede Kant, Aydınlanma'nın parolasını "Sapere Aude" yani "Aklını kendin kullanmak cesaretini göster" şeklinde açıklıyor ve Aydınlanma'nın insanın "ergin olamama durumundan kurtulma çabası" olduğunu vurguluyordu. Bu ergin olamama durumu insanın aklını başkasının kılavuzluğu ile kullanmasından kaynaklanıyordu ve birey bu duruma düşmesinden kendisi sorumluydu. "Ergin olamama durumu çok rahattı çünkü. Benim yerime düşünen bir kitabım,

⁷⁹ Bu vurgu, günümüzde Demokrat Parti'nin mirasçısı olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) için de geçerlidir. Kendisini "Muhafazakar Demokrat" olarak tanımlayan ve dolayısıyla muhafazakar sıfatını memnuniyetle kabul eden AKP, varolan yapıyı dönüştürme çabası anlamında en az DP kadar karardır ve bu nedenle bir çok uluslar arası yayında muhafazakarlığı tartışma konusu bile yapılmaktadır. Değişim karşısındaki istekliliğin Türk muhafazakarlığının kendine has bir özelliği olduğunu ve buna rağmen Aydınlanma karşıtı ideolojisi nedeniyle bu siyasi akımın hâlâ muhafazakar olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Bahsedilen uluslararası yayınlara bir örnek için bkznz. Dietrich Jung, "Secularism: A Key to Turkish Politics", **International Discourse**, Vol.12, No:2, 2006, s.129-154; Bora Kanra, "Democracy, Islam, and Dialogue: The Case of Turkey", **Government and Opposition**, Vol. 40, no. 4, September 2005, ss.515-539

vicdanımın yerini tutan bir din adamım, perhizim ile ilgilenerek sağlığım için karar veren bir doktorum oldu mu, zahmete katlanmama hiç gerek kalmaz artık”⁸⁰

Kant bu sözlerle insanları, tüm öğretisel ve doktriner bilgileri sürekli olarak sınamaya ve bu bilgiler hakkında kendi kanılarını oluşturmaya çağırıyordu. İnsanı, belirli bir konuda belirli bir tarzda hareket etmeye, belirli bir tavır takınmaya ve belirli bir şeye inanmaya ancak ve ancak akılcı bir karar verme süreci ikna etmeliydi. Bu karar süreci de ancak aklın, başkalarının vesayetinden kurtulmasıyla mümkün olabilirdi. Bu nedenle Foucault, Kant’ın aydınlanma nedir sorusuna verdiği yanıtın “öğretisel şeylere sadakatten çok, tavrın sürekli tepkisi” anlamına geldiğini söylüyordu.⁸¹ Bu yaklaşım, kendi varlığından şüpheye düşüp şöminesinin başında kaleme aldığı ünlü makalesinde varolduğuna inanmak için bile ancak kendi aklına ve düşünce gücüne güvenerek, “Düşünüyorum öyleyse varım” sonucuna varan Decartes’in yaklaşımıyla uyumludur.⁸²

Bununla birlikte Kant’a göre Aydınlanma felsefesi, aklın kullanımını kamusal ve özel olarak ikiye ayırıyordu. Aklın özel kullanımı bireyin “kendisine emanet edilen topluma ilişkin bir hizmeti ya da belirli bir görevi yerine getirmesi” kastediliyordu.⁸³ Burada bireyin aklını kullanımı kamu yararına kısıtlandırılabilir ve bu görevin değişimi görevin ifası sırasında değil ancak kamuoyunda ayrıntılı tartışmaların ardından varılacak bir oybirliğinin ardından değiştirilebilirdi. İşte bu tartışma süreci aklın kamusal kullanımıydı ve hiçbir şekilde sınırlandırılmamalıydı. Dolayısıyla Kant için Aydınlanma sürecinde rasyonalizm, sadece bireysel alanda değil aynı zamanda ve hatta daha da fazla kolektif bir biçimde tanımlanıyordu. Foucault’nun dediği gibi Aydınlanma’nın akli bireylerin kişisel düşünce özgürlüğü için savaştan çok daha öte bir şeydi.⁸⁴

Dolayısıyla kamu düzeni için Kant, bireylerin özgürlüklerinin kamusal akılla varılan ilkelere boyun eğmesi gerektiğini inkâr etmiyordu. Kant’a göre, “[ü]stlerinden

⁸⁰ Immanuel Kant, “‘Aydınlanma Nedir?’ Sorusuna Yanıt”, **Toplumbilim**, Sayı 11, Temmuz 2000, s.17

⁸¹ Michel Foucault, “Aydınlanma Nedir?”, **Toplumbilim**, Sayı 11, Temmuz 2000, s.73

⁸² Söz konusu makale için: Rene Decartes, **Meditations on First Philosophy in which are demonstrated the existence of God and the distinction between the human soul and the body**, <http://www.marxists.org/reference/archive/cartes/1639/meditations.htm>

⁸³ Kant, s.18

⁸⁴ Foucault, s.71

aldığı bir emir üzerinde, onun yararlılığı ya da yararsızlığına ilişkin olarak akıl yürüten bir subayın tutumu tehlikeli ve zararlıdır, onun ödevi yalnızca itaat etmektir. Fakat eğer bu konuda doğru olmak gerekiyorsa, bir bilgin olarak onun askerlik hizmetinin yanlışları üzerindeki eleştiri ve düşünceleri ve bunları kamu önünde yargılanmak için götürmek istemesi yasaklanamaz.”⁸⁵ Farkına varılacağı gibi Kant için esas olan aklın “kamu önünde” kullanımıydı. Öngörülen basit bir bireysellik değildi.

Aklın kullanımının insanlığı nasıl bir sonuca götüreceğine, tüm evrensellik iddialarına rağmen Kant’ın kesin bir yanıt vermediği görülmektedir. Bu konudaki yaklaşımı hem karmaşık hem de muğlaktır.⁸⁶ Aydınlanmacıların, ortaçağdaki feodal düzene karşı oldukları açtı ancak hakim toplumsal düzen olarak ortaya çıkmaya başlayan kapitalizmle ilişkileri çok daha çetrefilli bir konuydu. Hirschman’ın da dediği gibi, İskoç ve Fransız aydınlanmacılarının kapitalizm ile ilgili söylediği olumlu sözler de genel olarak onların başlı başına kapitalizme olan hayranlıklarından kaynaklanmıyordu. Bu, daha çok ekonomik kalkınmanın getirmesi beklenen siyasi ve toplumsal kazançlarla ilgiliydi.⁸⁷ Voltaire’in şu sözleri de bunu açıkça ortaya koyuyordu:

*“Hangisini olumlamanın daha faydalı olduğunu bilmiyorum. Kralın sabahları kaçta kalktığını ve hangi saatte uyumaya gittiğini kesin olarak bilen, kendisine bir soyluluk havası verirken aslında bakanlıktaki küçük bir odada köle rolünü oynayan pudralı bir lordu mu? Yoksa ülkesini zenginleştiren, bürosunda Surat ve Kahire kentlerine emirler veren ve dünyanın iyiliğine katkıda bulunan büyük bir tüccarı mı?”*⁸⁸

Aydınlanma düşüncesinde insanın aklını kullanmasının onu hangi sonuçlara varıracığı konusundaki muğlaklık, bilindiği üzere metodolojisi ağırlıklı olarak Adam Smith tarafından oluşturulan Klasik İktisat tarafından ortadan kaldırılmıştı. Adam

⁸⁵ Kant, s.18

⁸⁶ Foucault, s.70

⁸⁷ Aktaran Neil Davidson, “Enlightenment and Capitalism”, **International Socialism**, 6 Nisan 2006, <http://www.isj.org.uk/index.php4?id=183&issue=110>

⁸⁸ Aktaran Allen C.Guelzo, “Capitalist Tool The Real Benjamin Franklin”, **Books&Culture**, 1 Temmuz 2007, <http://www.christianitytoday.com/bc/2007/julaug/21.24.html>.

Smith'e göre akılcı insan, kendi çıkarları peşinde koşan *homo economicus*'tu. Bir yandan insanların doğasının onları böyle davranmaya ittiğini gösterirken, diğer yandan bu davranışın toplum tarafından da onaylanacağını ve dolayısıyla ahlaklı olduğunu anlatıyordu. Çünkü Smith'e göre ahlaki davranış, kişinin kendi davranışları hakkındaki düşünceleriyle değil, bu davranışlar hakkında başkalarının fikirleri ile ilgilidir. Bir başka deyişle bireyin davranışını ahlaki yapan, onun vicdanı değil onu izleyen bireylerin düşünceleri ve "sempati"sidir. Bireyler de başka insanların acılarından çok sevinçleri ve mutluluklarıyla sempati kurmaya eğilimlidir. İşte bu varsayım bireysel zenginlik peşinde koşan "faydacı ve bencil" insanın davranışının neden doğal ve ahlaki olduğunun da anlaşılmasına zemin hazırlar.⁸⁹ İnsanın bu doğası hakkında da endişe duymaya gerek yoktur, çünkü bireyin doğasına uygun davranması toplumun da yararına olacaktır. Çünkü "[y]emeğimizi kasabın, bira satıcısının veya fırıncının yardımseverliğine değil, onların kendi çıkarlarını gözetmelerine borçluyuzdur. Onların insancılıklarına değil bencilliklerine sesleniriz ve her zaman kendi ihtiyacımızdan değil, onların kazancından söz ederiz."⁹⁰

Kapitalizm ile aydınlanma arasındaki ilişki, en azından kapitalizmin ve kalkınma yazının ideolojik düzeyde kendi retorikini oluşturma sürecinde Aydınlanma felsefesinin mirasçısı olarak ortaya çıkması dolayısıyla kabul edilmelidir.⁹¹ Bugün de Aydınlanma felsefesinin ve bu felsefeye içkin olan ilerleme düşüncesinin kapitalizmin ve kalkınma yazınının ideolojisi doğrultusunda anlaşıldığı söylenebilir. Ancak bununla birlikte kapitalizmin ve kalkınma sürecinin, insanlığın karşı karşıya olduğu sorunların bir çoğunu çözmemesi nedeniyle Aydınlanma düşüncesini bireyin kısa vadeli çıkarının peşinde koşması şeklinde bir rasyonaliteyle özdeşleştirilmek yerine daha geniş perspektiften bir düşünme tarzı olarak kabul etme eğilimindeyim. Somut olarak bu düşünce tarzı insanlığın hangi sonuçlara ulaşmasını sağlayacak? Yukarıda aktarıldığı gibi bunun cevabını Aydınlanma düşünürlerinin de kesin olarak vermediğini Foucault da vurgulamaktaydı. Ancak yine de, bu belirsiz sonuca ulaşmak anlamında akli referans

⁸⁹ Smith'in kendi çıkarları peşinde koşan *homo economicus*'unu nasıl doğallaştırdığı ve ahlakileştirdiğine dair bkz. Adam Smith, **The Theory of Moral Sentiments**, Philadelphia: Anthony Finley, 1817, s.10-77

⁹⁰ Ayşe Buğra, "İktisat Siyasete Karşı", **Toplum ve Bilim**, 2002/2003 Kış Sayısı s.33

⁹¹ Kalkınma ile Aydınlanma Felsefesi arasındaki ilişki için bkz..Mehmet Türkay, "Gelişme: Kavramsal Köken ve Yorumlar", "Tamer İşgüden (Ed.). **Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum** içinde. İstanbul : Beta Basım Yayım Dağıtım, 1995, s.89-92

almayı engelleyen tüm ideolojilerin kapitalist rasyonaliteyi içerse bile muhafazakâr olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Çünkü kapitalizmin kısa vadeli çıkar peşinde koşma şeklindeki rasyonalitesinin neden olduğu sorunların ancak gerçek anlamda Aydınlanmacı rasyonalitenin kullanılmasıyla çözülebileceği kabul edildiğinde, kapitalizmle uyumlu ve değişime taraftar olan bir muhafazakarlık bile bu çözümün önünde en büyük engel olarak durmaktadır. Davidson'ın aktardığı gibi günümüzde büyük ölçüde kapitalizmin neden olduğu üç büyük problem olan küresel ısınma, biyolojik çeşitliliğin ortadan kalkmasının ve salgın hastalıkların önlenmesi büyük şirketlerin ve ulus devletlerin ekonominin ve siyasetin kısa vadeli doğasından başka bir şey düşünmemesi nedeniyle mümkün olamamaktadır. Bir diğer neden de “akılsız köktencilik karanlığıdır”⁹² Dolayısıyla bugün kapitalist mantığın dönüştürdüğü geleneksel ve kültürel yapının dünyanın acil olarak çözmek zorunda olduğu sorunlar karşısında köktenci ideolojilerden daha yararlı olamadığını görmek ve Aydınlanma'nın önemini tekrar vurgulamak zorundayız. Bugün Aydınlanma geçmişten de önemli hale gelmiştir.

Ve artık günümüzde karşılaştığımız sorunlar ışığında Aydınlanma'nın akli kullanışı, sadece bireyin kendi çıkarları peşinde koşmasının bir özgürlüğü ile ilgili olmaktan çıkmalıdır. Chakrabarty'nin dediği gibi bugüne kadar bu kısa vadeli çıkarlar doğrultusunda yapılan siyaset aslında hiçbir zaman gerçek anlamda akılcı değildi. Artık bunun değiştirilmesi gerekmektedir.⁹³ Bunun için de eğer muhafazakarlık sorunundan bahsedeceksek bu ideolojinin kapitalizm, değişim ve Türkiye gibi azgelişmiş ülkeler özelinde bakıldığında Batı yanlısı ya da muhalifi olmasından çok Aydınlanma karşıtlığı ön plana çıkarılmalıdır.

Şimdi Kant'ın ünlü makalesine geri dönelim. Hatırlanacağı gibi, Kant da bazı durumlarda toplumun yararı için bireylerin akıllarını kullanmasının engellenebileceğini vurguluyor ve “itaat”ın gerekli olduğunu kaydediyordu. Bu durumda Aydınlanma'nın aralarında muhafazakarlığın da bulunduğu diğer “itaat” gerektiren ideolojilerden ayırımı nerede olacaktır? Burada Aydınlanma'nın ayırt ediciliği itaat edilen politik ilkenin

⁹² Davidson, <http://www.isj.org.uk/index.php4?id=183&issue=110>

⁹³ Dipesh Chakrabarty, “The Climate of History: Four Theses”, **Eurozine**, <http://www.eurozine.com/articles/2009-10-30-chakrabarty-en.html>

evrensel akılla uyum içerisinde olması gerektiğinin altını çizmesidir. Bu noktada itaat edilmesi gerekenin ne olduğu konusunda Aydınlanma'dan farklı düşüncelerinden yola çıkarak muhafazakar düşüncenin daha ayrıntılı incelenmesine geçilebilir.

4.2.”Sapere Aude”den Geçmişin “İlahi Takdir”ine

“Sapere Aude” çağrısıyla birlikte insanları karşısına çıkan sorunların çözümü konusunda tek rehber olarak “aklı” almayı öneren Aydınmacıların bu felsefesi Burke’e göre anarşinin kaynağı olabilirdi. Çünkü ilk olarak Burke, herkesin karşılaştığı durumlar karşısında doğru kararı alacak muhakeme gücüne sahip olduğuna inanmıyordu.⁹⁴ Bunun yanında, bireyin “yıllar boyunca edindiği alışkanlıklarını” terk edip ve bu konudaki zincirlerini kırıp Aydınlanmacıların dediği gibi “özgürce düşünüp davrandıklarında” neler yapabilecekleri ve nasıl davranacaklarını bilmek mümkün değildi. Bu öngörülemezlik, Fransız Devrimi’nde de gözlendiği gibi büyük aşırılıklara yol açabilir ve toplumun varlığını tehdit edebilirdi.⁹⁵ Toplumun varlığını ve “organik bütünlüğünü” koruyabilmek için de bireyin arzularını sınırlayacak, kendisinin dışında bir güce ihtiyaç vardı. Bu da muhafazakarlara göre toplumun yüzyıllar içerisinde biriktirdiği kavramlar olan din, tarih, işbirliği, ortak ülkeler ve tarihsel deneyimlerle sağlanabilirdi.⁹⁶ Bu yüzden de Burke’e göre, “Geçmişteki atalarını örnek almayan hiçbir halk gelecek nesilleri göremeyecekti.”⁹⁷ Dolayısıyla Burke’e ve muhafazakarlara göre bireyleri sınırlandıracak olan yine toplumun akli “kamusal kullanımının” bir ürünü olan kavramlardan ziyade “kendisi dışında olan” şeyler olmalıydı.

Burke’la belirli konularda farklı düşünse de muhafazakar gelenekten geldiği belirtilebilecek olan ve Burke gibi Fransız Devrimi üzerine yazdığı “The Old Regime and Revolution” adlı çalışmayla tanınan Fransız düşünür Toqueville de, toplum için geleneklerin ve geleneksel bağların önemine dikkat çekiyordu. Kitabında, “İnsanlar birbirlerine kast, sınıf, yardımlaşma ya da aile bağlarıyla bağlı olmadıklarında, tüm düşüncelerini özel çıkarlarına vermeye ve kamu yararını öldürecek olan bir

⁹⁴ Immanuel Wallerstein, **World - Systems Analysis**, London: Duke University Press, 2005, s.60-61

⁹⁵ Iain Hampsher-Monk, **A History of Modern Political Thought**, Carlton: Blackwell Publishing, 1992, s.274

⁹⁶ Aykut Kansu. “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, Ahmet Çiğdem (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.135

⁹⁷ Edmund Burke. “**Reflections on the Revolution in France**” London: Pall-Mall, 1791, s.274

bireyselciliğe sınırlamaya eğilimlidirler”⁹⁸ ifadesini kullanan yazar, böylece Burke gibi kendi haline bırakılan bireyin anarşi yarayabileceğinden endişe ediyordu.

Burke ve onun düşüncelerini daha sonra da sürdüren ve geliştiren İngiliz muhafazakarları Fransız Devrimi’nde jakobenlerin ve onların tarihsel selefi olan Aydınlanmacıların insan aklına duydukları aşırı güven nedeniyle adeta “İlahi Takdir”e karşı çıkarak ya da ona özenerek toplumsal mühendislik yapmaya soyunduklarını söylüyorlardı. Burada “İlahi Takdir” kavramı ancak metafizik olarak anlaşılan bir Tanrı’nın geçmişle bağı olmayan buyruklarını ifade etmiyordu. Burada söz konusu ilahi varlık geçmişi temsil eden gelenek ve görenekler, verilen “takdir” ise bunların devamlılıkları ve insanların iyi niyetli de olsa toplumsal mühendislik yapabilme ümitlerinin rafa kaldırılmasıydı. Çünkü toplumun ve tarihin azameti karşısında insan aklı çok zayıf ve güçsüz kalıyordu. Böylece muhafazakar eleştirilerde, “insanların ideal bir toplum inşa etme iddiaları, caniyane ve kâfirane olmasa da, naif ve mantıksız olarak gösterilecekti.”⁹⁹

Burada tekrar vurgulamak gerekirse dikkat edileceği gibi aslında bireylerin akıllarını sınırsız bir özgürlükle kullanamayacakları konusunda muhafazakarlar ve Aydınlanmacılar birleşmektedirler. İki grubun ayrıldıkları nokta, baskılama mekanizmasının ne olması gerektiğine dairdir. Aydınlanmacılar bunun yine akla dayalı olarak yani aklın kamusal kullanımına bağlı olarak olması gerektiğinde birleşirken muhafazakarlar gelenek ve göreneklerin bu işi görebileceğinde ısrarcıdır. ¹⁰⁰ Gelenek ve görenekler de aklın kamusal kullanımının aksine, bireylerin çabalarıyla değiştirilecek bir şey değildir.

Bu nedenle Burke ve muhafazakarlara göre bir toplumun ya da devletin kuruluşu da, Hobbes’ta ya da Locke’ta olduğu anarşi durumunun kendi çıkarlarına aykırı olduğunu fark eden insanların sosyal bir kontrat kurmaları şeklinde mümkün olamaz. Bu yıllarca kendiliğinden ve kolektif bir biçimde olan bir süreçtir. Bu konuyla ilgili Burke’ün şu sözlerini aktarmakta fayda olduğunu düşünüyorum:

⁹⁸ Alexis D Tocqueville, **The Old Regime and The Revolution**, New York: Harper Brothers Publishers, 1856, s.viii

⁹⁹ Albert O. Hirschman, **Gericiliğin Retoriği**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.29

¹⁰⁰ Hampsher-Monk, s.272

“İnsanlar kendilerine kolektif biçimi ve devlet olma kapasitesini veren orijinal bağlarını ya da anlaşmayı bozarlarsa, bunlara artık halk denemez, ortak varlıkları yok olur ... Bunlar artık bir dizi kaba, gevşek bireylerden oluşur ... Bu durumda eğer kendilerini memnun edecekse birey olarak kalma hakları vardır.”¹⁰¹

Bireyleri bir arada tutması gereken “orijinal bağlar” ve “anlaşmalar” daha önce bahsedildiği gibi gelenekler ve göreneklerden oluşmaktadır. Bu görüşünü onaylar biçimde Burke, “Reflection on the Revolution in France”de, bir devlet adamındaki en önemli özelliğin “muhafaza etmeye eğilim” olduğunu söylemektedir.

Bununla birlikte Burke’ün muhafazakar felsefesi akıl ile geleneği karşıt bir noktada konumlandırıyor gibi görünse de İngiliz filozof, geleneklerin de kendi içerisinde bir rasyonel taşıdığını vurgular. Burada toplumu bir organizma gibi gören ve bunu oluşturan din, aile ve gelenek gibi kurumların korunmasını öngören Burke’ün reddettiği tarihten ve tecrübeden bağımsız akıl yürütmeye dayanan rasyonalizmdir. Tarihe dayanan akıl yürütme ise hayattan kopuk ve kendi başına toplum mühendisliği yapmaya çalışan aydınlamacının ya da Fransız Devrimi jakobeninin aklına benzemez. Bu milyonlarca kişinin, yüzyıllardır yaşanan olaylar sonucunda ayakta kalmayı başarmış bir rasyonalitedir. Bunu Burke “kolektif” rasyonalite olarak adlandırmaktadır.

¹⁰² Ancak bununla birlikte Burke geleneklerin ve göreneklerin akıldışı olarak görüldüğü hatta gerçekten akıldışı olduğu durumlarda bile uygulanması gerektiğini söyler. Çünkü reformcuların değiştirmeye çalıştıkları kurumların, kendileri tarafından anlaşılamayan gizil karakterleri ve işlemleri olabilir ve bu kurumların tahrip edilmesi tehlikeli olabilir.

¹⁰³ Bilenen alışkanlıklar bize akıldışı gibi görünse bile sürdürülmeli ve bunlar “mantıklı iç tutarlılığa sahip olan önermelerle” kıyaslanmamalı ve değiştirilmemelidir. ¹⁰⁴ Dolayısıyla bireyin ya da kamunun akli hiçbir şekilde geleneklerin rasyonalitesiyle rekabet edemez.

¹⁰¹ a.g.e., s.270-271, Vurgular bana ait

¹⁰² a.g.e., s.274

¹⁰³ Özipek, s.69

¹⁰⁴ Hampsher-Monk, s.276

Burke’ün muhafazakarlığı bu haliyle, Fransız Devrimi’nde yaşanan acı deneyimlerin yarattığı travmanın da etkisiyle¹⁰⁵ değişime karşı oldukça katı bir tutum izler. Toplumsal değişimin istenilebilir bir durum olmadığını vurgulayan Burke bunun herhangi bir şekilde gerçekleştiğinde de bunun çok uzun süreli olmayacağını çünkü toplum ve tarihin kendine has kurallarını yeniden kısa bir süre sonra dayatacağını söyler. Toqueville da bu devrimin kısa süre içerisinde kendisini sergileyen tüm karakteristiklerinin yıkılmak istenen eski rejim içerisinde bulunabileceğini söylüyordu. Hem insanların düşüncelerinde ve özlemlerinde, hem de devlet kademesindeki uygulamalarda görülen bu karakteristikler, “[t]arihin kolayca anlaşılacağı gibi, çok sayıda birbirinin aynısı ve çok az sayıda özgün resim içeren bir fotoğraf galerisi” olduğunu kanıtlıyordu.¹⁰⁶ Örneğin Fransız Devrimi’nin en şiddetli saldırısına maruz kalan din kurumu bile devrimden çok kısa bir süre sonra Fransa’da yeniden güç kazanmaya başlıyordu. Fransız yazarın dediği gibi, “Artık Fransa’daki devrim okullarında öğrencilere, dine saygının en önemli şey olduğu anlatılıyor. 1789’da en dinsiz olan sınıflar, 1793’te en dindar hale gelmiş durumda. İlk saldırılan da onlardı, ilk kurtulanlar da”¹⁰⁷ Bu durumun nedeni de, devrimlerin ne kadar şiddetli olursa olsun tarihin mantığına teslim olmaktan kurtulamaması ile ilgiliydi.¹⁰⁸

İngiliz muhafazakarlık geleneğinde değişime karşı bu katı tutuma rağmen, bu durumun özellikle muhafazakarlık literatüründe Amerikan etkisinin ortaya çıkmasıyla birlikte ortaya kalkmaya başladığı görülmektedir. İngiltere’nin uzun geçmişine ve sıkı geleneksel ve hiyerarşik kurallarına karşın ABD’nin yeni kurulan bir toplum olduğu için daha esnek olabilmesiyle ilgili olan bu durum günümüzde de genel olarak siyasi arenada geçerli olan muhafazakarlık biçimidir denilebilir. Bir süre sonra İngiltere’deki

¹⁰⁵ Örneğin Nispet’e göre “liberal ve radikallerin aksine düzensizliğin acısını gayet iyi bilen” muhafazakarlar ilk dönemlerinde üç şeyle ilgileniyorlardı. Bunların ilki hızlı değişimin acımasızca parçaladığı kitleler; ikincisi, bireylerin kendilerini güvensiz hissetmeleri ve yaşadıkları ahlaki çöküntü sonucunda ortaya çıkan yabancılaşma; ve son olarak da çaresiz kalan bu kitlelerin bir mülteci gibi merkezi güce sığınmalarına yol açan güç algısı. Robert A Nispet. “Conservatism and Sociology”, **The American Journal of Sociology**, Vol. 58, No. 2, (Sep. 1952), s.168

¹⁰⁶ Tocqueville, s.88

¹⁰⁷ a.g.e., s.188

¹⁰⁸ Türköne’nin şu sözleri de aynı konunun güzel bir ifadesi olduğu için alıntılanmaya değer: “[H]ayati düşünceye uydurmak için, tepeden inme çabalara girişiliyor. Ancak hayat, zihinlerde yaşatılan düşüncelerden çok daha güçlü ve dinamik olduğu için direnir. [...] düşüncelerin zorlaması ile hayat değişiyor, ama yine de düşüncelerin öngördüğü tarzda değil, kendi tabiatı ve bütünlüğü içinde. Ortaya iki arada bir derede kalmış insanlar ve kitleler çıkıyor.” Aktaran Özipek, s.80

muhafazakarlık anlayışında da köklü bir dönüşüme yol açan nedenlerden biri de Fransız Devrimi'nden bu yana kitlelerin özellikle 1848 devrimlerinde, bu dönemde gerçekleşen ve ulusal ayaklanmalar da siyasi arenada aktif olma isteğinin anlaşılması ve bu olayları kitlelere ve 3.Dünya'ya bazı tavizlerin verilmesiyle sonuçlandığı da söylenebilir. Ve muhafazakarlar, bu olaylardan kendilerine çok hızlı bir şekilde ders çıkarmayı başarmışlardır. ¹⁰⁹ Bu tarihten itibaren kitlelerin de katılımıyla değişimin önüne geçilemeyecek bir şey olduğunu anlamaya başlayan muhafazakarlar, buna tamamen karşı çıkan gerici bir siyasal akım olmaktan çok, değişimin hızını ve kapsamını daraltmayı amaçlayan bir siyaset felsefesi olmaya doğru evrilmeye başladı. ¹¹⁰ Böylece Anglo-Amerikan tarzından “ılımlı muhafazakarlık” Avrupa'daki biçimiyle devrimi reddeden ve devrim öncesi yapıyı iade etmeye çalışan “tepkici muhafazakârlik”tan iyice farklılaşıyordu. ¹¹¹ Burke'ten sonra gelen bir İngiliz Muhafazakâr Partisi üyesinin dediği gibi artık yeni muhafazakârlik, yeni kurumlara tarihi boya sürme ustalığı haline gelmişti. ¹¹²

Yukarıdaki vurgularımızdan da anlaşılabilceği gibi 20'nci yüzyılın başında kendini yenilemiş olan bu tür muhafazakarlığın, eski tip muhafazakarlıktan en büyük ayırteci yönü “değişim” düşüncesi ile olan barışıklığıdır. Artık muhafazakarlık ideolojisinden bahsedildiğinde uluslararası ölçekte gözlemlenen kültürel modernleşmeye karşı çıkmayan bir düşünce biçimi akla gelmektedir. Artık muhafazakarlık yeniliklere karşı çıkan gericilerin ideolojisi olmaktan ziyade, Batıların ortaya çıkardığı şeyi bir arada tutan ve bu şekilde düzenli gelişim ve değişime sağlıklı bir temel sağlayan kültürel ve toplumsal çimento haline gelmiştir. ¹¹³ Artık muhafazakarlık değişimin kendisine değil, bunun yapay biçimde ve insan eliyle aşırı hızlandırılmış biçimine karşı çıkmaktadır. Yoksa değişimin kaçınılmazlığını muhafazakarlar da kabul etmekte ve tarihin çoğu zaman süreç içerisinde radikallerin bir

¹⁰⁹ Wallerstein,s.63-66

¹¹⁰ Wallerstein'dan aktaran Erich Zürcher, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakarlık”, Ahmet Çiğdem (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.49

¹¹¹ Özipek, s.67

¹¹² Nuray Mert. “Muhafazakârlik ve Laiklik”, Ahmet Çiğdem (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.332

¹¹³ Peter Viereck, “Conservatism Revisited”, “**Harper's Magazine**”, Vol.199 No:1191 Ağustos 1949, s.60

anda yapmak istediği değişimi ortaya çıkaracağına inanmaktadırlar. Bir toplum için sağlıklı olan yol da değişimlerin, yukarıda bahsedilen ikinci şekilde olmasıdır. ¹¹⁴

Değişen muhafazakarlık anlayışına göre tarih de hâlâ kutsaldır ve insanlar için başlıca rehberdir. Ancak yine de tarihin ve geçmişin olduğu gibi muhafaza edilmesi yanlıştır. Gerici bunu yapmaya çalışırken muhafazakar geçmişin tecrübeleri arasından işe yarayacak olanları seçer ve bunları kendi zamanına aktarır. ¹¹⁵ Bu nedenle de Atay'ın yaptığı oldukça hoş kelime oyunuyla gelenekler muhafazakarlar için “gelen-ek” anlamına gelir. Bu muhafazakarların bugünü tamamen geçmişe döndürmeye çalıştığını değil, geçmişten gelen ekleri bugüne ilıştirmeyi amaçladığını gösterir. Gelenekçilik sayesinde, geçmişteki özellikler ve ananeler bugüne uyarlanacak şekilde seçilir ve ayıklanır. ¹¹⁶ Bu Köksal'ın da belirttiği gibi aslında bir yandan da paradoksal bir durumdur. Çünkü muhafazakarların istediği modernlik, yoğun olarak modern öncesini de içermek durumundadır. ¹¹⁷

Bu noktada muhafazakarlık ideolojisindeki bu dönüşümde dikkati çekilmesi gereken nokta belki de, dönüşüm sürecinde ideolojide yaşanan değişimlerden çok sürekliliklerdir. Yeni tip muhafazakarlık Burke'ün katı muhafazakarlığının aksine tedrici bir değişime taraftardır. Ancak hem savunulan sınırlı değişim, hem de toplumdaki bir çok yapının muhafaza edilmesi gereği yine tarihin ve toplumdaki geleneksel kurumların azametine işaret edilerek ve bireylerin akıllarının bunlar karşısındaki yetersizliğine vurgu yapılarak savunulmaktadır. Bu da değişim taraftarlığına karşın yeni muhafazakarlığın Aydınlanma ile arasına koyduğu mesafenin sürdürdüğünü göstermektedir. ¹¹⁸

¹¹⁴ Mert, s.314

¹¹⁵ Viereck, s.61

¹¹⁶ Tayfun Atay, “Gelenekçilikle Karşı-Gelenekçiliğin Gelgitinde Türk “Gelenek-çi” Muhafazakârlığı”, Ahmet Çiğdem (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.157

¹¹⁷ Gökmen, Özgür, “Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi’nde Muhafazakar Yönelimler”, Ahmet Çiğdem (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.169

¹¹⁸ Örneğin İngiliz Muhafazakar Partisi’nin bir propaganda broşüründe, Toqueville’in vurguladığı akla dayalı müdahalenin toplum için zararlı olabileceği vurgusunun sürdürüldüğünü görmek ilginçtir. Bu broşüre göre gerçek dünya basitleştirilemeyecek kadar komplekstir ve indirgemeci hedefler olağanüstü yıkıcı olabilir. Bu hedefler doğrultusunda yapılacak kaba müdahaleler “doğal yenilenmeye” zarar verir ve tüm toplumsal sistemler ufak zararlar nedeniyle bile geri dönülmez bir biçimde yıkılabilir. Iain Duncan

4.3.Türkiye’de Tek Parti Muhafazakarlığı ve Aydınlanmacılığına Dair

Türk muhafazakarlığı ile ilgili birkaç söz etmek gerekirse, değişim taraftarlığı ve geçmişe yapılan vurgu konusunda 1946 ila 1960 yılları arasında görülen retorikğin Batılı muadillerinden çok daha güçlü olduğu söylenebilir. Bu konunun tezin tarihsel bölümünde çok daha net bir biçimde ortaya çıkmasını umuyorum.

Ancak son bir nokta daha vurgulanmalıdır. 1946 ile birlikte hem CHP’nin hem de DP’nin kullanmaya ve halk tarafından da talep görmeye başlayan retorikte tarihe ve geçmişe yapılan vurgu muhafazakar olarak değerlendirilirken tek parti döneminde kullanılan ve farklı bir tarih ile geçmişe vurgu yapan retorikğin muhafazakar olarak değerlendirilmemesi açıklanmalıdır.

Bilindiği gibi cumhuriyetin kurulduğu yıllarda şekillenen Kemalizm’in tarih anlayışı içerisinde ve kimlik politikaları kapsamında ortak dile, ortak kültüre ve hatta ortak dine vurgu yapılmaktadır. Tek parti döneminde Türk kimliğinin oluşturulması yönündeki çabalarla ilgili olarak Soner Çağaptay’ın kapsamlı çalışması Kemalist kadroların bu özelliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu çalışmasında Çağaptay CHP’nin parti programında Türkleri ve partiye kayıt kriterini tanımlarken “Türk kültürünü kabul eden herkes” ifadesini kullandığına dikkat çekmektedir. Çağaptay bu konuda Türk kültürünün içinde İslam’ın da olduğunu vurguluyor.¹¹⁹ Bunun yanında yine Çağaptay koyu milliyetçi fikirleriyle tanınan Peker’in bile 1931’de Darülfünun’da verdiği derslerden birinde Türk dilini ve ideallerini paylaşılar bile, Müslüman olmayanların tam Türk sayılamayacağını söylüyor. Çünkü Peker’e göre Müslümanlık da Türklerin ortak tarihi değerleri arasında yer almaktadır.¹²⁰ Erol Göka da benzer bir biçimde Türkiye’de yapılan kültürel sentezin üç unsuru arasında İslam’ın da bulunduğunu

Smith “The Renewal of Society”, Streeter, Gary. (Ed) **There is such a thing as society**, London: Politico’s Publishing, 2002,s.41

¹¹⁹ Soner Çağaptay. **İslam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey : Who is a Turk?**, London: Routledge, 2006, s.16.

¹²⁰ a.g.e, s.45

söylüyor. Buna göre bu unsurların diğer ikisini Batıcılık ve milliyetçilik oluşturmaktadır.¹²¹

Ayrıca Cumhuriyet'in ideolojisinin oluşturulmasından en önemli yazarlardan biri sayılan Ziya Gökalp'in bu konudaki düşüncelerinin de hatırlanması önemlidir. Ziya Gökalp Batı medeniyetinin önemini ve bu medeniyetin Türk toplumuna aktarılmasının bir ilerleme anlamına geleceğini kabul etmekle birlikte bir toplumun "hars"ının yani kültür birliğinin büyük ölçüde korunması gerektiğini söyler. İnkılap da zaten, harsı oluşturan bütün geleneklerin ve ananelerin bir kenara atılması değil, bunların arasından cansızların ayıklanması sürecidir.¹²² Bu ayıklanma sürecinin ardından ayakta kalacak olan "canlı ananeler" Batı medeniyetine geçiş yapan Türkiye'nin bütünlüğünü koruyacak ve bu geçişi mümkün kılacak olan şeydir.¹²³ Bu nedenle de Gökalp'e göre Türk milliyetçilerinin sloganı şu olmalıydı: "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim."¹²⁴ Burada Türk milletini tanımlayan da "lisanca, dince, ahlâkça ve bediiyatça müşterek olan, yâni aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümre" olmasıdır.¹²⁵

Kemalistlerin yukarıda kısaca bahsedilen geçmişe ve ortak değerlere yaptıkları vurguları yukarıda yaptığım muhafazakarlık tanımına uymaktadır. Bununla birlikte, bir bütün olarak ele alındığında Kemalizm'in muhafazakar özelliklerinden ziyade Aydınlanmacı yönlerinin ağır bastığının vurgulanması gerekiyor. Geçmişe yaptıkları vurgu da, yeni durumlar karşısında alınacak kararların ve belirli siyasi kararların toplumsal meşruiyetini sağlamak anlamında olmayan Kemalist kadroların Aydınlanmacı çizgileri özellikle Atatürk'ün çeşitli vesilerle yaptığı açıklamalarla da net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Örneğin Atatürk yeni Türk devletinin temel prensipleri ile ilgili yaptığı bir konuşmada, "Kendini eski kanunlara bağlayıp geçmişle yakınlığını muhafaza etmek isteyen bir kimse, çağdaş bir devlet dahi kuramaz."¹²⁶ gibi Burke'la

¹²¹ Erol Göka ve diğerleri, "Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercihi", Ahmet Çiğdem (Ed.) **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.304

¹²² Gökmen, s.139

¹²³ a.g.e, s.142-143

¹²⁴ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul : Varlık Yayınevi, 1963, s.61

¹²⁵ a.g.e.,s.20

¹²⁶ Doğu Perinçek. **Atatürk : Din ve Laiklik Üzerine**, İstanbul : Kaynak Yayınları, 1999, s.232

180 derece ters düşebilecek bir tutum sergileyebilmektedir. Yeni devletin eğitim programı ile ilgili olarak da Atatürk şu ifadeleri kullanmaktadır:

*“Bu savaş yılları içinde bile dikkatle hazırlanması gereken milli eğitim programları geliştirmeliyiz. Bütün eğitim sistemimizin verimli olarak çalışacağı temelleri hazırlamalıyız. Benim inancıma göre milletimizin geri kalışında geleneksel eğitim yöntemleri en büyük etken olmuştur. Milli eğitimden söz ettiğim zaman bütün geleneksel inançlardan, Doğu’dan ya da Batı’dan gelen bütün inançlardan, Doğu’dan ya da Batı’dan gelen bütün yabancı etkilerden arınmış, milli niteliğimize uyan eğitimi anlıyorum.”*¹²⁷

Son olarak da 1937 yılında yeni açıklanan CHP’nin programından bahsederken Atatürk’ün "Biz, esinlerimizi, gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz."¹²⁸ şeklindeki sözlerini hatırlamak önemlidir.

Bu kısa açıklamadan sonra şunu söylemek mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu yıllarda kabul gören muhafazakarlık biçimi Osmanlı mirasını reddeden ve “pas geçen”, dini reddetmeyen ancak bununla birlikte oldukça mesafeli duran ve laiklik prensibi gereği bir meşruiyet kaynağı olmaktan çıkartan bir anlayışa sahiptir ve kendi tarihsel kökenlerini Osmanlı geçmişinden değil Orta Asya’daki Türk tarihinde aramayı tercih eder. Bunun dışında ilerleyen yıllarda yaratılmaya çalışılan Atatürk kültü, inkılap tarihi ve Kurtuluş Savaşı gibi ulusal zaferlerden çıkartılan epik hikayeler de Türk muhafazakarlığının oluşturmaya çalıştığı gelenek ve “harsı” teşkil eder. Geleneğe yaptıkları bu vurguya rağmen Kemalist kadroların Aydınlanmacı yönleri dolayısıyla yeni Türk siyasetinin merkezinin tam olarak muhafazakar olmadığını da eklemeliyiz.¹²⁹

¹²⁷ a.g.e., s.32, Vurgu yazara ait

¹²⁸ a.g.e., s.239

¹²⁹ Bunun yanında Kemalizm’in muhafazakar olarak sayılamayacağına dair en önemli işaret “toplum”u Osmanlı tarihi boyunca vurgulanan yüz yüze insani ilişkilere dayalı bir cemaatten çok, mekanik ve anonim ilişkilerin geçerli olduğu bir “cemiyet” olarak görmesiydi. Şerif Mardin, **Bediüzzaman Said Nursi Olayı-Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.25-26

Bu açıklamalardan sonra, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dönem boyunca yaşanan kapitalist kalkınmaya karşın Türkiye'de muhafazakarlığın yükselişinin nasıl bir seyir izlediği incelenmeye başlanabilir. Bu bölümde, diğer toplumsal değişimlerle muhafazakarlıktaki değişimin de kalkınma sürecini yönlendiren bir ya da birkaç sınıftan ziyade toplumdaki farklı toplumsal grupların da katılımıyla ve çeşitli toplumsal olayların ardından ortaya çıkan eğilim ve taleplerinin de etkisiyle gerçekleştiği de görülecektir.

5. ALTERNATİF BİR YAKLAŞIM: PROPAGANDA İNCELEMESİ

5.1. Propaganda Aslında Neleri İçerir?

Tezin giriş kısmında vurguladığım, toplumsal değişimi ve muhafazakarlaşmayı anlamak adına yapılacak herhangi bir çabanın göz önünde bulundurulması gereken 2 noktayı bir kez daha hatırlatmak istiyorum:

1) Herhangi bir dönemde yaşanan toplumsal bir değişim sürecinin sadece uluslararası ve ulusal kapitalist sınıfların isteği doğrultusunda değil, diğer toplumsal grupların da katılımı ile gerçekleştiğini hatırlatmak. Bu nedenle belirli bir dönüşüm üzerinde etkiye bulunan diğer toplumsal grupları belirlemek ve bunların da iktisat ve iktisat dışı talepleriyle birlikte dönüşüm sürecine dair pazarlık ve uzlaşma süreçlerine nasıl katıldıklarını gözlemlemek.

2) Kapitalizmin, toplumsal değişim süreçlerinin tüm yönlerini belirleyemediğini ve kapitalizmin etkisi dışında kalan değişim süreçlerinin hangi toplumsal grupların belirleyiciliği altında gerçekleştiğini göstermek.

Bu noktada sorulması gereken soru, tüm bu tanımlanan toplumsal grupların toplumsal değişim süreci üzerinde hangi mekanizmalar yoluyla etkiye bulunduğu dairdir. Bunun yanında bu grupların yaptığı etkilerin hepsinin, bu grupların aralarındaki güç ilişkilerini de gözden kaçırmadan toplumsal değişim süreci üzerinde nasıl bir etki yapacağını gösterecek kriter nedir? Ya da bir başka deyişle; tek bir sınıfın, tek bir zümrenin ya da sermayenin değil de toplumun muhafazakarlığından bahsettiğimizde bunu nasıl ölçmenin yolu nedir?

Toplumun, belirli toplumsal konularda nasıl bir dönüşüm yaşanmasına dair ne tür talepleri olduğunu yönetici sınıflara iletmesinin çeşitli yolları olduğunu ve bunların büyük çoğunluğunun simgeler yoluyla iletişimden geçtiğini biliyoruz. Örneğin E.P.Thompson, halkın kendi isteklerini, taleplerini ve belirli kararlardan memnuniyetsizliğini yönetici sınıflara göstermek için yaptığı eylemlerin üç çeşit olabildiğini söylüyor.¹³⁰ Bunlardan birincisi “anonim gelenek”ti. Thompson’a göre en

¹³⁰ E.P.Thompson, s.88-93

itaatkar görünen halk bile tepkisini sessiz bir şekilde yönetici sınıflara bu şekilde iletebiliyor ve alınan kararlar üzerinde etkide bulunabiliyordu. Örneğin 18'inci yüzyıl İngiltere'sinde bu soylulara gönderilen imzasız tehdit mektupları, lordların mal varlığına fark ettirmeden zarar verme gibi yöntemlerle gerçekleştiriliyordu. Bunun dışında halk tepkisini zaman zaman, spontane ve patlayıcı bir öfke gösterisi halinde de gösterebiliyordu. "Londra'da sevilmeyen bakan, sevilen politikacı, ahali nedzindeki itibarını anlamak için herhangi bir anketçiye gereksinme duymazdı; sokaklarda müstehcen küfürlerle karşılaşır ya da zafer edasıyla koltuklanırdı. Hükümlüler Tyburn [darağacı] sahnesini adımlarken, seyirciler bağırıp çağırarak kararı onayladıklarını ya da kınadıklarını açıklarlardı." ¹³¹ E.P.Thompson'ın karşı tiyatro olarak adlandırdığı bu eylem biçimi, gazetelerin iktidar tarafından tamamen yasaklandığı durumlarda bile muhaliflerin iktidarla iletişimine izin verirdi. Birazdan görüleceği gibi 1950'lilerin Türkiye'sinde bu eylem biçimi de son derece yaygındı. Son olarak da, kitleler doğrudan eyleme geçebilir ve iktidarın sembollerine saldırabilirdi. Örneğin Kral'ın portresine saldırılması, iktidarın politikalarına yapılacak en şiddetli eleştiriydi.

Bu noktada ben E.P.Thompson'ın anlattığı tüm bu direniş yöntemleriyle toplumun iktidara özel bir sembolizm dahilinde iletmek istediği mesajların içeriğinin; toplumda özel alanlarda yapılan tartışmaların, varılan yargıların, eğilimlerin, taleplerin minimum sansüre uğrayarak siyasi retoriğe aktarılabilirdiği demokratik sistemlerde siyasi parti propagandalarının incelenmesiyle çözümlenebileceğini düşünüyorum. Çünkü siyasi partiler, özellikle toplumun önemli ölçüde siyasallaştığı dönemlerde toplumsal değişim sürecine dair kendi talepleri oluşmakta olan ancak bu süreci etkilemekte farklı güçlere sahip olan grupların kendilerine E.P.Thomson'ın bahsettiği sembolik mekanizmalar yoluyla ilettikleri bu taleplerini, eğilimlerini ve tutumlarını göz önüne alarak propagandalarını hazırlamak zorundadırlar. Aynı siyasi partiler tüm bunların değiştiği durumlarda da hızla kullandıkları retoriklerinde değişikliğe gitmek zorundadırlar.

Bu durumda doğal olarak akla şu soru gelmektedir: Bir siyasi partiye toplumdaki eğilimleri, talepleri doğru olarak tespit ederek ve bir yandan da farklı

¹³¹ a.g.e.s.89

gruplar arasındaki güç ilişkilerini hesaba katarak bunları içinde eriten bir propaganda ve retorik üretebileceği konusunda nasıl güvenebiliriz? Siyasi partilerin bu mesajları algılamakta ve çözümlemekte yanılmaları da olasılık dahilinde değil midir? Elbette bu noktada, bir partinin oy oranının yüksek olmasını bu partinin propagandasının toplum nedzinde talep gördüğünün ve toplumun talep ve eğilimlerini en iyi şekilde yansıttığının işareti sayabiliriz. Ancak bununla birlikte, bir partiyi başarıya götürenin, propagandasının zaman zaman içeriğinden çok biçimi olduğu da göz önüne alınırsa bu konuda esas önemli olanın başlıca siyasi partilerin retoriklerindeki ortaklıkların olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu konuyu açmadan önce, propagandanın tanımı ve propaganda araştırmalarının geçmişi konusunda kısa bir açıklama yapmakta fayda var.

5.2. Halihazırdaki Propaganda Literatürü

Günümüzde propaganda kelimesi, çok fazla kullanılmayan ve uzun yıllardan beri itibarını kaybetmiş bir kavram muamelesi görmekte.¹³² Ancak bununla birlikte yine de Antony Pratkanis ve Elliot Aronson'un kitaplarına verdikleri isimde de olduğu gibi, tam manasıyla bir "propaganda çağı"nda yaşıyoruz. İki yazarın verdiği örneği buraya aktaracak olursak, 17. yüzyılda Avrupa'da yaşayan ortalama bir insanın propaganda kapsamına girebilecek bir etkiye maruz kalışı sadece haftada bir kez pazar günleri gittiği kilisede dinlediği 1-2 saatlik vaazla sınırlı kalırken, günümüzde ortalama bir ABD'li her gün farklı vesilelerle yüzlerce reklamla karşı karşıya kalıyor ve bu sayı hayatı boyunca 7 milyonu aşıyor.¹³³

Günümüzde bu kadar yaygın hale gelmiş bu kavram adını 17'inci yüzyıl¹³⁴ gibi erken bir tarihte almış olsa da, iki dünya savaşı arası dönemde özellikle Rusya ve Almanya'da elde ettiği olağanüstü başarılarla adını duyurmaya başladı ve daha fazla

¹³² Propagandanın "üstatlarından" biri olan Edward Bernays, I.Dünya Savaşı'nın ardından propaganda kelimesinin kötü bir çağırışım yaptığını, bu nedenle bu kavramın yerine "halkla ilişkiler" terimini kullanmaya karar verdiklerini söyler.

¹³³ Anthony R. Pratkanis ve Eliot Aronson, **Age of propaganda : The Everyday Use and Abuse of Persuasion** New York : W.H. Freeman, 1992, s.11-12

¹³⁴ Propaganda terimi ilk kez bu tarihte Katolik Kilisesi tarafından (Sacra Congregatio de Propaganda de Fide) hazırlanan bir broşürde kullanılıyor. Bu tarihsel kökenden dolayı Katolikler propagandayı olumlu bir kelime olarak alırken, Protestanlar sevmezler. Pratkanis ve Aronson, s.9

sosyal bilimci tarafından araştırılmaya başlandı.¹³⁵ Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin, iki dünya savaşı arası dönemde de Almanya'nın propaganda uygulamalarındaki olağanüstü başarıları, araştırmacıların daha çok "nasıl yapıldı?" sorusunu yanıtlamak üzere çalışmalarını yoğunlaştırmalarına yol açmıştı. Yine benzer nedenlerle propaganda, kitlelerin normal şartlar altında kabul etmeleri mümkün olmayan görüşleri kabul etmelerine, itaat etmelerine ihtimal verilemeyecek olan kişileri lider görmelerine ve kendilerinden beklenmeyen toplumsal duruş ve davranışlar sergilemelerine yol açan "zararlı ve kötü" bir araç olarak görülmüş ve ele alınmıştır.

İki savaş sonrası dönemde sayıları hızla artan propaganda çalışmalarında, kavrama dair yapılan tanımlamaların da çoğunlukla bu doğrultuda olduğu görülür. Konu üzerine yapılan çalışmaların bir çoğunda yer verilen tanımlamalarda ağırlıklı olarak propagandanın kitlelerin davranışlarını etkileme ve eylemlerini yönlendirme yönüne vurgu yapılmakta.¹³⁶ Bunun doğal bir sonucu olarak da tahmin edilebileceği gibi bazı sosyal bilimciler propaganda kavramına karşı nesnel konumlarını koruyamamış ve meseleyi ahlaksal bir çerçevede ele almışlardır. Bu düşünürlere göre propaganda çoğunlukla, ikna faaliyetini ayrıntılı bir fikir müzakeresi şeklinde yapmaz. Karşı tarafın fikirlerine yer vermez, verdiğinde de bunu genellikle hatalı ya da eksik bir biçimde yapar. Ortaya çıkma ihtimali yoksa ya da çok düşükse, hedef kitlesine yalan söylemekten çekinmez. Aynı zamanda kitlelerin zayıf insani yönlerini sömürerek onları, belirli bir davranışa zorlamak için psikolojik baskı uygular. İşte bu nedenle, "sembollerin ustalıkla *kötüye kullanımı* ve bireyin psikolojik etkileme yöntemiyle tesir altında bırakılması"¹³⁷ anlamına gelen propaganda "ahlaka uygun değildir." Elbette bu ahlaksız yargısına varılmasında önemli bir neden de, II.Dünya Savaşı sırasında büyük yıkıma yola açan Nazi Almanya'sının kitleleri etkilemekteki olağanüstü başarısını

¹³⁵ Arsev Bektaş, **Siyasal Propaganda: Tarihsel Evrimi ve Demokratik Toplumdaki Uygulamaları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2002, s.59 Yine Bektaş'ın çalışmasında belirtildiği gibi Encyclopaedia Britannica'nın 1913 tarihli baskısında, propaganda maddesinin bulunmayışı, kavramın herkesçe tanındık hale gelmesinin ne kadar yeni olduğunu ortaya koymaktadır. a.g.e., s.126

¹³⁶ Konuyla ilgili birkaç örnek. "Propaganda, varolmadığı durumda başka bir davranış tarzı benimseyecek kişileri, kendi istediği tarzda davranmaya ikna etme sanatı ya da faaliyetidir." Lindley Fraser, **Propaganda**, London ; New York : Oxford University Press, 1957,s.1) "Propaganda kelimelerin, sembollerin, fikirlerin, olayların ve kişiliklerin kamuoyunun gözü önünde bir çıkara, projeye, kuruma ya da kişiliğe saldırma ya da bu çıkarı yayma amacıyla kullanılmasıdır." A.M. Lee,, "The Analysis of Propaganda: A Clinical Summary", **The American Journal of Sociology**, Vol. 51, No. 2. Eylül 1945, s.127

¹³⁷ Bektaş, s.24

propagandaya borçlu olmasıdır. Bunun dışında propaganda, sadece yöntemiyle değil kitlelere aktarmayı çalıştığı mesajın içeriğiyle de birçok kez düşünürler tarafından hor görülmüş ve eleştirilmiştir. Bunlara göre propaganda "bilgi"nin değil, "fikir ve doktrinlerin" aşılmasıdır. Bu da halkın kandırılması anlamına gelmektedir.¹³⁸ Combs ve Nimbo bu konuda daha da ileri giderek propaganda sadece ve sadece "palavra"dır der.¹³⁹ Bu nedenledir ki propaganda üzerine yazılan bazı kitaplarının okuyucusuna, propagandanın zararlı etkisinden korunma kılavuzu etkisi yapması niyetiyle kaleme alındığını görürüz.¹⁴⁰

Özetlemek gerekirse tüm bu propaganda tanımları, kavram hakkında şu sonuçlara ulaşır. Buna göre propaganda,

- 1) Kitlelere dışarıdan enjekte edilen bir bilgidir.
- 2) Halkı pasif bir alıcı olarak görür.
- 3) Amacı sadece karşı tarafı istediği biçimde davranmaya ikna etmek olan propagandacının, içeriğine çok önem vermediği bir söylemdir,
- 4) Bu nedenle oldukça kısa vadeli olarak yapılır ve içsel bir tutarlılığa sahip olması gerekmez.
- 5) Amacı ikna etmek olunca, propaganda üzerine yapılacak bir değerlendirme onun başarılı ya da başarısız olduğundan başka bir sonuca dayanamaz. Bu anlamda da öğretici olan hangi propaganda taktiğinin başarılı hangisinin başarısız olduğunu incelemek ve bundan ders çıkarmaktır.

¹³⁸ Bu tanıma yol açan bir anlamda da yukarıda anlatıldığı gibi döneme damgasını vuran, propagandanın gücüne dair abartılı algılamadır.

¹³⁹ Aktaran Bektaş, s.25-26

¹⁴⁰ Miller da bu yaklaşımlara karşı çıkarak ve bizim de katıldığımız biçimde şu noktaya değiniyor: "Önemli olan propagandaya karşı direnerek bir şekilde buna karşı bir çeşit bağımsızlık kazanmak değil, neden propagandanın bizi etkilediğini anlamaya çalışmak" Clyde R Miller. "Some Comments on Propaganda Analysis and the Science of Democracy" **The Public Opinion Quarterly**, Vol. 5, No. 4, Kış 1941, s. 658.

5.3. Yöntem

Benim bu çalışmada kullanacağım propaganda kavramı, buraya kadar aktarılan propaganda kavrayışından yola çıkarak tanımlanan yukarıdaki 5 niteliğe de uymamaktadır. Biraz evvel vurguladığım gibi, genelde kabul gören propaganda tanımları İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Nazi Almanyası'nın bu alanda sağladığı etkinlikten etkilenmiş ve bu nedenle de Nazi lideri Adolf Hitler'in ve onun ünlü propaganda bakanı Dr.Göbbels'in görüşlerinden etkilenmiştir. Hitler'e göre "[e]fkârı umumiye'nin büyük kısmı dışarıdan tahrik ederek hazırlanır[dı]. Bu hazırlamayı gazeteler, verdikleri havadisler ve ikna kuvvetleri ile gayet güzel yaparlar[dı]" ¹⁴¹ İnsanları üç gruba ayıran Hitler bunlar arasında birinci grubu okuduklarına eleştiren bir biçimde yaklaşan ve düşünen insanlardan, ikinci grubu ise hiçbir okuduğuna inanmayanlardan müteşekkil olarak tanımladıktan sonra bunların azınlıkta olduğunu ve esas çoğunluğu "okuduğu her şeye inanan insanların oluşturduğunu" söylüyordu. ¹⁴² Hitler'le aynı varsayımlara sahip olan Göbbels de bireyleri anlayışları kıt, hafızaları zayıf insanlar olarak tanımlıyordu. Böyle olunca da propagandacı içeriğe çok fazla önem vermeden birkaç temel üzerine kurulu olan söylemlerini, sık sık tekrarlamaktan başka bir şey yapmamalıydı. ¹⁴³

Ancak ben gerçekte propaganda ile kitleler arasındaki ilişkinin, Hitler ve Göbbels'in tanımladığından çok daha farklı olduğunu düşünüyorum. Burada sorulması gereken soru en azından sosyal bilimciler için, belirli dönemlerde oldukça başarılı olmuş propagandaların biçimlerini inceleyerek bunlardan tüm zamanlarda işe yarayabilecek başarılı bir propagandanın formülüyle ilgili değil, belirli propaganda türlerinin belirli dönemlerde belirli toplumlar üzerinde neden etkili olduğuna dair olmalıdır. ¹⁴⁴ Soru böyle sorulduğunda propagandacının kitlelerin eğilimlerini, taleplerini ve ruh hallerini oldukça titiz bir şekilde değerlendirmek zorunda oldukları görülür. Çünkü Silverstein'in belirttiği gibi birçok kez manipülasyon olarak algılanan

¹⁴¹ Adolf Hitler, **Kavgam**, İstanbul : Havass, 1977, s.29

¹⁴² a.g.e., s.70

¹⁴³ Roger Manvell ve Heinrich Fraenkel, **Dr.Goebbels: His Life and Death**, New York: Pyramid Books, 1961, s.71-72

¹⁴⁴ Aslında bu konuda, Nazi propagandasına dair de sorulması gereken soru budur. Çünkü, Nazilerin propaganda tarzları Almanyada oldukça etkili olmuşken Almanya dışındaki ülkeler üzerinde oldukça zayıf bir etki yaratabilmiştir.

propaganda insanların ne düşündüğünü, okuduğunu, dinlediğini anlamadan ve analiz etmeden kolay kolay başarılı olamaz.¹⁴⁵ Bu nedenle propaganda ve toplum arasındaki etkileşim iki yönlü olsa da, çoğunlukla toplum propagandayı belirler propaganda toplumu değil.

Propagandanın toplumu belirlediği durumlar da vardır, ve bu şekilde kitlelerde yeni duygular, yeni talepler ve hayata karşı yeni bakışlar geliştirilebilir. Ancak bu oldukça uzun vadeli bir iştir ve propaganda araçlarının tekelleştirilebildiği dönemlerde mümkün olabilecek bir şeydir. Bu koşulun var olmadığı durumlarda ise, propagandacılar arasında kitlelerde var olan duyguları, eğilimleri ve talepleri doğru bir biçimde tespit edebilen ve bunlara hitap edilebilen başarılı olur. Bu yüzden de iletişim araçlarını tekelleştiren totaliter rejimlerin yokluğunda propagandanın başarısı var olan duygulara hitap edilebilmesine bağlıdır.¹⁴⁶ ABD tarihinin en popüler başkanlarından biri olan Abraham Lincoln'ın sözleri de bu anlamda önem kazanmaktadır: “Olaylar üzerinde kontrol sahibi olduğumu söylemiyorum, tersine açıkça olayların beni kontrol ettiğini itiraf ediyorum”¹⁴⁷ Ve bu nedenle de halk egemenliğinin geçerli olduğu varsayılan demokratik rejimler Miller tarafından, propagandaların serbestçe rekabet edebildiği sistemler olarak tanımlanmakta ve tehlikeli olanın propaganda değil, bunun tekelleşmesi olduğunun altı çizilmektedir.¹⁴⁸ Bu şartlar sağlandığında, -ki bu tezde konu alınan dönemde Türkiye’de propaganda araçlarının tekelleşmesi sözkonusu değildir ve parti propagandaları serbestçe rekabet edebilmektedir- yukarıda sıraladığımız önermelerden birincisi, yani propagandanın kitlelere dışarıdan enjekte edilen bir bilgi olduğu savı çoğu zaman gerçeği yansıtmaz.

Bunun yanında propaganda araçlarının tekelleştirildiği durumlarda bile kitlelerin tamamına yakınının, Hitler’in söylediği gibi okuduğunun tümüne inandığını ve kendilerine verilen bilgileri pasif bir biçimde kabul ettiğini ileri sürmek çok da doğru değildir. Çünkü öncelikle son zamanlarda yapılan bir psikolojik analizin gösterdiği gibi bireylerin zihinleri, bir mesajı dinlerken tamamen karşı taraftan empoze edilen bilgilere

¹⁴⁵ B. Silverstein, “Toward a Science of Propaganda”, *Political Psychology*, Vol. 8, No. 1 (Mart 1987), ss.50

¹⁴⁶ Fraser, s.11

¹⁴⁷ Lee, s.132

¹⁴⁸ Miller, s. 658

teslim olmuş bir şekilde işlemez. Kendilerini belirli bir konuda ikna etmek amacıyla yöneltilebilir bilgileri duyarken bireylerin sürekli olarak bazı düşünceler geçmektedir ve bunların bazıları mesaja bir direniş gelişmesine de neden olabilir.¹⁴⁹ Bu süreci Allport ve Postman, “bilginin asimile edilmesi” olarak tanımlıyor. Yazarlara göre bu süreçte insanlar kendilerine söylenenlerden bir algı, kavram ve fikir üretirken, söylenenlere kendi önyargılarını da katarlar. Bu nedenle propaganda, belirli hücrelerde üretildiği biçimiyle kalmaz ve bireylerin sansürlemesi ve algılaması ile şekillenir.¹⁵⁰ Tabii burada Postman ve Allport’un “önyargı” diyerek bahsettiği şey aslında defalarca bahsettiğim talepler, eğilimler ve ruh hali tarafından belirlenir. Ya da başka bir deyişle bu önyargılar halkın anlamak istediğini ya da algılamakta muktedir olduğu şeyler belirler. Bunun sonucunda propaganda ve halkın ruh hali arasında karşılıklı bir belirleyicilik ilişkisi vardır.

Tekrar vurgulamak gerekirse, burada “halkın algılamak istediği ya da algılamaya muktedir olduğu” ile, halkın talepleri arasında önemli bir ilişki vardır. Bu nedenle en azından sosyal bilimcinin belli bir seçim döneminde eğileceği propaganda pratikleri için konuşmak gerekirse, burada artık ikna etme ve inandırma eylemine sadece “kandırma” niteliğiyle açıklamak daha zor hale gelmiştir. Çünkü siyasetçiler Rousseau’nun yasa çıkarmaya dair devlet adamlarına yaptıkları öneriyi propaganda konusunda uygulamakta ve “[t]ıpkı bir inşaata başlamadan önce yerini, toprağını kontrol eden ve dayanma gücünü ölçen bir yapı ustası gibi” halkın ne tür propagandayı olumlu bulabileceğini kontrol etmektedir.¹⁵¹

Kemal Karpat da propagandaların şekillenmesi konusunda kitlelerin de rol oynamasının, Türkiye’de 1946 ila 1960 yılları arasındaki seçimlerde de geçerli olduğunu söylemektedir. Karpat, bu dönemdeki seçim kampanyalarında kitlelerin kendilerine verilen mesajları tek yönlü olarak algılamadıklarının ve pasif bir alıcı olmadıklarının somut işaretlerinin bile görüldüğünü söylüyor.

¹⁴⁹ Pratkanis ve Aronson, s.23-24

¹⁵⁰ Aktaran Silverstone, s.51

¹⁵¹ Elisabeth Noelle-Neumann. **Kamuoyu-Susunluluk Sarmalının Keşfi**, Ankara: Dost Kitapevi, 1998, s.105

Örneğin Karpat'a göre bu dönemde Anadolu'da geziye çıkan siyasetçiler, çoğu zaman kendilerini sessizce dinleyen tepkisiz ve uysal bir dinleyici kitlesiyle karşı karşıya kalmıyorlar. Bunun yerine miting katılımcıları çoğu zaman kendilerini ziyaret eden siyasetçilere sorular soruyor ve hatta bazen onların sözlerini kesip, onları tersliyorlar bile.¹⁵² E.P.Thompson'ın 18'inci yüzyıl İngiltere'sini anlatırken kullandığı "karşı tiyatro" ifadesini andıran bu tablo nedeniyle Türkiye'de bu yıllarda seçim öncesi dönemler, kitlelerin siyasi katılımının üst düzeye çıktığı anlardı ve ortaya çıkan tablo "kötümser" propaganda çalışmalarında çizilen tablodan çok farklıydı. Ve tabii ki halkın burada sordukları soruların içeriğini, siyasetçilerin söylediklerini sorgulama biçimleri daha çok, son dönemlerde ortaya çıkan talepleri ve eğilimleri tarafından belirleniyordu. Yani kitleler aslında, siyasetçilerin söylemlerinde "aktif" bir biçimde çeşitli tarihsel olayların ardından ortaya çıkan iktisat ve iktisat dışı taleplerini arıyorlar ve bunlar arasında bu şekilde bazı elemelere gidiyorlardı.

Bu nedenle de seçim sonuçları üzerindeki etkenlerle ilgili Lazardfeld'in söylediklerine katılmamak elde değil. Lazardfeld'e göre bir seçimin sonuçları seçim kampanyasında değil iki seçim arasında geçen dönemde belli olur. Halkın sadece küçük bir oranı propaganda faaliyetinin taraf değiştirmesine yol açabileceği gerçek kararsızlar olarak algılanabilir ve bunlar da aslında geneli yansıtmayan özel bir türdür.¹⁵³

Böylece kendilerine verilen mesajı pasif bir şekilde kabul eden kitlelere dışarıdan enjekte edilen bir bilgi olmadığı anlaşılan ve sadece kısa vadeli bir dönem de ağırlıklı olarak biçimdeki farklılık tarafından başarı koşulları belirlenen bir strateji olmadığı ortaya çıkan propaganda incelemesinin bize, talepleri aktif olarak siyasetçilerin söylemlerinde arayan, bu söylemlerin şekillenmesine katkıda bulunan ve bu eylemleri seçim dönemlerinden kısa bir süre önce değil, farklı yoğunluklarda olsa da iki seçim arasında kalan dönemin tümünde yapan toplum hakkında belirli fikirler edinme konusunda yardımcı olabileceğini ileri sürebiliriz.

Bu konuda uygulanmasını önerdiğim yöntem geri dönersek, belirli bir dönemde propagandaları en çok ilgi çeken siyasi partilerin propagandalarını incelerken

¹⁵² Kemal H Karpat, The Turkish Elections of 1957, *Western Political Quarterly*, 14:2 Haziran 1961, s.448

¹⁵³ Aktaran Lee, s.126

önemli olanın farklılıkları olduğu kadar ortaklıkları da olduğunu ileri sürdüğümü hatırlayalım. Bunun önemli olduğunu düşünüyorum, çünkü siyasal faaliyetlerin öneminin arttığı dönemde siyasi partiler ve bu partilerin sahip olduğu propaganda araçları bir anlamda toplumsal değişime dair talepleri ve söyleyecek sözleri olan kesimlerin sözcülüğünü yapmaktadır ve bu konuda toplumsal seviyedeki eğilimlerin siyasi alana taşınmasında siyasi partiler ve bunların propagandalarını yayma araçları dışında bir aracı yoktur.¹⁵⁴ Dolayısıyla toplumda, söz konusu siyasi tartışma sürecinde sesleri çıkanlar çoğunlukla sadece siyasi partilerdir.¹⁵⁵

Bu nedenle de bu partilerin propagandaları aracılığıyla üzerlerinde uzlaştıkları konular, toplumun farklı kesimlerinin de güçlü bir biçimde mutabık olduğu noktalara dair ipuçları verir. Bu konular toplumda o derecede tartışmasız bir biçimde kabul görmüş olmalıdırlar ki siyasi partiler, bu konuda varılan konsensüsten farklı bir görüş, ya da farklı bir propaganda retorisi üretmenin kendilerine pahalıya patlayacağını fark ederek “çoğunluğu takip etme” yolunu izlemiş olmalıdırlar. Çünkü Tocqueville’in söylediği gibi demokratik toplumların en önemli özelliği bu konsensüsü ya da bir başka deyişle toplumun varolan ya da oluşmakta olan normlarını “kamuoyu” adı altında dayatma konusunda oldukça daha etkili oluşudur. Tocqueville’a göre, feodal toplumda insanın kendi başına kalmak için daha çok fırsatı vardır. “Demokratik toplumda ise durum farklıdır: Böyle toplumlarda kamuoyunun lütfu soluduğumuz hava kadar gereklidir ve çoğunlukla uyum içinde olmamak, yaşamamak demektir.”¹⁵⁶

Tocqueville’in bu vurgusunun siyasi partiler de farkındadırlar ve zaten bu yüzden de yukarıda sıklıkla vurguladığımız gibi propagandalarını kamuoyunun görüşlerine göre uyarlamaya çalışırlar. Belirli bir konuda varolan normların sürdürülmesi ya da oluşmakta olan normların onaylanması yönünde bir toplumsal baskıyı hissettiklerinde de yaptıkları ya bu konu hakkında propaganda yapmamak ya da

¹⁵⁴ Bu konuda Lippman’a kulak verelim: “İnsanlara görüşlerini savunmakta kullanacakları sözcükleri, argümanları medya vermektedir. İnsanlar kendi bakış açılarına uygun, düzenli bir şekilde tekrarlanan ifadelerle karşılaşmayınca “dilsizleşirler” Aktaran Noelle-Neumann, s.199

¹⁵⁵ Elbette günümüzde olduğu gibi araştırılan dönemde ve ülkede, siyasi partiler kadar ya da onlardan daha da güçlü propaganda araçlarına sahip olan sivil toplum örgütleri ya da baskı grupları varsa bunların da retorikleri incelenmelidir. Ancak bu örgütlerin de yapmaya çalıştıklarının nihai olarak, siyasi değişimi etkileme konusundaki araçlara sahip olan siyasi partilerin söylemlerini etkilemek olduğu unutulmamalıdır.

¹⁵⁶ Aktaran Noelle-Neumann, s.111

normları onaylayacak bir söylem takınmak olur. Bu nedenle böyle dönemlerde, belirli bir konu üzerinde sistemdeki başlıca siyasi partilerin ortak bir söylem kullanmalarının “norm yaratıcı bir mekanizma olarak propaganda” şeklinde adlandırılmayı hak ettiğini düşünüyorum.

Bununla birlikte, kamuoyunun ve normların toplumdaki güç ilişkilerinden bağımsız olduğunu iddia etmenin ve siyasi partilerin söylemlerini oluştururken tüm kesimlerin taleplerine tamamen eşitlikçi bir biçimde yaklaşmanın yanlış olduğunu vurgulamak gerekiyor. Bunu söylemek egemen sınıfın düşüncelerinin, bütün çağlarda, egemen düşünceler olduğunu¹⁵⁷ ve kitlelerin ülkede oluşan zihinsel atmosferde hiçbir payının söyleyecek hiçbir sözünün olmadığını ileri sürmek demek değildir. Siyasi partilerin sıradan bir kişiyi seçimlerde kullanacağı bir oyu nedeniyle dikkate almak zorundayken iktisadi anlamda güçlü bir kapitalisti bu bir oyunun yanında kendisine yapacağı önemli maddi yardımlar dolayısıyla daha fazla dikkate almak zorunda olduğunu da gözden kaçırmamalıyız.

Elbette toplumun belirli bir konuda sahip olduğu görüşlere dair fikir edinmek anlamında parti propagandalarına yoğunlaşıldığında her zaman bu konuda başlıca siyasi partilerin propagandaları arasında bir konsensüs bulacak kadar şanslı olamayabiliriz. Tıpkı bu çalışmada konu olan muhafazakarlık eğilimleri ile ilgili olarak 1957 ve sonrasında Türkiye’de olduğu gibi. Bu durumda yapılacak olan şey, öncelikle siyasi partilerden hangisinin ya da hangilerinin toplumda gördüğü desteğin düştüğüne ya da başka bir deyişle kamuoyunun ve normların aksine bir propaganda ürettiği için cezalandırıldığına bakmaktır. Bununla bir partinin oy oranının düşüşünü çoğu zaman tek bir nedene bağlamak da mümkün değildir. Bu konuda, incelenilen konuda partinin görüşü ile toplumsal değişim süreci üzerinde etkisi olan toplumsal grupların bu konuda dillendirdikleri görüşleri arasındaki farka bakmak resmin tamamlanmasına yol açacaktır.

Türkiye’de muhafazakarlığın nedenlerinin belirlenmeye çalışılacağı ve Aydınlanma karşıtı bir ideoloji olarak muhafazakarlıktaki yükseliş ve düşüşlerin ülkedeki kalkınma süreciyle ilişkisinin kurulabilmesi amacıyla muhafazakarlığın

¹⁵⁷ Marx, *Alman İdeolojisi*, s.75

seviyesinin de belirlenmesine ihtiyaç duyulan bu çalışmada parti propagandalarına yoğunlaştığımızda karşımıza dönem içerisinde iki ayrı tablo çıkmaktadır. 1946'dan 1954'e kadar muhafazakarlaşma konusunda dönemin başlıca iki partisi olan CHP ve DP arasında, kesin bir uzlaşma vardır. Zaman zaman bu konuda iki parti arasında görülebilen çatışmalar, kısa bir süre sonra toplumda oluşan normlardan uzak kalan partinin propagandasını başarılı bir biçimde uyarlamasının ardından yeniden ortak bir noktada buluşmakta ve bu da toplumsal dönüşüm sürecini hızlandırmaktadır.

İncelenen dönemdeki ikinci tablo ise 1954 ila 1960 yılları arasında karşımıza çıkmaktadır. Burada muhafazakarlaşma konusundaki uyum, dönemin ortalarına doğru bozulmaktadır. İlerleyen dönemde DP daha agresif bir muhafazakarlaşmayı savunmaktayken CHP varılan muhafazakarlaşma seviyesini yeterli görmektedir. Bu, önceki dönemin aksine muhafazakarlaşma konusunda iki parti arasında önemli bir çatışma yaşanmasına ve iktidar partisinin oylarının düşmesine neden olmuştur. Zaten ilerleyen bölümlerde göstermeye çalışacağım gibi toplumda, daha fazla muhafazakarlaşma yönünde bir “sesin” ortaya çıkmadığı bir dönemde böyle bir gelişme çok da şaşırtıcı değildi.

Bu bölüme kadar aktarılan teorik tartışmaların ardından Türkiye’de yaşanan tarihsel süreci incelemeye geçebileceğimizi düşünüyorum.

6. TÜRKİYE’DE İL.DÜNYA SAVAŞI SONRASI MUHAFAZAKARLIK

6.1. 1946-1954 Dönemi

6.1.1. Toplum Psikolojisini ve Ekonomik Yapıyı Etkileyen Olaylara Bakış

Türkiye’de, yaklaşık 23 yıllık bir laikleşme ve modernleşme projesinin ardından, devlet eliyle bir muhafazakarlaşma yaşanmasının nedenlerinin ancak toplumdaki tüm eğilimlerin ve devlet politikalarının üzerinde etki sahibi olan kesimlerin durumlarının incelenmesiyle mümkün olacağını düşünüyorum. Bunun için de İkinci Dünya Savaşı yılları sonrasında, sözkonusu 23 yıllık politikaların ve savaş yıllarının etkisiyle bahsedilen bu kesimlerde oluşan etkilerin incelenmesi gerekli. Benim bu dönem için kır ve kent kesimindeki halk, küçük esnaflar, yerel büyük sermaye ve dünya sistemini temsil eden uluslararası kuruluşlar olarak belirlediğim bu aktörlerin içinde bulundukları ruh hallerinin ortak noktası 1946 yılına gelindiğinde artık CHP’den ve CHP’nin çeşitli yaklaşımlarından memnun olmadıklarıdır. Bu aktörlerin ilk üçünde ise muhafazakarlıkla ilgili bazı noktalar görülebilir. Şimdi bu aktörlerin görüşlerinin ve ülke politikasına dair görüşlerinin incelenmesine geçilebilir.

6 yıl süren İkinci Dünya Savaşı, Türkiye nüfusunun hem kırsal, hem de kentsel kesimi üzerinde derin izler bıraktı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaşa girmemesine karşın, savaşa giren ülkelere benzer bir şekilde ağır bir fatura ödeyen Türkiye’de bu faturanın ödenmesi çeşitli mekanizmalar yoluyla hem kırdaki hem de kentte sayıca daha fazla olan, dar gelirli halkın üzerine bindirildi.¹⁵⁸

Türkiye 1945 yılında savaş sona erdiğinde, 19 milyona yaklaşan nüfusunun yüzde 75.1’i köylerde geri kalan yüzde 24.9’luk kısmı ise kentlerde yaşayan bir ülkeydi.¹⁵⁹ Aynı yıl içerisinde Milli Gelir’in yüzde 39.1’i tarım sektöründe ve önemli bir kısmını ticaret kapsamak üzere yüzde 41.2’si hizmetler sektöründe üretilirken sanayi kesiminin üretimi toplam üretimin sadece yüzde 19.7’sini teşkil ediyordu.¹⁶⁰ 1923 yılında bu sektörlerin üretimlerinin Milli Gelir’e oranı sırasıyla 43.3, 43.3 ve 13.4 iken,

¹⁵⁸ Elbette bu noktada ağırlıklı olarak zengin azınlıklara bindirilen Varlık Vergisi’ni de unutmamak gerekir. Bu konuya birazdan değinilecek.

¹⁵⁹ Erol Tuncer, **1946 Seçimleri**, Ankara: TESAV, 2008, s.2

¹⁶⁰ Pakdemirli, s.31

yine aynı yıl yapılan ilk nüfus sayımına göre nüfusun yüzde 75.78'ini kırsal kesimde oturan vatandaşların oluşturduğu belirlenmişti.¹⁶¹ Bu rakamların da gösterdiği gibi aradan geçen onca yıla karşın Türkiye’de yapısal ve demografik anlamda esaslı bir değişim yaşanmamıştı. Savaşa katılmayan Türkiye’nin neredeyse savaşın başından bu yana sürekli olarak bir seferberlik halinde yaşaması ve bir buçuk milyona yakın yetişkin erkeği askerde tutması nedeniyle¹⁶² artan maliyetler karşısında ülkede savaş öncesinde yapılan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı¹⁶³ rafa kaldırılmak zorunda kalmış, bu da önceki dönemde zaten yetersiz olan sanayileşme hızını iyice düşürmüştür.¹⁶⁴ Bu da sanayileşmenin ardından gelebilecek bir kentleşmeyi engellemiş ve Türk nüfusunun büyük çoğunluğunun tarımla geçinmesine devam etmesine yol açmıştır.

Bu rakamların da gösterdiği gibi Türkiye, cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllardan İkinci Dünya Savaşı arifesine kadar ne demografik ne de sektörel değişim anlamda “istenilen” değişimlere ulaşamamıştı. Köylüler, hâlâ 1923 yılında olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında da nüfusun en büyük kesimini oluşturmakta, ülke ekonomisi de ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlere bağlı kalmıştı. Bu da Türkiye Cumhuriyeti’nde, Osmanlı Devleti’nden alınan güç ilişkilerinin devamını ve imparatorluğun son yıllarında iktisadi ve siyasi gücü elinde bulunduran kesimlerin bu avantajlarını hâlâ koruyabildiklerini ve bu nedenle bunlara bağlı olarak köylülerin büyük çoğunluğunun ekonomik durumlarındaki kötü koşulların sürdüğünü gösterir.

Bu statik yapı özellikle kırlarda daha da kararlı bir durum arz ediyordu. Kurtuluş Savaşı’nda seferber edilen insan gücünü ve mali kaynakları ağırlıklı olarak “büyük arazi sahiplerine, tüccarlara, tarikat liderlerine [ve] Kürt aşiret liderlerine”¹⁶⁵ olan Türkiye Cumhuriyeti’nin yönetici sınıfı, Cumhuriyet’in ilanından sonra da kendisine yeni ittifakları bu sınıflar arasından seçmek durumunda kalmış ve bu kesimlerin ayrıcalıklarına dokunamamıştı. Köylüye dair ise “Köylü milletin efendisidir” gibi

¹⁶¹ Pakdemirli, s.15

¹⁶² Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi: 1938-1945: Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul : İletişim, 2003, s.247

¹⁶³ İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’yla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için Tunç Tayanç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973, s.106-110

¹⁶⁴ Türkiye’de 1960 yılına gelindiğinde bile nüfusu 100 binden fazla olan şehirlerde oturanların oranı yüzde 12.1’dir. Bu rakam 1961’de Yunanistan’da 27.7, 1950’de İspanya’da yüzde 24.1 ve 1947’de Mısır’da 19.3’tür. Sadun Aren, **100 Soruda Ekonomi El Kitabı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968, s.21.

¹⁶⁵ Tezel, s.137

sloganlar gibi romantik söylemlerin ötesine gidememiş ve aşarın kaldırılması gibi bazı sembolik önlemlerden başka bu kesimlerin ekonomik durumlarını düzeltecek adımlar atılamamıştı. ¹⁶⁶ Şevket Süreyya'nın da dediği gibi 1939 yılına gelindiğinde de İnönü, “kendi başvekillik iktidarı devrinden cumhurreisi olarak, ne inkılâpçı, ne de ıslahatçı usullerle hiç dokunulmamış bir zirai yapı devraldı.” ¹⁶⁷

İkinci Dünya Savaşı'nda ekonomik sıkıntıların artması çok doğal karşılanabilir, ancak yine de bu yıllarda toplumun büyük bir kısmının fakirleştiği kabul edilebilirse bile köylülerin durumundaki gerilemeyi anlatmak için “kötüleşme” tabirinin yeterli kaldığı söylenemez. Her şeyden önce, her ailede en verimli işgücünü teşkil eden genç erkeklerin uzun yıllar silah altına alınması birçok köylü ailesini güç durumda bıraktı. ¹⁶⁸ Yaşadığı olağanüstü gelir kaybına karşın, ödemek zorunda olduğu ayni ve nakdi vergi miktarının artışı, köylünün bu meblağları ödemek için çiftini öküzünü ve toprağını satmasına böylece bir yandan mülkünü kaybederken, ¹⁶⁹ bir yandan da daha büyük miktarda üretim düşüşü ve gelir kaybıyla karşı karşıya kalmasına yol açtı. Bu dönemde köylü ürettiğini satamıyor, satsa bile tohumluğunu sağlamada güçlük çekiyor, kredi alma olanağından tamamen yoksun, hastasını köyden kente ulaştıramayacak kadar fakir bir biçimde “kısır döngünün bütün koşullarını yaşıyordu” ¹⁷⁰

İkinci Dünya Savaşı yıllarında devlet bürokrasinin ekonomiyle ilgili ana derdi köylünün ağırlaşan yaşam koşullarını hafifletmek değil, Osmanlı dönemindeki tabiriyle şehrin “iaşe” sorununu halletmektir. Köylüler şehrin beslenmesini ön plana koyan bir zihniyetle devamlı ön plana alan bir zihniyet ile devamlı bir kenara atılıyordu. Bu dönemde, “[h]er şey şehirler ve şehirliler açısından ele alınıyordu. Halbuki başta buğday ve hayvan mahsulleri olmak üzere, bütün zirai ürünlerde öyle bir fiyat yetersizliği vardı ki, köylüyü kasıp kavuruyordu. Ama hayat pahalılığıyla mücadele deyince, idarenin

¹⁶⁶ M. Asım Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Çok-Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri,”

Toplum ve Bilim, No. 106, 2006, s. 180

¹⁶⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (İkinci Cilt)**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1968, s.62 Yine Aydemir’in şu sözleri konuya ışık tutmak anlamında önemlidir: “1925-1938 arasında Hükümetin ağalara karşı tutumu, daima ricatlı ve çelişmeli oldu. (...) Gerçek şudur ki, Cumhuriyetten sonra da merkezi idare, Doğu probleminde sıhhatli ve yapıcı bir görüş sistemine eğilememiştir.” a.g.e, s.78-79

¹⁶⁸ Korkut Boratav’a göre yetişkin nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması özellikle küçük üreticinin geçim kaynağı olarak bilinen buğday üretiminde yüzde 50’ye varan bir düşüşe neden olmuştur.

¹⁶⁹ Kemal H Karpat, **Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System**, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1959, s.102-104

¹⁷⁰ Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1983, s.141

başında olanlar, her şeyden önce buğday, eti ve zırai ürünleri, şehirlere daha ucuz mal etmekten başka bir yol aramıyorlardı!”¹⁷¹ Zaten Cumhuriyet Halk Partisi, kuruluş ve örgütleniş itibarıyla da Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri köylüleri ikinci plana atan bir yapılanma içerisindeydi. Bu anlamda Cumhuriyet Halk Partisi’nin parti organlarının kırsal bölgelerde kurulmamış olması ve partinin köylüleri partiye kayıt etme konusundaki isteksizliği kayda değer.¹⁷²

Gelirlerindeki düşüşün ve ödemek zorunda kaldıkları olağanüstü vergi oranlarının yanında, Anadolu’daki köylerin bir çoğu 1940’ların ortalarına gelindiğinde bile kamu hizmetinden mahrum yaşamak durumundaydı. Ülke genelinde elektrik üretiminde önemli bir artış olmasına rağmen, 1940’ların ortalarında bile 40 bin köyün sadece 100 kadarında elektrik bulunmaktaydı. Milli Müdafaa Mükellefiyeti nedeniyle 40 dönümden büyük toprağa sahip olanlar çekim hayvanlarını kullanabilmişler, diğerleri ise devlete vermek durumunda kalmışlardı.¹⁷³ Toplam öküzlerin yüzde yirmisine, atların ise yüzde kırkına orduda kullanılmak üzere devlet el koymuştu.¹⁷⁴

Bunun yanında 1943 yılında yürürlüğe giren “Toprak Ürünlerinin Vergilendirilmesi” kanunu ile tarım ürünlerine yüzde 8 ila yüzde 12 arasında ek bir vergi konulmuş ve verginin önemli bir kısmının aynı olarak alınmasıyla bir anlamda “aşar” geri getirilmişti.¹⁷⁵ Bu vergi ordunun beslenmesi ve tarımdan sanayiye kaynak aktarılması anlamında önemli bulunurken, köylünün Cumhuriyet Halk Partisi yönetimine ve rejime bakışında iyi etkiler doğurmadığı açıktı.

Kırsal kesimde devletin köylülerden talep ettiği bu ağır vergiler, belki savaşın doğal sonucu olarak karşılanabilir ve ülkeyi İkinci Dünya Savaşı’na sokmayan hükümetin başarıları karşısında hoş görülebilirdi. Ancak hükümet köylüye ağır yükler bindirirken öte yandan savaş döneminin olumsuz koşullarından etkilenen memurların

¹⁷¹ Aydemir, s.209-210. Bu noktada 1929 yılındaki Büyük Buhranın ardından ülkede köylüler için felaket anlamına gelen tarımsal ürün fiyatlarındaki yüzde 500’e yakın düşüşün ardından yönetici kadroların, şehrin ihtiyaçlarını ön plana alan ve köylü aleyhine olan fiyat mekanizmasını düzeltmemekte direnen tavırlarını hatırlamak anlamlı olabilir. Konuyla ilgili bkz. Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye**, İstanbul: Tan Matbaası, 1945, s.133-134

¹⁷² Ergün Özbudun, **Social Change and Political Participation in Turkey**, Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1976, s.43-44

¹⁷³ Oran’dan aktaran Karaömerlioğlu, *Türkiye’de Çok Partili Demokrasiye....*, s.180

¹⁷⁴ Pamuk’tan aktaran Karaömerlioğlu, *Türkiye’de Çok Partili Demokrasiye....*, s.181

¹⁷⁵ Tayanç, s.113

durumunu düzeltmek için “Dar Gelirlilere Yardım Kanunu” çıkartarak köylülerin kendilerine iyice yabancılaşmasına ve düşmanlık beslemesine yol açıyordu.¹⁷⁶ Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı sırasında görev yapan tüm Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin amacı aynıydı. “Azalan üretim ve ithalat koşullarında oluşan darlıkların ve önlemeyen enflasyonist baskıların halk yığınlarının tahammül sınırını aşmasını önlemek ve büyük kentlerin beslenmesini, ısınmasını ve giyimini sağlayabilmek.”¹⁷⁷

Dönemin gözlemcileri bu dönemde köylülerin yaşadıkları sıkıntıların, yavaş yavaş kendilerinin toplumun diğer kesimlerden farklı çıkarları temsil eden, ayrı bir zümre olduğunun kavramaya başladıklarını belirtirler.¹⁷⁸ Çiftçilere doğrudan atıfta bulunulmasa da Karpat’a göre, Demokrat Parti’nin kurulmasını arifesinde Türk toplumunda meydana gelen en büyük değişiklik, artık sınıfların kendilerine dair bir talepte bulunabilecek konuma gelmeleri idi.¹⁷⁹

Çok partili dönemde, halkın tepkilerini ve eğilimlerini siyasi alana taşıyacak propaganda uygulamalarının ilk, hatta en çok dikkate alması gereken eğilimlerden biri köyde Cumhuriyet Halk Partisi ve hatta daha da önemlisi Türkiye Cumhuriyeti’nin kendisine karşı oluşan bu tepki ve öfkeydi. Sembol dünyaları da Cumhuriyet’in tüm politikalarına rağmen önemli ölçüde bir değişikliğe uğramayan¹⁸⁰ köylüler, daha muhafazakar hale gelmese de CHP’ye olan bu tepkilerini ağırlıklı olarak dini terimlerle ifade ediyorlardı. Çağlar Keyder’in vurguladığı gibi dini terimler ve “gericilik” aslında “köy topluluğunun ‘küçük geleneğini’ hedef alan iktisadi ve ideolojik devlet politikalarının doğurduğu yakınmaları seslendirmek için yalnızca bir sözcük dağarcığı” sağlamaktaydı.¹⁸¹

¹⁷⁶ Karpat, *Turkey’s Politics*..., s.130. Başka bir dönemde memurların maaşlarının yeniden düzenlenmesiyle ilgili bir hükümet kararını eleştiren 23 Haziran 1944 tarihli ve “Barem tadilleri ve asıl gayeler” başlıklı bir yazısında eleştiren Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman’ın görüşleri konuyla ilgili sadece kırdı değil kentlerde de huzursuzluk olduğunu kanıtlar nitelikte: “(...) Bundan başka hükümet yalnız memurların hükümeti değildir, bütün Türk vatandaşlarının hükümetidir. Devlet işlerinde bulunanları düşünmekle iş bitmez, hususi işlerde bulunanları, küçük irat sahiplerini, hiçbir zaman iki ucu bir araya getiremeyen küçük müstahalli de aynı derecede düşünmek lâzımdır”

¹⁷⁷ Boratav, s.335

¹⁷⁸ Arcayürek, s.141

¹⁷⁹ Arcayürek, s.131

¹⁸⁰ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.147

¹⁸¹ Keyder, s.54

Kırsal kesimde durum buyken şehirde yaşayan nüfusun da, Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin ihtiyaçlarını karşılama yönünde gösterdiği tüm çabalara karşın İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki durumu doğal karşıladığı ve hükümete yabancılaşmadığı söylenemez.¹⁸² Öncelikle büyük bir kısmının yıllık gelir artışı, savaş yıllarının aşırı enflasyonist ortamında fiyatlar genel seviyesindeki yükselişin¹⁸³ gerisinde kalan ücretli kesimin ekonomik durumunda önemli bir bozulma gözleniyordu. Bu durum özellikle “hastalığın temelden tedavisi olan üretimin artırılmasını gerçekleştiremeyen hükümetin hastalığın sonuçlarını hafifletmek amacıyla”, talebi frenleyerek enflasyonu dizginleme umuduyla maaş ve ücretleri zaman zaman dondurması nedeniyle de gerçekleşiyordu.¹⁸⁴

Savaş yılları boyunca bütçe giderlerinin yaklaşık 3’te 1’inin savunma giderlerine ayrılması nedeniyle sanayi yatırımlarının 5 yıl boyunca neredeyse durması¹⁸⁵ yeni istihdam olanaklarını da daraltmıştı. Dış ticaret üzerine getirilen kısıtlamalar nedeniyle kentlilerin ithal edilen bazı temel ihtiyaç mallarını almakta güçlük çekmesi, buna karşılık sınırlı ithalat yapma imtiyazını eline alan hükümete yakın kesimlerin savaş döneminde oluşan kıtlıktan da yararlanarak fahiş fiyatlarla ellerindeki ürünleri satarak büyük servetler elde etmesi kentteki huzursuzluğu artıran en önemli etkenlerden biriydi. Türkçü ve CHP’li olan bu burjuvazi kısa sürede köşeyi dönmüş, ancak kitleler nezdinde haksız ve adil olmayan bir düzenin temsilcisi haline gelmişti.¹⁸⁶

Ayrıca yine bu dış ticaret malları konusundaki kıtlık ve sınırlamaların bulunduğu ortamda karaborsacıların ve kaçakçıların büyük servetler kazanması halkta bir hoşnutsuzluk yaratıyordu. Bu hoşnutsuzluk o kadar büyüktü ki, İstanbul’a yaptığı bir gezinin ardından Ankara’ya dönen Yakup Kadri Karaosmanoğlu İnönü’yü, hükümete ve hatta cumhurbaşkanının şahsına “husumet derecesine varmış bir muhalefet biriktiği”

¹⁸² Burada şu noktayı vurgulamakta yarar var. İkinci Dünya Savaşı yıllarında farklı ülkelerden bir çok hükümet, ekonomik sıkıntıların halka yansımalarına mani olamamıştır. Savaşın 6 yıl sonra, 1951’de temel gıda maddelerini halkına hâlâ karneye bağlanarak vermek zorunda kalan muzaffer İngiltere bile buna dahildir. Bunun sonucunda ülkesini faşist Almanya’nın istilasından kurtaran ve kararlı politikalarıyla adeta bir halk kahramanı haline gelen Winston Churchill bile savaştan sonraki ilk seçimde iktidarını kaybetmek durumunda kalmıştır. James Lescott, **50’er Jahre Das Jahrzehnt in Bildern**, s.28

¹⁸³ Savaş yıllarından önce ortalama olarak yüzde 5-7 aralığında seyreden Toptan Eşya Fiyat Endeksi, savaş yıllarında yüzde 34.4 (1943 yılında) oranına kadar çıkmıştır. Pakdemirli, s.16

¹⁸⁴ Boratav, s.335

¹⁸⁵ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987, s.13

¹⁸⁶ Karpat’tan aktaran Karaömerlioğlu, *Türkiye’de Çok Partili Demokrasiye...*, s.184

şeklinde uyarıyor ve “Sakin harp felaketinden kurtardığınız için halkın size minnettar olduğu hayaline kapılarak, bu cereyanı mühimsemezlik etmeyin.” sözlerini sarf ediyordu.¹⁸⁷ Sıradan kentli nüfusun böyle sıkıntı çektiği ve büyük mal yokluğu yaşandığı dönemde, devlet fabrikalarının ürettikleri, kumaş, giysi ya da gıda maddesi gibi ürünlerini memur kesime normalden daha ucuza satması da yine bu bölgelerde CHP ve hükümete karşı duyulan öfkeyi artıran etkenlerden biriydi.¹⁸⁸

Metin Toker’in de haklı olarak belirttiği gibi kitlelerin, yaşanan sıkıntıların İkinci Dünya Savaşı’na özgü bir durum olduğu ve doğal karşılanması gerektiği gibi bir düşünceye sahip olmamasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Milli Şef ve CHP’nin Değişmez Genel Bakanı olarak kişisel ağırlığının aşırı ölçüde abartılmasının önemli bir payı vardı. Savaş yılları boyunca İsmet İnönü’nün ve eşinin fotoğrafları tüm gazetelerin birinci sayfalarından sık sık ve “çarşaf çarşaf” yayımlanıyordu.¹⁸⁹ İnönü’nün “memleketin her şeyi olarak öne sürülmesi” sıkıntıların tek sorumlusu olarak görülmesine yol açıyordu.¹⁹⁰ Burada tekrar köylülere karşı kayırılışlar da kentte de ciddi ekonomik sıkıntılar çekildiği ve bundan CHP ve İnönü’nün sorumlu tutulduğunu vurgulamak gerekli.

Bunun dışında köylülere göre göreceli olarak daha rahat ve korunaklı bir hayat yaşayan kentlerde, İkinci Dünya Savaşı yıllarında sarhoşluk, tecavüz gibi “ahlak bozukluğundan” kaynaklanan suçlarda önemli bir artış gözlemlenmekteydi. Bu dönemin gazeteleri, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda da önemli bir süre gündemdeki yerini koruyacak olan bu olguyu oldukça yeni bir hadise olarak ele almakta ve bunun nedenini “Cumhuriyet’in materyalist eğitim sistemi ve hayat görüşü altında yetişen yeni nesildeki ahlak eksikliğine” bağlamaktaydı.¹⁹¹ Özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın son yıllarında gazetelerin birinci sayfalarını neredeyse hemen her gün, bir çoğu içki

¹⁸⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s.159

¹⁸⁸ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970, s.23

¹⁸⁹ Ulus gazetesinde 1950 yılına kadar, birinci sayfadan İnönü’nün günlük programı okuyuculara duyuruluyordu.

¹⁹⁰ Toker, s.23

¹⁹¹ Konuyla ilgili özellikle 1943 yılının Şubat ayında Maarif Şurası’nın başlaması vesilesiyle Türk basınında yürütülen kapsamlı tartışmalara bakılabilir. Bu tartışmalar kapsamında Vatan gazetesinde aralarında Niyazi Berkes, Ziyaeddin Fındıkoğlu gibi çeşitli ekollerden gelen yazarların yazılarına yer verilmiş ve bir çoğunda da Cumhuriyet’in ilk yıllarında ve İkinci Dünya Savaşı döneminde hedonist bir gençliğin yetişmesinin ülkedeki suç oranını artırdığı tespitinde bulunulmuştur.

nedeniyle gerçekleşen cinayet haberleriyle doluydu.¹⁹² Bu gibi olayların önüne geçmek için bazı girişimlerde bulunmak, Eğitim Bakanlığı'nın öncelikli konularından biri haline gelmişti.¹⁹³ Dönemin etkili köşe yazarları da sık sık, özellikle gençlerde yaygın olan içki alışkanlığının zararlarını ortaya koyan yazılar yazıyorlardı.¹⁹⁴

Ahlak bozukluğunun kaynağında olduğu düşünülen “materyalist dünya görüşüne” olan tepki, bir yandan bu kültürel dünyayı ve zihniyet biçimini kendilerine empoze eden cumhuriyet rejiminin ekonomik vaatlerini tamamen yerine getirememesi ve Türkiye’de bu tepkiyi dile getirmek anlamında muhafazakar “sözcük dağarcığının” etkin bir rol oynayıyla, bir yandan da İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra tüm dünyaya hakim olan “pozitivizm karşıtı” ruh halinin ülkeye yansmasıyla ilişkilirdi.¹⁹⁵ Birbirlerinden oldukça farklı siyasi projelere, dünya görüşlerine ve felsefi öncüllere sahip kesimlerin bu görüşü paylaşımlarının bir nedeni, teknolojik gelişmelerle insanın maddi hayatını son derece geliştiren ve dünyanın çehresini değiştiren Batı uygarlığının manevi hayatta insanlığı oldukça geriye götürdüğü hissine kapılmalarıdır. Bu dönemde dünyada olduğu gibi Türkiye’de de Batı medeniyetinin, toplumların varoluş koşullarını ortadan kaldırmaya başladığı düşünülmeye başlanmış ve gençliğin hedonizme kapılması, aşırı bireyselleşmesi, cinayetlerin artışı ve içki tüketimindeki yükseliş hep bu manevi çöküş sonucunda gelen “toplumun çözülüşü”nün erken işaretleri olarak görülmüştür.

¹⁹² Bu cinayet haberlerine birkaç örnek için bakınız: **Cumhuriyet**, “Meyhane Dönüşü İşlenen Cinayet”, 1 Nisan 1943. **Cumhuriyet**, “Seyhan köylerinde feci bir cinayet”, 6 Nisan 1943

¹⁹³ Bu konuyla ilgili önceki dipnotlarda da belirtilen Maarif Şurası’ndaki tartışmalara bakılabilir. Bunun dışında 1943 yılının Nisan ayında Maarif Bakanlığı’nın “serseri ve metrük çocukların” durumunu düzeltmek için bir komisyon kurdurması da çarpıcı bir örnektir. **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1943

¹⁹⁴ Bu yazılara çarpıcı bir örnek olarak bkz. Burhan Felek, “Utaniyorum”, **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1943. “Şimdi oturup bütün bu zevklerin [içki ve tütünden bahsediyor e.b.] zararından bahsetmek softalık sayılmasa bile fodulluk addediliyor. Onun için susuyorum; lakin endişe ile görüyorum ki gençlik bu iki zevkin tiryakisidir. (...) Genç kızların bile bunu bir şıklık saydıklarına, başlarının dönmesini bir sosyete hayatı icabı telakki ettiklerine şahid oldum, (...) Neden rakı içenler artıyor? Bu artmanın ahlak, itiyad, aile ve ocak düzeni ve nihayet islenen cürüm hacmi üzerindeki tesiri nedir? Araştırmalıyız”

¹⁹⁵ 1939 yılında Halide Edip’in bir yazısı, maddiyattan çok manevi değerlerin önemsenmeye başladığını çarpıcı bir biçimde ortaya koyuyor: “İçtimai bakımdan bizde fert ve mahalle denilen gruplarda dostluk, müteakıl alakanın çok azaldığını görüyor, işitiyor ve okuyorum. Halbuki ne kadar kuvvetli olursa olsun, fertleri birbirine bağlı olmayan teşkilatlar, aynı sayıda ve küvette fakat fertleri bir birine insani kıymetlerle bağlı olan düşman bir teşkilat karşısında mutlak mağlub oluyor.” Halide Edip, “Dostluk İhtiyacı”, **Yücel**, Mart 1939, s.1.

Tüm bunların sonucunda 6 yıl süren savaş süresince milyonlarca insanın hayatını kaybetmesinden ve bir o kadarının da yaralanmasından, başta atom bombası olmak üzere insanlığa büyük yararlar getireceği söylenen bilimsel başarıların ürünü silahları sorumlu tutan dünya kamuoyuyla ¹⁹⁶ benzer duyguları yaşayan eğitimli kentli kesimler, tüm dünyada Batı medeniyetinin sorgulandığı bir dönemde Batılılaşma hedefinin de gözden geçirilmesi gerektiğini düşünmeye başlamışlardır. ¹⁹⁷

Savaşın yarattığı bu toplum psikolojisinin etkisiyle, farklı kesimler kendi yayın organlarında manevileşme ihtiyacını her fırsatta dile getirirken bunu önceki dönemi suçlar bir tonda yapmaktan da geri kalmıyordu. Örneğin, savaş sonrası dönemden günümüze etkili olacak yeni tarih anlayışının ilk örneklerini sergileyen yayın organlarından biri olan “Tarihten Sesler” dergisinde 1943 yılında yayımlanan bir yazıda, cumhuriyetin ilk yıllarındaki tarih anlayışının gençlikte manevi bir heyecan yaratmadığı söyleniliyor ve yeni bir tarih anlayışına ihtiyaç duyulduğundan bahsediliyordu. ¹⁹⁸ Daha geç tarihlerde yayımlanan yazılarda da, Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının sadece maddi hayat üzerinde durarak manevi hayatı bir kenara atmış olmaları eleştiriliyor, ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Batı medeniyetinin yarattığı acıların apaçık görülmesine karşın hâlâ ülke içerisinde toplumun çözülmesi tehdidine karşın Batı medeniyetinden medet ummanın yanlışlığına işaret eden yazılar yayımlanıyordu. ¹⁹⁹

¹⁹⁶ Günümüzde bile gelmiş geçmiş en büyük bilim adamlarından biri olarak kabul edilen ve incelenilen dönemde yaşayan Albert Einstein’ın bile bilim hakkındaki şüphelerini içeren şu sözü sıradan insanın bu konuda ne kadar karamsar olabileceğini tahmin etmemize katkı sağlayabilir: “İlim, bugüne dek köleler yaratmaktan başka bir işe yaramadı. Harp zamanında bizleri zehirlemeye ve sakatlamaya yarıyor. Barış zamanında da hayatımızı yorucu ve kararsız hale sokuyor. İlimler, insanları, kafalarını işlettirerek, büyük ölçüde kölelikten kurtaracağı yerde, makinelerin esiri yapmıştır.” Albert Bayet, “İlim Ahlaka Aykırı mıdır?” **Yücel**, sayı 4, Nisan 1950, s.45

¹⁹⁷ “Yüz yıllarca evvel İslam taassubunun bize aşıladığı tohumların kötü meyveleri büyük inkılaplarda şimdi temizledik ve temizliyoruz. Bu gün de bazı zayıf ruhlu ve kısa görüşlüler körü körüne bir firenk taklitçiliği yapıyorlar; bunun da kötü meyvelerini temizlemek yarının inkılaplarına düşecektir. ” İsmet Rasin, “Yeni İnkılâplar”, **Yücel**, sayı 4 Nisan 1950, s.50

¹⁹⁸ “Tarihi sadece yapmak değil, yaymak da gerekiyor. Bütün bunlar yapılmadığı için bugün neslinden bir kısım hayatı, yalnız maddi refah şeklinde görüyor ve öyle yaşamak istiyor.” Muzaffer Esen, “Milli Tarihi Yayımak”, **Tarihten Sesler**, Sayı 1, 15 Şubat 1943, s.12 Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrası tarih anlayışıyla savaş öncesi tarih anlayışını karşılaştıran bir araştırma için, bkznz. Etienne Copeaux, **Türk Tarih Yazımından Türk Tarih Sentezine**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000

¹⁹⁹ “Cumhuriyet devrinde ve bilhassa son zamanlarda, materyalist insan görüşü çok yayıldı. Bazı aydınlar, sadece dini değil, ruhu da inkâr ettiler. İnsan ruhunu, tuz ruhu, nane ruhuyla bir sayanlar oldu. Madde, vücut ve hayvanlık yüceltmeye başladı.” **İstanbul – Sanat ve Edebiyat Dergisi**, Sayı:3, Ocak 1954, s.3

Bu anlatılanlardan sonra bu dönemde, iktidara gelmek adına propaganda uygulamalarını hayata geçirecek olan siyasi kadroların kente ve kentlilere baktıklarında, savaş yıllarında türlü yolsuzluklar ve iktidar kadrolarına yakınlıkları sayesinde aşırı zenginleşen kişilerin durumlarından rahatsız, yeni gençlikte oluşan hedonizm, içkicilik ve suç oranındaki yükselişten şikayetçi ve tüm bu nedenlerden dolayı toplumu tehdit altında hissedenden bir kitleyle karşılaşacaklardı. Kentli kesimler yaşadıkları maddi sıkıntının yanında, toplum olarak yaşamının önkoşulları olan, ortak manevi değerleri kaybetmenin sıkıntısını yaşıyor ve kendi varlıklarını tehdit altında hissediyorlardı. Yani burada kentli ve köylü kesimler çeşitli uygulamaları nedeniyle CHP karşıtlığında ve daha muhafazakar bir dil kullanmaya başlamalarıyla birleşiyorlardı. Farklı alanlarda yaşanan bu sorunların birbirleriyle yapısal ilişkileri olduğunu ve ya da bu unsurların dünyanın neresinde bir araya gelirse gelsin muhafazakarlaşmaya yol açabileceğini iddia edebilecek durumda değilim. Ancak bir gerçek var ki bu özel birleşim Türkiye’de, Aydınlanma karşıtı bir muhafazakar retoriğin yükselişine neden olmuştu ve böyle olmak zorunda olup olmadığına emin değiliz.

Öte yandan bu yıllarda, toplumda ciddi bir yetişmiş din adamı yokluğundan bahsetmek de mümkündür. Cumhuriyet’in ilanından sonra öğretim kurumlarında yapılan reformların ardından, din görevlileri yetiştirmekle yükümlü olan kurumlara başvuran öğrenci sayısında büyük bir düşüş vardı. Osmanlı döneminin ve hatta İkinci Dünya Savaşı sonrası hâlâ yaşamakta olan din adamlarının önemli bir bölümünü yetiştiren Süleymaniye Medresesi’nin yerine kurulan İlahiyat Fakültesi ilkinin gördüğü ilgiyi hiçbir zaman görememiş, 1924 yılında açılan İmam Hatip Okulları da fakülteyle aynı kaderi paylaşmıştı “1924’te bu okullarda 2258 öğrenci (300’den fazla öğretmen) varken, 1932’de yalnız 10, 1926 yılında 20 tane olan 1927-32’de sadece 2’si kalmıştı. (İstanbul ve Konya’da) Bu yıldan sonra bunlar da kapandı. Din adamı yetiştirmek için geriye kalan tek kurum Kur’an kursları da yetersiz bu konuda yetersiz kalıyordu.”²⁰⁰

Batı medeniyetinden toplumun sorunlarını çözmek için bir medet ummamak gerektiğini öne süren yazılara bir örnek olarak da 1953 yılında Peyami Safa’nın yazdığı bir yazıya bakılabilir: “Batı medeniyetinin bizi nasıl kurtaracağını düşünmeden önce, onun kendi kendisini nasıl kurtaracağını düşünmeliyiz. Doktoru can çekişen bir hastaya benziyoruz. Selameti Batıda aradığımız tarihten beri, yüz yıldan beri, Avrupa medeniyeti, bugün kendisini kıvrandıran buhranın artık her zekaya teslim olmuş bedhatini hazırlayan safhaları yaşamıştır.” Peyami Safa, “İnsanın Yeni Manası”, **Türk Düşüncesi**, 1953, s.161

²⁰⁰ Gotthard Jäschke, **Yeni Türkiye’de İslamlık**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972, s.75

Daha sonraki yıllarda Cihan Baban gibi isimler, köylerde ölüleri gömmek için bile bir din adamı bulunamadığını ve eğer Türkiye Cumhuriyeti'nin kendisine bağlı din adamları yetiştirmezse bu bölgelere “batıl mutaassıp inançların yayılacağı” uyarısını yapıyordu.²⁰¹

Bunun yanında bu dönemde kentlerde hakim sınıflar dışında kalan kesimlerin İkinci Dünya Savaşı yıllarının ardından oluşan eğilimlerine baktığımızda çok partili döneme geçilmesi ve oy kullanacak olan her bireyin önemli hale gelmesiyle birlikte, tezde incelenen bölümde siyasi olarak önemleri artacak yeni bir kesim karşımıza çıkmaktadır. Bunlar, özellikle 1950'lerden sonra siyasi etkinliklerini arttıracak ve DP ile yakın ilişkilere girecek olan esnaflardır. Bu dönemde esnafların halkın diğer kesimlerine benzer şekilde CHP'nin tek parti döneminde izlediği politikalardan memnun olmadığı söylenebilir. Bunun ana nedeni ise CHP'nin, ağırlıklı olarak büyük sermayedarların taleplerini karşılamaya çalışması ve kendilerini neredeyse yok saymasıydı. Öyle ki esnaflar ileriki yıllarda kendi yayınlarında, tek parti döneminde devlet eliyle toplanan ilk Küçük Esnaflar Kongresi'nin 1936 yılında toplandığından ve bu kongrede de küçük sanatkarların ölmeye mahkum olduğu ve bunların himayesi için tedbir almanın gereksizliğinin vurgulanmasından yakınacaklardı.²⁰² İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllar, hiçbir sosyal güvenceleri olmayan, sermaye birikimi yaparak işlerini büyütme ve gelirlerini artırma fırsatlarından mahrum olan esnafların bu kısır döngülerini kırmak için bazı girişimlerde bulunacağı yıllardı. Bunu yapmak için de özellikle demokratikleşme yönünde atılan adımların sonucunda, çeşitli gruplara kendi çıkarlarını savunabilmek için dernek kurma imkanı sağlayan yasal değişikliğin ardından esnaflar, örgütlenme yoluyla dayanışmalarını artırma yolunu seçtiler. Hızla değişen ekonomik koşullarda ayakta kalmaya çalışan esnaflar bu girişimle iki şeyi amaçlıyorlardı. İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllar ve özellikle de 1950'den sonra DP iktidarı Türkiye'nin artan oranda yabancı yardım ve kredi imkanlarından yararlanabildiği bir dönemdi. Esnafların ilk amacı, önceki yıllarda tamamen mahrum kaldıkları bu kredi imkanından büyük miktarda bir pay kapmak ve bu şekilde daha hızlı bir sermaye birikimi sağlamaktı.²⁰³

²⁰¹ Aktaran Jäschke, s.76-77

²⁰² **Ankara Esnaf Gazetesi**, Sayı 44, 1 Şubat 1953

²⁰³ Esnaflar ilerleyen yıllarda en büyük oy tabanını teşkil edecekleri DP'nin ilk zamanlarında bile kredi imkanlarından yararlanamadıklarından şikayet ediyorlardı. Örneğin bu konuda yine kendi yayımlarında

Bunu yapabilmenin tek yolunun hükümet üzerinde baskı ve lobi kurabilmek olduklarını düşünüyor ve bunun tek yolunun da ülke genelinde oldukça kapsayıcı bir örgütlenme ve dayanışma ağı kurmak olduğuna inanıyorlardı.²⁰⁴ Bu örgütlenme ve dayanışma kredi imkanlarına ulaşmanın başarılammaması durumunda bile, zor durumda kalan esnaflara diğerlerinin yardım etmesi ile bu kesime bir çeşit ekonomik güvenlik sağlayabilirdi.

Esnafların dayanışmaya bu kadar hayati bir önem atfetmesi ve aynı zamanda örgütlü bir siyasi güç olma iddiasıyla meşruiyetlerini sağlama ihtiyacı, bir yandan örgütün halihazırda ve müstakbel üyeleri arasındaki birlik duygusunu artırması²⁰⁵ ve bir yandan da en büyük çıkar çatışması yaşadığı grup olan büyük sermaye ile kendileri arasında bir seçim yapması durumunda halkı etkilemesi amacıyla daha muhafazakar bir söyleme bürünmesine neden oluyordu.²⁰⁶ Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı yıllarının ardından kentlerde oldukça büyük bir sayı teşkil eden esnaflar CHP karşıtlığı konusunda toplumun diğer kesimleriyle birleşmekte, daha yukarıda anlattığımız nedenlerden dolayı daha fazla örgütlü hale gelmeye başladıkça muhafazakar bir söyleme bürünmeye başlamışlardı. Bu kesimin içinde bulundukları durumun bu şekilde ortaya konulması muhafazakarlıklarının nedenlerinin ekonomik olduğunu gösterse de Türkiye’de yaşanan

yer alan şu ifadeler ilgi çekicidir: "Esnaf ve Sanatkârlarımız Tüccarlar gibi, Bankalarını kapılarını her zaman kendileri için açık bulamamakta ve asgâri Kredi ihtiyaçlarını karşılamak için kil e vicdanın kabul edemeyeceği ağır şartlar altında murabacıların elinde incelemektedirler" **Ankara Esnaf Gazetesi**, Sayı 24, 1 Nisan 1952.

²⁰⁴ Bütün bu kırılan ve felce uğrayan hamle ve hareketlerden sonra, büyük ve muhtaç zümrenin geniş ve haklı ihtiyaçlarını karşılamak, dertleriyle hem dert olmak ve istikballerini teminat altına almak ve teşkilâtlandırmak ve buna ait mevzuatı tedvin etmek için feragâtle ve cesaretle ortaya atılan birkaç müteşebbis arkadaşımız, esnaf ve sanatkârların karşı karşıya bulunduğu bütün bu meseleleri tahlil ve tetkik ettikten sonra bunların halli için yalnız Devlet yardımını beklemekten ziyade kendi kudret ve kuvvetimize dayanan yep yeni ve modern bir teşkilât ve organizyona ihtiyaç olduğu noktasında ittifak etmişlerdir." **Ankara Esnaf Gazetesi**, Sayı 24, 1 Nisan 1952.

²⁰⁵ Örneğin Münip Pirselimioğlu'nun "Teşkilat ve Ahlak" başlıklı bir yazısında her hangi bir işte basarili olmanın tek yolunun teşkilatlanmak olduğu ve teşkilatlanmada da ahlakın rolü şu şekilde vurgulanıyordu: "Teşkilatlanmanın, ferdler arasındaki müteakabil anlaşmayı ve ahengi yaratması itibarile ayrıca hususiyet arbeden AHLAKÎ faydasıda mühimdir. İnsan yalnız olduğu ve kendisini yalnız hissettiği nispette diğer ferdlere mesuliyet duygusundan âzade kalır. Bu hâl cemiyett için her zaman tehlikelidir. Fakat bütün hareketlerinde cemiyete hesap vermeğe mecbur olduğunu bilmelidir. Vicdanı her an böyle bir tazyikin tesiri altında bulunmalıdır." Münip Pirselimioğlu "Teşkilat ve Ahlak", **Ankara Esnaf Gazetesi**, Sayı 50 1 Mayıs 1953

²⁰⁶ Örneğin 1951 yılında gazetede yer alan bir yazıda bir yandan yine kredi sıkıntısı vurgulanırken diğer yandan da büyük sermaye ile küçük esnaf arasındaki fark şu sözlerle ifade ediliyordu: "Küçük Sanat erbabı sermayeden ziyade ahlak ve teknik vasıflar bakımından zengindir. Ancak ahlak ve çalışmaya dayanan ananeleri, mesleki bilgileri, iş zekası, yüzlerce işçi kullanan büyük işletmelerle müsavi silâhlarla mücadele etmesini temin etmez. Çünkü küçük sanat erbabı kredi denilen ve hiçbir suretle müstağni kalamayacağı bir âmilden mahrumdur" **Ankara Esnaf Gazetesi**, Sayı 12, 1 Ekim 1951

dönüşümde bu kesimin de önemli bir rolü olduğu kabul edildiğinde toplumsal değişimin sadece ekonomik olarak en güçlü olan sınıflar tarafından gerçekleştiğini iddia etmek daha da güç hale gelmiş olur.

İkinci Dünya Savaşı yılları, yukarıda da anlatıldığı gibi köylülerin neredeyse tamamı, kentlerde de orta sınıfın büyük bir çoğunluğu için büyük acılar anlamına gelirken; kırsal kesimdeki büyük toprak sahipleri ile kentteki tüccar sınıfı önemli kazanımlar elde etti. Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan itibaren, uygulanan tüm iktisadi politikalardan kendisi için maksimum faydayı elde etmeyi başarmış olan bu iki kesim, İkinci Dünya Savaşı koşullarından da aynı şekilde yararlanmasını bildi. Ancak buna karşın İkinci Dünya Savaşı'ndan güçlü olarak çıkan bu kesimler, bu güçlenişlerini CHP sayesinde olmaktan ziyade CHP'ye rağmen gerçekleşmiş olarak algıladılar ve tek parti yönetimine muhalefet etmekten geri kalmadılar.

İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, 10 Kasım 1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte istifa eden Başbakan Celal Bayar'ın yerine hükümeti kurma görevi Refik Saydam'a verilmişti. Refik Saydam hükümetinin ilk işlerinden biri 18 Ocak 1940 tarihinde Milli Korunma Kanunu'nu meclisten geçirmek oldu. Korkut Boratav'ın savaş yıllarında çıkartılan en önemli iktisadi yasa olarak değerlendirdiği²⁰⁷ kanunla devletin bir savaş ekonomisi içerisinde üretim, dağıtım ve fiyat mekanizması üzerinde hakimiyet kurmaya çalıştığını görüyoruz.²⁰⁸ Bu kanuna göre göre sanayi ürünleri devletçe belirlenen bir kar oranıyla hükümet tarafından satın alınabilecek, gerekli görüldüğü takdirde de özel sektörün sahip olduğu üretim araçlarına el konabilecekti.²⁰⁹

Refik Saydam dönemindeki ticareti millileştirme hamlesi sadece Milli Korunma Kanunu'yla da sınırlı kalmıyordu. 1941 yılında, başta gıda olmak üzere zorunlu tüketim mallarının ihracat ile ithalatını ve fiyat denetimini yapacak bir Ticaret Ofisi ile akaryakıt ve madeni yağların yurtiçi dağıtımını tekelleştiren Petrol Ofisi

²⁰⁷ Aktaran Koçak, s.248

²⁰⁸ a.g.e., s.249

²⁰⁹ Tayanç, s.112

kuruldu. Ayrıca, tüccar ve çiftçilerin her yıl sonunda ellerinde bulunan pazarlanabilir tüm ürünlerini resmi fiyatlardan devlete devretmelerini zorunlu kılan kararlar alındı. ²¹⁰

Ancak tüm bu ticareti merkezileştirme çabalarına ve devlete toplumun iktisadi hayatının her yönüne müdahale etme yetkisini veren kanunlara rağmen, hükümetler bu yetkilerini savaş yıllarında her zaman özel sektörün çıkarlarını koruyacak şekilde uygulamıştı ya da özel sektörün kendi çıkarlarını korumalarına engel olamamışlardı. Her şeyden evvel bu dönemde karaborsa ve kaçakçılık olaylarının engellenmesi mümkün olmamıştı. Siyasi iktidarın sık sık memleketteki dertlerin nedeni olarak hedef gösterdiği ve adeta bir günah keçisi ²¹¹ haline getiren bu kesimlerin bu faaliyetleri nedeniyle aşırı zenginleştiği gerçektir, ancak bunların bir çoğu aralarında milletvekillerinin de olduğu iktidara yakın gruplardı.

Bunun dışında savaş yıllarında özellikle Refik Saydam'ın 1942 yılındaki ani ölümünden sonra göreve gelen Şükrü Saraçoğlu döneminde, fiyat hareketlerinin serbest bırakılmasının ardından daha esaslı bir sorun haline gelecek olan enflasyon, özellikle sabit kur sistemi altında dış ticaretle uğraşan tüccar sınıfının büyük servetler etmesine yol açmıştı. Saydam döneminde kliring ve ikili anlaşmalar yoluyla ve devlet işletmeleri tarafından yürütülen ihracat ve ithalat sisteminin göreceli olarak serbestleşmesi ve fiyatlar üzerindeki denetimin kaldırılmasının ardından dış ticaretle uğraşan tüccarlar, devletten temin ettikleri ucuz dövizlerle satın aldıkları ithal mallarını, ülke içindeki yüksek enflasyon ortamında fahiş fiyatlarla satarak büyük kazanç elde etmişlerdi. ²¹²

Bunun yanında Milli Korunma Kanunu'nda öngörüldüğü halde büyük tüccarın birçok malına devletin el koymayı başaramadığı ve kanun uygulamalarından daha çok

²¹⁰ Tezel, s.260

²¹¹ “Yaygın ihtikâr tartışma kabul etmeyecek kadar net bir gerçeklik olmasına rağmen, ihtikârcılar bir yandan da günah keçisi yapılarak, ihtikâra neden olan yapısal sorunlar gözden saklanmış oluyordu. Adeta devlet politikalarının bundaki rolü göz ardı ediliyor, birtakım kişilerin yaptığı bu ahlâksız ve “fırsatçı” uygulamalar her şeyin nedeni gibi gösteriliyordu.” Karaömerlioğlu, *Türkiye’de Çok Partili Demokrasiye...*, s.186

²¹² Yahya Zekai Tezel’in bu konuda verdiği rakamlar, elde edilen kazancın büyüklüğü hakkında bir fikir vermek açısından önemlidir. 1939-1944 döneminde, gümrüklerde TL birimiyle beyan edilen ithalat değerlerinden hesaplanan fiyat endeksine göre ithalat diyarları yüzde 189 oranında artarken, aynı dönem için İstanbul ticaret Odası’nın toptan eşya fiyatları endeksinin ithal malları grubundaki artış yüzde 380’i buluyordu. Tezel, s.258

küçük esnafın ezildiğini İsmet İnönü bile itiraf etmekteydi.²¹³ Bu bir yandan büyük tüccarın güçlenmesine neden olurken, diğer yandan halkın temel ihtiyaç mallarına çok daha pahalıya ulaşmasına neden oluyordu.

Ancak tüm bunlara karşın Refik Saydam dönemindeki uygulamalar ve özellikle Milli Korunma Kanunu, Boratav'ın deyişiyle “toplumun mevcut yapısını temelden sarsabilecek” bir kanun olması nedeniyle bu uygulamalardan olağanüstü kazançlar elde eden kesimlerde bile her zaman tedirginlik yaratmıştı. Bu tedirginlik sadece bu kesimlerin akıl yürütme yoluyla vardığı bir çıkarımsama da değildi, devlet yetkililerinin varlıklı kesimlere yönelttiği somut ve dehşete düşürücü tehditler de vardı. Örneğin yakın çevresine çeşitli vesilelerle, tüccarın tamamen toplumun içinden çıkarılması gereken bir unsur olduğuna kanaat getirebileceğini söyleyen Başbakan Refik Saydam 1941 yılında mecliste yaptığı bir konuşmada da şu sözleri sarf edebiliyordu:

*“[İ]thalat tüccarlarından şikâyetim (var) ... vazifelerinin yalnız kendi menfaatlerine inhisar etmediğini, onun fevkinde umumi menfaatin hakim olduğunu anlatmağa çalışacağım, olmadığı takdirde ... ithalatı yalnız devlete inhisar ettirmek teşebbüsüne geçeceğim.”*²¹⁴

Saydam'ın ölümünden sonra kabinenin başına getirilen Şükrü Saraçoğlu'nun yaptığı ilk işlerden biri, fiyat hareketlerini serbestleştirmek oldu. Ticaret üzerindeki devlet tekeli hafifleten, özel ticarete izin veren, ihracat üzerindeki kota uygulamalarını kaldıran ve birçok malda uygulanan fiyat dondurması uygulamasını rafa kaldıran hükümet bu şekilde karaborsanın engellenebileceğini ve üretimin fiyatlardaki artışın yapacağı kamçılayıcı etkiyle birlikte artacağını hesaplıyordu. Ancak gerçekleşenler beklentilerden farklı oldu. Üretimdeki tıkanıklığın engellenememesi sonucunda İktisat Vekaleti'nin toptan eşya fiyatları endeksi rakamlarına göre 1938 ile 1942 yılları arasında yüzde 64 oranında artan genel fiyat seviyesi, 1943 yılının temmuz ayına gelindiğinde 1938'e göre 7.15 kat daha yüksek duruma gelmişti. Bu dönemdeki fiyat artışı o kadar yüksek düzeyde olmuştu ki, özellikle temel gıda maddelerinin fiyatı,

²¹³ Süreyya, s.216-218

²¹⁴ Aktaran Tezel, s.261

önceki dönemdeki karaborsa fiyatlarını bile çok üzerine çıkmıştı.²¹⁵ Buğday fiyatlarındaki artış ise, muhtemel bir savaşta ihtiyaç duyulabileceği gerekçesiyle Saydam döneminde depolanan 16 milyon tonluk bir stokun serbest bırakılması nedeniyle daha da çarpıcıydı. Birkaç yıl içinde buğday fiyatı 13.5'tan 100; zeytinyağı ise 85'ten 350 kuruşa çıkmıştı. Fiyat artışlarının farklı kesimler üzerindeki oldukça farklı etkiler yaptığını belirten Şevket Süreyya'ya göre, savaş olsa Türkiye'de "açlarla yeni milyonerlerin devri başlayabilirdi."²¹⁶ Bu dönemdeki fiyat artışlarının yarattığı kazancın büyüklüğünü, ülkenin önde gelen sanayici ve tüccarlarından Vehbi Koç da daha sonra kaleme aldığı anılarında yazacaktı.²¹⁷

Saraçoğlu hükümeti, kısa zamanda bazı kesimler lehine büyük gelir aktarımlarına yol açan fiyat artışları nedeniyle elde edilen servetleri bir kez vergilendirmek amacıyla yeni bir uygulamaya gitme kararı aldı. Buna göre bir yandan savaş yıllarında elde edilen fazla kazançların vergilendirilmesi yoluyla gelir dağılımının daha adil hale getirilmesi sağlanacak, diğer yandan da vergiyi ödemek zorunda kalacak zenginlerin, karaborsa ya da başka amaçlarla biriktirdikleri stokları satmak zorunda kalmasıyla piyasadaki mal miktarı artacak ve enflasyon engellenecekti. Devlet harcamalarının da para basarak değil de, vergiden elde edilen gelirle finanse edilmesi sonucunda parasal enflasyonun önüne geçecekti.

Bu haliyle oldukça masum gözüken ve uzun bir süre de farklı kesimlerin desteğini almayı başaran²¹⁸ Varlık Vergisi devletin elinde, gayrimüslim girişimcilerin bir çoğunu sistemden tasfiye etme bunların yerine Müslüman-Türk burjuvaziyi yerleştirme silahı haline geldi.²¹⁹ Varlık Vergisi'nin bedelleri devlet memurları

²¹⁵ Koçak,s.358-362

²¹⁶ Süreyya, s.225

²¹⁷ "1939'dan 1946'ya kadar ise kuruluş olarak ahlakımız bozuldu, duyduğumuz ya da duymadığımız birçok olay geçti, tabii bilerek bilmeyerek müşteri karşısında biz de lekelenedik." Vehbi Koç, **Hayat Hikayem**, İstanbul : Vehbi Koç Vakfı, 1987, s.69

²¹⁸ Savaşın bitiminden kısa bir süre sonra CHP'nin en dışı muhaliflerinden biri haline gelen Ahmet Emin Yalman Vatan gazetesinde vergiyle ilgili, "Varlık Vergisi çok yerinde ve tamamiyle zaruri bir inkılâp adımdır. (...) Biz yarın vatandaş istemiyoruz. Ya hep, ya hiç" satırlarını kaleme alıyordu. Bu yazıdan bir gün sonra da Yalman verginin, "vurgunculuğa meraklı, devletten vergi kaçırmaya hevesli olanlara karşı doğal bir tedbir olduğunu" söylüyordu. **Vatan**, 10 Şubat 1943

²¹⁹ Saraçoğlu mecliste yaptığı bir konuşmada verginin, devlete gelir sağlamanın yanında aynı zamanda "yabancıları ortadan kaldırmayı ve Türk piyasasını Türklerin eline vermeyi amaçladığını" söylemişti. Aktaran Koçak, s.369

tarafından keyfi olarak belirleniyor ve bu keyfilik sonucunda zararlı çıkanlar da genellikle azınlık gruplarına mensup olan işadamları oluyordu. Vergiyle ilgili yapılan yasal düzenlemeler, vergi mükelleflerine itiraz hakkı da tanımıyordu. Tüm malını mülkünü sattığı halde belirlenen vergi miktarını ödeyemeyen birçok gayrimüslim ise gazetelerde her gün teşhir ediliyor ve Doğu Anadolu'daki çalışma kamplarına gönderiliyorlardı.

Müslüman girişimcilerin de canını yakmakla birlikte asıl olarak gayrimüslimlerin sırtına büyük yük bindiren Varlık Vergisi kapsamında yapılan vergi tahakkukunun yüzde 60 ila 65'i, toplam tahsilatın ise yüzde 55'i azınlıklar tarafından gerçekleştirildi.²²⁰ Siyasi kadrolarla yakın ilişki içerisinde olan burjuvazi, fahiş vergi miktarları ödemekten kurtulurken, bir yandan da vergi borcunu ödemek için fabrikalarını, evlerini ve gayrimenkullarını yok pahasına satan azınlık kesimin varlığını ele geçirerek güçleniyordu.²²¹ Varlık Vergisi'ne bir süre sonra içeriden ve dışarıdan tepkiler o kadar fazla oldu ki, hükümet önce vergi oranlarını aşağıya indirmek daha sonra da vergiyi kaldırarak önceki borçları affetmek yoluna gitti.²²²

Varlık Vergisi'nin CHP ile hakim iktisadi sınıflar arasındaki ilişkiler üzerinde yaptığı etki, kendisinden önceki Milli Korunma Kanunu ve diğer uygulamalardan çok daha derin olmuştur. Aslında İttihat Terakki'den beri devam eden millileştirme politikalarının doğal bir uzantısı olarak görülebilecek olan bu vergi, istediklerinde CHP iktidarının ne kadar keyfi ve öngörülemez bir biçimde hareket edebileceğini ve siyasi güçlerini aynı şekilde bu gün uzlaşma içinde oldukları Müslüman-Türk girişimci sınıfına karşı da kullanabileceklerini göstermesi anlamında önemliydi. Varlık Vergisi, cumhuriyetin kurulduğu günden beri kutsal saydığı mülkiyet haklarının tehlikeye düştüğü izlenimi doğurmuştu ve bunu korumanın tek yolunun, ya hükümeti denetleyecek bir muhalefet ya da iktidarı devralacak yeni bir siyasi oluşum olduğu düşüncesinin filizlenmesine yol açmıştı.²²³ Önceki uygulamalara benzer şekilde kırdı

²²⁰ Koçak,s.370

²²¹ Tezel, s.263

²²² Karpas, *Turkey's Politics*, s.116-117 ve Tezel, s.263

²²³ Bülent Eczacıbaşı'nın Varlık Vergisi'yle ilgili anılarında yazdıklarından uzun da olsa bir alıntı yapmak faydalı olabilir: "Azınlığın geçmiş dönemlerde ülkeyi acımasızca sömürdüğü söylenir Türkler cephelerde savaşırken, onların piyasalarda dilediklerince at oynattıklarına değinilir. Bunlar doğrudur da, unutulmaması gereken bir de temel kavram vardır; "devlet adaleti" (...) "Varlık Vergisi" uygulamasında

tüccar sınıfının, kentte de gayrimüslimlerin terk etmek zorunda kaldıkları topraklara el koyan büyük toprak sahiplerinin gücünü artırmasına yol açan bu vergi, CHP ile hakim iktisadi güçlerin aralarının açılmasına katkıda bulunmuştu.

İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik gelişmelerine ve bu gelişmeler ışığında iktidar ile hakim ekonomik güçler arasındaki ilişkilere dair bakılması gereken ve bu ana kadar anlatılanların en önemlisi olduğu kuşku götürmeyen olay, CHP'nin 1945 yılında savaşın bitmesinden çok kısa bir süre sonra çıkarttığı ancak hiçbir zaman tam anlamıyla uygulayamadığı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur.

11 Haziran 1945 tarihinde meclisten geçirilen Toprak Kanunu'na göre, toprağı olmayan köylülere belirli bir toprak büyüklüğünün üzerinde araziye sahip kişilerden alınacak toprağın dağıtılması öngörülüyordu. Topraksız köylülere dağıtılacak toprağın kimlerden alınacağı konusunda kriter olan bu büyüklük, bazı durumlarda 2 bin dönüme kadar düşebiliyor ve kanunun en tartışmalı olan 17'inci maddesine göre ise, nüfusun yoğun olduğu yerlerde bu büyüklük 200 dönüm olarak belirleniyordu.²²⁴

Meclis'te özellikle Adnan Menderes ve Emin Sazak gibi büyük topraklara ve geniş arazilere sahip milletvekillerinin büyük tepki gösterdiği kanun, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk ve İsmet İnönü'nün zaman zaman söz etse de hiçbir zaman uygula(ya)madığı toprak reformunu gerçekleştirmeyi amaçlıyordu. Şevket Süreyya'nın deyimiyle, "yıllar süren toprak ilgisizliğinden sonra birden infilak eden geniş reform şahlansı'nın"²²⁵ nereden geldiği bugün bile hâlâ tartışma konusudur.²²⁶ Ancak kesin olan bu tarihlerde Cumhuriyet Halk Partisi'nin radikal kanadının büyük toprak sahiplerini karşılarına almaya karar verdiği, bu iki kesim arasındaki ilişkilerin son

devlet kendi yurttaşını zümrelere ayırmış bir kesimin servetini dilediği ölçüde ve biçimde cezalandırmış; bu uygulama sırasında söz konusu kesimlere kendilerini savunma hakkını bile savunmamıştı. (...) Oysa, bir toplum için en korkunç ortam, devletin gücünü kullanarak âdil olmayan uygulamaların içine girmesidir." Nejat, F. Eczacıbaşı, **Kuşaktan Kuşağa**, İstanbul : Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1982, s.91

²²⁴ Karpas, *Turkey's Politics*, s.118

²²⁵ Süreyya, s.325

²²⁶ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hakkında kapsamlı bir değerlendirme için Bknz: Asım Karaömerlioğlu: Tepeden Bir Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikayesi", **Birikim**, Mart 1998, No:107, ss.31-47.

derece gerildiğidir. Bu dönemde İsmet İnönü'nün de bu radikal kanadın sözcülüğünü yaptığı söylemek mümkündür.²²⁷

Bu konuda iki kesim arasındaki çatışma o kadar şiddetliydi ki, mecliste yaşanan sert tartışmaların ardından Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde ilk çatlak görülüyor ve 5 yıl sonra iktidarı devralacak Demokrat Parti, bu kanuna muhalefet eden kesimlerin ortaklığıyla kuruluyordu.

Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun egemen sınıfların diğer kanunlara gösterdiği muhalefetten çok daha şiddetli olması, Cumhuriyet Halk Partisi'nin önceki uygulamalarından farklı olarak bu yasayla ülkedeki statükoyu ciddi anlamda değiştirmeye karar vermiş olmasına bağlanabilir. Kanunun çıkartılmasının arkasında muhakkak, savaş yıllarının sonucunda patlamaya hazır bomba haline gelmiş köylüyü memnun etme çabası da vardı,²²⁸ ancak bununla birlikte bu dönemde yoksul köylülüğün en çok gereksinim duyduğu şey toprak değil, çekim hayvanlarıydı.²²⁹ Ayrıca kanuna karşı çıkanların da söylediği gibi eğer çiftçinin toprak sorunu varsa da bu, tarımda kullanılmayan arazilerin çiftçiye dağıtılmasıyla ile de çözülebilirdi.

Neden bu yolların izlenmediği ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin radikal kanadının İsmet İnönü'nün de desteğiyle böyle bir girişimde bulunduğu ayrıntılı olarak tartışılması bu yazının konusu değildir. Ancak Necmettin Sadak'ın dediği gibi bu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri, tek parti yönetiminin sürdürülmesinin

²²⁷ Şevket Süreyya İnönü'nün kanun hakkında, “Batakçı toprak ağasının kökünü kazıyacağım” sözünü sarfettiğini anlatıyor. Süreyya, s.346-347. İnönü'nün 21 Temmuz seçimlerinden önce, 17 Temmuz 1946 tarihinde yayımladığı ilk seçim nutkunda da Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nu, “Türk köylüsünü serflikten kurtaracağız”, “Bu kararı alırken çıkar odaklarını dinlemedik” gibi sözlerle savunması da ilginç. **Ulus**, 18 Temmuz 1946

²²⁸ Peker'in sarf ettiği şu sözler, kanunun çıkartılmasının arkasında böyle bir saik olduğunu da açık seçik ortaya koyuyor: “Çiftçi yeter toprağa sahip edilmezse ... savaş sonunda azgın seller gibi her yana akacak olan ideolojilerin nereden geldiği belli olmayan zehirli etkileri, toplumu, ulusal yapıyı içinden kaynatır ve toplum hayatını kökünden rahatsız eder. Eğer.. çiftçi ve toprak işi.. düzenlenirse toplumu hiç bir rüzgâr sarsamaz.” Peker'den aktaran Karaömerlioğlu, *Bir Tepeden Reform...*, s.38.

²²⁹ Pamuk ve Keyder'den aktaran Karaömerlioğlu, *Bir Tepeden Reform...*, s.32. Toprak dağılımının kanunun çıkartıldığı yıllara benzer bir durumda olduğu söylenebilecek olan 1962 yılında yapılan bir araştırma da, söz konusu eşitsizliğe rağmen köylülerin toprağın kendileri için en önemli sorun olmadığını düşündüğünü gösteriyor. Köylülere göre en önemli sorunların başında su, yol ve fakirlik geliyor. Topraksızlığın sorun olduğunu söyleyenler ise sadece yüzde 10 oranında ve bu oranla en önemli görülen 4'üncü sorun. Özbudun, s.78

tek yolu olarak, toprak sahipliğinin değiştirilmesi gerektiğini hissetmiş olmalı.²³⁰ Çünkü ancak bu şekilde büyük toprak sahibi milletvekillerinin arasından yeni yükselmekte olan muhalefet köşeye sıkıştırılabilecekti. Öte yandan toprak sahibi sınıf da bu şekilde İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan sıkıntılara karşılık günah keçisi hale getirilecekti.²³¹

Çok partili döneme geçişte en önemli katalizör görevi gören bu kanunun, TBMM de kabul edilmesine karşılık hiçbir zaman tam anlamıyla uygulanamadığını da söylemek gerekli. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi içerisindeki radikal kanadın tasfiyesiyle birlikte her alanda Demokrat Parti'nin söylemlerine yaklaşan Cumhuriyet Halk Partisi bu kanunu da bir süre sonra rafa kaldıracaktır. 1948'de, İnönü kanuna başından beri itiraz eden bir büyük toprak ağası olan Cavit Oral'ı Tarım Bakanlığı'na getirecek ve aynı yıl kendisinin gündeme getirdiği kanun için “memleketin zirai ve sosyal hayatını zedeleyecek birşey” nitelemesini kullanacaktı.²³²

Son olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni kurulmakta olan dünya sisteminde “Birinci Dünya”nın tartışmasız hegemonik lideri olan ABD'nin dünya ekonomisi içerisinde yeni kurulmakta olan işbölümüne dair Türkiye'ye bakışını etkileyen en önemli etken kuşkusuz, savaşta harap olmuş olan Avrupa'ya yönelen SSCB tehdidiydi. Bu tehdide karşı koyabilmesi için Avrupa'nın ekonomisini yeniden hızla kurması gerektiğini düşünen ABD'nin dünya savaşının bitiminde çözülmesi gerektiğini düşündüğü ilk acil konu buydu. Bunun gerçekleşebilmesi için ise ilk öncelikle yapılması gereken bu dönemde hem Avrupa'nın ağırlığını sanayiye verebilmesi, hem de bu ülkelerin kamuoyu nezdinde ABD hegemonyasının prestijini artırabilmesi için kıtayı tehdit eden açlık sorununun çözülmesiydi. ABD ve İngiliz basını bu sorundan “Avrupa'nın Açlığı: Atom Bombasından Daha Tehlikeli” başlıklarıyla bahsediyor ve “Şu anda bir dilim ekmeğin bile Avrupa'nın geleceği üzerinde büyük bir etkisi var” deniliyordu. ABD yetkilileri ile savaş sonrasında Avrupa ve ülkelerinin sorunlarını konuşmak amacıyla bir araya gelen Belçika hükümeti temsilcileri aylık ekmek üretiminin 100 binden 110 bine çıkartılması halinde ekmeğin

²³⁰ Aktaran Karpat, *Turkey's Politics*, s.125

²³¹ Karaömerlioğlu, *Türkiye'de Çok Partili Demokrasiye....*, s.180-181.

²³² Karaömerlioğlu, *Bir Tepeden Reform....*, s.34.

karneyle dağıtmaktan çıkarılabileceğini söylüyordu. Hükümet yetkililerine göre bu da halkın moralini ve direncini artırmak anlamında büyük bir etki yapabilirdi.²³³ Bu durumu gerçekleştirebilmek adına ABD’de Başkan Harry Truman, Avrupa’ya daha fazla gıda yardımı yapabilmek amacıyla muhalefetin tüm karşı çıkışlarına rağmen²³⁴ ülkede daha az buğday tüketilmesi kararı almak zorunda kalıyordu.²³⁵

Avrupa’nın bu açlık sorununun DP’nin iktidarı devralacağı 1950’li yıllara kadar devam ettiği göz önüne alınırsa²³⁶ tezin bir sonraki bölümünde göreceğimiz gibi 1947 yılında hazırlanan ve dünya sisteminin Türkiye üzerindeki bakışını temsil eden Thornburg raporunda ülkedeki ağır sanayi projelerinin tamamıyla durdurulması ve tarımsal üretime ağırlık verilmesinin istenmesinin nedeni anlaşılabilir.

Son olarak belirtilmesi gereken bir unsur da ne Türkiye’deki büyük sermaye sahiplerinin ne de ABD hegemonyası yönetimindeki dünya sisteminin Türkiye’de, kültürel hayata ve muhafazakarlaşmaya dair herhangi bir talepte bulunmamalarıdır. Bu durum da kalkınma teorilerinde öngörüldüğünün aksine gerçekte muhafazakarlığın, dinin ya da geleneklerin kapitalist gelişme önünde bir engel olarak görülüp görülmediğine dair şüpheleri artırmaktadır.

Tezin bu bölümünde, Demokrat Parti’nin kuruluş yılları ve 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan ilk “serbest” genel seçimlerin arifesinde İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk toplumsal yapısında ne gibi değişiklikler olduğu araştırılmaya çalışılmıştır. Bunun için ilk önce savaş yıllarında meydana gelen olayların, sıradan vatandaş üzerinde ne gibi etkilerde bulunmuş olabileceği sorgulanmıştır. Hem kentteki,

²³³ **The Evening Independent**, 24 Ağustos 1945. Henüz 22 Temmuz 1940 tarihli Spokane Daily Chronicle adlı bir Amerikan gazetesi de eski ABD Başkanı Hoover’ın önlem alınmazsa savaştan sonra “tarihteki en büyük kıtlık felaketinin” yaşanacağına dair öngörüsüne yer verdiği haberinde, açlığın Avrupa’yı arkadan vurabileceğini ve yiyecek kıtlığı nedeniyle yaşanacak şiddetin Avrupa’da iç savaşa yol açabileceğini söylüyordu. **Spokane Daily Chronicle**, 22 Temmuz 1940

²³⁴ Örneğin 10 Ekim 1947 tarihli Toledo Blade isimli gazete bu konudaki haberinde, “Truman’ın ‘hayati önemde’ diye bahsettiği gıda kesintisi planına muhalefet büyüyor” başlığını kullanıyordu. tarihli **Toledo Blade**, 10 Ekim 1947

²³⁵ **St.Petersburg Times**, 21 Nisan 1946

²³⁶ Örneğin 28 Şubat 1949 tarihli Spokane Daily Chronicle gazetesinde Avrupalıların artık yeterince ekmek bulabildikleri ancak bununla birlikte aldıkları günlük kalori miktarının hala ABD standartlarından çok uzak olduğu belirtiliyor ve “Avrupa hâlâ açlık ıstırabını hissediyor, ancak artık yiyecek daha çok şeyleri var” deniliyordu. **Spokane Daily**, 28 Şubat 1949

hem de kırdaki nüfusa baktığımızda, İkinci Dünya Savaşı yıllarında çekilen ekonomik sıkıntıların halkın iktidara bakışı üzerinde büyük etkisinin olduğu görülür. Hem kentte, hem de kırdaki halk iktidarın kendi yaşam koşullarını kolaylaştıramadığını ve tüm dünyada açlıkların kıtlıkların yaşandığı bir dönemde bile iktidarın kendine yakın kesimlerin aşırı zenginleşmesine seyirci kaldığını görmüş ve tabiri caizse Cumhuriyet Halk Partisi ile arasındaki, savaştan önce de çeşitli vesilelerle zayıflayan gönül bağı neredeyse tamamen koparmıştır.

Öte yandan halk kitlelerinin savaş yıllarındaki durumunu incelediğimizde özellikle kentli nüfusun, savaş yıllarında meydana gelen olayların etkisiyle tüm dünyada materyalizmin prestij kaybından etkilendiği gözlemlenmektedir. Dönemin en prestijli bilim adamlarından Einstein'ın bilim dünyasını sarsan keşifleri sonucu yapılan atom bombasının ilk kez kullanıldığı dünya savaşı, önceki bölümde aktarıldığı gibi bu olayları yakından izleyebilen tüm dünya halklarının bilime olan koşulsuz inancını yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur. Bunun yanında bu dönemde yine Türkiye'nin kentsel nüfusu, Cumhuriyetin materyalist eğitim sisteminin bir ürünü olduğunu düşündüğü "hedonist gençliğin" ve suç oranlarındaki artışın etkisiyle de manevi değerlere daha çok önem vermeye başlamış ve bir toplumun sadece rasyonalizm rehberliğinde mutlu olamayacağına inanmaya başlamıştı. Bu durum kentlerde bir yandan materyalist ve rasyonalist dünya görüşüne olan sempatiyi azaltır ve muhafazakarlığı yükselişe geçirirken, diğer yandan da ilk iki kavrama dayalı bir politik ve toplumsal sistem inşasına girişen CHP'ye kızgınlığın artmasına yol açıyordu.

Rejimin yükünü daha Kurtuluş Savaşı yıllarında en çok fedakarlık yapan kesimler arasında yer alarak ödemeye başlayan ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne olan muhalefetin İkinci Dünya Savaşı'ndan çok daha önce ortaya çıkmaya başladığı köylerde de savaş yılları bu muhalifliği daha da şiddetlendirmişti. Kültürel anlamda ise, zaten hiçbir zaman şehirlerde gibi gerçek anlamda pozitivist bir dünya görüşü kazandırılmayan köylüler muhafazakar tutumlarını sürdürmeye devam ediyorlardı ve düşünce dünyaları hâlâ dinsel referansların etkisi altındaydı.²³⁷

²³⁷ Fakir Baykurt bu konuda şunları yazıyor: "Köyde dini duyguların kara tarafı oldukça baskın. Onlarla bu konuda, herhangi bir tartışmaya tutuşacak olsanız, yüzde yüz yenilirsiniz. Onlar bu konuda o kadar

İkinci olarak önceki bölümde, savaş yıllarının sıradan insanların yanı sıra iktisadi anlamda egemen olan sınıflar üzerinde ne gibi bir etkide bulunduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Görüldüğü gibi toplumun egemen sınıfları sayılabilecek tüccar ve büyük toprak sahipleri, savaş yıllarının olumsuz koşullarını kendi lehlerine çevirebilmişler ve teoride kendilerine zarar verebilecek olan yasalara karşın, servetlerini büyük ölçüde artırarak toplumdaki hakim konumlarını daha da pekiştirmişlerdir. Ancak, hükümetteki Cumhuriyet Halk Partisi yöneticilerinin bu yıllar boyunca zaman zaman takındıkları sert tavırları, kendilerini hedef tahtasına koyan sert açıklamaları ve uygulamada kendilerinin yararına olsa bile yürürlüğe koydukları yasalar için hukuk devleti prensiplerini rahatlıkla bir kenara atabilmeleri bu kesimleri oldukça rahatsız etmiştir. Bunun yanında, 6 yıl süren savaş boyunca bu sınıfların güçlenmesi ve palazlanması da önceki dönemde destekledikleri ve yararlandıkları iktisadi politikaların rafa kaldırılmasını ve bunun yerine bu sınıfların yeni dünya koşullarının da etkisi altında oluşan yeni ihtiyaçlarını²³⁸ karşılayacak bir yaklaşım getirilmesini gerektiriyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yöneticileri ise eski zihniyeti yansıttıkları sürece, bir engel olarak görülmeye mahkumdular.

Sonuç olarak denilebilir ki bu bölümde anlatılan tablodan, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem kültürel, hem de iktisadi anlamda toplumun hem alt hem de üst kesimlerinden değişimin talep edildiği bir döneme girildiği görülebilmektedir. Korkut Boratav'ın dediği gibi, 46'dan sonraki gelişmeleri büyük ölçüde belirlediği için bir "kuluçka" dönemi olarak ele alınabilecek olan İkinci Dünya Savaşı yıllarında²³⁹ çıkan bu eğilimler savaş sonrası yıllarda, özellikle Demokrat Parti'nin kurulması ile birlikte propaganda uygulamalarının da önem kazandığı gerçek bir çok partili rejimin hayata geçirilmesi, sistemi etkilemeye ve dönüştürmeye başlayacaktır.

kuvvetli yetişmişler, bilinçlerini buna o kadar bağlamışlardır ki, çeviremezsiniz." **Yücel**, Sayı 4, Nisan 1950, s.17

²³⁸ Bu yeni ihtiyaçlardan bazıları, kendi kendine yeterlilik prensibinin bir kenara bırakılarak Marshall Yardımı ve diğer dış kredi imkânlarına doğrudan ulaşma isteği, savaş yıllarında ihracata yönelik üretimin kazançlılığını fark etmiş olan büyük toprak sahiplerinin aynı imkândan savaş sonunda yararlanma talebi, tüccarların ithalat önündeki zorlukların kaldırılması isteği, bazı alanlarda devletin üreticiliği yeni oluşmakta olan sanayicilere bırakması vs... olarak sayılabilir. Zülküf, Aydın, **The Political Economy of Turkey**, London ; Ann Arbor, MI : Pluto Press, 2005, s.28-29)

²³⁹ Boratav, s.334

Daha önce de belirtildiği gibi, bu dönemdeki propaganda uygulamalarının incelenmesi sırasında, iki büyük merkez partinin hem kitleleri hem de hakim sınıfları kendi taraflarına çekmek amacıyla ileri sürüldükleri vaatlerdeki ortaklıklara mercek tutulması bize daha önceki dönemde ortaya çıkan eğilimlerin kendisi ve niteliği hakkında daha net bir bilgi sağlar. Türkiye'nin sadece kültürel alanına baktığımızda, nüfusunun köyde yaşayan yüzde 80'ine yakın bir bölümü cumhuriyetten çok Osmanlı Devleti döneminde eğitim vermiş dini mekteplerin kültürel kodlarıyla düşünmeye devam eden bir ülkede Cumhuriyet Halk Partisi'ne ve rejime karşı oluşan tepkinin kolayca şeriat devleti talebine dönüşebileceği izlenimine kapılabiliriz. Ya da sadece ekonomik alanda hakim olan kesimlerin savaş yıllarında güç kazanmalarına bağlı olarak savaş sonrası çıkan taleplerine ve dünya ekonomik sistemindeki gelişmelere bakarsak, yaşanan dönüşümün yalnızca bu alanla sınırlı bir "mühendislik olayı" olduğunu düşünürüz.

Bize tüm bu gelişmelerin sistemi tam anlamıyla ve bütünsel olarak nasıl dönüştürdüğüne dair en önemli ipucunu verecek olan "kuluçka döneminden" sonraki propaganda uygulamalarındaki ortaklıklardır. Bu ortaklıklar bize yeni eğilimlerin, bir rejimin tüm unsurları olan halk, hakim sınıflar, yönetici elitler ve soyut bir varlık olarak devlet ideolojisinin üzerinde nasıl bir etki yapacağını gösteren öncül bir işaret olarak hizmet eder.

1946 yılından sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nin propagandasının ve uygulamalarının zaman içinde hem iktisadi, hem de kültürel anlamda gitgide, kendisinden daha farklı bir propagandayla başarılı olmaya başlayan Demokrat Parti'ye yaklaşması ve bunun ardından sisteminde dönüşümünün yine hem iktisadi hem de kültürel anlamda Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden çok önce hız kazanmaya başlaması, bu anlatılanlara çok güzel bir örnektir. Tezin bir sonraki bölümü, bu konunun incelenmesine ayrılmıştır.

Yaşanan ekonomik sıkıntılar, iktisadi olarak egemen sınıfların değişim isteği ve kültürel alandaki muhafazakârlaşma ve manevileşme eğiliminin artışı arasında ilişki hakkında bir şey söylemek için ise, Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonraki yılları da ayrıntılı olarak incelememiz gerekmektedir.

6.1.2.DP'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri Öncesi Propaganda

Önceki bölümde de aktarıldığı gibi, Demokrat Parti'nin kuruluşu Çiftçi'yi Topraklandırma Kanunu'nun Cumhuriyet Halk Partisi tarafından meclise getirilmesinden kısa bir süre sonraya rastlar. Bu nedenle iktisadi nedenlerden yola çıkarak kurulan parti, kuruluşunun ilk yıllarında da ağırlıklı olarak iktisadi konular üzerinde durmuştur.²⁴⁰ Toprak Kanunu'nun mecliste tartışılmaya başlandığı tarih ile Demokrat Parti'nin kuruluşu arasında geçen sürede de, Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde kopacak olan grubun eleştirileri bu konular üzerinde yoğunlaşıyordu. 1945 yılının mayıs ayında başlayan bütçe görüşmelerinde daha sonra Dörtlü Takrir'i²⁴¹ verecek olan grubun başını çektiği bir kısım CHP'li toprak kanunun yanı sıra bütçeyle ilgili olarak devlet borçlarını, kontrolsüz emisyon, hayat pahalılığı, vurgunculuk, karaborsa, vergi sisteminin adaletsizliği ve dar gelirliilerin acı durumu üzerinde duruyordu.²⁴²

7 Ocak 1946 tarihinde resmen kuruluşundan sonra 1947 yılında yapılması beklenen seçimlerin, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gergin olan ortamın bahane edilerek erkene alınması üzerine Demokrat Parti, aynı konuları daha sık ve bu kez meclis dışında da işlemeye başladı. Demokrat Parti lideri Celal Bayar ve partinin ağır toplarından Adnan Menderes sık sık Anadolu'nun çeşitli bölgelerine seyahatler yaparak mitingler düzenliyor ve burada söyledikleri de kendisini “dörtlerin beşincisi” olarak tanımlayan²⁴³ Ahmet Emin Yalman'ın Vatan gazetesinde geniş bir biçimde yayımlanıyordu. Cumhuriyet Halk Partisi ise propagandasını genellikle, hâlâ tek dereceli seçimin gerektirdiği zihniyete sahip olamadığının bir işareti olarak Halkevlerinde meslek temsilcileriyle ve Ulus gazetesi yoluyla yapıyordu.

²⁴⁰ Bu noktada 1951 yılında kaleme aldığı eserinde Jäschke'nin, dini meselelerle esas uğraşının Millet Partisi olduğunun ve Celal Bayar'ın dikkatini iktisadi konulara vermiş olmasının altını çizmesi hatırlatılmalı. Jäschke, s.100.

²⁴¹ Dörtlü takrir Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'dan oluşuyordu.

²⁴² Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1970, s.9

²⁴³ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970, s.38

Demokrat Parti'nin ilk kurulduğu günlerde Vatan gazetesi neredeyse her gün Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bir parti temsilciliğinin açıldığını birinci sayfasından anons etmekle yetinirken, 21 Mayıs'taki seçim takvimine yaklaşıldıkça ve özellikle seçimden yaklaşık 1 ay evvel başlayan resmi propaganda döneminde Demokrat Partili liderlerin söylevlerine daha geniş yer ayırmaya başladı. Sistematiik bir seçim programı ya da ekonomik ve toplumsal sorunlara detaylı bir yaklaşım sunmayan Demokratların gazetelere yansıyan konuşmalarında, en çok hayat pahalılığı, özgürlük eksikliği, antidemokratik yasalardan ve yönelime suçlamalardan bahsediliyordu. İkinci Dünya Savaşı'nda halkta Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı biriken öfkeyi kullanmak Demokrat Parti liderleri için bu yıllarda en etkin yol olarak görünüyordu.²⁴⁴ Bu tarihlerde sadece iktidara gelme amacını değil, çok partili rejimin sürdürülebilirliğine dair kaygılar da taşıyan Demokrat Parti yetkilileri, uluslararası atmosferdeki değişimlere de atıfta bulunarak bu sıkıntıları tek partili rejimle özdeşleştiriyor ve ne olursa olsun çok partili rejimi savunmak gerektiğini söylüyorlardı.²⁴⁵

Çok partili sistemi tehlike altında hisseden ve seçimin öne alınması için bahane olarak kullanılan dünya siyasetindeki durumla ilgili de Demokrat Partililer, Cumhuriyet Halk Partisi'nin iddia ettiği gibi bu alanda bir karışıklık ve istikrarsızlık olmadığını da kanıtlama gayretindeydi. Demokrat liderler sık sık Rusya'nın sanıldığı gibi Türkiye için bir tehdit oluşturmadığını ve ufukta bir üçüncü dünya savaşı tehlikesinin artık görünmediğini vurguluyorlardı.²⁴⁶

Bunun dışında yukarıda da belirtildiği gibi İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan iktisadi sıkıntılardan sık sık bahseden Demokrat Partililer, bunların faturasını

²⁴⁴ Karpas, *Turkey's Politics*, s.166

²⁴⁵ 1946 yılının Şubat ayında Ahmet Emin Yalman, Londra'ya yaptığı bir gezi sırasında İngiliz gazetecilerin Türkiye'deki sistemle Rusya'daki tek parti sistemini birbirine benzettiğini vurguluyor ve "En hayırlı propagandamız; tek parti ruhunu gömüp, çift parti yoluna girdiğimizi aleme duyurmaktır" yazıyordu. **Vatan**, 11 Şubat 1946. 1946 yılının Nisan ayında da Fuat Köprülü, Seyhan'da tek parti rejimini eleştirirken, iki dünya savaşı arasındaki dönemin kendilerine bu rejimlerin "bir milletin ruhunu ve ahlakını bozduğunu" gösterdiğini söylüyordu. **Vatan**, 27 Nisan 1946. Aynı konuda bknz. Ahmet Emin Yalman "Memleket partiler için değil, partiler memleket içindir", **Vatan**, 1 Nisan 1946.

²⁴⁶ "Bizimle Rusya arasında bitecek hiçbir dava yoktur. İnkılaplarımızın balayı devrindeki kıymetli dostluğu gölgelendiren amiller bir takım dedikodulardan ibarettir." Ahmet Emin Yalman, "Seller Gerilerken", **Vatan**, 17 Nisan 1946, **Vatan**. Aynı tarihte Celal Bayar da ABD'li bir gazeteciye şu demeci veriyordu: "İnkılap Türkiye ile S.Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya arasındaki bütün pürüzleri ortadan kaldırmışlardır." **Vatan**, 17 Nisan 1946

hantal bir bürokrasiye ve devletçilik uygulamalarının kendisine kesiyordu. Bu doğrultuda ekonomiye devlet işletmelerinin yerine özel sektörün hâkim olması istenirken, zaman zaman sanayileşme politikalarına yapılan aşırı vurgu da eleştiriliyordu.²⁴⁷ Zaten detayları daha sonraki bölümlerde daha da ayrıntılı olarak incelenecek olan Demokrat Parti'nin ekonomik politikasıyla ilgili önemli bir ipucu da, "zirai kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağını ifade eden" parti programının 54'üncü ve devletin "kat'i zaruret olmadıkça piyasalara karışmamasını isteyen" 51'inci maddesiydi.²⁴⁸

21 Temmuz'daki genel seçimler öncesinde seçim kanunda gerekli değişikliklerin yapılmadığı ve genel seçimlerin muhalefeti bastırmak amacıyla öne alındığı gerekçesiyle 26 Mayıs'ta yapılan belediye seçimlerine katılmama kararı alan Demokrat Parti²⁴⁹, bu tarihin ardından şiddetlendirdiği propagandasında iktidarın demokrasi konusunda samimi bir niyet taşımadığı konusunu da işlemeye başladı. Özellikle 30 Mayıs tarihinde Ulus gazetesinde Nihat Erim'in kaleme aldığı "demokrasi gaye midir, vasıta mıdır" başlıklı yazıda savunulan görüşlere²⁵⁰ işaret eden Demokrat Parti liderleri ve medyadaki taraftarları iktidarın, demokrasiyi istediği bir anda keyfi bir şekilde askıya alabileceğini iddia ediyorlardı. Demokratlar halkın çoğunluğunun da kendileri gibi düşündüğüne kanıt olarak da, DP'in hiçbir aday göstermediği belediye seçimlerine katılım oranının son derece düşük olduğunu ileri sürüyorlardı.²⁵¹

²⁴⁷ "Yeni yeni Karabükler icat ederek bu milletin gelişmesini kösteklemek ve sırtına taşınması imkânsız yükler yüklemek sevdasında acaba ne zaman vazgeçilecek". Ahmet Emin Yalman, "Hangi yoldan gideceğiz?" **Vatan**, 21.04.1946

²⁴⁸ Demokrat Parti Tüzük ve Programı'nın tam metni için bak Tuncer, s.38-42

²⁴⁹ 8 Mayıs 1946'da Celal Bayar'ın parti örgütlerine gönderilmek üzere hazırlattığı genelgeden: "CHP'yi bu seçimleri öne almaya sevkeden asıl sebepleri başka bir istikamette aramak gerekiyor. Umumi efkârın daha ilk günden sezmiş olduğu gibi, artık anlaşılıyor ki Halk Partisi diğer partilerin inkişafını durdurmak ve bunlar şeklen mevcut olsalar dahi bir devir daha siyasi hayatta fiilen tek kalmak hedefini gütmektedir." (Aktaran Tuncer, s.50)

²⁵⁰ Erim yazısında şöyle diyordu: "...Ama şu noktayı da belirtmeliyiz ki sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahade edildiğinde bunu gidermenin yolu, bir müddet için 'hürriyet ilahının üzerine bir şal örtmek' ve yukarıdan aşağı bir otorite tesis eylemektir" **Ulus**, 30 Mayıs 1946

²⁵¹ 27 Mayıs 1946 gazetelerden bir haberde, "Halk Partisinin bütün propagandalarına, gayretlerine ve baskılarına rağmen birçok vatandaş, reylerini kullanmamışlar ve murakabeli idare hasretini duyduklarını böylece belirtmişlerdir" deniliyordu. **Vatan**, 27 Mayıs 1946. Aynı gazetenin bir sonraki sayısı da "Vatandaşlar, seçimin dürüstlikle cereyan etmemesinden muzdarip" manşetiyle çıkıyordu. **Vatan**, 28 Mayıs 1946.

Bunun dışında Celal Bayar ve diğer liderler Milli Kalkınma Partisi'nin katıldığı belediye seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'ne yardımcı olduğunu iddia ettikleri idare cihazının ve bürokrasinin ²⁵² kendilerine ve taraftarlarına büyük baskı yaptıklarını da ileri sürüyorlardı. Bu iddiaların en çarpıcılarından birini de, partinin kurulduğu dönemde kendilerine CHP'li görevlilerin büyük baskılar yaptığını ve küfür ettiklerini iddia eden Adnan Menderes dile getiriyordu. ²⁵³

Son olarak da bu dönemde, aşağıda Ulus gazetesi yayın çizgisini ve CHP'li liderlerin propaganda uygulamalarını incelediğimizde de göreceğiz ki, din ve muhafazakârlık konusu sonraki dönemlerle kıyaslandığında çok fazla işlenmeyen bir konu kalmaya devam etmiştir. Ancak bununla birlikte ülkenin 23 yıldır uyguladığı katı laik politikalardan sonra ilk defa bu konuların dile getirilmeye başlanmış olması küçümsenmeyecek bir gelişmedir. Öncelikle bu dönemde Demokrat Partili liderlerin dini taahhütte bulunmaktan kaçınmakla birlikte verdikleri söylev ve demeçlerde, halkın anlayacağı dilde konuşmak maksadıyla daha *mutedil* bir dil kullandıkları görülmektedir. CHP'li liderlerin ve yayın organlarının çoğunlukla Roma hukukuna ve Antik Yunan felsefesine referanslarla yaptıkları konuşmalar ve kaleme aldıkları yazılara karşın örneğin Celal Bayar'ın gençlerin önemini ve gelecekte kendilerinin yerini alacaklarını işaret eden bir konuşma yaparken, “Biz siyasi hayatımızda ikinci namazını kılan insanlar gibiyiz” ifadesini kullanması ²⁵⁴, sonraki dönemde geliştirilmesine daha çok fırsat bulunacak olan propaganda uygulamaları için bir yol açtığı söylenilebilir.

Bunun yanında DP'yi destekleyen başlıca yayın organı olan Vatan gazetesinin 29 Mayıs tarihinde birinci sayfasından İstanbul'un fethinin duyurusunu yapması, daha 10 yıl öncesine kadar Osmanlı mirasını unutturmak için Türklerin Orta Asya kökenine dair tarihi araştırmaların yapılmasına büyük önem veren bir ülkede tarihi ve kültürel

²⁵² Bakınız **Vatan**, 10 Haziran 1946

²⁵³ Menderes'e göre kendisinin de aralarında bulunduğu DP kurucuları, partinin kuruluşu ile ilgili işlemleri yaptıkları sırada, kendilerini 7 saat sorguya çeken ve küfürler yağdıran CHP'li görevliler partinin kuruluşu için şu şartları ileriye sürmüşler. 1) Şark ve hudut vilayetlerinde teşkilat kurmamak. 2) Köylere asla uzanmamak. 3) Mahdut sayıda aza seçmek. 4) 40-50 sene iktidara gelmemek. **Vatan**, 18 Temmuz 1946

²⁵⁴ **Vatan**, 8 Temmuz 1946

anlamda muhafazakârlaşma tahammüllerinin ve tek parti döneminin ideolojisi ve felsefesinin sorgulanmasına başlandığına dair önemli işaretlerdir.²⁵⁵

İlimli olarak da olsa dini referanslarla propaganda yapmaya kuruluşundan yalnızca bir yıl sonra başlayan Demokrat Parti, diğer yandan da Atatürk'ün kurduğu partinin mirasçıları olarak inkılapların ve cumhuriyetin tek koruyucusu olduğunu sıklıkla vurgulayan CHP'nin bu iddiasını çürütmek için karşı tarafı gerici propaganda yapmakla ve dini siyasete alet etmekle suçlamaktan geri kalmıyordu. Bunu da genellikle, Diyanet İşleri'ne bağlı olan müftülerin, imamların ve hocaların CHP lehine propaganda yapmasını örnek göstererek yapıyordu. Demokrat Parti bu şekilde devlet ile din işlerinin birbirinden ayrılması anlamına gelen laikliğin çiğnendiğini öne sürüyordu.²⁵⁶ Benzer suçlamaları birazdan göreceğimiz gibi CHP'liler ve Ulus gazetesi de yapacaktı.

Kısaca tekrarlamak gerekirse Demokrat Parti'nin halka ve iktisaden güçlü sınıflara verdiği mesajlar açıktı. Dışarıdan kendisini destekleyecek olan uluslar arası sermaye ve siyasi güçlere yeni kurulmakta olan dünya sistemine Türkiye'nin uygun şekilde entegre olabileceği (ki bu ülke içindeki hakim sınıfların da çıkarına uyuyordu) mesajını verirken, halka da İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan sıkıntıların bir daha çekilmeyeceği ve kültürel ve manevi ihtiyaçlarının daha fazla karşılanacağı vaadinde bulunuyordu. Ve denilebilir ki DP bu konuda bu tarihlerde CHP'den önemli ölçüde farklılaşıyordu. Tabii DP, bunun yaparken yaşanan sıkıntılara tek parti döneminin “materyalist” olarak adlandırılan ideolojisi ve felsefesinin yol açtığını ima etmeyi de unutmuyordu.

Cumhuriyet Halk Partisi cephesine bakıldığında ise başta İsmet İnönü olmak üzere tüm parti ileri gelenleri, 1946 seçimlerini gerçek anlamda ciddiye almıyor ve bunu iktidarda kalmak için halkın ilgisini çekmesi gereken bir dönem olarak değerlendirmek

²⁵⁵ **Vatan**, 29 Mayıs 1946. Aynı tarihte Ulus gazetesinde olayı hatırlatan en ufak bir habere dahi yer verilmediğini hatırlamak da önemlidir.

²⁵⁶ Örneğin 20 Haziran 1946 tarihinde Vatan gazetesindeki bir habere göre, Düzce müftüsü 3 bin kişiye hitaben şöyle bir vaaz vermiş ve halkın büyük tepkisini çekmişti: “Ey Cemaati Müslimin! Ben buraya bir vazife ile gelmedim. Allahın emirlerini sizlere teblig ve sizleri irşat için kürsüye çıktım. Bazı abdestsiz Demokrat Parti mensupları her tarafta halk içine girerek bir tefrika ve fesat tohumu ekmeğe çalışıyorlar” **Vatan**, “Laik Cumhuriyette bir müftinin vaazı”, 20 Haziran 1946

bir yana yerine getirilmesi gereken bir formalite olarak görüyordu. Halk Partisi, ülkeyi İkinci Dünya Savaşı'na sokmayan İsmet İnönü'nün bu şekilde kazandığı “büyük başarının” halkta yarattığı etkiye çok güveniyor, ve seçimin kazanılacağından hiçbir şüphe duymuyordu. CHP'lilerin ve Ulus gazetesinin de bu nedenle kuruluşunun ilk yıllarında DP'yi küçük gördüğü ve DP'yi sadece cahil kesimin tuttuğu bir parti olarak tasvir ettikleri görülüyordu.²⁵⁷

Bu doğrultuda İsmet İnönü Anadolu'nun çeşitli yerlerinde verdiği söylevlerde ağırlıklı olarak dış politika üzerinde duruyor ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaşa girmememin büyük başarı olduğu, yaşanan ekonomik sıkıntıların bu yıkım dönemine has ve geçici olduğunu vurguluyordu.²⁵⁸

Yine bu tarihlerde Cumhuriyet Halk Partisi'nin propagandasında İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı yıllarında elde ettiği “başarıları” öne çıkarma ve İnönü'nün bu olumlu şöhretini partiye oy kaynağı olarak değerlendirme eğilimi ağır basıyordu. Bu amaçla Ulus gazetesi, İsmet İnönü'nün günlük programını günü gününe gazetenin birinci sayfasından anons ediyor, İnönü'den bahsederken sürekli olarak “CHP'nin *Değişmez* Genel Başkanı” sıfatını öne çıkartıyor ve böylelikle Milli Şef ile CHP arasında bir denklik kurmaya çalışıyordu. Tüm bu nedenlerden dolayı da Demokrat Parti'nin İsmet İnönü'nün seçimlerde iki partiye de eşit durmasıyla ilgili talebini kötü niyetli ve İnönü'nün prestijinden kendilerini mahrum bırakma hamlesi olarak algılıyordu.²⁵⁹

CHP'nin benzer bir yanılgısı da, halkın Cumhuriyet'in ilk 23 yılıyla ilgili sahip olduğu düşüncelerle ilgiliydi. Başta Falih Rıfkı Atay olmak üzere Ulus gazetesi yazarları ve CHP hatipleri Cumhuriyet'in kazanımlarını hatırlatarak ve bunları CHP'ye mal ederek halkı etkilemeye çalışıyordu. Bu amaçla 21 Temmuz'daki seçimlere bir iki

²⁵⁷ Hürriyet Konyar. **Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999, s.51

²⁵⁸ İsmet İnönü'nün dış politika konularına ağırlık verdiği söylevlerden biri için 6 Mayıs 1946 tarihinde Akşehir'de yaptığı konuşmaya bakılabilir.

²⁵⁹ Metin Toker'e göre Serbest Fırka'nın kurulduğu günlerde Atatürk, nasıl kendi karizmasının halkın başka partilere oy vermesinin önüne geçeceğini düşünerek yanılmışsa, İsmet İnönü'de 1946'da aynı yanılgıya düşüyordu. Dahası bu yanılgıya, İsmet Paşa'nın aday olduğu yerde İnönü'yü kendi listesinden aday gösteren DP bile düşmüştür. Bayar ve ekibinin İnönü'nün imajının güçsüzlüğünü fark etmesi ve İnönü'ye saldırı üzerine kurulu bir propaganda geliştirmesi için biraz daha zaman geçmesi gerekiyordu. Toker, s.114-115

hafta kala Ulus gazetesinde de “Rejimin Eserleri” başlığıyla her gün bir tam sayfada 6 ya da 7 adet büyük resim basılıyordu. Aynı amaçla haziran ayının son günlerinde de gazetede, CHP’nin kurduğu rejimin Türk kadınına sağladığı avantajlara dair geniş bir yazı dizisi başlatılıyordu. Bir önceki bölümde de aktardığımız gibi, rejim ve partiye dair şüphelerin ve antipatinin arttığı bir dönemde tek parti dönemine aşırı bir vurgu yapan bu propaganda yöntemi büyük bir hataydı.

Bunun yanında Demokrat Parti’nin CHP’ye yönettiği sert eleştiriler de bir yandan demokrasinin ne olup ne olmadığına dair Ulus sayfalarında bir tartışma da başlatmış, ve DP’nin yaptığıının sorumlu muhalefetten ziyade kavga çıkarmak ve huzur bozmak olduğu sonucuna varılmıştı. Daha sonra Ulus gazetesinde de DP’yi eleştiren sert yazılar kaleme alacak olan Peyami Safa, Vakit gazetesindeki köşesinde bu konuda Demokrat Parti’yi eleştirerek “Demokrasi cıngar çıkarmak değildir” diyordu.²⁶⁰ Seçimden sadece 2 hafta sonra seçim dönemini değerlendiren Recep Peker de, aynı ruh halini ve Tek Parti zihniyetini yansıtırca DP’yi şu sözlerle eleştirecekti: “[C]addelerde basit giyimli kişiler Yaşasın Demokratlar diyorlar. Anlamadığım başka şeyler de söylüyorlar. Polis bunları dağıtmak için zor kullanmak zorunda kalıyor. Bunlar sadece meclise girmek için meclis kapılarını zorlamıyor, buradaki ahlaki bütünlüğümüz de tehdit ediyor.”²⁶¹ CHP’nin bu tahammülsüzlüğü şüphesiz ki karşı tarafın, İnönü’nün liderliğindeki partinin samimi şekilde demokrasiye inanmadığı şeklindeki propagandasını da güçlendiriyordu.

CHP ve Ulus bir yandan da halkı, demokrasiye gerçek anlamda inandıklarına ve savunduklarına ikna etmeye çalışıyor, hatta daha da ileri giderek Türkiye’ye demokrasiyi armağan edenin kendileri olduğunu vurguluyordu.²⁶² Demokrat Partililer ise, çok partili sisteme geçişin şartların zorlaması sonucu oluştuğunu ve bunu istemeye

²⁶⁰ **Vatan**, 30 Mayıs 1946

²⁶¹ Aktaran Karpat, *Turkey’s Politics*, s.165

²⁶² Ulus gazetesindeki “Gazeteler ne diyorlar” köşesinde aktarılıyor. 2 Mayıs 1946 tarihli Son Telegraf gazetesinde “Seçimin Ruh Noktası” başlıklı yazıda seçimin şu ya da bu partinin zorlamasıyla değil, CHP’nin ülkeleri doğrultusunda gerçekleştiği vurgulanıyor. **Ulus**, 3 Mayıs 1946

istemeye kabul eden İsmet İnönü'nün razı edilmesinde DP'nin büyük payı olduğunu iddia ediyordu.²⁶³

Ekonomi konularında da CHP'nin propagandası DP'ninkinden bir hayli farklı ve dönemin ulusal ve uluslararası hakim ekonomik güçlerinin eğilimleri göz önüne alınırsa bir hayli marjinaldi. Önceki bölümlerde bahsedilen Toprak Kanunu'nun seçim döneminde de arkasında duran CHP'li liderler halkı kendi yanlarına çekmek için kırdaki toprak ağlarının hoşlanmayacağı şeyleri söylemekten çekinmiyorlardı. Seçimden önce yaptıkları bir çok mitinglerde, "batakçı toprak ağasının kökünü kazıma" sözünü veren²⁶⁴ İnönü, 18 Temmuz 1946 tarihinde yayımladığı seçim bildirisinde de Türk köylüsünü serflikten kurtarmayı vaat ediyor ve "Memleketin büyük davasını düşünmeyip de, yalnız iktidar mevkiinde kalmayı emel edinseydik, büyük toprak sahibi[ni], Mecliste ve memlekette, her yerde nüfuzlu vatandaşları, bize karşı ayaklandırmazdık" diyordu. 14 Temmuz 1946 tarihinde de Ulus gazetesi, okulların köylüye yük olduğunu söyleyerek CHP'nin tek parti uygulamalarını eleştiren Emin Sazak'a "Köylüye yük olan okullar değil, köy ağaları ve derebeylerdir" diyerek cevap veriyordu. Tüm bunlar CHP'nin yeni dönemde çizdiği ekonomi politikaları ve seçimlerde ve seçimlerden sonra takınmayı düşündüğü sınıfsal tavrı hakkında ipuçları veriyordu.

Bunun yanında CHP'li liderler, savaş yıllarını da içine alacak şekilde tek parti döneminde sürdürdükleri ve artık ekonomide daha fazla inisiyatif almak isteyen ticaret sermayesinin onaylamadığı devletçilik politikalarından vazgeçmeye niyetli değil gibi görünüyorlardı.²⁶⁵ Dönemin CHP milletvekillerinden Esat Tekeli Ulus gazetesinde

²⁶³ Bu konuda DP'lilerin ileri sürdükleri görüşün en iyi özetini 50'lerin sonuna doğru Samet Ağaoğlu bir kitabında şöyle ifade etmiştir. "[İsmet İnönü t]oplumu işine geldiği zaman demokrasi ile, işine geldiği zaman tek parti rejimi ile, fakat gemler hep kendi elinde olmak şartıyla yönetmeyi düşünmüş ve istemiştir." Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul : Baha Matbaası, 1972, s.59)

²⁶⁴ Aydemir, s.346

²⁶⁵ Bu noktada şunu hatırlatmak gerekir. Genel kanı, CHP ve DP'nin ekonomik programları arasında esaslı bir fark olmadığı yönündedir. Bu dönemde yaşayan gazeteciler de iki partinin ekonomik yaklaşımları arasında esaslı bir fark olmadığını söylerler. CHP'nin 46-50 arasında henüz iktidara gelmeyen DP'nin 50'den sonra uygulayacağı ekonomik politikaların temellerini atması da bu görüşü destekler. Ancak birazdan da gösterileceği gibi bize göre CHP'deki değişim 46 seçimlerinden belirli bir süre sonra, propaganda mekanizmasıyla toplumun çeşitli katmanlarının taleplerinin algılanmasının yaptığı tetikleyici görevle birlikte olmuştur. İki parti programı arasında fark olmadığını iddia eden gazete yazıları için bakınız, Necmeddin Sadak, "Demokrat Partiye 'Hoş geldin' deriz" **Akşam**, 9 Ocak 1946 ve Nadir Nadi, "Yeni Partinin karakteri", **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1946

kaleme aldığı bir yazıda devletçiliği ve ağır sanayileşmeyi savunurken ²⁶⁶ partinin radikal kanadının önde gelen temsilcilerinden ve Ulus gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı Atay da önceki dönemde uygulanan devletçilik politikalarının gerekliliğini ortaya koyan bir çok yazı kaleme alıyordu.

CHP'nin 1946 seçimlerine, tek parti döneminde uygulandığı biçimiyle bir devletçilik anlayışıyla girmeye hazırlandığına en önemli örnek, temmuz başlarında hazırlatılan propaganda broşürleridir. Bu tarihlerde partinin yayımladığı 3 propaganda broşüründe ikisi ekonomi ile ilgiliydi ve bunların ikisini de “Kadrocular” arasında yer alan İsmail Hüsrev Tökin kaleme almıştı. ²⁶⁷

Bunun dışında seçimden sadece 3 gün sonra seçim sonuçlarını da ilk anda doğru algılayamamanın etkisiyle olsa gerek, ²⁶⁸ daha sonra rafa kaldırılacak olan ağır sanayiye önem veren bir beş yıllık bir sanayi planı ile ilgili tartışmalar Ulus gazetesinin birinci sayfasına yansıtılacaktı. ²⁶⁹

Cumhuriyet Halk Partisi'nin din ve muhafazakârlık konusunda ise bu dönemde önceki yıllardaki katı tutumunu sürdürdüğünü söylemek yerindedir. Din propagandasını kullanmak bir yana CHP'li liderlerin ve basındaki taraftarlarının sık sık, bu yönde konuşmalar yaptıkları iddia edilen DP'lileri gericilik, Serbest Fırkacılık, ²⁷⁰ mürtecilik, rejim düşmanlığı ve meşrutiyetçilikle suçladığı görülüyordu. ²⁷¹ Halkın çoğunluğunun rejimi benimsediğini ve cumhuriyetin katı laik ve Aydınlanmacı yorumuna taraftar olduğu varsayımıyla yapılan bu propagandayla aslında bir anlamda da DP'nin özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan sıkıntıları eleştirerek oy toplama çabasını, bu eleştirileri inkılap ve laiklikle özdeşleştirerek boşa çıkarmayı hedefliyordu. Bu nedenle

²⁶⁶ **Ulus**, “Ekonomi Politikamız Bellidir”, 4 Mayıs 1946

²⁶⁷ Bu broşürlerin ismi “C.H.Partisinin dünya ve cemiyet görüşü” ile “C.H.Partisini iktisadi siyaset sistemi.” **Ulus**, 4 Temmuz 1946

²⁶⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ne İsmet Paşa'nın 46'daki seçim sonuçlarını yeterince iyi okuyamadığını kanıtlamak için kendisine seçim gecesi şunları söylediğini aktarıyor: “Ortada bizi telaşa düşürecek bir şey yok. Parti teşkilatımız çok iyi çalışmış ve seçimi kazanmışsındır.” Karaosmanoğlu, s.163

²⁶⁹ **Ulus**, 24 Temmuz 1946.

²⁷⁰ “İnkılapçı olmalar lâzım gelenlerin ümit kesici kayıtsızlığı içinden, serbes fırkacılık her tarafta hortlamıştır.” **Ulus**, 3 Temmuz 1946.

²⁷¹ Bu tarihlerde Ulus gazetesinde DP'lilerin halka fes giydireceği, medreseleri açacağı ve Arap harflerini geri getirileceği yönünde haberler yayımlanıyordu bkz. **Ulus**, 27 Haziran 1946.

geçmişe dair DP tarafından yapılan eleştiriler genellikle inkılaplar, cumhuriyet ve rejime yöneltilmiş olarak kabul ediliyordu.²⁷²

DP için yaptığımız kısa tekrarı CHP için de yaparsak, Milli Şef'in partisinin verdiği mesajlar anlamında çok farklı bir tablo çizdiğini görürüz. Yeni kurulmakta olan dünya sisteminin yanı sıra Türkiye'deki hakim iktisadi güçlere de aykırı bir ekonomi felsefesi benimseyen CHP, kitlelerin de ruhuna dokunmasını ve eğilimlerini yansıtmayı beceremiyor ve 46 seçimlerine DP'den oldukça farklı bir propaganda ile giriyordu.

Çok partili döneme geçişin ardından yapılan ilk serbest genel seçimlerde iki büyük partinin propaganda uygulamaları mercek altına alındığı bu bölümde gördüğümüz gibi DP'nin kuruluşundan sadece 7 ay sonra yapılan seçimlerden önce yapılan propaganda uygulamalarında ilk göze çarpan, iki partinin ana konularda birbirleriyle çelişen vaatlerde bulunmaları ve söylemlerinde bu konuları farklı tonlarda işlemeleridir.

Cumhuriyet Halk Partisi neredeyse tek partili dönem boyunca ve savaş yıllarında sahip olduğu ideolojiyi aynen korurken Demokrat Parti, Türk siyasi hayatına oldukça yabancı olan ve daha sonra daha cesaretle dile getireceği konuları bu dönemde ılımlı da olsa savunmaya başlamıştır. Bunlar arasında demokratik hayatın savunulduğu, basın ve üniversiteler kanunu gibi bazı hürriyet mevzularının dile getirilmesi yukarıda da belirtildiği gibi içerik olarak henüz çok güçlü ve somut olmasa da dini jargonun kullanılmaya başlanması ve ekonomik konularda eski devletçilik anlayışının sorgulanmaya başlaması sayılabilir. DP, çok partili rejimde iktidar mücadelesi vermeye hazır ve toplumun farklı kesimlerinin taleplerini tek bir propaganda söylemi içinde eritmeye daha muktedir bir parti olarak kurulduğu için hem geniş halk kitlelerini hem de iktisadi politikalar üzerinde etkide bulunabilecek kadar güçlü sınıfların tepkilerini CHP'den daha etkin bir biçimde ölçebilmiş ve bu iki kesimin iktisadi, toplumsal ve

²⁷² Örneğin 16 Temmuz 1946 tarihli Ulus gazetesinde DP'nin seçim sloganı "Yeter" şu sözlerle eleştiriliyordu. "Ne demek? İnkılap mı yeter? Başarılar mı yeter?" **Ulus**, 16 Temmuz 1946. Falih Rıfkı Atay da seçim propagandasının henüz ateşlenmediği bir dönemde kaleme aldığı bir yazı DP tarafından demokratik olduğu iddia edilen uygulamaların ancak "mürtecilerin ve rejim düşmanlarının" zararına olduğunu söylüyor ve eski devri eleştirmenin ancak gericilik olabileceğini ima etmiş oluyordu. Falih Rıfkı Atay "Hangi Devir Nihayet Bulmalı", **Ulus**, 1 Mayıs 1946.

siyasi taleplerini siyasal alana aktarabilme konusunda henüz muhalefetteyken bile tetikleyici bir rol oynayabilmiştir. CHP ise bunu sağlayabilmekten çok uzaktır. 1946 seçimlerinde halkın hangi propagandayı onaylayıp kime destek verdiği konusunda fikir yürütmek, bu seçim sonuçlarının sayımı sırasında ileri sürülen şaibeler nedeniyle zordur. Bununla birlikte bu noktada bizim için önemli olan, iki parti propagandaları arasında bu noktalarda bir benzerlik olmayışı, sistemin evrimleşmesini belirli bir süre için de olsa gecikmiştir.

Bununla birlikte 1946 seçimlerinde Demokrat Parti'nin, iktidarı ele geçirmek için CHP karşısında ciddi bir rakip, ve siyasi hayatta kullandığı yeni söylemlerle birlikte halkın desteğini ciddi şekilde sağlayabilen bir parti olduğunun anlaşılmasıyla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi de kendini kısa süre içerisinde yenileme gereği duyacaktır. Özellikle 1947'de düzenlenen 7.Büyük Kurultay'da parti içindeki ılımlı kanadının görüşlerini kabul ettirmesi ile birlikte hız kazanan bu eğilim bize, DP ile CHP'nin propagandasının nasıl birbirine yakınlaştığını ve bu yakınlaşma arttıkça hem ulusal hem uluslararası hem halkın hem de yönetici sınıfların eğilimlerini yansıtacak biçimde ekonomik ve siyasi uygulamalarının büyük bir hızla kurumsallaşmaya başladığını ve ilginç bir şekilde “DP’nin birinci kongresinde konuşulan birçok somut önerinin neredeyse tamamının CHP tarafından 1950 seçimlerinden önce uygulandığını”²⁷³ göreceğiz.

6.1.3. 1946 Seçimleri Sonrasında Muhafazakarlaşma ve Ekonomik Konulardaki Değişimler

21 Temmuz 1946 seçimleri görünürde ve resmi olarak her ne kadar CHP’nin büyük zaferiyle tamamlanmış olsa da, oy verme işlemleri ve oyların sayımı esnasında CHP’nin yerel teşkilatının büyük yolsuzluklar yaptığına dair iddialar ve söylentiler, halkın gerçek anlamda seçimden önce yapılan propagandalara dair nasıl bir tutum takındığına dair kesin bir değerlendirme yapmamızı engellemektedir. Buna karşın, bugün bile hâlâ konuşulan seçimlerde izlenilen açık oy, kapalı tasnif yöntemi ve oy sayım işleminin tamamıyla CHP’li memurlar tarafından yapılmasının Demokrat

²⁷³ Karpat, *Turkey's Politics*, s.181.

Parti'nin mecliste kazanabileceği milletvekili oranının oldukça aşağısında bir sayıyla temsil edilmesine yol açtığı yaygın kabul görmektedir.

Seçimlerin ardından CHP'liler iç politika konularını tamamen bir kenara bırakarak kendilerinin ve halkın dikkatini dış politikaya kaydırmaya çalışırken DP'liler, iktidar partisinin seçimlerde büyük bir skandala imza atarak millet iradesini hiçe saydıkları konusunu uzun süre işlediler. CHP'nin Demokrat Partililerin ve tüm halkın hakkını yediği iddiaları halk üzerinde öyle büyük bir etki yaptı ki DP'lilerin adil bir seçim yapılsaydı mecliste sahip olacaklarını iddia ettikleri milletvekili sayısının, gerçekte gösterdikleri aday sayısından bile fazla olduğunu kimse fark etmedi.²⁷⁴ Bu propaganda DP'nin 1950 seçimlerine hatta daha da sonrasına kadar işleyecekleri bir konu olacak ve çok da etkili olacaktı. DP, bir yandan 46 öncesinde savunduğu prensipleri dile getirmeye devam ederken diğer yandan da Türk halkına gerçek demokrasi ve hürriyeti getireceğini iddia ederek kamuoyunu kendi tarafına çekmeye çalışacaktı. Bu, CHP'nin kendi propagandasını DP'ninkine yaklaştıramayacağı bir alandı. Ancak diğer konularda bu yakınlaşmayı gözleyebilmek için çok fazla bir süre geçmesi gerekmedi.

Seçimlerden kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, hükümeti kurma görevini tek parti döneminin en katı devletçilik anlayışına sahip devlet adamlarından biri olan Recep Peker'e verdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra çok partili rejime geçişi onaylayan hatta bunun koşullarını bizzat oluşturmaya çabalamış olan İsmet İnönü'nün, ilk seçimlerin ardından neden otoriterliğiyle tanınan bir şahsiyeti başbakanlığa getirdiği hâlâ tartışılan bir konudur.²⁷⁵ Bunun nedeni ne olursa olsun Peker'in başbakanlığa getirilişi CHP'nin radikal kanadının, seçimlerden önce DP tarafından dile getirilen ve seçimlerde de halkın ve hâkim sınıfların arkasında olduğunu

²⁷⁴ Sinan Yıldırım, **The Mass Mobilization in the Elections of the Democrat Party Period**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Boğaziçi University Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, 2002, s.27

²⁷⁵ İleri sürülen görüşler arasında İsmet İnönü'nün, İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan kaotik ortamda sert bir devlet yönetiminin gerektiğine inanması; Recep Peker'i başbakanlığa getirerek başarılı olması mümkün olmayan bir konjonktürde parti içerisindeki radikal kanadı tasfiye etmek istemesi; ya da gerçek değişime hâlâ bu dönemde gerçekten inanmış olmaması ve demokrasinin dönülmez bir şey olmadığını düşünmesi sayılabilir. Karpas, *Turkey's Politics*, s.169-170.

“beyan ettiği” değişime direnişlerini bir süre için daha etkin bir şekilde dile getirmeleri sonucunu doğurmuştur.

Ancak “radikallerin” tüm bu etkinliğine karşın partinin yayın organı olan Ulus’un seçimden sonraki sayılarını incelediğimizde parti içerisinde tutarlı bir iktisadi ve siyasi bir tutumun kaybolmaya başladığı görülür. Diğer yandan uzun vadede aşama aşama önceki dönemin hâkim ideolojisini bir kenara bırakacak ve “yeni koşullara” kendisini uyduracak olan partinin hâlâ tek parti dönemindeki görüşlerini savunduğuna dair bir izlenime kapılmamak da mümkün değildir.²⁷⁶ Bu da, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, CHP’nin hiçbir iç çelişki ve gerilim yaşamadan daha sonra 50’li yıllarda DP’nin sürdüreceği politikaların ilk uygulayıcısı olduğu iddialarını boşa çıkarır.

Zaten yıllardır CHP hakkında edindiği “dinsiz ve jandarma partisi” imajını değiştirmesinin kısa vadede mümkün olmayacağı kolayca tahmin edilebilecek olan kitlelerin de bu gerçeğin farkında olduğu söylenebilir. Örneğin 15 Ocak 1947’de rakı fiyatlarını kaçak ve sahte rakı tüketiminden doğan ölümleri önlemek amacıyla indirmeye karar veren iktidarın aldığı karar, Cumhuriyet gibi Atatürkçü olduğunu iddia eden bir gazete tarafından bile eleştiriliyordu.²⁷⁷ Normal şartlarda gayet mantıklı nedenlerle görünecek bu uygulamaya gösterilen tepkiler, bir yandan halkın CHP’yi hâlâ cumhuriyetin ilk 23 yılında edindiği imajla değerlendirdiğini diğer yandan da halkın muhafazakârlaşma yönündeki eğilimini seçimlerden sonra da sürdürdüğünü göstermesi anlamında önemlidir.²⁷⁸ Cumhuriyet Halk Partisi bu konuda kendisine yöneltilen suçlamaları yanıtlamaya çalışırken, DP’nin İstanbul milletvekili Adnan Adıvar rakı

²⁷⁶ Örneğin Akşam gazetesinde Necmettin Sadak’ın “Nereye Gidiyoruz” başlıklı yazısının neredeyse tamamı alıntılanan Ulus gazetesi, Sadak’ın ülkede ahlak bunalımı bulunmadığına ve bu nedenle okullarda ya da özel kurumlarda din derslerine ihtiyaç olmadığına görüşlerine katıldığını vurguluyordu. **Ulus**, 24 Ocak 1947. Ancak aşağıda da göreceğimiz gibi CHP kısa bir süre sonra din derslerinin özel kurumlar tarafından serbestçe verilmesi kararını alacaktı.

²⁷⁷ Ocak ayında Cumhuriyet bu konuyla ilgili geniş haberler veriyor. Mrnek için bakınız **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1947. **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1947. Bu tarihlerde Yeşilay tarafından sokaklara asılan “İçki bütün cürümlerin anasıdır” şeklindeki pankartların fotoğraflarını yayımlayan Cumhuriyet, rakı fiyatlarının düşürülmesi bir yana, artırılması gerektiğini savunuyordu. Doğru ya da yanlış CHP aldığı kararı akılcı bir şekilde savunmaya çalışırken, Cumhuriyet gazetesinde fiyatların ucuzlatılmasına bir hadis-i şerif içeren bir pankarta atıfla yapılması ilginçti.

²⁷⁸ Rakı fiyatına getirilen indirim, diğer yandan İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan olağanüstü enflasyonun acı hatıralarının da izlerini taşıyordu. Uygulamaya tepki gösterenler, rakının fiyatını indirenlerden öncelikle temel tüketim malzemelerine önceki yıllarda yapılan zamların geri alınmasını istiyordu.

fiyatlarının ucuzlatılmasına karşı çıkararak mecliste Tekel Bakanı'na konuyla ilgili eleştirilerde bulunuyordu.²⁷⁹

Bununla birlikte, seçimin ardından aylarla ölçülebilecek kadar kısa bir süre geçmesine karşın, henüz Recep Peker kabinesinin değişmesinden önce bile CHP kadrolarının ülkenin değişen siyasi ikliminin yavaş yavaş farkına varmaya başladıklarına dair bazı emareleri görmek mümkündür. Örneğin 23 Ocak 1947 tarihinde Ulus gazetesi, “Great Britian and the East” isimli bir İngiliz gazetesinin Türkiye’de köylü ve tüccar sınıfının memnun olduğunu yazdığını iftiharla birinci sayfasından duyuruyordu. Sadece 6-7 ay önce tüm sorunların kökeninde oldukları ilan edilen ve ahlaksız olarak nitelendirilen iki sınıftan biri olan tüccarların ve 23 yıl boyunca kültürsüz bulundukları için aşağılanan köylülerin yönetim hakkında ne düşündüklerinin önemsenmesi az bir değişim sayılmaz. Bunun dışında CHP’nin köylere ilişkin ilgisi sadece geniş halk kitleleri ile de sınırlı kalmıyordu. Seçim öncesinde “batakçı” ilan edilen büyük toprak sahiplerinin hoşuna gidecek bazı görüşler CHP içerisinde de dillendirilmeye başlamıştı. Örneğin Şevket Süreyya 1941-1945 yılları arasında CHP’nin Genel Sekreterliğini yapmış ve parti içindeki muhalif hareketin de destekçilerinden olan Memduh Şevket Esendal’ın bu yıllarda kendisine, kalkınma hamlesinin o kadar önemli olmadığını ve örnek alınacak ülkenin Rusya’dan ziyade Afganistan olduğunu söylediğini hayretle aktarıyor.²⁸⁰ Yine Süreyya savaş sonrasında oldukça kapsamlı bir kalkınma planı son süratle hazırlanmışken Peker kabinesinin, bu planı askıya aldığını anlatıyor.²⁸¹ Eski Kadrocuların önderliğinde hazırlanan bu “Beş Yıllık Sanayi Planı”nın yerine uygulanmak üzere hazırlanan 1947 Türkiye Kalkınma Planı’na birazdan değineceğim.

Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde bu çatlağın ilk kez su yüzüne çıkışını Cumhuriyet gazetesi 20 Ocak 1947 tarihinde “Halk partisinde yeni gruplar” manşetiyle duyuruyordu. Bu tarihte Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Divan’ında bütçe konusunda yapılan görüşmeler sırasında Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Muhiddin Baha Pars yeni neslin bir ahlak çöküntüsüyle karşı karşıya kaldığını, anne babalarına gerekli saygıyı

²⁷⁹ Cumhuriyet, 21 Ocak 1947.

²⁸⁰ Burada elbette Rusya ve Afganistan örneklerinin önemi, birinin ağır sanayi birinin de tarım ülkesi oluşudur.

²⁸¹ Aydemir, s.399-400.

göstermediklerini ve bu nedenle din derslerinin yeniden müfredata konulmasını öneriyorlardı.²⁸² Atatürk döneminde “vicdanı ve fikri hür” bir nesil yetiştirmesi beklenen laik eğitim sistemine din derslerinin yeniden getirilmesinin teklif edilmesi, bu dönemdeki kapitalistleşme sürecini etkilemeyecek olsa da, sadece bir nesil önce tamamıyla dini bir eğitim sistemine sahip bir ülkede tartışmasız bir şekilde Aydınlanma karşıtı nitelik taşımaktaydı. “Partiyi ilgilendiren bütün işlerin bu vesile ile gözden geçirildiğini” duyuran Cumhuriyet gazetesi, bu tartışmaların ardından muhafazakâr bir parti ya da grubun CHP içerisinde doğabileceğinin altını çiziyordu. Tanrıöver ile Pars’ın önerilerine tahmin edilebileceği gibi Peker karşı çıkarken, Menderes ve DP grubu ise hararetle destek veriyordu.²⁸³ Radikal kanadın etkisiyle, bu dönemde CHP içindeki muhafazakârlaşma hareketinde önemli etkileri olacak olan bu iki ismin yaptıkları önerilerin 25 Ocak tarihinde reddedildiğine dair dedikodular gazetelere yansırken, Ulus gazetesi de söz konusu tartışmaları görmezden gelmek ya da gelişmeleri kısaca özetledikten sonra “cumhuriyet rejiminden ve laiklikten en ufak ödün yok” yorumlarıyla duyurmayı tercih ediyordu.²⁸⁴ Sonuç olarak Cumhuriyet gibi daha tarafsız ya da hiçbir partiyle organik bağı olmayan gazetelerde büyük ilgiyle takip edilen Büyük Divan sonucunda partinin yeni bir program ve yeni bir tüzük hazırlayacağı duyuruldu. Alınan kararlar arasında, devlet okulları dışında özel müesseselerde Türk harfleriyle olmak üzere din öğretimine izin verilmesi hükümetin yetkileri arasında görüldü.²⁸⁵ Böylece din eğitiminin eksikliği ilk kez kabul edilmiş ve bu sorunu ortadan kaldırmak için hükümete yetki verilmiş olunuyordu.

CHP içerisinde ilk olarak din derslerinin yeniden müfredata konulması ve toplumun ve sistemin muhafazakârlaştırılması bağlamında ortaya çıkan bu çatlakta ön plana çıkan isim şüphesiz ki Cumhuriyet’in ilk yıllarında çıkartılan İslamcı Sebilürreşad dergisinin eski yazarlarından Hamdullah Suphi Tanrıöver’di. CHP’nin 1947 yılında düzenlenen 7’nci Kongresi’nin ardından partiden ayrılacak olan Tanrıöver, CHP içindeki ılımlı kanadın kültürel konulardaki görüşlerini savunan ve kitlelerle paylaşan en önemli isimdi. Tanrıöver, birçok vesileyle Tek Parti döneminden beri kitlelere

²⁸² Jäschke, s.84-85.

²⁸³ **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1947.

²⁸⁴ Örneğin **Ulus**, 28 Ocak 1947.

²⁸⁵ **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1947.

verilmeye çalışılan milliyetçilik ideolojisinin içinin doldurulması gerektiğini ve bunun din eğitimi ile birlikte yapılabileceğini söylüyordu.²⁸⁶ Cumhuriyete ve inkılâplara rağmen bu ihtiyacın ortadan kalkmadığını söyleyen Tanrıöver, bu ihtiyacın devlet tarafından karşılanmaması halinde ehil olmayan kişilerin ellerinde tehlikeli bir silah haline gelebileceğine dikkat çekiyordu.²⁸⁷ Bu konuda CHP'nin ılımlı kanadıyla DP arasında tam bir mutabakat vardı. Hatta Fuat Köprülü gibi DP'nin önde gelen bazı isimleri CHP'nin aşırı kanadını "inkılapçılık maskesi altında" milletin değerlerini yok saymakla suçluyor ve bu konuda hayata geçirilen bazı somut politikalar bile eleştiriliyordu.²⁸⁸

CHP içerisinde bir süre sonra parti politikalarını olumlu bir biçimde de etkileyecek olan ılımlı bir kanadın ortaya çıkması, halk tarafından olumlu karşılanıyor olsa gerek. Çünkü İkinci Dünya Savaşı yıllarının ardından manevileşme ihtiyacını işaret eden ve benim de tezin önceki bölümlerinde işaret ettiğim doğrultudaki yayınlar bu dönemde de artmaya devam ediyor²⁸⁹ ve toplumun büyük bir tehlike altında olduğuna işaret ediliyordu.²⁹⁰ Bu yayınlarda görülen ortak nokta da geçmişin değerlerine yaptığı

²⁸⁶ "Bugün için ırka, ete, kemiğe bağliyacığımız bir milliyet yoktur. Biz milliyetçiliği kültür üzerine kurabiliriz." **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1947.

²⁸⁷ "Benim mensub olduğum nesil, imparatorluğun inhitat devirlerinden bir kısmın kendi gözleriyle seyrettiği gibi, dinin de kifayetsiz ellerde düşkün vaziyetini senelerce seyretmek bedbahtlığına uğramıştır." **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1947 Bu konuda Jäschke de Tanrıöver'le aynı fikirdeydi. 1951 yılında kaleme aldığı kitabında Alman yazar, "Aslında böyle bir anlayış, bütün öteki dinlerden daha fazla bir toplum sorunu olan İslâmîliğe pek de uygun olmadığı gibi, layiklik prensibinin uygulamadaki etkini, yani din adamları kuşaklarının yetişme yolları kapandığı için, dinin yozlaşması tehlikesini doğurdu." diyordu. Jäschke, s.98.

²⁸⁸ Fuat Köprülü Cumhuriyet gazetesine yaptığı bir açıklamada komünistlerin, "inkılapçılık maskesi takınarak bütün ahlaki ve manevi kıymetleri yoketmek için gayret sarfettiğini" söylüyordu. Köprülü'ye göre bu özellikle de Türkçe ders kitaplarında yapılıyordu. Buralara alınan bazı parçalar (örneğin Tevfik Fikret'in bir şiiri) zengin ile fakir arasında ayırma gidiyor, yine Fikret'in "Tarihi Kadim" şiirinde de alenen dinsizlik propagandası yapılıyordu. **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1947

²⁸⁹ 12 Mayıs 1947 tarihinde CHP Meclis Grubu, Adalet ve İçişleri bakanlarına son dönemde sayısı artan din ve tarikat ile ilgili yayınlarla ilgili izahat vermesi için bir toplantı yapıyor. **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1947. 16 Mayıs 1947 tarihinde de Nadir Nadi, "aşırı cereyanların" yayınlarının oldukça yüksek satış rakamlarına ulaştığını yazıyor. **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1947

²⁹⁰ Cumhuriyet'in başyazılarından birinde birkaç satır: "Görülüyor ki bugünkü dünya buhranın karakteri maddi ve siyasi olmaktan ziyade fikri ve manevidir. (...) Bütün bunlardan milli varlığımız hesabına çıkartılacak ders acık ve meydandadır: Tıpkı Amerikada olduğu gibi Birleşmiş Milletler fikir ve teşkilatını bütün kaynaklarımızla destekleme esasında toplanan dış politikamızı cesaret ve azimle yürütürken, milli bünyemizi dünyayı saran manevi buhranın tesirlerinden mümkün olduğu kadar korumaya çalışmalıyız." Yavuz Abadan, "Dünya buhranının manevi cephesi", **Cumhuriyet** 15 Şubat 1947

atıf ve “materyalizm” olarak bahsedilenin de toplumsal hayatta akla yapılan aşırı vurgu olduğunu hatırlatmalıyız.

Bunun yanında CHP’deki değişim, dönemin siyasi gözlemcilerinin de gözünden kaçmıyor hatta bazılarınca tuhaf bile bulunuyordu. Din propagandası anlamında iki parti arasında özellikle CHP’de daha sonra Recep Peker hükümetinin istifa etmesine yol açacak olan ılımlıların hâkimiyeti ele geçirmelerinin ardından önemli bir benzerlik olduğu söylenebilse de CHP’nin bu konuda yaklaşımını değiştirmesi o kadar çabuk ve sarsıcı olmuştur ki, İsmet İnönü’nün partisinin bu konularda aydınlar tarafından çok daha saldırgan olarak algılandığı söylenebilir.²⁹¹ Ancak tüm bunlara karşın DP tarafından da onaylanan CHP’deki bu tutum değişikliği toplumun dönüşümünü hızlandırıyordu.

CHP’nin 46 ve 50 arasında sürdüreceği din propagandası ve din konusunda hayata geçireceği uygulamaların arkasında yatan düşünce yapısının en iyi ifadesi, 1947 yılının Aralık sonlarında yapılan partinin 7’inci Büyük Kurultay’ında meydana gelen tartışmalarda ve kurultay sonunda yayımlanan sonuç bildirgesinde bulunabilir. Yine de şuna işaret etmek, bizim önceki bölümde yaptığımız propaganda kavramlaştırmasının önemine vurgu yapmak anlamında önemlidir.

CHP’nin 7.Kurultay’ı öncesinde iki partinin arasındaki gerilimin ciddi anlamda düşmeye ve ilişkilerin yumuşamaya başladığını görmekteyiz. 1947 yılının haziran ayında yapılan İnönü-Bayar görüşmesinin ardından devletin, dolayısıyla Cumhuriyet Halk Partisi’nin kontrolünde olan Anadolu Ajansı’nın Demokrat Parti’nin ilk kez bir tebliğini yayımlaması bir çok gazeteci tarafından şaşkınlıkla, ancak ülkedeki siyasi gerilimin düşmesi anlamında olumlu bir şekilde karşılanmıştır.²⁹² Bu bahar havası zaman zaman Demokrat Parti önde gelenlerinin partinin etkinliğini ve varlık nedenini seçmen gözünde kanıtlayabilmek anlamında yapay olarak bozulmaya çalışılsa da, uzun

²⁹¹ "Komünist tahrikatı hakkında konuşurlarken, Halk Partili milletvekilleri, devletti, milliyetti, hatta muhafazakar ve gelenekçi bir zihniyeti mutafa ederek aşırı sol cereyanlara karşı şahlandılar. (...) Bu bahiste (...) Komünist tahrikâtına karşı Demokratlar, hatta halkçılardan da ileri giderek milliyetçi, muhafazakâr ve gelenekçi bir hüviyetle ortaya çıktılar." Nadir Nadi, "Bu Ne Tezad Böyle", **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1947. Bunun yanında Bülent Karpaz’ın dönemle ilgili çalışmasının birçok yerinde CHP’den “muhafazakar” diye bahsetmesi de kayda değer bir ayrıntıdır.

²⁹² **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1947.

bir süre muhafaza edilmiştir. Öyle ki Adnan Menderes, demeç verdiği gazetecilere iktidar partisinin hareketlerinin ve açılımlarının samimiyetine inandığını söylemiş ve “Bugün karşı taraf demokrasiye bizden bile daha taraftar görünmektedir” sözlerini sarf edebilmiştir.²⁹³ Bu süreç bilindiği gibi İsmet İnönü’nün muhalefet ve iktidar partisine eşit mesafede duracağını taahhüt ettiği ve aralarında uzlaşmayı sağlamak için çaba göstereceğini söylediği “12 Temmuz Beyannamesi”yle doruk noktasına çıkmıştır.²⁹⁴

İki parti arasındaki ilişkilerin yumuşaması CHP’nin, söylemlerinin ve uygulamalarının DP’nin retoriğine ve vaatlerine yaklaşması ile aynı döneme denk gelmektedir. Bunun en önemli işareti şüphesiz ki Demokrat Partililer tarafından “istenmeyen adam” ilan edilen Recep Peker’in istifasıyla sonuçlanacak süreçti. Bilindiği gibi Peker’in kabinesinde yapmak isteği değişikliklere 5 Eylül 1947 tarihinde CHP grubundan tam 47 karşı oy çıkacak ve İnönü’nün de kendisine destek vermemesi üzerine “resmi ideolojinin simgesi”²⁹⁵ Peker, 10 Eylül tarihinde istifa etmek zorunda kalacaktı. Peker’in istifası ve yerine yeni kabineyi kurma görevinin Hasan Saka’ya verilmesi CHP’de radikal kanadın tamamen tasfiye edilmesine yol açıyor²⁹⁶ ve liberal kanadın partiye tamamen hakim olma sürecinin başlamasını temsil ediyordu.²⁹⁷ Bunun bir işareti olarak da Saka hükümeti görevi devralır devralmaz hükümet programını bile ilan etmeden gazetelere demokrasiyi tesis edeceğine dair sözler veriyordu.²⁹⁸

CHP içinde yaşanan değişimin bir benzeri de, partinin yayın organı Ulus gazetesi içerisinde yaşanıyordu. Tek parti ideolojisinin en tavizsiz savunucularından biri olarak kabul edilen ve Recep Peker’e yakınlığıyla tanınan Falih Rıfkı Atay’ın yerine parti içerisindeki liberal ve genç kanadın en önemli temsilcisi olan ve İsmet İnönü’nün bu dönemdeki gözdelelerinden Nihat Erim gazetesinin başyazarlığına getiriliyordu.²⁹⁹

²⁹³ **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1947.

²⁹⁴ Cumhuriyet gazetesine göre 12 Temmuz Beyannamesi taraflar arasında o kadar büyük bir memnurlukla karşılanmıştı ki, iki partinin yayın organı Kudret ve Ulus bu dönemde ilk kez ortak bir dilde konuşmaya başlamıştı. **Cumhuriyet** 12 Temmuz 1947.

²⁹⁵ Gevgilili s.60-66

²⁹⁶ Karpat, *Turkey’s Politics*, s.193

²⁹⁷ Karpat’ın yargısına benzer olarak Nadir Nadi’de, Peker’in istifasından bir gün sonraki başyazısında CHP’de ve hükümette değişenin “şahıs değil zihniyet” olduğunu ilan ediyordu. **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1947

²⁹⁸ Karpat, *Turkey’s Politics*, s.203

²⁹⁹ Konyar, s.73.

Ancak CHP'deki değişim gerçekte, Peker'in başbakanlıktan istifa ettiği tarihin daha da öncesinde başlamıştı. Örneğin hükümet, İnönü'nün 12 Temmuz beyannamesinden sadece 9 gün önce isteyenlerin devlet tarafından sıkıca denetlenmesi koşuluyla özel dersanelerde serbestçe din dersleri verebileceğine dair bir kanun çıkartmıştı.³⁰⁰ Bu karar, yine dönemin bir çok yayın organı tarafından uzun uzadıya tartışılmasına gerek görülmeyen ve bu şekilde zımni şekilde onay verilen bir hareketti. Ve bir çok yorumcu, iki parti arasındaki ilişkilerin iyileşmesini "İyi işaretler" olarak değerlendiriyordu.³⁰¹

Bu dönemde iktisadi anlayışın da evrimleşmeye başladığını ve hatta hız kazanmaya başladığını görüyoruz. Bunun ilk emaresi, 1946 yılında hazırlanan İvedili Sanayileşme Planı'nın bir kenara atılarak ağırlıklı olarak Marshall Yardımı'ndan pay alabilmek amacıyla oluşturulan³⁰² 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın hazırlanması bunun somut örneklerinden biridir. Selim İlkin ve İlhan Tekeli'ne göre, 46 planının hazırlanmasından sonra CHP'nin bu konudaki tavrını değiştiren ve bunu bir kenara attıran, DP'nin kurulması ve ekonomik politikalar konusunda yaptığı muhalefetti. CHP bu tarihten sonra, iç ve dış çevrelerin desteğini kapmak için "liberalleşme silahını DP'nin elinden almak" isteyecekti.³⁰³

Ayrıca 1949'da kapsamlı bir raporun hazırlanmasıyla sonuçlanacak olan, ABD'li iktisatçıların yurt çapında yaptığı geziler ve bu gezilerden edindikleri ilk izlenimler kamuoyunda daha çok yankı bulmaya başlıyordu.³⁰⁴

³⁰⁰ **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1947

³⁰¹ Nadir Nadi, "İyi İşaretler" **Bakınız Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1947

³⁰² "[1947 p]lanının[ın] hazırlanması sırasında, plancılara ana hedeflerle ilgili açık ve kesin bir talimat verilmemiş, sadece kredi temini gayesiyle, dış ekonomideki gelişmelerin dikkate alınması istenmekl[e] yetinilmişti." Selim İlkin ve İlhan Tekeli, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ankara : OrtaDoğu Teknik Üniversitesi, 1974, s.15

³⁰³ Selim İlkin ve İlhan Tekeli, s.5

³⁰⁴ Örneğin 15 Temmuz 1947 tarihli Cumhuriyet gazetesinde ABD'li heyetin Türkiye'deki yolları çok kötü bulduklarına dair açıklamaları, "Amerikalı iktisadçılar bizi nasıl buldular?" manşetiyle duyuruluyordu. Bu tarihlerde ekonomiye hakim sınıfların Amerikan yardımına büyük önem verdiklerini ve DP'nin de Marshall yardımını ilk başvurusunda alamayan CHP aleyhine bunun propagandasını yaptığını hatırlamak önemlidir. Nadir Nadi 15 Temmuz tarihinde "Amerikan yardımı" başlıklı yazısında, ABD'nin Türkiye'ye mali yardım yapılacağını açıklamasını büyük sevinçle karşılıyor ve bunun Türkiye'nin bağımsızlığına darbe indireceği söylentilerini komünistlerin yaydığını söylüyor. **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1947

Çalışmanın teorik bölümlerinde yapılan vurguları tekrar hatırlatmak gerekirse tüm bu anlatılanlar şunu göstermektedir. Belirli bir dönemde, iki parti arasındaki ilişkilerin yumuşaması iki partinin ürettikleri retorik ve vaat ettikleri uygulamalar anlamında birbirlerine benzeştikleri ve çatışma noktalarından çok uzlaştıkları alanların çoğaldığını gösterir. Böyle dönemlerde, toplumsal ve iktisadi yapının da bu uzlaşmalar ve konsensüsler doğrultusunda dönüştüğü görülür. Propagandalardaki bu benzeşme, elbette toplumdaki değişimlerle ilgilidir. Siyasi partileri propagandalarını oy almak için, yani topluma yönelerek belirlerler. Bu da, toplumun her zaman teorilere uygun biçimde değişmediğini ve bu değişimin niteliklerini oluşturmak için tarihsel olayları ve bu tarihsel olayların farklı toplumsal gruplar üzerindeki etkisini incelemek gerektiğini gösterir. 1940'ların ikinci yarısı, iki partinin retoriklerinin yakınlaşmaya başladığı doğrultuda toplumsal ve iktisadi yapının dönüştüğü yılları teşkil eder.

Bu iki yapının dönüşümlerinin ve daha sonraki dönemleri de etkileyecek olan mantığının yol haritasının en tipik örneklerini de kültürel anlamda 7.Kurultay'daki tartışmalar ve beyanname; iktisadi anlamda da Thornburg raporu, 1948 Türkiye İktisat Kongresi ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı teşkil eder. Şimdi bu üç belge üzerinde daha ayrıntılı bir biçimde durabiliriz.

6.1.3.1. CHP'nin 7.Kurultay'ı

17 Kasım 1947 tarihinde başlayan CHP'nin 7'inci Kurultay'ında özellikle partinin dini konularda nasıl bir yaklaşım izleyeceğine dair tartışmalar göze çarpıyordu. Kurultay'da, CHP'nin içerisinde bir süredir kutuplaşan iki grubun birbirleriyle ciddi anlamda mücadele ettiği görülüyordu. Bu gruplardan ilki, tek parti döneminden itibaren sergilenen dinde reform yapılması gerektiğini savunan devrimci kanattı ve bunlar ikinci grubu temsil eden gelenekçileri partinin değerlerine ihanet etmek ve muhalefetle işbirliği yapmakla suçluyorlardı. Gelenekçiler ise artık partinin yeni koşullara uyarak yenilenmesi gerektiğini ileri sürüyor, ve partinin neyi yanlış yaptığını sorgulaması gerektiğini vurguluyordu.³⁰⁵ Bu grupların kurultaydaki tartışmalarından her ne kadar radikaller galip çıkmış gibi görünse ve Kurultay'ın sonuç bildirgesi bu grubun

³⁰⁵ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.175

görüşlerini yansıtacak şekilde yazılsa da ³⁰⁶ toplantılar sırasında gelenekçi cephenin ortaya koyduğu görüşler toplumda büyük alaka uyandırmıştı. Yıllarca Tek Adam'ın sözünün geçtiği bir şekilde yönetilen CHP'de "çatlak" seslerin çıkması o kadar büyük heyecanla karşılanmıştı ki, parti içerisinde bir grubun hatta partinin kendisinin bile sistemden tasfiye olabileceğini düşünenler vardı. ³⁰⁷

Bununla birlikte Kurultay'daki tartışmaların aydınlar ve kamuoyu nedzinde olumlu karşılandığı da bir gerçektir. 25 Kasım 1947 tarihinde Burhan Felek, Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde, "Muhafızlar ne derse desinler, CHP Kurultay'ı bir demokratik tezahürdür" diyordu. Nadir Nadi 22 Kasım 1947 tarihinde kaleme aldığı "Partideki Tenkidciler" başlıklı başyazısında Kurultay'ı, 21 Temmuz seçimlerindeki başarısızlığın nedenlerini bulmaya çalıştıkları için kutluyordu. Nadi'ye göre, "...demokrasilerde kendini halka beğendirmenin biricik yolu, kayıtsız şartsız onun yanına gitmek, onunla elele yürümek, hele ondan bir şey" gizlememektir ve parti kurultaydaki tartışmalarla bunu gerçekleştirmek anlamında önemli bir mesafe kat etmişti. ³⁰⁸ Daha geniş bir değerlendirme yapan Kemal Karpas da 1947'den sonra CHP'nin politikalarını yumuşatarak, onun prestijini artırdığını söylüyor. ³⁰⁹

Kurultay'da dile getirilen konulara göz atmadan önce toplantıların ikinci gününde, kurultay için kurulan 35 dilek komisyonunun yaptığı 19 dilek arasında ilk sırayı, "hırsızlık, kumar ve fuhuş cezalarının artırılması" talebinin almasına işaret etmek CHP'nin halk kitlelerinin toplumun en acil ihtiyacı olarak gördüğü konularda halkla aynı tespitlere ulaştığını göstermek anlamında önemlidir. ³¹⁰ Bu durum, kurultaya hakim olacak konuların neler olacağının bir sinyali gibiydi.

³⁰⁶ İslamcılık hareketini CHP içerisinde temsil eden Tanrıöver de, görüşlerinin kabul edilmediği gerekçesiyle Kurultay'dan kısa bir süre sonra partiden istifa edecekti. **Cumhuriyet**, 30 Aralık 1947

³⁰⁷ Örneğin "Bir Dakika" başlıklı köşesinde D.N., Kurultay'da tarafların birbirlerine yaptıkları eleştirilerin şiddetine dikkat çekerek "Acaba CHP'nin sonu mu geliyor" diye soruyordu. **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1947. 2 gün sonra da Burhan Felek, tartışmanın taraflarından birinin, kurultayda tasfiye olabileceğine işaret ediyordu. **Cumhuriyet**, 25 Kasım 1947

³⁰⁸ Bir başka yazısında da Nadir Nadi, halk partisi kongresinin aslında bir anlamda 21 Temmuz seçimlerindeki seçim sonuçlarının gerçeği yansıtmadığını itiraf ettiğini gösterdiğini ima ediyor. Çünkü eğer böyle olmasaydı 40-50 muhalif milletvekilinin olduğu parlamentoda güçlenme ihtiyacı hissetmezdi. Bu Nadi'ye göre bir anlamda CHP'nin seçim sonuçlarının sinyallerini doğru okuduğunu da gösteriyor.

Cumhuriyet, 23 Kasım 1947

³⁰⁹ Karpas, *Turkey's Politics*, s.218

³¹⁰ **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1947

Tarık Zafer Tunaya'ya göre, Kurultay'da görüşleri büyük ilgi gören gelenekçi cephenin önerileri 4 noktada özetlenebilir: 1) Din manevi bir gıdadır. Buna önem verilmeli. 2) Laikliğin yanlış uygulanışı, gençliğin dinden habersiz, maneviyatsız gelişmesine yol açmıştır. Batı'da bile son yıllarda önem verilen dine gereken hassasiyeti biz de göstermeliyiz. 3) Din devletten ayrı örgütlenmeli. 4) Din dersleri müfredata eklenmeli.³¹¹ Gelenekçilerin, din dersi dışında en çok önem verdikleri taleplerinden biri de, ezanın Arapça olarak serbestçe okunmasına izin verilmesiydi.³¹² Arapça ezanın, bu dönemde muhafazakarlaşma anlamında büyük sembolik önemi olduğu söylenebilir.

Gerçekten de Kurultay'ın kapanışından 2 gün önce, 2 Aralık 1947 tarihinde gerçekleştirilen toplantılarda, din konusunda partinin yaklaşımını değiştirmesini isteyen konuşmacıların sesleri daha duyulur hale gelmişti. Örneğin Abdülkadir Güney isimli bir partili "Herhangi bir delaleti, rezaleti, yolsuzluğu meydana getiren, dinin zaafa düşmesidir." diyerek önceki dönemde ortaya çıkan suç artışını ve "ahlak bunalımını" CHP'nin uyguladığı "materyalist" yani akla aşırı önem veren politikalara bağlıyordu. Şükrü Nayman isimli partilinin sözleri ise çok daha sertti: "Ruhları manevi gıdadan mahrum, yalnız maddeye tapan milletlerde ahlaksızlığı önlemek mümkün olamamıştır; böyle cemiyetler fesada düşmüştür. (...) İftar sofraları yerine rakı sofraları kurduk" Bu sözlerde de tek partili dönemin Aydınlanmacı kimliğine sembolik düzeyde bir eleştiri vardı. Aydınlanmacı görüşler burada, kendisini en cesur şekilde dillendiren Mustafa Kemal'in Dolmabahçe'de kurduğu rakı sofraları üzerinden eleştiriliyordu.

Kurultay'da laiklik prensibinin önemli olduğu belirtilirken, bu prensibin katı yorumunun toplumu felakete sürükleyebileceği kaydediliyordu. Toplumda din özgürlüğünü artırmanın laiklik prensibinden dönmek olmadığını belirten gelenekçi cephenin sözleri, basında da manşetlere taşınırken,³¹³ Hamdullah Suphi Tanrıöver de ülkede irticayı destekleyecek tek bir münevver bulunamayacağını ve böyle bir tehlikenin artık mevcut olmadığını söylüyordu.³¹⁴ Jäschke, kurultayın son gününde

³¹¹ Jäschke, s.173-174

³¹² Tunaya, s.177

³¹³ Örneğin Cumhuriyet gazetesi, Kurultay'la ilgili haberi manşetten verdiği haberinin spotunda da laikliğe yöneltilen eleştirilerden birini alıntılıyordu. "Kumar, içki aldı yürüdü, ahlak tefessüh etti, sebeb dinsizliktir. Allahı tanımıyoruz" **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1947

³¹⁴ **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1947

türbelerin açılmasını da savunarak radikal kanadın büyük tepkisini çeken Tanrıöver'in yaptığına aslında "25 yıl önce Sebilürreşad'da yazdıklarını tekrarlamaktan başka bir şey" olmadığına dikkat çekiyor ³¹⁵

Kurultay boyunca din ve kültürel konular dışında da toplumun taleplerinin parti gündemine taşındığını görüyoruz. Kurultay'ın ilk günlerinde söz alan CHP Kocaeli milletvekili Nazmi Oğuz'un sözleri, CHP'nin din konuları dışında da neleri ne için tartışması gerektiğini ortaya koyar mahiyetteydi: "Halk tabakaları arasında hiç de övülecek vaziyette değiliz. Acı bir itiraftır, fakat hakikattir. Arkadaşlardan biri 'Karşımızda muhalefet yoktur' dedi. Bu, gaflettir; karşımızda büyük bir muhalefet vardır. Öyle bir muhalefet var ki, partimizin faaliyetini, hiçe saydıracak kadar bir kenara bıraktırmıştır." CHP'nin, 1950 seçimlerindeki yenilgisinden sonra bile uzunca bir süre devam edecek olan aşırı güvenin yersiz olduğunu erken bir tarihte işaret eden bu açıklamadan başka aynı gün Esat Kaymakçı isimli bir partili de, partinin kendisini eleştirmesi gerektiğini söylüyor ve "Memur dediğimiz, ya benim kardeşim, ya senin emmin oğlu. Rüşvet alıyor, diyoruz; başkasını getiriyoruz. O da alıyor. O halde ahlakımızı düzeltelim." şeklinde konuşuyordu. ³¹⁶ Bu iki partilinin söylediği sözler özellikle kentli kesimin, CHP'nin yıllarca uyguladığı kayırmacılık ve patronaj ilişkilerine duydukları tepkiyi dillendirir nitelikteydi.

Yukarıda da belirtildiği gibi kurultayda tartışılan, ya da en azından kamuoyuna geniş bir biçimde aksettirilen konular ağırlıklı olarak başta din olmak üzere kültürel konulardı. Ancak bununla birlikte ekonomi konuları da düşük profilde de olsa gündeme geldi. Bununla ilgili olarak CHP'nin devletçilik tanımını yeniden gözden geçirmesi gerektiğine dair sözler de kurultayda sarf edildi. Örneğin Alaeddin Tiridoglu, Demokrat Partililerin ve 1948'de düzenleyecekleri İktisat Kongresi'yle taleplerini en sistematik şekilde sunacak olan Tüccarlar Derneği'nin kulaklarını çınlatırcasına devletçiliğin sınırının muğlaklığından ve uygulanmasındaki keyfilikten şikayet ederek, "Her gelen Ekonomi Bakanı, devletçiliği kendi görüşüne göre tatbik ettiği için bu prensip, halkta emniyetsizlik doğurmuştur. Bu, bizi, plansızlık, programsızlık ve sistemsizliğe sevk etmiştir" diyordu. Ancak bununla birlikte ekonomi konularında tartışmaların esas

³¹⁵ Jäschke, s.98

³¹⁶ **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1947

ağırlığını, köylülerin iktisadi durumunun düzeltilmesi kapsıyordu. Bu en açık halini de Kurultay'ın son gününde kabul edilen partinin yeni programının 38'inci maddesinde almıştı. Buna göre parti köylüyü ve kırsal kesimleri bir kenara atan önceki yaklaşımını değiştirmeye niyetlendiğini, "Tarım işlerini; ekonomik çalışmalarımızın başlıca kaynağı; köylü ve çiftçiyi; milletimizin temel unsuru sayarız. Ekonomi alanındaki çalışmalarımızda; tarım istihsalini verim; miktar ve keyfiyetçe yükseltip değerlendirmeye, köylü ve çiftçinin kalkınmasına önem veririz" sözleriyle tasdik ediyordu. Bu o kadar önemli bir değişimdi ve parti programında ve kurultayda o kadar çarpıcı biçimde vurgulanmıştı ki, Cumhuriyet gazetesi 2 Aralık 1947 tarihli sayısının manşetinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir "köylü partisi" olmaya doğru gittiği yorumunu yapmıştı.³¹⁷ Köylülerin Türk siyasi hayatında önem kazanmaya başladığının fark edilmesi, kaçınılmaz biçimde CHP'nin siyaset yapma biçiminin de masaya yatırılmasıyla da sonuçlanacaktı. Örneğin Kurultay'a Ağrı'dan katılan delegelerden Bedri Kılıç, kırsal kesimde başarılı olunmak isteniyorsa bu bölgelere köylülere kendi dilleri, kendi sesi ve kendi şiveleriyle hitap eden sözcüler gönderilmesi gerektiğini söylüyordu.³¹⁸

Sonuç olarak CHP'nin 7.Kurultay'ı bir çok anlamda partinin köklü bir dönüşümün başında olduğunu gösteren önemli bir duraktır. Kurultay öncesinde ve ilerleyen bölümlerde inceleneceği gibi Kurultay sonrasında her iki parti tarafından kullanılan muhafazakar retorikte olduğu gibi Kurultay boyunca, toplumun çeşitli nedenlerle ortaya çıkan "ahlaki ihtiyaçları" bir şekilde Aydınlanma karşıtı muhafazakar bir söylemle dile getirilmiştir. Aydınlanma karşıtlığı da zaman zaman alınması gereken kararların meşruiyetinin akıldışı araçlarla savunulması bazen de tek parti döneminin simgelerine saldırmak şeklinde olmuştur.

Daha önce değinildiği gibi bir çok yazar 7.Kurultay'da her şeye rağmen radikallerin galip çıktığını ileri sürmektedir, ancak bu kurultayda gelenekçi tarafın ileri sürdüğü bir çok talebin Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden önce yerine getirildiğini anımsarsak bu organizasyonun önemi daha iyi anlaşılabilir kanısındayız.

³¹⁷ Cumhuriyet, 2 Aralık 1947

³¹⁸ Cumhuriyet, 23 Kasım 1947

Türkiye’de savaş sonrası dönemde bir anlamda kültürel değişimin yol haritasını gösteren 7.Kurultay’ın incelenmesinin ardından projektörleri bu kez aynı dönemde iktisadi anlayışın değişimini temsil eden 3 belgeye çevirebiliriz. Bunlardan birincisi, Türkiye’nin saflarında yer almaya karar verdiği Batı bloku ve onun lideri ABD’nin Türkiye’de hayata geçirilmesini istediği iktisadi yapıya dair taleplerini içeren Thornburg raporu, diğeri aynı konuda Türkiye içerisindeki egemen iktisadi güçlerin taleplerini ve görüşlerini içeren 1948 Türkiye İktisat Kongresi ve son olarak bu ikisinin erken dönemdeki etkilerini içeren ve CHP hükümetindeki zihniyet değişimini işaret eden 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’dır. Aşağıda ilk olarak bu üç belgeden, Thornburg raporuna göz atılacaktır.

6.1.3.2. Thornburg Raporu

Thornburg raporu, ABD’nin savaş sonrası dönemde dünya sistemini yeniden inşa ederken, bu sistemde Türkiye’nin nasıl bir yer alması gerektiğine dair Türk hükümetine tavsiyelerde bulunan bir çalışmadır ve adını, ABD’li iktisatçılar heyetinin başındaki Max Veston Thornburg’dan alır. Demokrat Parti döneminde de Türk ekonomisini yakından izleyecek ve hatta 1959 yılında zamanın Başbakanı Adnan Menderes’in kişisel iktisat danışmanı olacak ³¹⁹ olan Thornburg’un raporu 1949 yılında yayımlanmıştı. ³²⁰

Thornburg raporunda Türkiye ile ilgili iki tespit ön plana çıkıyordu. Bunların ilki ülkede 1934 yılından bugüne (1949’a) devam eden bir sanayileşme dalgası kapsamında aşırı bir devletçilik uygulandığı ve bunun artık sona ermesi gerektiği. Zaman zaman özel girişime dayalı ekonominin denendiğini söylese de Thornburg, özel sektörün ülkede bilinçli olarak ihmal edildiği saptamasını yapıyor ³²¹ ve büyük ölçekli ve uzun dönemli ağır sanayi yatırımlarının yerinin de hafif ve tarımsal sanayinin alması gerektiğine inanıyordu. Pahalı ve modern makinelerle kurulmuş olan devlet işletmeleri, Türk yetkililere belli bir gurur duygusu sağlıyor olsa da, bunlar halkın gerçek ihtiyaçlarını karşılamıyordu. Thornburg’a göre, nüfusun çoğunluğu toprağını sürmek için en basit aletleri bile bulamıyorken, Türkiye’nin mühendislerini karmaşık

³¹⁹ Ahmad’dan aktaran Yıldırım, s.6

³²⁰ Max Thornburg, **Turkey: An Economic Appraisal**, New York : The twentieth century fund, 1949

³²¹ a.g.e.,s.33-34

teknolojilerini öğrenmek için yurtdışına göndermesi garip bir paradokstu.³²² Yine ABD’li iktisatçıya göre Türkiye’deki sanayi tesislerinin kendi kendine yetmeye çalışan bir ekonomi mantığına göre kurulmuştu ve ihracata yönelik üretim açıkça ihmal edilmişti.³²³ Devletçilik politikasının tüm bu anlatılan özelliklerinden birçok Türk de şikayetçiydi ve ellerinden gelse bir an önce iktisadi politikayı 1935’ten önceki haline çevirirlerdi.³²⁴

Thornburg’un raporunda öne çıkardığı diğer tespiti ise, Türkiye’deki altyapı yatırımlarının eksikliğiyle ilgiliydi. Bu altyapı yatırımları içerisinde öncelik verilen kalem ise tartışmasız köylerle kentleri birbirlerine bağlayacak olan yollardı. Buna göre, köylülerin iktisadi durumunda bir iyileşme sağlamak köyleri dış dünyaya bağlayacak ve üretimlerini buraya ulaştırabilmelerini sağlayacak olan yolların yokluğunda neredeyse imkânsızdı. Yazar ellerinde kesin bir veri olmamakla birlikte yolların ve ulaşım imkânlarının yokluğu nedeniyle çiftçilerin daha fazla üretmeyi gereksiz gördüklerini çünkü bunları satamayacaklarını söylüyor.³²⁵ Bu koşul gerçekte tembel olmayan Türk köylülerini küstürmüş ve umudunu kaybetmesine yol açmıştı. Bir yol yapımı seferberliği onları dış dünyaya bağlayarak umut aşılayabilirdi. Yol yapımında da Thornburg, eski iktisadi ve siyasi anlayışın bir kenara bırakılmasını ve köylerin ön plana alınmasını tavsiye eder. Buna göre, “İstanbul ile Ankara arasında modern ve gösterişli bir yol yapmaktansa, şeker ya da meyve üreten bir yer ile bunların gemilere yükleneceği bir yer arasına yapılacak basit bir yol”un daha çok döviz getireceği unutulmamalıdır.³²⁶

Ancak bununla birlikte Thornburg’a göre yolların yanı sıra, Türk köylüsünü geri kalmış zirai üretim tekniklerinden kurtarmak hayati önem taşıyordu. Yazara göre, Türk halkının durumunda gerçek bir düzelme ancak “Hititler ile yirminci yüzyıl Türkiye’sinin tarım teknikleri arasındaki fark” kapatıldığı takdirde mümkün olacaktı. Bunu yapmak için de tarımsal üretimi destekleyecek olan hafif sanayiler kurulmalıydı

³²² a.g.e., s.186

³²³ a.g.e., s.28

³²⁴ a.g.e., s.194-195

³²⁵ a.g.e., s.52-53

³²⁶ a.g.e., s.85

ve bu alanlarda yapılacak olan yatırımlara ABD ve diğer ülkeler de yardımcı olacaktı.

327

Son olarak Thornburg'un şu sözleri de ABD'nin Türkiye'deki siyasi gelişmelere bakışını anlamak açısından önemlidir: "[1950 yılında gerçekleştirilecek olan Türkiye'deki] seçimler nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın, muhtemelen tek parti diktatörlüğü döneminin kapandı. Akıntı artık aşırı devletçilik yanlılarının aleyhine seyrediyor"³²⁸

Bu ifade bizim yukarıda anlattıklarımızı bir anlamda teyit etmektedir. ABD'den bakan bir araştırmacı ya da siyasetçi için 1949 yılına gelindiğinde CHP ve DP arasında çok büyük bir farklılık kalmamıştır. 1950 yılındaki seçimlerin ardından hangi parti iktidara gelirse gelsin Türkiye'de tek parti dönemi ideolojisi sona ermiştir ve bunun geri dönüşü kolay kolay olmayacaktır. ABD de bu anlamda iki partiden birine karşı tavır almayı ya da birini diğerine karşı desteklemeyi zaruri görmemektedir.

Thornburg'un raporunun içeriğinin dışında da yazılış ve sunuş biçimi açısından da dikkat çekilmesi gereken bazı özellikleri olduğunu düşünüyorum. Öncelikle Max Veston Thornburg'un Türkiye'ye, Türkiye'nin ihtiyaçlarından çok yeni şekillenmekte olan dünya sisteminin önceliklerini gözetken bir iktisadi program önermek için geldiği konusunda çok fazla bir şüphe yoktur.³²⁹ ABD'nin gözünde de Türkiye'nin bu dönemde, savaş sonrası dönemde açlık tehlikesiyle boğuşan ve Sovyet etkisinin genişlemesine karşı ABD tarafından hızla inşa olması gerektiği düşünülen Avrupa'nın "tarım ambarı" olması planlanıyordu. Batı bloğu içerisindeki işbölümünde Türkiye'ye böyle bir rol biçilince ABD hükümeti için çalışan bir görevliye de önceki dönemdeki girilen ağır sanayileşme çabalarını bir kenara atıp bunun yerine tarımı ön plana alan iktisadi politikalar uygulamayı önermekten başka bir şey kalmıyordu.

³²⁷ a.g.e., s.186

³²⁸ a.g.e., s.198

³²⁹ "Daha açık söylemek gerekirse, batılı iktisatçıların soruna yaklaşımları Dünya ölçeğinde savaş sonrası yeniden kurulan güç dengesi içinde Batı Avrupa'nın ekonomik açıdan yeniden inşası sorunun aciliyeti ile sınırlanmıştı ve az gelişmiş ülkelerin kalkınma sürecini bu yeniden inşaya katkıları çerçevesinde ele alıyordu." Turgut, s.9

Bu çok doğal ve anlaşılabilir bir şey olmakla birlikte Thornburg'un raporunun tamamen Türkiye gerçeklerine dayanarak yazıldığı ve ABD'nin önerdiği politikanın meşruiyetini tamamıyla Türk halkının ve özellikle de köylülerin durumlarına işaret ederek sağladığını görüyoruz. Daha önceki bölümde aktardığımız veriler hatırlanırsa Türkiye'de köylünün durumu gerçekten perişandır, altyapı yatırımları yok denecek kadar azdır, tek parti döneminde şehirler her zaman için köylülerden daha önem verilen ve daha fazla yatırım yapılan alanlar olmuştur ve tüm bunların sonucu olarak Doğu'daki kırsal alanda yaşayanlar ülkenin geri kalanından neredeyse bihaber olarak yaşamaktadır. Bu sadece Thornburg raporunun oldukça usta bir biçimde yazıldığını ve aslında halkın önceliklerini, eğilimlerini ve ihtiyaçlarını gözetme anlamında belki de dönemin en önemli propaganda metinlerinden biri olarak sayılabileceğini göstermekle kalmaz. Aynı zamanda, belirli bir politikanın hayata geçirilebilmesi için "mucizevi bileşimin" bir araya gelmesi zorunluluğunun incelenilen dönem için de geçerli olduğunu gösterir. Thornburg raporu 50'lerde hız kazanacak iktisadi ve toplumsal projenin dış dinamikler tarafından da beslendiğini gösterir. Birazdan inceleyeceğimiz 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde ülke içindeki egemen güçlerin de bu projenin arkasında olacağını göreceğiz. Ve egemen güçlerin kendi çıkarlarını Thornburg'a benzer biçimde, en dolaysız ve açık haliyle değil, o anda ülke içerisinde varolan kültürel ve ekonomik taleplerin diliyle anlatmak zorunda olduklarının farkında olduğuna şahit olacağız.

6.1.3.3. 1948 Türkiye İktisat Kongresi

22 Kasım 1948 tarihinde açılışı yapılan Türkiye İktisat Kongresi zaman zaman, 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi'nin bir devamı olarak görülse de,³³⁰ temsiliyet bakımından iki organizasyon arasında önemli farklılıklar vardır. Hükümet ve kamu kesiminden kimsenin bulunmadığı 1948 yılındaki kongreye öncekinin aksine işçilerden ve tarım kesiminden de kimse davet edilmemişti.³³¹ Bu durum kongreyi

³³⁰ Örneğin 22 Kasım 1948 tarihli Yeni Sabah gazetesinden "İlk defa yurdda böyle bir iktisad kongresi İzmir'de bundan yirmi küsur yıl evvel açılmış idi. Fakat ondan sonra tek parti baskısı tamamile hakim olduğundan ne ticaret ve sanayi adamlarının ve ne de bilginlerimizin düşüncelerini ve reylerini almağa lüzum duyuldu." Aynı gazetenin bir gün sonraki sayısında ise Bahaddin Dülger bu kongrenin 23 kongresinden daha önemli olduğunu çünkü ilkinin aksine bunun bir "halk teşebbüsü" olduğunu vurguluyordu. Aktaran Kemal Kılıçdaroğlu, *Türkiye İktisat Kongresi 22-27 Kasım 1948*, Ankara : Devlet Planlama Teşkilatı, 1997, s.51-54.

³³¹ Tayanç, s.119-120

düzenleyenlerin, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Bölge Sanayi Birliği, Türkiye İktisatçılar Derneği ve İstanbul Tüccar Derneği temsilcilerinden müteşekkil bir tertip komitesi olduğu hatırd tutulduğunda oldukça doğal karşılanabilir.³³² Bu nedenlerden dolayı sadece patron ve tüccarların özlemlerini yansıtan kongrede dile getirilen görüşleri, “işadamlarının görüşleri” olarak nitelemekte bir sakınca olmadığını düşünüyorum.

İktisat Kongresi’nde en dikkat çeken konu, işadamlarının artık ülke içerisindeki karar süreçlerinde söz sahibi olmak istediklerini son derece açık bir biçimde beyan etmesiydi. Kongre Tertip Komitesi Başkanı İzzet Akosman’ın açılış konuşmasında söylediği sözler bunun açık bir ifadesiydi:

*“İşte yirmi beş sene sonra Türkiye İktisat Kongresi artık memleketin iktisadi mukadderatına meslek ve ihtisas adamlarının da karışmak kararında olduklarını en canlı, ve en kuvvetli şekilde ifade eden bir hareket olmak bakımından büyük ehemmiyet taşımaktadır”*³³³

İşadamlarına göre, “memleketin iktisadi mukadderatına dahil olmanın” yolu da, o güne kadar kendi faaliyetlerini engelleyen, yönlendirmeye çalışan devletçiliğin “aşırı biçiminin” ve bürokratik işlem yükünün azaltılmasından geçiyordu. Devletin üzerlerine özellikle savaş yıllarında yükledikleri ağır vergi yükleri ve daha önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi kendilerinin palazlanmasına yol açsa da, gayrimüslimler için bir felaket anlamına gelen ve hükümetin istediği zaman ne kadar keyfi davranabileceğinin açık bir örneği olarak zihinlerinde canlı duran Varlık Vergisi ve Milli Koruma Kanunu işadamları için, devletçiliğin bu aşırı biçiminin en açık tezahürü olarak görülüyordu. Son olarak kongrede konuşulan bir diğer konu da, devletin dış ticaret üzerindeki kontrolünün azaltılmasıydı.³³⁴ Aslında bu şikayetler,

³³² Kılıçdaroğlu, s.8

³³³ a.g.e., s.3

³³⁴ Dış ticaret üzerinde prensip olarak kontrollerin kaldırılması kongrede ön planda tutulan bir görüş olmakla birlikte, 7 Eylül kararlarının zararlı etkilerinden bahseden bazı tüccarlar lüks malların ithalinin yasaklanmasını da talep etmişlerdir.

işadamlarının 1948’de toplanan kongreden çok daha önce de dile getirdikleri konulardı.

335

Aşırı devletçilikle ilgili olarak dile getirilen şikayetler bir yandan devlet işletmelerinin üretim faaliyeti anlamında neredeyse ülkede var olan her alana el atmasıyla bir yandan da iktisadi işleyişi düzenleyici bir aygıt olan devletin hiçbir sınırlamaya ve düzenlemeye tabii olmadan son derece keyfi kararlar alabilmesiyle ilgiliydi. Örneğin 25 Kasım 1948 tarihinde, kongrede ileri sürülen görüşleri destekleyen Tasvir gazetesinden Bahaddin Dülger, “Devletçiliği domates suyu ve kolonya imal edecek kadar ferdi teşebbüsler aleyhine inkişaf ettirmiş olanlar şimdi devletin bütün iktisadi sahalardan çekilmesini teklif edenler karşısında hayrete düşmemelidirler”³³⁶ satırlarını kaleme alırken; kongrede söz alan İstanbul Bölgesi Sanayi Birliği Adına konuşan Cudi Birttek, "Bizim maalesef daha henüz ne bir istihlal programımız ve ne de müstekar bir iktisadi rejimimiz yoktur. Her günkü ihtiyaç ve hadiselerle göre acele ve tatbiki gayri mümkün kararlar alıyoruz." ³³⁷ sözleriyle kongrenin devletçilik anlayışına dair sahip olduğu yaklaşımla ilgili ipuçları veriyordu.

Bununla birlikte kongreye katılanlar devletçiliğe yönelttikleri eleştirilerin, devletçiliğin tamamen tasfiyesini talep etmek anlamına gelmediğinin altını ısrarla çiziyorlardı. Yine Birttek konuşmasında, tüccarların devlet müdahalesine tamamen karşı olduğuna dair yanlış bir kanı olduğunu vurguluyor ve karşı olduklarının sadece devletin gereksiz yere şahsi teşebbüs hürriyetini sınırlaması olduğunu ifade ediyordu. Birttek’e göre devlet bir an evvel devletçiliğin hudutlarını belirlemeli ve açıklamalıydı. Ancak bu devletin ekonomiye müdahalesinin ortadan kalkmasını değil, yön değiştirmesini istiyordu. Tüccarlara göre devlet artık Türkiye ekonomisini sürükleyebilecek gücü olan özel sektöre güvenmeli ve maddi ve hukuki desteğini devlet işletmeleri yerine özel sektöre vermeliydi. “Devletimiz eğer iktisadi teşebbüslere yatırdığı parayı hakikaten

³³⁵ Geçmiş yıllardan işadamlarının aynı doğrultudaki şikayetlerine iki örnek. 3 Nisan 1947 tarihinde İzmirli tüccarlar, yeni bir dünya savaşının her an patlayabileceği gerekçesiyle dış ticaret üzerinde sınırlamaların sürdürülmesi gerektiğinde ısrar eden Recep Peker’e karşı çıkarak hububat ihracatının serbest bırakılmasını istiyorlar. 16 Nisan 1947 tarihinde yapılan ilk İstanbul Tüccar Derneği toplantısında da tüccarlar, artık devletin kendilerine iş teslim edebileceği olgunluğa ulaştıklarını ve iktisadi devletçiliği daraltılması gerektiği belirtiyorlardı. **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1947

³³⁶ Kılıçdaroğlu, s.77

³³⁷ a.g.e., s.8

devlet vazifesi olan limanlara, barajlara, ucuz enerji ve mahrukat kaynaklarına, münakale vasıtalarına ve bunların tanzimine hasretse idi çok daha büyük faydeler sağlamış olacağımıza şüphe yoktu." ³³⁸

Tüccarların, ekonomi konusunda “inisiyatif ve sorumluluk” almaya dair kendilerine duydukları bu güvene ve devletin imkânlarının kendilerinin büyümesi ve daha fazla iş yapması için seferber edilmesi talebine ek olarak bir diğer talepleri ülkenin hiçbir koşulda otarşi koşullarına dönmemesi ve Türkiye’nin Batı bloğuna başarıyla entegre edilmesi gerektiğine dairdi. Kongrede Türkiye İktisatçılar Derneği adına konuşan Refii Suvla bu talebi, "Milli ekonomi davalarımıza hal tarzları ararken, Dünya gidişini gözden kaçırmamak ve durumumuzu şartlarımızın müsaadesi nispetinde milletler arası ahenge uydurmak lüzumuna da inanmış bulunuyoruz." sözleriyle dillendiriyordu. ³³⁹

Kongrenin, dünya sistemine uyum sağlanması gerektiği yönündeki görüşlerinin yanında birazdan göreceğimiz gibi iktisadi ve kültürel politikalara oy kullanmak dışında doğrudan müdahalede bulunamayan geniş halk kitlelerinin görüşlerini de önerilerinde söylemsel kısmen de içerik olarak ön plana alması, Türkiye İktisat Kongresi’nde ileri sürülen görüşlerin de propaganda içeriğine sahip olduklarını göstermeye ve belirli konuların hızla “normlaştırılmasına” ve bu şekilde siyasi ve iktisadi sistemi evrimleştirmeye katkıda bulunmuştur denilebilir. Gerçekten de kongrede söz alan ve işadamlarının adına görüşlerini dile getiren konuşmacıların birçoğu kullandıkları ifadelerde, dünya sisteminin taleplerini ve geniş halk kitlelerin ihtiyaçlarını aynı potada eritme çabasına girişmişlerdi. Örneğin Kongre’nin en etkili isimlerinden iktisatçı Ahmet Hamdi Başar’ın kongreye sunduğu tebliğde yer alan şu ifadelerin Thornburg raporunda yapılan ve popülizm rengi de içeren vurgulara ne kadar benzediğini görmek şaşırtıcıdır:

"Türkiye makineleşmeğe muhtaçtı. Fakat biz bu makineyi evvela kendi toprağımızın üstünde ve altında çalışan en basit ve iptidai teknikle ve en basit istihsal uğruna en fakir hayata tahammül eden köylümüzü ve işçimizi kurtarmak için kullanacaktık. (...) Halbuki biz bunu tamamen

³³⁸ a.g.e., s.8

³³⁹ a.g.e., s.9

aksini yaptık; boncuk lüksünü aldık ve makineyi reddettik. Memleketimizde makineleşme davası, sadece bir sanayileşme davası halinde ele alınmıştır." ³⁴⁰

Ve yine aynı tebliğin devamında yer alan şu sözler, muhafazakârlaşma konusunda herhangi bir fikir ileri sürmeyen ve tamamen teknik süreçler üzerinde duran Thornburg raporundan farklı olarak Türkiye İktisadi Kongresi'nin gelenekselleşme yönündeki kültürel evrimleşmeye de taraf olduğunu gösteriyordu.

"Garbın yalnız tekniğinde ve makinesinde değil, zihniyetinde de gösterişli ve boncuklu taraflarını aldığımızı acı duyarak itiraf edelim. Kıyafetler, adetler, hatta kanunlar taklit ve tatbik edilmekle Garbın zihniyeti alınmış olmaz." ³⁴¹

Büyük ölçekli sanayileşme yerine, daha karlı görünen küçük ölçekli sanayileşme lehine olmayı ve dış ticaretteki karlı ticaret olanaklarından yararlanmak için ithalat ve ihracat üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını, "köylü ve işçiyi kurtarmak" terimleriyle savunan Ahmet Hamdi Başar, devletçiliğin sınırlandırılmasına dair görüşlerini ileri sürerken de benzer şekilde halkın özlemlerini işin içine katarak konuşmaya çalışıyordu. Kongrede yaptığı bütün tekliflerin hem siyasi, hem de iktisadi sahada "vasilik rejiminden" kurtulmak şeklinde özetlenebileceğini söyleyen Başar, "Artık milletimizin siyasi olgunluğu olduğu kadar iktisadi olgunluğuna da inanmak lazımdır. (...) Onun için, biz şimdi iktisadi hayatın memurlar vasıtasıyla ve tepeden inme idaresi manasına gelen bugünkü devletçiliğin geniş ölçüde bir tasfiyeye tabi tutulmasını ve yeni bir zihniyetin cemiyetimize hakim olmasını istiyoruz" derken, diğer yandan da iktisadi işlerin tanzimini tüccara değil, "halka bırakmak" gereğinden bahsediyordu.

Buraya kadar anlatılanlardan açıkça anlaşılmaktadır ki, Türkiye İktisat Kongresi daha çok kültürel konular üzerinde durulan CHP 7.Kongresi'nde ve Türkiye'de sanayileşme modelindeki değişimler üzerine öneriler getiren Thornburg raporunda ileri sürülen görüşlerle uyum halindedir. Her ne kadar CHP'nin resmi yayın

³⁴⁰ a.g.e., s.141

³⁴¹ a.g.e., s.141

organı olan Ulus gazetesinde kongreyle ilgili eleştirel yazılar ağırlıkta olması³⁴² ve başta Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas olmak üzere CHP'nin önde gelen isimlerinin kongreye ilgi göstermemesi eleştirilse³⁴³ ve DP lideri Celal Bayar'ın toplantılara katılması ve hatta DP'nin iktisadi programını kongrede açıklamayı düşünmesi³⁴⁴ kendisine tüccarlar nedzinde büyük puan kazandırmış olsa da, iki partinin ekonomi konusundaki felsefeleri kültürel konularda olduğu gibi 1950 yılına kadar neredeyse aynı hale gelmiştir. Hatta Kemal Karpat'ın da dediği gibi bu, iktisat kongresinin hemen ertesinde, daha 1948 yılının sonlarında gerçekleşmiş ve CHP'nin liberalizasyon yönündeki hamleleri karşısında iki parti arasındaki ateşli siyasi konular tüketilince DP'nin seçim kanunu gibi farklı saldırı ve tartışma konuları yaratması gerekmiştir.³⁴⁵ Özellikle iktisadi konularda Thornburg raporunda ve Türkiye İktisat Kongresi'nde benimsenen iktisadi anlayışın CHP kadroları tarafından da erken bir tarihte benimsenmeye başladığını gösteren en önemli belge kuşkusuz ki, 1930'dan beri hazırlanmış sanayi planlarının hedefleri bakımından bir uzantısı olarak değerlendirilebilecek ve eski Kadrocular Şevket Süreyya ve Vedat Nedim Tör tarafından hazırlanan 1946 İvedili Sanayi Planı'nın bir kenara atılıp "liberalleşme silahını DP'nin elinden almak amacıyla hazırlanan"³⁴⁶ 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'dır. İlhan Tekeli ve Selim İlkin'e göre sadece Marshall Yardımı'ndan pay kapmak amacıyla hazırlanan planda yer verilen 8 sektör arasında sanayi en az önemsenen alan olarak dikkati çekerken, en ön plana çıkartılanlar sırasıyla tarım, ulaştırma ve büyük su işleriydi.³⁴⁷ Bu haliyle plan hedeflerinin, yazılmasından önce Thornburg raporunun taleplerini karşılamakta başarılı olduğu açık bir biçimde ortaya çıkıyordu.³⁴⁸

³⁴² Kongrenin sürdüğü tarihte Peyami Safa'nın kullandığı şu ifadeler ilginç: "Milli ekonomi davalarımıza sanayici veya tüccar göziyle baktığımız zaman en büyük hata uçurumuna yuvarlanırsınız. (...) İktisatçıyı azınlıkta bırakan neticesiz konuşuran bir iktisat kongresinden hayır umulamaz." **Ulus**, 25 Kasım 1948

³⁴³ Ahmet Emin Yalman'ın "Hakikat Şimşegi" başlıklı yazısından: "Dün de gazetemizin diğer bir sütununda söylediğimiz gibi, hükümetin Türkiye İktisat Kongresine karşı gösterdiği alakasızlık, ağlanacak kadar feci bir şeydir. (...) Halbuki dün de anlattığımız gibi, buna zıt ve tamamiyle menfi bir yol tutulmuştur. Şahsen esaslı bir intibah geçirmekte olan Ticaret Bakanı Cemil Barlas'ın tebrik telgrafı hariç, resmi muhitler, iktisat kongresini yadırgamışlardır." **Vatan**, 26 Kasım 1948

³⁴⁴ **Hürriyet**, 22 Kasım 1948

³⁴⁵ Karpat, *Turkey's Politics*, s.223-224

³⁴⁶ İlkin ve Tekeli, s.5

³⁴⁷ a.g.e., s.17

³⁴⁸ Bununla birlikte bu planda, yabancı sermayeye kar transferi hakkının tanınmaması gibi kritik unsurlar da ihmal edilmişti. Türkiye'nin Marshall Planı'na dahil edilmemesinin arkasında bunun gibi ihmallerin olduğu ileri sürülür. Tayanç, s.119

Bunun yanında planda talepleri karşılanan sadece kurulmakta olan yeni dünyanın temsilcisi ABD değildi. Planda aynı zamanda özel teşebbüsün her istediği sahada serbestçe faaliyet gösterebileceğine dair vurgu yapılmıştı.³⁴⁹ Kurulması öngörülen sanayi tesislerinin genellikle tarımsal ürünlerin işlenmesi ile ilgili olacağı belirtilen planda, bir anlamda bu şekilde tarımsal kesime iş olanağı sunulacağı da ima ediliyor ve popülist bir karakter de taşıyordu. Hiç uygulanmayan ancak CHP'deki zihniyet değişimini çarpıcı bir biçimde ortaya koyması bakımında tarihi bir belge niteliği taşıyan plan, DP döneminin bir habercisi gibiydi. Sadece DP döneminde uygulanan politikalar, bu planda öngörüldüğünden daha abartılı idi.³⁵⁰

6.1.3.4. 1946-1950 Arasında Muhafazakârlaşma Konusundaki Gelişmelere Yakından Bakış

Bu noktada, 1946-1950 yılları arasındaki kalkınma hamlesinin, toplumda öngörüldüğü gibi kültürel dönüşüme yol açıp açmadığı konusunda bir hükme varabilmek için daha sonraki dönemler için de kullanacağımız propaganda uygulamalarına göz atmak gereklidir. Kısaca hatırlatmak gerekirse, bu çalışmanın “propaganda” başlıklı bölümünde de aktardığım gibi siyasi partilerin seçimden 2-3 haftalık dönem içerisinde giriştikleri seçim gezileri parti liderlerinin verdiği nutuklar, hazırlanan seçim afişleri ve broşürleri ve yerel parti liderlerinin halkla daha yakın temas halindeyken verdikleri vaatler; bu partilerin toplumda var olan eğilimlere dair tespitlerini yansıtır. Ülke siyaseti üzerinde, genel kabul görmüş büyük partilerin bu tespitlerde vardıkları ortak yargılar bir anlamda bize toplumda o an varolan eğilimlerle ilgili olarak sarıh bir bilgi kaynağı olarak hizmet eder, diğer yandan da uygulandığı zaman aralığı içerisinde bu eğilimlerin onaylanmasını ve hızla norm haline gelmesinde büyük rol oynar.

Diğer yandan, incelenen zaman aralığında bireysel ve siyasal hayatta dinin ve geleneklerin önemini artıracak yasal düzenlemeler de propaganda uygulamaları kadar toplumdaki muhafazakarlaşma ve gelenekselleşme düzeyini belirlemek anlamında incelenmeyi hak etmektedir. Her ne kadar propagandanın norm yaratma özelliği ile

³⁴⁹ İlkin ve Tekeli, s.16

³⁵⁰ İlkin ve Tekeli, s.24-25

ilgili yaptığım vurgu göz önüne alındığında bu hukuki düzenlemelerin, propaganda uygulamalarındaki ortaklıkların bir sonucu olduğunu söyleyebilsek de, muhafazakârlaşmanın en somut biçimi olarak bu düzenlemeler de incelenmeyi hak etmektedir.

Bu bölümde incelenilen dönem boyunca seçim heyecanından uzak olan periyotlarda da zaman zaman ortaya çıkan ve sadece gelenek ve din ile ilgili konuları değil, köylülerin ülke içerisindeki statülerini, üretim üzerindeki paylarını ve iktisadi politikaları da içine alan bazı propaganda nitelikli tartışmaları önceki bölümlerde ele almıştım. Hatırlanacağı gibi bu tartışmalar zaman içerisinde CHP içerisindeki radikal kadronun tasfiyesiyle ve her iki partinin söylemlerinin birbirlerine yaklaşmasıyla sonuçlanmıştı. Bunun nedeni elbetteki ülkedeki iki büyük parti olan CHP ve DP'nin özellikle yukarıda da anlatılan İkinci Dünya Savaşı'ndaki olayların toplumsal aktörler üzerindeki değişimleri son derece iyi okuyabilmelerinden kaynaklanıyordu. Ancak sonuç olarak söylemde ve propaganda da oluşan bu yaklaşma ve ortaklaşma beklendiği gibi hem toplumsal hem bireysel hem de hukuki alanda bu ikisine uygun bir biçimde hızlı bir dönüşüme yol açmıştır.

Hukuki alanda bu dönem boyunca yaşanan en önemli ve en uzun soluklu girişim kuşkusuz ki, ilkokulların müfredatına din derslerinin dahil edilmesiydi. Bu konuyla ilgili ilk teklifler 1945 yılının sonlarında meclise getirmişti.³⁵¹ ve tüm CHP'li milletvekilleri tarafından büyük bir ciddiyetle ele alınmıştı ve tartışmalar birçok vesileyle konuyla ilgili kanunun 1949 yılında kabul edilmesine kadar defalarca ulusal basında ve hem DP'li hem de CHP'li milletvekilleri tarafından mecliste gündeme getirilmişti. Ayrıca ilkokullarda din dersi verilmesinin kararlaştırılmasından önce de, özel dersanelerde din eğitimi verilmesine devlet izni çıkartılmış ve bunların programların detaylı olarak hazırlanmıştı.³⁵² Din derslerinin ilkokullarının müfredatına seçmeli olarak eklenmesi DP'liler tarafından da memnuniyetle karşılanmıştı.

CHP döneminde yapılan bir diğer girişim, aynı yıl içerisinde nitelikli din adamı yetiştirmek amacıyla İmam Hatip Liseleri'nin ve İlahiyat Fakültesi'nin açılmasıydı. Din

³⁵¹ Howard A. Reed, 'Revival of Islam in a Secular Turkey', *The Middle East Journal*, 8 (1954), s.271

³⁵² *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1947.

adamı yetiştirilmesinin aciliyetini her fırsatta dile getiren CHP’li milletvekilleri bir yandan da din adamlarına verilen paranın azlığından şikayet ediyorlardı.³⁵³ CHP iktidarı bir yandan devlet okullarında din dersi okutulmasına dair girişimlerde bulunur ve din adamı yetiştirilmesi konusuna önem verirken, bu konularda girişimlerde bulunan özel kişilere de devletin destek vermesi gerektiğini vurguluyordu.³⁵⁴

Bunun dışında yürütme gücünü elinde bulunduran yani başka bir deyişle TBMM’nin çıkardığı kanunları uygulama yetkisini elinde bulunduran hükümet bunu kılık kıyafet kanunu konusunda kullanmayarak muhafazakârlaşmanın önüne set çekmiyor ve bir anlamda yasaları *de facto* olarak değiştirmiş oluyordu. Çok partili hayata geçişle birlikte halk arasında gitgide yaygınlık kazanan dini kıyafetlerin kamuya açık alanlarda giyilmesine CHP hükümetleri de dahil 1954’e kadar neredeyse hiç müdahale edilmemişti.³⁵⁵ Son olarak da tek partili yıllarda defalarca yasaklanmış ve yazarları uzun zaman dilimleri için hapis cezalarına çarptırılmış olan gerici Sebilürreşad dergisinin yayınına 1948 yılında yeniden izin verilmesi, ünlü İlahiyat Profesörü Şemsettin Günaltay’ın başbakanlığa getirilmesi, ve onlarca türbenin açılması muhafazakarlaşmayı gözler önüne seren uygulamalardı.

1954 yılında kaleme aldığı bir makalesinde Howard Reed bu hukuki ve siyasi gelişmelerin dışında özel ve bireysel yaşamda da bir muhafazakarlaşma gerçekleştiğini söylüyor ve bunları şöyle sıralıyor:

1) Özel kişiler tarafından yapılan cami sayısında görülen büyük bir artış. Tek başına cami yaptıramayacak olan vatandaşların da bu camilere yaptıkları bağışların miktarında yükseliş.

³⁵³ Örneğin 23 Mart 1949 tarihinde yapılan meclis bütçe görüşmelerinde CHP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu müftülerin aldıkları paranın çok az olduğunu söylemiş ve “yüzde doksan sekizi müslüman olan memleketimizin din işlerini idare etmekle mükellef olan Diyanet İşlerine bu ödevile mütenasip bir mevki verilmesini istiyerek bu hususların gelecek seneki bütçe hazırlanışında nazarı dikkate alınması temennisinde bulunmuştur.” **Ayın Tarihi**, Mart 1949.

³⁵⁴ Aynı tarihteki bütçe görüşmelerinde C. H. P. Balıkesir Milletvekili Eminittin Çeliköz de, “Diyanet İşlerinin daha canlı yürütülmesi meselesine temas ederek birçok illerde hayır erbabı tarafından Kurani Kerim okutmak için dersaneler açılmış bulunduğunu söylemiş ve Diyanet İşlerinin bu gibi teşebbüslere yardım etmesini istemiştir.” **Ayın Tarihi**, Mart 1949.

³⁵⁵ Reed, s. 272.

2) İlkokullarda din eğitiminin verilmeye başlamasından önce ve sonra çocuklarını özel din derslerine gönderenlerin sayısında artış.

3) Hac seyahatlerine gösterilen büyük ilgi [ve bunlara hükümetin müsaade etmesi]

4) Oruç tutanların sayısında artış, camiye giden kalabalıkların büyümesi

5) Dini kıyafet giyenlerin sayısındaki artış ve halk arasında bunlara daha çok saygı duyulması.

6) Özel konuşmalarda bile dini alıntı yapılmasına özen gösterme.

7) Taksi ve otobüs gibi araçlarda nazar boncuğu kullanımının artması.

8) Basında diğer İslam ülkelerinde gerçekleşen olaylara duyulan ilgideki artış.

9) Siyasetçilerin İslam kongresine katılmaları.

10) Gazetelerde İslam büyüklerine gösterilen ilgideki artış.³⁵⁶

Partilerin 1950 seçimi arifesindeki propaganda uygulamalarına daha yakından bakmaya başlamadan önce önemli bir noktayı bir kez daha vurgulamak istiyorum. Birincisi, halkta ve toplumda ortaya çıkan bu değişimler bir yandan partilerin propagandalarının istikametini belirlemek yönünde şiar almaları gereken bir gerçekliken diğer yandan partilerin propagandaları da toplumda ortaya çıkan bu dönüşümün daha kesintisiz bir biçimde yaşanmasına neden olmuştur. Toplumun kültürel değişiminde iktisadi etkenlerin de rolü vardır ve bu “İkinci Dünya Savaşı yılları”yla ilgili bölümde anlattığımız faktörlerden sadece biridir. Ve bu çalışmanın sonunda da göreceğimiz gibi bu etkenlerin her zaman tek yönlü bir etkisi yoktur ve bu gerçek ekonominin diğer etkenler arasında her zaman ön plana çıkarak tek ve nihai belirleyici olduğunu söylemeyi zorlaştırır. Gerçek dünyada toplumun evrimi kendisine yabancı, ne iktisadi ne de başka bir akıl tarafından tek yönlü bir belirlenim ile gerçekleşmemektedir ve toplum gücü diğer iktidar odaklarıyla ne kadar asimetrik olursa olsun bu süreçte bir rol

³⁵⁶ Reed, s.271-272

oynamaktadır. Propaganda uygulamalarındaki ortaklıkların ya da farklılıkların çok partili dönemde tek partili dönemin aksine halkın ve diğer güç odaklarıyla birlikte hem iktisadi, hem de kültürel konulardaki tercihlerini yansıtmak anlamında önemli bir araç olduğunu ve modernleşme ve kalkınma teorilerinin bu hatalı varsayımından kaçabilmek amacıyla fırsatlar sunduğunu düşündüğüm için önemli olduğunu ileri sürüyorum.

İkinci olarak Reed'in 10 maddelik listesinden anlaşılabileceği gibi Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yükselen muhafazakarlık sadece köylülerin Tek Parti döneminde kültürel dünyaları değiştirelemeyen eğilimlerinin su yüzüne çıkması değildir. Şehirlerde de önemli bir muhafazakârlaşma eğilimi İkinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında yaşanan tarihsel olayların etkisiyle artmaktadır.

Bu kısa hatırlatmadan sonra 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerden önce iki partinin propaganda faaliyetlerine ve bunların içerisinde din ve gelenekler konusunun nasıl bir yer tuttuğuna bakabiliriz.

Öncelikle vurgulanması gerekir ki, daha önce de belirtildiği gibi CHP ile DP'nin propaganda uygulamaları arasında içerik anlamında ciddi bir farklılık olmayacağı ve bu farklılığın yokluğu nedeniyle iki parti arasında belirli konularda ihtilaf doğmayacağı 1948 yılının sonlarına gelindiğinde yukarıda adını andığımız iki olayla (CHP'nin 7.Kurultay'ı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın hazırlanması) birlikte açık seçik ortaya çıkmıştı. Bu iki olayın ardından ve özellikle 2.Hasan Saka hükümetinin görevden ayrılmasından sonra Başbakanlığa getirilen Şemsettin Günaltay döneminde uygulanan politikaların etkisiyle iki parti arasındaki hava öyle yumuşamıştı ki bu durum kendini, kitleleri CHP'den farklı olduğuna inandırmak zorunda hisseden DP'yi alarma geçirmiş ve parti kurmayları CHP'ye “yeni saldırı konuları bulmak” zorunda kalmıştı. Bu saldırı konularının başında seçim kanunu gelmekteydi, ancak diğer yandan CHP içerisinde “aşırı”ların yeniden hakimiyeti eline alacağı, CHP'nin iktidarı kaybetmemek için elinden geleceği her şeyi yapacağı gibi söylentiler de çıkartılıyor ve bu şekilde ortalama bireyin kafasında, CHP muhalefete gönderilmedikçe gerçek bir siyasi liberalizasyonun olmayacağı fikri doğruluyordu.³⁵⁷

³⁵⁷ Karpat, *Turkey's Politics*, s.231-232

Kemal Karpat'ın bu vurgusu aslında CHP ile DP arasında, 1950 seçimlerindeki propaganda uygulamalarındaki iki önemli farklılığın birini ifade eder. Bu dönem boyunca DP saldırı pozisyonundayken, CHP hep kendisini savunmak durumundaydı. DP, kendi vaatlerini ve taahhütlerini CHP'ye eleştiri üzerine kurulu bir biçimde anlatırken ³⁵⁸ CHP daha somut vaatlerle ve ayrıntılı ifadelerle pozisyonunu açıklamaya çalışıyordu. Bu durum iki partinin seçim beyannamelerine de yansıyor. ³⁵⁹

İkinci farklılık, CHP'nin propagandasını hâlâ tek partili dönemin yöntemleri ve alışkanlıklarıyla yürütmesiydi. DP liderleri, halkın heyecanlarına hitap etmesini ve mitinglerini zaman zaman bir diyalog haline getirerek halka kendisini değerli hissetmesini sağlamayı başarırken, CHP kanadında özellikle İsmet İnönü'nün yaptığı konuşmalar daha çok bir öğretmen öğrencilerine verdiği ders edasında geçiyordu. İnönü'nün 8 Mayıs tarihinde yaptığı bir konuşmada sarf ettiği şu sözler, CHP liderinin başarılı propagandanın inceliklerini de henüz kavrayamadığını gösteriyordu: “Birbirimizin yaptığını ve yapacağımızı halka vuzuh ile anlatmazsak, *onun etrafı düşünerek* bir hüküm vermesine nasıl imkân verebiliriz?” (Vurgu benim) ³⁶⁰ CHP'nin sahibi olduğu Ulus gazetesinde de dönemin koyu CHP taraftarlarından Peyami Safa'nın DP'nin “kavgacı” tutumunu özetlediği şu sözler de aslında CHP'nin tüm yaklaşımını özetler gibiydi: “Neden böyle konuşurlar? Bellidir: İddialarında *bilgi* unsurlarının boş kalan yerlerini *heyecan* muhtevalarıyla doldurmak zorunda kalırlar.” ³⁶¹ (vurgular benim) CHP kurmayları, halkı “etrafı düşünmeye” zorlayarak uzun ve anlaşılması güç nutuklar verirken; DP liderleri halkın anlayacağı dilde konuşarak seçmen nedzinde puan topluyordu. ³⁶² CHP'nin akla ve düşünmeye yaptığı bu vurgu, tek parti döneminin Aydınlanmacı çizgisinin izlerini de taşıyordu.

³⁵⁸ Örneğin 6 Mayıs 1950 tarihli bir konuşmasında DP lideri Celal Bayar, “Bugünkü halinizden memnunsanız oylarınızı CHP'ye, değilseniz bize verin.” sözleriyle halktan oy isterken, kendilerini bir programları olmadığını söyleyerek eleştirenlere de “Bugüne kadar iktidarın vardı da ne oldu” diyerek cevap veriyor. **Milliyet**, 7 Mayıs 1950

³⁵⁹ Karpat, s.239-240

³⁶⁰ **Milliyet**, 8 Mayıs 1950.

³⁶¹ **Ulus**, 2 Şubat 1950

³⁶² İki parti arasındaki farklılığın içeriğe değil de üsluba dair olduğunu gösteren bir diğer çarpıcı örnek de, **Milliyet** gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan'ın 10 Mayıs 1950 tarihli yazısıdır. Burada dikkat çekilen iki nokta var. Bunlardan ilki, iki partinin programları arasında çok az bir fark olduğunun kabul edilmesi diğeri ise Demokrat Parti'nin programının samimiyetiyle seçmeni cezbedebileceği iddiası. **Milliyet**, 10 Mayıs 1950

Bu aynı zamanda CHP'nin Bunun dışında Demokrat yöneticilerin miting ve seyahat sayıları konusunda CHP'li muadillerine bariz bir üstünlüğü varken “ C.H.P. ise bu yeni üsluba kendisini bir türlü uyduramıyordu.. En çok yaptıkları: halkevlerinde, çeşitli meslek temsilcileriyle temaslar. Yani, hâlâ iki derecelilik zihniyetini sürdürüyorlardı.”³⁶³

Kültürel ve iktisadi uygulamalar konusunda iki parti anlayışı arasında çok fazla bir farklılık olmaması sonucunda özellikle DP'nin üst düzey liderlerinin söylevlerinde din ve muhafazakarlaşmaya dair bir vurgu bulmak bu dönem için zordur, çünkü daha önce de bahsedildiği gibi partiler propaganda faaliyetlerinde doğal olarak, kendilerini rakiplerinden farklılaştıracağını düşündükleri unsurlara daha fazla ağırlık verirler ve bunları ön plana alırlar. Ancak partinin CHP'nin yaptığı açılımlara mecliste tam desteğini vermesi ve bu açılımları parti meydanlarından eleştirmekten özenle kaçınması nedeniyle bu suskunluğun din propagandası anlamına bile gelebileceği ileri sürülebilir.

Bununla birlikte Demokrat Parti'nin propagandasında somut olarak din mevzuunu kullandığı durumlar da mevcuttu. Örneğin, seçimlere yakın bir zamanda yapılan partinin ikinci büyük kongresinde Bayar, “gericilik yolunda sömürülmemesi kaydıyla” din hürriyetinin kendileri için esas olacağını taahhüt ediyordu.³⁶⁴ Yine Bayar, doğrudan din konularına girmediği konuşmalarında da, “Allah muininiz olsun” gibi eski Türkçe kelimeler içeren ve dindar kesimlerin kullandığı bazı deyişleri kullanarak kendisini diğer adaylardan farklılaştırmaya çalışıyordu.³⁶⁵ Ayrıca seçimlere iki hafta kala yurdun çeşitli yerlerini gezerek halkın nabzını tutan Milliyet gazetesi muhabirlerine göre bazı tarafsız gözlemciler DP'nin propagandasının zaman zaman irticai mahiyet taşıdığını söylemekteydi.³⁶⁶ Bursa'dan milletvekili aday olan Hulusi Köymen gibi bazı DP'liler de, seçilir seçilmez ilk yapacaklarının “milli ahlakı kurtarmak” olduğunu söyleyerek halkın dini ve manevi duygularına hitap etmeye çalışıyordu.³⁶⁷ Bu ifadeler DP'lilerin propagandasında çok ön planda olmamakla birlikte, kültürel konularda katı

³⁶³ Eroğul,s.26

³⁶⁴ a.g.e, s.40

³⁶⁵ **Milliyet**, 7 Mayıs 1950

³⁶⁶ **Milliyet**, 3 Mayıs 1950

³⁶⁷ **Vatan**, 1 Mayıs 1950

tek parti dönemindeki katı tutumun bundan böyle sürdürülmeyeceğini ima etmek anlamında CHP ile tam bir fikir birliği içinde olduğunu gösteriyordu.³⁶⁸

Rakip parti DP'ye benzer bir şekilde CHP'de de seçmeni cezp etmek için din propagandasının kullanıldığını, hatta zaman zaman bu yola halkın kendisi hakkında sahip olduğu “Allahsız Parti” imajını silmek için DP'den daha yoğun olarak başvurulduğunu görüyoruz.³⁶⁹

Bu konuda yapılan propagandalarda CHP liderleri içerisinde ön planda olan en rütbeli kişi kuşkusuz ki dönemin başbakanı Şemsettin Günaltay'dı. Daha önce de belirtildiği gibi İslam tarihi profesörü olan ve İlahiyat Fakültesi dekanlığına kadar yükselip muhafazakar kesimin saygı duyduğu bir isim haline gelen Günaltay, konuşmalarında bir yandan partisini DP'nin suçlamalarına karşı korurken diğer yandan da muhafazakar kesimin duymaktan hoşlanacağı ifadeler kullanıyordu. Örneğin 1 Ocak 1950 tarihinde Ulus gazetesinde çıkan bir demecinde Günaltay, CHP'nin kurulduğu günden bu yana “halk idaresinden” yana olduğunu ve partinin Atatürk'ün izinden hiçbir zaman ayrılmayacağını söylerken diğer yandan “inkilaba mistik ve manevi bir anlam katmak gerektiğinden” bahsediyordu.³⁷⁰ Bunun yanında başbakan sürekli olarak partisinin imanlı olduğundan ve dürüst insanlardan oluştuğunu vurgulama ihtiyacı hissediyordu.³⁷¹ Başbakanlığa getirilmesi bir çok kişi tarafından olumlu karşılanan Günaltay'ın din konusunda yaptığı bu açıklamalar bazen o kadar sık oluyordu ki, irticai

³⁶⁸ Bu dönemde yapılan somut propagandaların yanı sıra, propagandacının kişiliğinin ve kamuoyunun üzerindeki imajının da mesajların hedef kitle tarafından algılanma biçimini etkilediğini hesaba katarsak DP lideri Celal Bayar ve partinin en önde gelen isimlerinden Adnan Menderes'in kişiliklerine dair de bir iki söz söylemek gerekir. Menderes 1929 yılında kısa süreli bir siyasi ömrü olan ve “dini siyasete alet etmekle suçlanan” Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın teşkilatının liderliğini yapmış ve dindarlığıyla halk arasında tanınan bir isimdir. Menderes'in henüz lise yıllarında tanıştığı ve o dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir şubesinden çalışan Bayar'a bir grup arkadaşıyla birlikte gidip, okuduğu Amerikan Koleji'ndeki öğretmenlerinden bazılarının Müslüman öğrencileri dinlerinden döndürmek için faaliyetlerde bulunduğu konusunda endişeli olduğunu söyleyecek kadar din konusunda hassas olduğu da bilinmekteydi. Metin Heper, **Türkiye'de Liderler ve Demokrasi**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, s.78. Celal Bayar'ın da Milli Mücadele yıllarında “Galip Hoca” takma adıyla ve din hocası kılığında Yunan işgal kuvvetlerine karşı halkı örgütlemeye çalışmasının hatırlatmaya değer bir anekdot olduğunu düşünüyorum. Heper, s.50

³⁶⁹ Eroğul'a göre DP'nin muhalefeti iki kaynaktan besleniyordu. Birincisi savaş yıllarında güçlenen toprak ağaları ve ticaret burjuvazisinin iktidar arzusundan. İkincisi olarak da halkın tek parti rejimine duyduğu hoşnutsuzluktan. Bu hoşnutsuzluğu paylaşılanlar da geliri düşenler ve “Allahsız parti” karşıtlarıydı. Eroğul, s.46

³⁷⁰ **Ulus**, 1 Ocak 1950.

³⁷¹ **Vatan**, 23 Ocak 1950.

hareketleri teşvik ettiği bile düşünülüyor ve kendisine başından beri destek vermiş olanlar tarafından bile her zaman hoş karşılanmıyordu. Örneğin 3 Mayıs 1950 tarihinde bir gazetecinin kendisine ülkede varlığından sıklıkla şikayet edilen irtica tehlikesinde CHP'nin de payı olup olmadığını sorması üzerine "Her cemiyetin bir manevi mesnede ihtiyacı vardır. Meselâ Ruslar Lenine inanıyorlar. Binaenaleyh bizde de din manevi bir mesnet olabilir." diye karşılık veren Günaltay'ın bu sözlerini Milliyet gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan "Günaltay'ın özrü kabahatinden büyük" sözleriyle değerlendirmişti.³⁷² Bu eleştirilerden kaçınmak için Günaltay bir yandan "hurafelerin hortlamasını önlemeğe hep beraber çalışmak zorunda olduğunu" söylerken, diğer yandan da "dinin ruhi ve içtimai bir ihtiyaç" olduğunu halkın manevi ihtiyacını tatmin etmeğe mecbur olduğunu" söylüyordu.³⁷³

Tabii ki halkın dini hislerine hitap ederek oy toplamaya çalışan tek CHP'li Şemsettin Günaltay değildi. Örneğin Urfa'da bir CHP'li bir belediye başkanının seçimlerden önce insanlara, kendinden önceki belediye başkanının çalışma masasını kibleye aksi istikamete yerleştirdiğini, kendisinin ise bunu yeniden uygun yöne çevirdiğini söylediği konuşuluyordu.³⁷⁴ Isparta'nın Keçiborlu ilçesinde de bir cami imamının, cuma namazı hutbesi sırasında, "Oylarınızı CHP'sine veriniz. Demokratlara oy vererseniz kafir olursunuz. Çünkü Halk Partisinin başı İnönü'dür" dediği ileri sürülüyordu.³⁷⁵ Bunları "münferit olaylar" olarak değerlendirmek de çok kolay değildi, çünkü CHP'nin seçim mücadelesinde kendi propagandasını yapması için İstanbul'dan Anadolu'nun çeşitli bölgelerine din adamları gönderdiği yaygın olarak dile getirilen bir iddiaydı.³⁷⁶

CHP bir yandan, Günaltay'ın deyimiyle kendisinin "imanlı" olduğuna halkı inandırmaya çalışırken asıl imansız olanın da DP olduğuna karşı tarafı inandırmaya çalışıyordu. Örneğin 6 Nisan 1950 tarihinde DP İlçe Başkanı Avukat Sabit Özsoy Demokrat Parti'nin dinle hiç alakası olmadığını, hatta dinin aleyhinde olduğunu

³⁷² **Milliyet**, 3 Mayıs 1950.

³⁷³ **Vatan**, 29 Nisan 1950.

³⁷⁴ **Milliyet**, 4 Mayıs 1950.

³⁷⁵ **Vatan**, 6 Mayıs 1950.

³⁷⁶ Vatan gazetesine göre CHP bu amaçla, İstanbul'dan 35 hoca ve vaizi Toros ekspresiyle Anadolu'nun çeşitli bölgelerine göndermişti. **Vatan**, 14 Şubat 1950.

söylediğini belirten Ulus gazetesi DP İlçe Başkanının, "Biz demokratlar dinden canavardan kaçır gibi kaçmaktayız" sözlerini sarfetmesi üzerine bu olay nedeniyle istifaya eden DP'lilerin çoğunun CHP'ye geçtiğini söyleyerek hem kendini savunuyor hem de rakibine saldırıyordu.³⁷⁷

1950 seçimleri arifesinde iki parti de kendini bir yandan halkın manevi ihtiyaçlarının gerçek savunucusu olarak ilan ederken, diğer yandan da karşı tarafı "irticaya" göz yummakla suçluyordu. Bu, özellikle 1950 yılına doğru Tıcani tarikatı mensuplarının mecliste Arapça ezan okuması ve Fevzi Çakmak'ın cenazesinde çıkan olaylar nedeniyle toplumun bir irtica tehdidi varlığını hissederek tedirgin olması ile birlikte daha artmıştı.³⁷⁸ Büyük partilerin her ikisinin de irticayı bir tehdit olarak algılama üzerine kurulu bir din propagandası yapması, bir anlamda bu dönemde Türkiye'deki muhafazakârlaşma eğiliminin sınırlarını ve hassasiyetlerini de ortaya koyuyordu.

Sonuç olarak denilebilir ki, belirli bir dönemde bir toplumun muhafazakarlaşması ve bu toplumun siyasi ve bireysel hayatında geleneklerin ön plana çıkmasının iki önemli ölçütü hukuksal değişimler ve seçim dönemleri öncesinde partilerin propagandalarındaki ortak noktalar olarak kabul edildiğinde, 1946 ile 1950 yılları arasındaki iktisadi büyüme, dış yardım, sanayileşme ve eğitim seviyesindeki artış gibi "kalkınma koşullarının" varlığına ve köylerde geleneksel hayatın kapitalizme uyumlu bir şekilde dönüşüme rağmen Türkiye'de bu yıllar arasında kalkınma ve modernleşme teorilerinde öngörüldüğünün aksine geleneksel yaşam önemini artırmakta ve muhafazakârlaşma gözlemlenmektedir. Peki bu duruma bakarak bazı düşüncelerin ileri sürdüğü gibi, hızlı değişime yol açan kalkınma ve modernleşmenin etkisiyle kendisini güvensiz hisseden bireyin muhafazakârlaşmayı tetiklediğini mi söylemeliyiz?³⁷⁹ Ya da aynı argümanı, modernleşmenin bazı sınıfların ayrıcalıklı konumlarını

³⁷⁷ **Ulus**, 6 Nisan 1950

³⁷⁸ Karpas, *Turkey's Politics*, s.282-283

³⁷⁹ Böyle bir yaklaşıma örnek Elisabeth Özdalga'nın, "İslamcılığın Türkiye Seyri" isimli kitabında bulunabilir. Özdalga'ya göre, "[y]üksek hareketliliğe dayalı bir sosyal sistem, yüksek kültürel farklılık bağlamına uymaz... İnsanlık tarihinde şimdiye kadar görülmeyen kültürel ayrışmaya, modernleşme süreci boyunca tanık olunur" Özdalga, s.59. Bu yaklaşımdan yola çıkan Özdalga'ya göre, 1950'ler boyunca tarımda makineleşme ve kentleşme sürecinin hızlandığı Türkiye'de aile ve akrabalık ilişkilerinin

kaybetmelerine yol açtığını ve bunların da değişime direndikleri için geleneklere sarılarak toplum genelinde bir muhafazakârlaşmaya yol açtığını vurgulayarak savunan düşünürlere mi katılmalıyız? Bu çalışmada, özellikle 1954’den sonra yaşananların bize bu tezlerin de doğru olmadığını gösteren işaretler sağladığını düşünüyorum. Çünkü bu dönemde birazdan da göreceğimiz gibi iktisadi büyüme, dış yardım ve diğer “kalkınma koşulları”nda önceki dönemde gözlenen eğilimler benzer şekilde devam etmesine karşın, toplumda daha da derin bir muhafazakarlaşma görülmemekte hatta Kemalizm’e ve Aydınlanma’ya yeniden bir vurgu görülmeye başlamaktadır. Muhafazakârlaşmanın gerçekleşmediği bir ortamda beklenildiği gibi CHP ve DP arasında din propagandası konusunda önceki dönemde görülen benzeşme ortadan kalkacak ve toplumda böyle bir eğilimin çıkmadığı koşullarda seçmeni bu yöntemle cezpt etmeye çalışan DP’nin önemli bir oy kaybı yaşadığı gözlenecektir.³⁸⁰

Bu bölümde anlatılan dönemin bir devamı niteliğinde olan 1950-1954 arasındaki gelişmelere hızlıca değindikten sonra, muhafazakarlaşma trendinin yön değiştirdiği 1954-1960 arasındaki olaylara odaklanılacaktır.

6.1.4. 1950 ile 1954 Arasındaki Gelişmeler

Yukarıda da bahsedildiği gibi, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden evvel iki partinin propagandaları karşılaştırıldığında DP’nin elinde din ve muhafazakarlıktan çok daha etkin konular bulunduğu ve bu nedenle de miting meydanlarında daha ayrıntılı olarak bunları işlediklerini görüyoruz. Görünen CHP’nin din konusunu, kendisini savunma ihtiyacının da etkisiyle daha çok işlediğidir. Ancak DP de bu dönemde CHP’nin yaptığı girişimlerin tamamını onaylayarak benzer bir propagandayı düşük profilli olsa da izlemiştir.

Her ne kadar incelenen bu döneme yaklaşık 70 yıllık bir aradan sonra soğukkanlı olarak bakıldığında iki partinin din propagandası ile ilgili olarak bu sonuca

değer kaybetmesi ve insanların kendilerini kültürel terimlerle ifade etmesi sonucu dinin yeniden önem kazanması normal. A.g.e., s.61

³⁸⁰ Seçim sonuçlarını ayrıntılı incelemek ve değerlendirmek bu tezim kapsamını aşan bir konu olmakla birlikte, din ve muhafazakârlaşmanın seçmen davranışları üzerinde etkisi olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla, kalkınma ve modernleşmenin muhafazakârlaşma üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalıştığım bu çalışmada seçim sonuçlarından sadece bu muhafazakârlaşma eğiliminin durumu konusunda bir ipucu sağlamama imkân verdiği ölçüde yararlanmak niyetindeyim.

ulaşılsa da, bu dönemde DP'nin din propagandasının çok daha inandırıcı olduğu ve muhafazakar kesimlerin ilgisini daha çektiği gözlemlenmektedir. Örneğin 1948 yılında, uzun bir aradan sonra yayınına tekrar izin verilen Sebilürreşad dergisinin ilk sayısının başyazısında muhafazakar kesimin iki partinin din propagandalarına nasıl yaklaştığına dair önemli ipuçları bulmak mümkündür. Söz konusu yazıda şu ifadeler yer alıyordu:

“Sebilürreşad kapanalı tam yirmi iki sene oldu. Bu müddet içinde nice hadiseler cereyan etti. Dine karşı o günden itibaren başlayan baskı hareketi, zaman oldu ki en şiddetli dereceyi buldu. Farmasonluğun dine ve din ehline karşı açtığı harb, manevi sahayı bir harabezara çevirdi. Bütün din müesseselerinin kapısına zincirler vuruldu. Bütün mekteplerden din dersleri kaldırıldı. (...) Laiklik nikabına bürünerek komünizmin temellerini kurmağa kalkıştı. (...) Şimdi bir yangın yerinde dolaşır gibi millet ve hükümet, bu harabeler arasında tıklan enkazı toplamağa, bu kırık dökük şeylerle yeni bir bina kurmağa çalışıyor.”

381

Derginin ilk sayısında yer alan bu başyazıdan, CHP'nin önceki yıllardaki politikasının muhafazakar kesim tarafından nasıl nefretle anıldığı açık seçik anlaşılmaktadır. Son dönemde CHP'nin din propagandası ve hukuksal anlamda giriştiği reformlar, bu kesim tarafından olumlu karşılanırken başyazıda, “iş işten geçti” gibi kötümser bir hava hissedilmektedir. Önceki dönemde, muhafazakar kesimi karşısına alan CHP'ye olan kırılgınlığın seçimler üzerindeki etkisi derginin bir başka yazısında çok daha açık bir biçimde görülebiliyordu:

“... Halk Partisi artık milli vicdan üzerindeki baskıyı aynı şiddetle daha ziyade devam ettiremeyeceğini anladı, taşıp kabaran efkarı umumiyeyi yatıştırmak üzere bazı tedbirlere müracaatı zaruri gördü. (...) Koyduğu kayır ve şartların ağırlığı ve hiç birisinin tatbik kabiliyetini haiz bulunmaması, bu hususta partinin samimi olmadığını,

³⁸¹ **Sebilürreşad**, “Allahın İnaletile Sebilürreşad'a Başlıyoruz”, 1 Mayıs 1948, Sayı 2, s.2

*ancak efkârı umumiye'di oyalamak maksadıyla bu tebliği neşrettiğini
apaçık gösterdi."* ³⁸²

CHP'lilerin din konusunda tüm çabalarına karşın, halkın zihnindeki "Allahsız parti" imajından kurtulamamış olması DP'nin 14 Mayıs'tan önce daha düşük profilli olduğu görülen din propagandasından çok daha etkin verim almasına yol açmıştır. ³⁸³

14 Mayıs'tan sonraki gelişmelere baktığımızda DP'nin din propagandasının bu dönemde seçimden öncesine oranla çok daha fazla ön plana çıktığını görüyoruz. ³⁸⁴

Seçim sonrasında ilk günler, DP liderlerinin dış ilişkilerde CHP döneminde sürdürülen devlet politikalarının aynen sürdürüleceği konusunda yurtiçi ve dışındaki aktörlere teminat vermesiyle geçmişti. Örneğin Fuat Köprülü, DP'nin izleyeceği siyasetle ilgili olarak: "Dış politika değişmeyecektir. İttifaklarımızı, dostluklarımızı kuvvetlendireceğiz. Devlet işletmelerini ıslah edeceğiz. Memlekete ecnebi sermayesi getireceğiz" vaatlerinde bulunmuştu. ³⁸⁵ İktidarı devralan parti azınlıkta kalan fikirlerin tamamen korunacağını söyleyerek kendisini iktidara getiren demokrasinin koruyucusu olmayı sürdüreceğini söylüyordu. Marshall planı Türkiye temsilcisi Russell Dorr'un "Marshall Yardımı eskisi gibi devam edecek. Türkiye, İngiltereden sonra en çok yardım gören memlektir" şeklindeki sözleri de DP'nin iktidar değişiminin oldukça pürüzsüz gerçekleşeceği şeklindeki iddialarını güçlendiriyordu. ³⁸⁶ Ayrıca, DP'nin özellikle savaş yıllarındaki fiyat artışlarından bunalan halka şeker ve buğday gibi gıda maddelerinde indirimle gidileceğini vaat ederek seçimlerde elde ettiği desteği kalıcı hale getirme çabalarına rastlanıyordu. ³⁸⁷

Seçimin üzerinden henüz 1 ay geçmeden 5 Haziran 1950 tarihinde ülkenin yeni Başbakan'ı Adnan Menderes'in, Arapça ezana müsaade edeceğini açıklaması DP'nin

³⁸² **Sebilürreşad**, "Onlar için hidayet kapıları kapalıdır", 15 Haziran 1948, Sayı 3, s.34

³⁸³ Bu noktada, yanlış bir anlaşılmayı engellemek için DP'nin başarısının sadece bu dini kullanışa bağlı olmadığını yeniden vurgulamak gerekir.

³⁸⁴ 27 Mayıs 1950 tarihinde DP'nin düzenlediği bir zafer mitingine, "ellerinde Arap harfleri ile besmele ve ayetler yazılı levha, bant ve bayrak taşıyan bazı kimselerin de katılmaları" buna bir örnek. **Ulus**, 28 Mayıs 1950

³⁸⁵ **Milliyet**, 17 Mayıs 1950

³⁸⁶ **Milliyet**, 19 Mayıs 1950

³⁸⁷ Örneğin Milliyet gazetesine göre şeker fiyatlarının yakın bir zamanda 20 kuruşa indirileceği ilan ediliyordu. **Milliyet**, 2 Haziran 1950

belki de tüm dönem boyunca en cüretkar din atılımını temsil ediyordu. Adnan Menderes'in, ezanın serbestçe her dilde okunabilmesine taraftar olduğunu açıklamasından sadece 12 gün sonra Başbakan'ın düşüncesi doğrultusunda bir hukuksal düzenleme yapılmış ve TBMM tarafından onaylanarak kanunlaştırılmıştı. Karara muhalefet etmeyen CHP meclis grubu da, "milli şuurun bu konuyu kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağını" duyurmuştu.³⁸⁸

Bu noktada dikkati çeken, kanuna büyük destek veren DP yanlısı gazetelerin, konuyla ilgili olarak muhalefetteki CHP'nin içerisinde çatlaklar olduğunu ileri sürerek propaganda yapmasıydı. CHP içerisinde konuyla ilgili bir mütabakat olmadığını belirten Milliyet gazetesi, muhalefet partisi ve yayın organı Ulus'ta halkı son derece memnun eden konuyu kullanarak DP aleyhine propagandaya başladığı ileri sürülüyordu.³⁸⁹

Oysa CHP'nin yayın organı Ulus'a bakıldığında, Arapça ezana izin verilmesi konusunda çok hevesli bir tutum olmasa da açık bir muhalefetin de sergilenmediğini gözlemek mümkündür. Adnan Menderes'in, Arapça ezana taraftar olduğunu açıkladığına dair ilk haber 5 Haziran 1950 tarihinde Ulus gazetesinde "DP icraata başladı" şeklindeki imalı bir üst başlık dışında neredeyse tamamen yorumsuz olarak verilmişti. Ertesi günkü "Menderesin demeci bir çok tefsirlere yol açtı" başlıklı haberde de Arapça ezanın gençler ve münevverler tarafından "Atatürk'ün inkılap yapısında bir gedik olarak" algılandığı belirtilmişti. Aynı haberde "Demokrat Partinin seçim beyannamesinde ezan hakkında bir vaad olmadığı halde yeni iktidarın bu tedbiri almak zaruretini duyması, bu parti propagandacılarına atfedilen birçok vaadiler gibi bunun da parti ileri gelenlerinin malumatı tahtında seçmenlerin kulağına fısıldandığı kanaatini birçok kimselerde uyandırmıştır." ifadelerine de yer verilmişti.

Ulus gazetesinin burada DP'nin Arapça ezan konusuna DP'yi destekleyen gazetelerde görüldüğü kadar ılımlı yaklaşmadığı hatta bazı endişeleri bulunduğu da açıktır.³⁹⁰ Ancak Ulus gazetesi ve yazarları DP'nin bu kararına açıktan açığa cephe

³⁸⁸ **Ulus**, 17 Haziran 1950

³⁸⁹ **Milliyet**, 7 Haziran 1950

³⁹⁰ Örneğin bu tarihlerdeki Ulus gazetesi zaman zaman ülkede sarıklıların çoğaldığına dair uyarılarda bulunuyordu. Bu haberlerden biri için bkz. **Ulus**, 8 Haziran 1950

almaya cesaret edememiştir. Çünkü CHP liderleri bu dönemde, Arapça ezanın serbest bırakılmasına dair kamuoyunda oluşan düşüncelerin farkındaydı ve DP'nin bu hamlesini seçimden önce kendilerinin de kaçamadığı muhafazakârlaşma dalgasının bir uzantısı olduğunu biliyordu. CHP'lilerin bu durumun farkında olduğunu gösteren en çarpıcı işaret bir CHP'linin konuyla ilgili meclisteki oylamanın ardından Vatan gazetesi muhabirine söylediği şu sözlerdi: “Ne yani, karşı oy verseydik de 1954'deki seçimleri de mi kaybetseydik?”³⁹¹

DP'nin muhafazakarlaşmayı onaylayacak tek hamlesi, ezanın Arapça okunabilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmasından ibaret değildi. Demokrat milletvekilleri, sürekli olarak meclise halkın dini ihtiyaçlarını karşılamakla ve önceki dönemde etkisi azaltılmaya çalışılan “geleneksel simgelere” iadeyi itibar verilmesiyle ilgili konuları taşımaya devam ediyor, DP taraftarı gazeteler de bunlara büyük bir şekilde sayfalarında yer vererek iktidar partisinin bir anlamda propagandasını yapıyordu. Arapça ezana izin verecek tasarının mecliste kabul edilmesinden hemen sonra DP'li bir Ordu milletvekili, diyanet işlerinin başbakanlıktan ayrılmasını, din tedrisatının diyanet işlerine bağlanması ve din adamlarının maaşlarının yükseltilmesini talep etmişti.³⁹² Bir avukatın, zorla “uydurma Türkçe kelimeleri” kullanmak zorunda bırakılmalarına karşı, “gayrı sahih” kelimelerin kaldırılması talebiyle meclise başvurması da yine Milliyet gazetesi tarafından ardı ardına sayfalarına taşınan bir konuydu.³⁹³ 5 Temmuz 1950 tarihinde, tezin ilerleyen bölümlerinde de göreceğimiz gibi büyük bir tartışma konusu haline gelecek olan radyodaki dini yayın yapma yasağının kaldırılması da iktidarın dini çevrelerin hoşuna gidecek faaliyetlerinin başında geliyordu.³⁹⁴ 21 Ekim 1950 tarihinde daha önce seçmeli olarak ilkokul müfredatına konulan din derslerinin zorunlu hale getirilmesi ise, bu döneme kadar DP'yi destekleyen kesimlerin bile hükümetin laiklik ilkesini çiğnediğine yönelik eleştirilerde bulunmasına yol açıyordu. Örneğin Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi, velilerin yüzde 99'unun çocuklarının din dersine katılmasını istemesine rağmen yüzde 1'in haklarını çiğnediği

³⁹¹ Aktaran Toprak, s.79

³⁹² **Milliyet**, 17 Haziran 1950

³⁹³ **Milliyet**, 16-18 Haziran 1950

³⁹⁴ Ahmad, *Türkiye'de çok partili...*, s.72

gerekçesiyle DP'yi sert bir biçimde eleştiriyordu.³⁹⁵ 15 Temmuz 1950 tarihinde Fatih Sultan Mehmet'in türbesinin yeniden açılması, 21 Temmuz 1950 tarihinde hacca gideceklerle döviz sağlanmasına karar verilmesi, 29 Eylül 1950 tarihinde de önceki yıllara benzer şekilde Preveze deniz zaferinin büyük coşkuyla kutlanması ve İstanbul'un 500'üncü fetih yıldönümünü kutlamak amacıyla 17 Kasım 1950 tarihinde Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü başkanlığında bir komisyon kurulması DP iktidarının ilk aylarında muhafazakarlaşma yönünde giriştiği en önemli hamleler arasında sayılabilir.

Bu noktada, önceki dönemde iki partinin propagandalarına damgasını vuran bir özelliğin yeniden gün yüzüne çıktığını görmekteyiz. Partiler bir yandan birbirlerini, eğer ortadan bir irtica tehlikesi varsa, bunun gerçek nedeni olmakla suçlarken diğer yandan çok ender durumlar dışında birbirlerinin bu konuda attıkları adımları doğrudan eleştirmekten kaçınıyorlardı. Eleştirdikleri durumlarda da sözleri, gerçek uygulamayı etkilemekten aciz kalıyor ve bu sözler çoğu zaman iki partinin muhafazakarlaşma konusunda birbirleriyle çelişki içerisinde olmadığına dair halk algısını değiştirmiyordu.

396

Yukarıda da aktardıklarımızdan anlaşıldığı gibi iktidarının henüz ilk aylarında DP, önceki dönemde CHP'nin politikalarına uygun bir biçimde muhafazakar kesimin taleplerini hayata geçirecek bir politika izlemiş ve ülkede dinin siyasal, hukuksal ve bireysel hayatta daha etkili olması yönünde hızla adımlar atmaktan çekinmemişti. DP'nin bu tutumu öylesine hızlı ve hararetli olmuştu ki, 1950 seçimlerinden önce de "dine karşı saygılı olacağı" taahhüdünde bulunmuş olmasına rağmen kendisine hâlâ şüpheyile bakan dindar kesimlerin bile özellikle Arapça ezanın serbest bırakılmasının ardından açık desteğini kazanmaya başlamıştı.³⁹⁷

³⁹⁵ Aktaran Ahmad, *Türkiye'de çok partili...*, s.76

³⁹⁶ Örneğin CHP içerisinden kendilerine yöneltilen irtica suçlamalarına "CHP hükümeti türbeleri açmakla, din tedrisatını ihya etmekle bizzat irtica akınının genişlemesine yardım etmiştir." (10 Haziran 1950) sözleriyle cevap veren Adnan Menderes'in çok kısa bir süre sonra Fatih Sultan Mehmet'in türbesinin açılmasına onay verdiğini hatırlatmak anlamlı olabilir.

³⁹⁷ Toprak, s.79-80

DP bu çizgisini 1954'te yapılacak olan seçimlere kadar koruyacak ve dindar kesimlerin kendisine büyük desteğinin tadını çıkartacak olsa da ³⁹⁸, 1951 yılına girilmesiyle birlikte DP'nin bu reformlarından cesaret alan bazı aşırı dinci grupların açıktan açığa inkılaplar aleyhine tavır alması ve yılın ilerleyen dönemlerinde Atatürk büstlerine yapılan saldırılar halkta ve aydın kesimde belirli bir tepki doğmasına yol açtı. DP'li liderler ve yayın organları ilk olarak bu tehditlerin tamamen yurt dışından ithal edilmiş olan ve kökü komünizmde olan ideolojilerle bağlantılı olduğunu ileri sürüyordu. Bunun yanında bu davranışları tetikleyenin esas olarak Millet Partisi'nin yaptığı propagandalar olduğu da ileri sürülüyordu. ³⁹⁹ Yine Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu gibi üst düzey DP'liler de, Türkiye'nin artık irticanın kollarına atılamayacağını, çünkü ülkenin dindar olmakla birlikte hiçbir şekilde mürteci olmadığını söylüyordu. ⁴⁰⁰

Bununla birlikte, ilk başlarda kamuoyunda düşük yoğunluklu tartışılan irtica sorunu meselesi özellikle şubat sonunda Atatürk'ün Kırşehir'de bulunan bir büstünün tahrip edilmesinin ardından ülkenin gündemine uzun bir süre çıkmamak üzere oturdu. Kırşehir'de yapılan saldırının ardından üniversite gençlerinin öncülüğünde ülkenin çeşitli kentlerinde yüksek katılımlı "irticayı telin" mitingleri düzenlenmiş ve gençler Atatürk heykelleri etrafında nöbetler tutarken CHP'li liderler ve Ulus gazetesi olayı DP'ye şiddetli bir saldırı başlatmak için kullanmakta tereddüt etmemişti. Örneğin Ulus gazetesi yazarlarından Hasan Cahit Yalçın 1 Mart 1951 tarihinde kaleme aldığı "İnkılap düşmanlığı ilerliyor" başlıklı yazısında şöyle diyordu:

"Atatürk düşmanlarını ilk cesaretlendiren, onlara adeta taarruz işaretini veren Adnan Menderes olmuştur. Doğrudan doğruya Atatürk inkılabına hücumu o başladı. İnkılapları iki kısma ayırdı. Bazılarını 'millete malolmuş' diye kabul eder göründükten sonra bazılarının

³⁹⁸ Nurcular da, 1954 seçimleri öncesinde "Kuran'ın çıkarları için DP'nin zaferini destekleyeceklerini" açıklıyorlar. Toprak, s.83. Hatta 1954'te Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza milletvekili adayı olmak üzere Erzurum'da DP'ye başvuruyor. Rifki Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Ankara: [s.n.], 1998, s.195-197.

³⁹⁹ Örneğin Ali Naci Karacan bir yazısında Kore Savaşı gibi milli bir davanın yaşandığı dönemde Millet Partisi'nin Celal Bayar'a komünist, TBMM'ye de kuklalar meclisi dediğini söylüyor. Karacan aşırı davranışlarından şikayet ettiği Millet Partisi'nin etkisiyle softaların yayın organı Sebilürreşad'da da tatil gününün pazardan cumaya alınmasının talep edildiğini ve bunun başka talepleri (çarşaf, Arapça) de doğurabileceği endişesini dile getiriliyor. Ali Naci Karacan, "Nereye Gidiyoruz", **Milliyet**, 11 Aralık 1950

⁴⁰⁰ **Milliyet**, 5 Ocak 1951

'millele malolmadıklarını' ilan ederek ortadan kaldırılabileceğini müjdeledi. (...) Kırşehir'de Atatürk'ün heykeline tecavüz eden kahrolası elleri kimin tahrik ettiğini anlamak için uzun düşünmeğe hacet yoktur."

Diğer Ulus yazarları da DP'nin tek parti döneminde yapılanları suçlarken, CHP'nin iktidarda olduğu 27 yıllık dönemi itham ederek aynı zamanda Atatürk inkılaplarını ve cumhuriyet rejimini de eleştirdiklerini ima ediyorlardı. Bunu yaparken Hasan Cahit gibi Ulus gazetesinin etkili ancak her şeye karşı "radikal kanadını" temsil eden yazarların dışında DP'nin 1950 yılı içerisinde giriştiği somut uygulamaları açıkça eleştiren yoktu. Örneğin Peyami Safa gazetede yayımlanan bir "Yanlış-doğru cetveli" başlıklı bir yazısında, "Halkın din derslerini gıcıklamak ve teokratik bir nizama hasret uyandıracak derecede azdırmak yanlış; sağlam bir ahlakın temellerini vücuda getiren ruhi ve manevi değerleri korumağa çalışmak doğru" ifadesini kullanarak aslında DP'nin yaptıklarından değil yapabileceklerinden şikayet eder gibi görünüyordu.⁴⁰¹ Bu "korkuları" halka da empoze etmek isteyen Ulus gazetesi de bazı tutucu DP delegelerinin din konusunda çeşitli vesilelerle bulundukları aşırı istekleri sayfalarına taşıyorlardı.⁴⁰² Ayrıca Ulus gazetesi dışında, 1950 seçim kampanyası sırasında DP'ye en büyük desteği veren yayın olan Ahmet Emin Yalman'ın Vatan gazetesi de muhabirlerinin, seçimlerden evvel bozkıra giden Demokratlarınmekteplerde Kur'anı Kerim okutulacağını, köylü çocuklara Arapça yazılar öğretileceğini, tekkelerin ve medreselerin tekrar açılacağını vaat ettiklerini ve köylünün bu vaatlerinin hiçbirinin yerine getirilmemesinden huzursuz olduğunu ileri sürüyordu.⁴⁰³

Ulus gazetesi bu yönde yayını sürdürürken CHP ileri gelenleri de, o güne kadar demokrasiyle ilgili konulara gönderme yaptıkları "rejim buhranını" artık "irtica tehlikesini" hatırlatmak için kullanmaya başlamışlardı. Parti genel sekreteri Kasım

⁴⁰¹ Burada söylediklerimizi daha net anlatabilmek için belki, Peyami Safa'nın daha eski tarihli bir yazısına bakmak gerekmektedir. Söz konusu yazısında Safa, sohbetine tanıklık ettiği metaforik inkılap ve demokrasi şahıslarından bahsediyor. Sohbetin bir bölümünde demokrasi inkılap'a, DP'nin irticaya temayülü olup olmadığını soruyor. Cevap: "Temayül? Hayır, görmüyorum. Yalnız DP'nin irticaaya yaranmaya çalıştığını görüyorum." Peyami Safa, "İki Arkadaş", **Ulus**, 18 Haziran 1950

⁴⁰² Örneğin 13 Mart 1951 tarihinde düzenlenen DP Konya kongresine Ulus gazetesi geniş yer veriyor. Gazeteye göre burada, "Birkaç DP milletvekilinin vaatlerinden destek alan delegelerin fes giyilmesini, arap harfleri öğretilmesini istedikleri haberi geniş akis uyandırdı" **Ulus**, 14 Mart 1951.

⁴⁰³ **Vatan**, 11 Mart 1950.

Gülek 16 Mart 1951’de "İnkılaplarda tavize müsaade edemeyiz. İnkılapların korunması meselesi partilerarası istişareye konu teşkil edecek kadar ehemmiyetlidir" diyerek o güne kadar bir sessiz kalmayı tercih eden parti üst yönetiminin sessizliğini bozarken sadece 1 hafta sonra 23 Mart 1951’de parti lideri İsmet İnönü de, "Din siyasete alet edilmemelidir. Dini siyasete vasıta yapmakta ısrar etmek milleti kötü akıbetlerle karşıkarşıya bırakmak demektir" şeklinde konuşuyordu.

Konuyla hassasiyet gösteren tek tarafın Ulus gazetesi ve CHP ileri gelenleri olmadığını hatırlarsak, konunun tüm toplumda önemli bir tepki yarattığına dair iddiamın daha iyi anlaşılacağını düşünüyorum.⁴⁰⁴

Bununla birlikte, DP’nin ileri gelenlerinin ve Başbakan Adnan Menderes’in tüm bu endişeleri çok kısa süre için bile olsa hafife aldığı bir gerçektir. Kasım Gülek ve İsmet İnönü konunun ciddiyetini vurgulayan açıklamalar yaparken Adnan Menderes 18 Mart 1951 tarihinde Milliyet’e verdiği özel demeçte irtica tehlikesinin varlığını kabul etmiyordu. Menderes, “Lütfen kabul olunmalıdır ki, Türk milleti siyasi şuuruna sahip olduğu kadar din ve dünya işlerini, din ile siyaseti birbirinden ayırt edecek kadar olgunluğa sahiptir” sözleri kamuoyu ve aydınlar tarafından irtica tehlikesinin hafife alındığı şeklinde yorumlanmıştı.⁴⁰⁵ Tüm bu gösterilen tepkilere karşın başbakan ve yardımcısı Samet Ağaoğlu, irticaya tepki olarak gösteriler düzenlenen Atatürkçü gençleri ima ederek, ülkede bir irtica tehlikesinin olmamasına rağmen “akla gelen zamanlarda toplanıvermenin ayaklanma sayılacağını” söylüyordu.⁴⁰⁶ Üstelik DP kurmayları bu umursamaz tutumlarını, Kütahya’da saldırıya uğrayan Atatürk büstünün

⁴⁰⁴ Bu dönemde bazı dış gelişmelerin de kamuoyunda gerici bir devrim üzerine korkuları artırmış olabileceğini düşünüyorum. Örneğin, uzun yıllar boyunca yabancı güçlerin petrol kaynakları üzerindeki hak sahipliği iddiası nedeniyle karışıklıklardan kurtulamayan İran’da 8 Mart 1951 tarihinde İran Başbakanı’nın öldürülmüş olmasının bir endişe yaratmış olabileceğini sanıyorum.

⁴⁰⁵ Ulus’ta yer alan haberlere göre Akşam gazetesinden Necmettin Sadak, Cumhuriyet’ten Nadir Nadi, Son Telgraf’tan da Cemil Sait Barlas kısa bir süre sonra Menderes’in bu sözlerinden endişe duyduklarını dile getiriyorlar. Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman da Menderes’in demecine, "Menderes'in son beyanatını okuyan her münevver ve idrak sahibi vatandaş dehşete düşmekten ve şu suali sormaktan kendini alamaz: Memleket nereye oturuluyor?" Sedat Semavi de Hürriyet’te şunları yazmış: "Anlaşıyor ki, alev bacayı sarmadan iktidar harekete geçmek istemiyor" Merkez basın Menderes’in sözlerini bu şekilde değerlendirirken dinci Büyük Doğu gazetesinin başmuharriri Necip Fazıl Kısakürek ise, "Menderes'in desteklenmesi müslüman Türk milleti için bir zarurettir." diyordu. **Ulus**, 26 Mart 1951. Bunların dışında Ahmet Emin Yalman, takındığı bu kayıtsız tavır nedeniyle Adnan Menderes’i istifaya davet ediyordu. Aktaran **Milliyet**, 19 Mart 1951.

⁴⁰⁶ **Milliyet**, 24 Mart 1951

yakınlarında “Din hamisi Menderes ve [Milli Eğitim Bakanı] Tevfik İleri yaşasın” şeklinde bir not bulunduğu söylentilerine rağmen sürdürüyorlardı.⁴⁰⁷

Bu noktada DP’nin, irtica tehlikesine karşın halkın, CHP’nin ve aydınların tepkilerini ve taleplerini anlayışla karşılamamaları 2.Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan muhafazakarlaşma eğilimlerini anlayamayan ve tepki gösteren ancak bir süre sonra partiden tasfiye edilen “radikallerin” tepkilerine benzetilebilir. DP’den bu süreç sonunda tasfiye edilen olmamıştı, ancak DP’liler daha sonra belirtileceği gibi topluma bu kayıtsızlıklarından hızla vazgeçeceklerdi. Bu propagandalarının CHP ile bir kez daha buluşması anlamına geliyordu ki bu, toplum ile aydınların taleplerinin hukuksal ve uygulama alanında da hızla karşılanması sonucunu doğuracaktı.

Bu anlamda ilk gelişme, nisan ayının başında Adnan Menderes’in ikinci hükümetinin programını okuduğu sırada Atatürk büstlerini kanunundan bahsetmesi idi. Hukuksal anlamda bazı problemler yaratabileceği iddiasıyla DP içerisinde bazı isimlerin itiraz ettiği tasarıyı bizzat savunan Menderes, 18 Nisan tarihinde DP komisyonunda kabul edilen tasarıyla ilgili olarak, “Atatürk inkılâpların sembolü olan bir dehadır. Biz, inkılâpları koruyacak olan bu kanunu geri almamaktan şeref duyarız” diyerek bir anlamda irtica konusunda kamuoyunun tepkilerini gözardı ettiği önceki tutumundan da vazgeçmiş oluyordu. Ayrıca yine bu tarihte DP, bir propaganda manevrasıyla Atatürk’ün mezarının taşınması için inşa edilen Anıtkabir’in inşaat çalışmalarına hız verildiğini duyuruyordu.⁴⁰⁸ CHP’nin de destek verdiği ve “iyi niyetli” olarak tanımladığı Atatürk’ü koruma kanunu 16 Eylül 1951’deki ara seçimlerden kısa bir süre önce mecliste kabul edilerek kanunlaştırılacaktı.

Bu noktada dikkat çeken yaşanan sürecin, yine 1950 seçimleri öncesinde CHP’nin muhafazakarlaşma taleplerini karşılamak anlamında önemli kararlar aldığı 1947 Kurultay’ından sonra iki parti arasında yaşanan bahar havasına benzemesidir. Bu bahar havası sırasında iki partinin muhafazakarlık konusunda olduğu kadar bu muhafazakarlığın sınırları üzerine de ortak bir dili benimsemesi ile birlikte sözkonusu anlayışın toplumda hızla norm haline geldiğini ve bu sınırın, çalışmanın geri kalan

⁴⁰⁷ **Ulus**, 1 Nisan 1951

⁴⁰⁸ **Milliyet**, 19 Nisan 1951

bölümünde konu edilen dönemde olduğu kadar günümüzde de ölçüt alındığını düşünüyorum.

Bahsedilen bahar havası tam da, Menderes'in irtica ile ilgili endişeleri görmezden geldiği tavizsiz tutumundan vazgeçmesi ile birlikte başladı. 8 Nisan 1951 tarihinde hükümetin, uzun tartışmalardan sonra hazırladığı Atatürk aleyhine işlenen suçlarla ilgili kanun tasarısının adalet komisyonunda görüşülmeye başlanmasının hemen ertesi günü Kasım Gülek, şaşırtıcı bir açıklamayla belki de 14 Mayıs'tan beri hükümetle ilgili ilk kez olumlu bir değerlendirmede bulunuyordu: "Son zamanlarda iktidarla münasebetlerimiz anlayış içinde cereyan etmeğe başlamıştır. Başlıyan bu havanın memleket hayrına olduğuna kaniiz ve ümitliyiz." ⁴⁰⁹

Kasım Gülek'in bu açıklamasının ardından Ulus'un yayın çizgisinde de belirgin bir değişim gözleniyordu. Ulus hâlâ zaman içerisinde Atatürk'ün büstlerine yönelen yeni saldırılarına ve saldırılara üniversite gençlerinin tepki olarak gerçekleştirdiği yürüyüşlere aynı önemi vermekle birlikte, saldırılarla ilgili olarak DP'yi suçlayıcı bir dil takınmaktan vazgeçmişti.

CHP kanadındaki bu değişiklik DP liderleri tarafından da olumlu karşılanıyordu. DP'nin, CHP'ye karşı sert konuşmalarıyla tanınan Devlet Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu Malatya'da yaptığı bir konuşmada son gelişmelere değinerek memleket hayrı için partilerin birbirlerine dostça davranmaları gerektiğini söylüyordu. ⁴¹⁰ Aydın'da halka hitap eden Adnan Menderes de, "Hükümet itimat reyini aldı. Artık heykeller kırılmıyor, gençlik tahrik edilmiyor şayanı şükran olarak söyleyeyim ki muhalefetin tenkitleri insaf ölçütlerine vuruluyor" sözleriyle bir yandan irticayı artık bir problem hatta çözülmüş bir problem olarak gördüğünü gösteriyor, diğer yandan muhalefetle aralarındaki bazı itilafların ortadan kalktığına işaret ediyordu. ⁴¹¹

Bu bahar havasının ardından kısa bir süre sonra ve 23 Temmuz 1951 tarihinde Malatya'da yapılan ve CHP'nin üstünlüğüyle tamamlanan belediye seçimlerinin

⁴⁰⁹ **Ulus**, 9 Nisan 1951

⁴¹⁰ **Milliyet**, 20 Nisan 1951. Ağaoğlu'nun bu konuşmasında kullandığı "muteber" ve dini dil, DP'nin iktidarındaki tüm dönem boyunca kullandığı retorikini biçimini yansıtmaması anlamında dikkat çekmeye değer: "“Aksi ciheti kabul ederseniz millet ve Allah nezdinde mesul olursunuz”

⁴¹¹ **Milliyet**, 29 Nisan 1951

ardından yapılacak olan ara seçimler için propaganda döneminde din konusunun önemini yitirmeye başladığını görmekteyiz. Burada CHP'nin ve iki partiyle de organik bağı olmayan yayın organlarının konuyla ilgili DP'ye yaptığı muhalefetin ve ardından DP'nin bu eleştiriler doğrultusunda gerçekleştirdiği bazı uygulamaların ardından kamuoyunda konunun kısa dönemde çözülmüş bir konu olarak görülmeye başladığını düşünüyorum.

Gerçekten de ara seçimlerde iki parti saflarında yürütülen propagandaya bakıldığında, din mevzularının daha geri planda kalmaya ve sözkonusu olduğunda yukarıda aktarılan gelişmeler doğrultusunda ulaşılan normları doğrulamaya yönelik olduğu görülür. Örneğin DP'nin kendi içerisinde ve mecliste yürüttüğü uzun tartışmaların ardından Atatürk'ü koruma kanunu, ara seçimler için propaganda döneminin başlamasına kısa bir süre kala, 26 Temmuz 1951'de kabul etmesi önemlidir. CHP'nin de destek verdiği kanun sonrasında DP'nin propagandasında ağırlığı, CHP'nin mallarının hazineye aktarılması girişiminin ardından başlayan tartışmada İnönü'yü ve partisini geçmişteki uygulamaları için topyekun suçlamak şeklinde olmuştur. Bu dönemde özellikle Başbakan Menderes'in ve yardımcısı Ağaoğlu'nun, CHP'yi ve 27 yıllık iktidarını ağır bir biçimde suçladıkları görülüyor. Bu suçlamaların içerisinde en büyük ağırlığı da, 1946 yılındaki seçim sırasında yapıldığı iddia edilen yolsuzluklar taşıyordu. Örneğin Menderes 6 Ağustos 1951'de yaptığı bir konuşmada şunları söylüyordu:

“Uzun tek parti döneminde keyfi emirlerle vatandaşları kabile kabile ifna etmenin, vatandaşa engizisyon işkencelerini hatta en büyük şehrimizin ortasında tatbik etmenin (...) ve hâttâ 1946 seçimlerinde bütün vatandaşların gözü önünde ve bütün memleket sathında hesaba gelmez, akla sığmaz suçlar işliyerek ve sahtekârlıklar irtikap eyleyerek milli irade rağmına iktidar gasbetmenin (...) hangisinin üzerinde duruldu? Filhakika geçmişte işlenmiş ve işlenirken tertiplenen ve

tertibî alınmış olan suçların seneler ve seneler geçtikten sonra kanun nazarında sabit olabilmeleri, güç bir keyfiyettir.”⁴¹²

1 Eylül 1951 tarihinde Bozöyük tarihinde yaptığı konuşmada ağırlıklı olarak, ülkede asayiş ve hürriyet sorunu olmadığına ve DP döneminde başlayan “kalkınma hamlelerinin” ardından ülkedeki köylülerin iktisadi durumlarının iyileşmeye başladığı konusu üzerinde duran Ağaoğlu’da, Menderes’e benzer bir şekilde CHP’yi, "Yaşadıkları uzun saltanat yıllarının tatlı hatıraları içinde birgün yine iktidara gelmeyi ümit edenler, bir hakikati unutuyorlar: İnsanlar hortlaklardan korkarlar." sözleriyle itham ediyordu.⁴¹³ Devlet Bakanı Fevzi Lütüfî Karaosmanoğlu ise 9 Eylül 1951’de Gerze’de belki de CHP’ye karşı bu dönemde söylenen en ağır ifadeleri kullanarak: "Halk Partisi millet huzuruna çıkıp yeniden rey istemeden evvel günahlarından dolayı af istemelidir. (...) Bu memlekette çok partili rejim kurulmuştur. Birçok partiler olacaktır. Fakat, ne iktidar, ne muhalefet olarak Cumhuriyet Halk Partisi olmayacaktır" diyordu.⁴¹⁴ DP bu dönemde de, kendisine yaklaşık bir yıl önce seçim başarısını getiren, halktaki CHP düşmanlığını kullanmaya kararlıydı. Ancak bu düşmanlığı bu kez, ortaya çıkan irtica tehlikesi karşısında daha az muhafazakâr terimleri kullanarak dile getirmeyi tercih ediyordu.

CHP ise, 1950 seçimlerinde kısmen mirasını yüklenmekten kaçındığı tek parti dönemine bu dönemde sahip çıkar bir görüntüdeydi ve bu konuda DP’nin ekmeğine yağ sürüyordu. DP’yi önceki dönemdeki “başarıları” tamamen inkâr ettikleri için duygusal bir biçimde suçlayan parti liderleri ve Ulus yazarları⁴¹⁵, ara seçim öncesindeki propaganda döneminde hangi konularda konuşurlarsa konuşsunlar sık sık CHP’nin, “30 yıldır kararlılıkla uyguladığı prensiplerden” bahsediyorlardı. CHP’nin 30 yıl boyunca büyük işler yaptığı savunurken DP’nin 1950 seçimleri öncesinde verdiği sözlerin hiçbirisini aradan geçen 1.5 yıla rağmen tutmadığını ileri süren CHP kurmayları, halkın

⁴¹² **Milliyet**, 6 Ağustos 1951.

⁴¹³ **Milliyet**, 1 Eylül 1951.

⁴¹⁴ **Milliyet**, 9 Eylül 1951.

⁴¹⁵ "Demokrat Parti, Atatürk’ün eserini küçümsemeğe ve halkın gözünde küçük düşürmeğe daha iktidara geldiği gün başladı. En büyük inkılabın 29 ekimde değil, 14 mayısta yapıldığı hükümet programında ve çeşitli nutuklarda tekrarlandı." ifadeleri kullanılıyor. Peyami Safa, "Korkunç Hüküm" **Ulus**, 6 Ağustos 1951.

büyük çoğunluğunun maddi durumunun iyileştiği ve DP'nin manevi alandaki uygulamalarından memnun olduğu bir dönemde yanlış bir propaganda uyguluyordu.

DP liderlerinin ara seçim öncesinde din ve muhafazakarlaşma konusuna değindiklerinde de önceki dönemde yaptıkları uygulamaları savunurken, “aşırılıklarla” kendi aralarına özenli bir sınır çektikleri ve bu şekilde muhafazakarlaşma konusunda daha radikal bir hamleyi meşru alanın dışına attıkları görülmektedir. Örneğin bir seçim kampanyası sırasında Fahir Köstem isimli DP'li bir milletvekili “Ticaniler diye bir takım CHP devrinin mebus yaparak şımarttığı adamlar, cahil, eçhel, aptal, öküz adamlar türedi. Bunlar kimdir bilir misiniz. CHP'nin tırettiği adamlardır. Biz bu gibi yobazları, geri kafalı, inkılâp düşmanlarını, hortlatanları yaşatmayacağız. Vicdan hürriyeti altında onlara izin vermeyeceğiz”⁴¹⁶ diyerek bir yandan halkın eylemlerine tepki gösterdiği bir grubu kendilerinin de benimsemediklerini açık seçik ortaya koyarak puan toplamaya çalışmakta diğer yandan da bu grubun yaptıklarının vebalini CHP'ye yükleyerek rakiplerini yıpratmaya çalışmaktaydı. Köstem'in açıklamasından bir gün sonra da Antakya il Kongresi'nde konuşan Eğitim Bakanı Tefvik İleri, okullara din dersi konulmasını öğretmenlere din konusunda malumat verilmesini savunuyor ve yakınlarda İmam Hatip Liselerinin de 4 yıla uzatılacağını söylüyordu. İleri buradaki amacın, genç ve münevver din adamları yetiştirilerek “birkaç sene sonra Pilavoğlu'nun tükürdüğünden şifa ve kehanet uman vatandaşlarla beraber ticaniliğin” yok edilmesi idi.⁴¹⁷ İleri, bu şekilde hem partisinin önceki uygulamalarının ve vaatlerinin arkasında olduğunu gösteriyor, diğer yandan da aşırılığa karşı çıkacaklarını gösteriyordu.

CHP saflarında ise din konusuna değinmekten sadece partinin ılımlı kanadındakiler değil, Hüseyin Cahit ve Falih Rıfkı gibi daha radikal isimler bile vazgeçmişti. Çünkü CHP bu tarihte halk nedzinde, ilk olarak Demokrat Parti'nin itibarını kaybetmeye başladığını düşünüyor⁴¹⁸ ve özellikle basına ve muhalefetle karşı uyguladığı baskıcı politikalara vurgu yapmanın kendilerine puan kazandıracağını düşünüyordu.

⁴¹⁶ **Milliyet**, 12 Ağustos 1951.

⁴¹⁷ **Milliyet**, 13 Ağustos 1951

⁴¹⁸ “Önümüzdeki pazara bir genel seçim yapsalar da görseler, Meclise kırk D.P.li sokabilirler mi? Millet pişman” Peyami Safa, “Millet Pişman”, **Ulus**, 8 Haziran 1950

Bu amaçla Ulus gazetesinde, CHP'nin ılımlı kanadının önde gelen isimlerinden Nihat Erim'in hukukçu kimliğini de kullanarak Türkiye'de iktidarın birçok özgürlüğü çiğneyerek gerçek bir rejim buhranı oluşturduğunu ileri süren yazılarla seçmeni etkilemeye çalışıyordu. Örneğin 10 Ağustos 1951 tarihinde "Rejimi gerçekten benimsemek" başlıklı yazısında Erim, "Demokratik rejimi benimsemek iddiasında olanlar pek çoktur. (...) Bu konuda kimin samimi, kimin yapmacıklı olduğunu araştırmaya lüzum yoktur. Asıl mesele girilen fiili hareketlerin mahiyetindedir" ⁴¹⁹ diyerek DP'yi halka, demokrasiyi gerçekten benimsemediğini ileri sürerek şikayet ediyordu. DP'nin demokrasiyi, 4 yılda bir yapılan seçimlerde oy çokluğunu sağlayan bu 4 yıl boyunca istediği her türlü baskıyı uygulayabilecek, sınırsız güce sahip bir iktidara yol açan rejim olarak algıladığını ileri süren Erim, 14 Ağustos 1951'de yazdığı "Rahatsızlığın Sebebi" başlıklı yazısında da bu düşüncesini, "İç politikada bir rahatsızlık olduğu meydandadır. Kanaatimizce bu rahatsızlık esaslı bir - ve tek bir - sebebe dayanmaktadır. Bu sebep demokrasinin yanlış anlaşılmasıdır" ⁴²⁰ sözleriyle ifade ediyordu.

Erim'in hukukçu ve akademisyen kimliğine dayanarak daha bilimsel ve kavramsal bir çerçeveye oturarak savunduğu bu görüşleri Peyami Safa ise daha duygusal olarak savunuyor ve DP'yi gerçekte antidemokratik olduğu yönünde daha ağır bir üslupla suçluyordu. Örneğin 16 Ağustos 1951 tarihli ve "DP'nin Şuuraltı" başlıklı yazısında Safa, "Eğer kafalarımız omuzlarımızın üstünde hâlâ sağlam kalabilmişse bu, Demokrat Parti'nin linç istemediğini değil, imkân bulamadığını gösterir" diyordu. Ulus gazetesinde bu yönde yürütülen muhalefet, sadece yazarların köşeleriyle de sınırlı değildi. Örneğin 26 Ağustos 1951 tarihli baskısında gazetenin haber sütunlarından birinde, DP'nin 1949 yılındaki bir kongresinde söylendiği iddia edilen sözleri içeren bir haberde de DP'lilerin "gerçek" niyetleri sergilenmeye çalışılıyordu. Bu, DP'li Pertev Arat'ın, "Ölmek icabederse öleceğiz; öldürmek icabederse öldüreceğiz." ve Enam Akçe'nin "Kinimiz olmalı ve intikam hissiyle ağlamalıyız" şeklindeki sözlerinin aktarılmasıyla yapılmaya çalışılıyordu. ⁴²¹ Bu propaganda CHP'nin 54 seçimlerinden sonra artacak ve oldukça başarılı olacak propagandasının izlerini taşıyordu. Ancak

⁴¹⁹ **Ulus**, 10 Ağustos 1951.

⁴²⁰ **Ulus**, 14 Ağustos 1951.

⁴²¹ **Ulus**, 26 Ağustos 1951.

1950’li yılların başlarında, DP’nin iktisadi ve kültürel alandaki politikalarından oldukça memnun olan halkın bu propagandaya karşılık vermesi mümkün olmamıştı.

Son olarak Ulus gazetesinde, Ağustos ayı sonları ve Eylül ayı başları boyunca yayımlanan bir CHP ilanda “seçmen vatandaşa” yapılan çağrı, CHP’nin ara seçimlerde uyguladığı propaganda stratejisini açıkça ortaya koyuyordu:

"Seçmen vatandaş. Sana yapılan vaadlerin yerine getirilmemesinden şikayetçi misin? Memleketin iç ve dış politikasını beğenmiyor musun? Ekseriyet partisinin tahakküm yoluna saptığı fikrinde misin? İşlerin bozuk gittiğinin kanaatinde misin? O halde iktidar partisine bu durumu anlatmak lazımdır"

Yukarıda anlatılanlardan açıkça görülmektedir ki CHP ara seçimlerde ağırlıklı olarak DP’yi demokrasi davasından vazgeçmek ve 50 seçimleri öncesinde verdiği sözleri tutmamakla suçlarken, DP ise CHP’nin 27 yıllık iktidarındaki “günahlarına” vurgu yapmayı tercih ediyordu.⁴²² İki parti din konusuna propagandalarında zaman zaman yer vermekle beraber hiç ön plana çıkarmıyordu. Bu konuda yapılan propaganda da, somut bir konuda ciddiyetle durmak ve tutarlı tezler savunmaktan ziyade rakip partiyi dinsizlikle suçlamak gibi daha çok ajitasyon kapsamında değerlendirilebilecek uygulamalardan ibaretti.⁴²³ Bu durum da önceki vurgularımızda da görüldüğü gibi bu konuda iki parti arasında esaslı bir farklılık olmamasıyla ilgiliydi.⁴²⁴ İki parti din

⁴²² Ara seçimlerde, iki partinin uyguladığı propagandaya dair, toplu bir değerlendirme için Burçak, s.96-99’a bakılabilir.

⁴²³ Örneğin 9 Eylül 1951 tarihli Ulus gazetesinden DP’lilerin Gülek’i, abdestsiz namaz kılmakla suçladıklarını öğreniyoruz. Ulus ise bu suçlama karşısında CHP Genel Sekreteri’ni, sözkonusu iddiaları ortaya attığı belirtilen köylünün yanıtını yayımlama yolunu tercih ediyor. Ulus gazetesine göre bu köylü şöyle demiş: "Kasım Gülek her zaman cuma namazı kılar. Esasen babası hafız, amcası hacıdır." **Ulus**, 9 Eylül 1951.

⁴²⁴ "[1951 a]ra seçimler[i] için yapılan propaganda sırasında göz en çok çarpan husus, dinsel temaların işlenme yoğunluğu oldu. Her iki parti de din konusunda yaptıkları övünmeye özellikle dikkat ettiler. Halk partililer "türbeleri biz açtık" derken, D.P. adayları Arapça ezanın, din derslerinin ve radyoda Kuran’ın, kendi partilerinin eserleri olduğunu hatırlatıyordu. İki taraf da bu konuyu bol bol sömürdü. Ancak öncülüğün D.P.’nin elinde olduğu âşikardı. Halk Partililer "Allahsız parti" töhmetinden kurtulmak için, böyle bir gayretkeşliğe düşmüşlerdi." Eroğul,s.64-65. Eroğul’un bu konudaki ifadeleri, din konusunun ara seçimler öncesinde işleniş tarzını göstermesi anlamında önemlidir. Din konusunda iki parti de, muhafazakarlaşma konusunda varılan noktayı kendi dönemlerinde yaptıkları uygulamaları savunarak ve bunlarla övünerek onaylamış oluyordular. Ancak artık yeni vaatlere yer verilmiyordu.

konusunda olduğu gibi yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi ⁴²⁵ ve hızlı yatırımlara devam edilmesi konusunda da mutabık olduklarını sinyallerini veriyorlardı. ⁴²⁶

16 Eylül 1951 tarihinde yapılan seçimlerde DP, CHP'ye karşı büyük bir üstünlük kurdu. 20 ilde yapılan seçimlerin 18'ini kazanan DP'nin başarısı büyük ihtimalle halkın zihinlerinden silinmeyen "eli sopalı jandarma partisi CHP" imajını iyi kullanması ve hızlı ekonomik büyümenin nimetlerinden özellikle köylüleri de yararlandırmasıydı. Bunun karşısında CHP'nin yenilgisinde de, partinin Atatürk büstlerine saldırılmasının ardından DP'yle ortaklaşan ve muhafazakarlaşmaya bir sınır çizilmesinde etkili olan retoriğinde halkın 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde onaylamadığını açıkça gösterdiği 27 yıllık mirasını tüm günahlarıyla birlikte ateşli bir şekilde savunur durumuna düşmesi rol oynamış olabilir. Ancak kesin olan bir şey varsa, ara seçimlerde iki partinin propagandalarının ortaklıkları bize, 14 Mayıs öncesinde ve sonrasında muhafazakarlaşmayı teşvik eden hukuksal ve siyasal düzenlemelerin onaylandığını, ancak bununla birlikte cumhuriyetin temellerini sarsacak bir radikalliğin hoş ve meşru görülmediğini göstermektedir.

6.1.5. Ara Seçimlerden 1954 Seçimlerine Kadar Geçen Süre İçerisindeki Gelişmeler

Ara seçimlerin ardından uzunca bir süre seçim havasından çıkacak olan Türkiye'de, siyasi tansiyonu yükseltecek olan ve muhafazakârlaşma konusuyla yakından ilgili en önemli olay kuşkusuz ki Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'a yönelik 22 Kasım 1952 tarihinde başarısız bir suikast girişiminde

⁴²⁵ Örneğin, Ulus gazetesi CHP'nin mallarının hazineye aktarılmasına karşı çıkan mülkiyet haklarına yabancıların her zaman önem verdiğini ve bu olayın onlar için iyi bir örnek olmadığını vurgulayarak "Dış sermaye böyle gelmez" diyordu. **Ulus**, 19 Ağustos 1951 Ara seçimlere günler kala, İstanbul'da Elmalı su bendinin temelini atan Cumhurbaşkanı Bayar da burada yaptığı konuşmada, bu inşaat dolayısıyla ülkeye ilk kez yabancı sermayenin girmesinin sevinçle karşıladıklarını söyleyerek bu konuda CHP'yle aynı görüşte olduğunu gösteriyordu. **Milliyet**, 9 Eylül 1951.

⁴²⁶ Örneğin Ulus gazetesi, ülkede yapımı biten fabrikalarla her fırsatta övünen ve propaganda yapan DP'nin bazı fabrikaların kendi dönemlerinden önce temelini atıldığını kabul etmesini istiyor ve böylece halk üzerinde önemli tesir de bulunan bu propagandanın "nasiplenmeye" çalışıyordu. Ulus gazetesindeki, "Radyoda yavan propaganda" başlıklı haberde yer verilen "İktidarın, hele ara seçimi devresinde muhtelif yatırımları yeni teşebbüslermiş gibi göstermeğe hakkı yoktur" ifadeleri de, bu amaçla kaleme alınmıştı. **Ulus**, 21 Ağustos 1951

bulunulmasıydı. Bu suikastın ardından Türk kamuoyu, 1951 yılı başlarında Atatürk büstlerine yapılan saldırıların ardından ülkede tartışılmaya başlayan irtica tehlikesi ve buna verilen reaksiyonun ardından ikinci kez aynı konuyu bu kez daha derinden tartışmak durumunda kalıyordu.

Bu olayın öncesinde iki parti arasındaki ilişkiler, DP'nin iktidarı CHP'den devraldığı tarihin öncesine göre oldukça yumuşamış görünüyordu. Ara seçimlerden önce olduğu gibi DP liderleri, ülkede irtica tehlikesinin önlenmesine ve inkılapların önemine dair konuşmalar yapıyor ve bu tarihlerde Atatürkçü kimliğiyle tanınan Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın DP propagandasında ön plana çıkmaya başladığını gözleniyordu. Cumhurbaşkanı, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yaptığı gezilerde, DP'nin izlediği yol sayesinde inkılapların tamamen güvence altında olduğunu söylerken,⁴²⁷ muhalefete karşı retoriğini bir hayli yumuşatan ve işbirliği çağrısı yapmaktan bile çekinmeyen⁴²⁸ Başbakan Menderes de Bayar'a benzer şekilde irtica olduğu söylentilerini reddediyor ve bu söylentileri çıkartanın muhalefet olduğunu söylemekten geri kalmıyordu.⁴²⁹

Ara seçimlerden kısa bir süre önce alevlenen din ve muhafazakârlık konusundaki tartışmalarda özellikle Atatürk'ü koruma kanunun çıkartılmasıyla ulaşılan tansiyon düşüklüğü bu tarihlerde de aşağı yukarı aynı seyrini korudu. İki parti arasında ciddi tartışmalar ve birbirlerini suçlamalar oluyordu, ancak bunların arasında din konuları oldukça önemsiz bir ayrıntı gibi duruyordu.⁴³⁰ Bu konuda en somut örnek, ara seçim yenilgisinden kısa bir süre sonra, 26 Kasım 1951 tarihinde toplanan CHP'nin

⁴²⁷ “Biz inandık. Demokrasi dâvasını tuttuk ve demokrasinin tam zıddı olan teokrasinin yıkıldığını gördük.” **Milliyet**, 20 Eylül 1952

⁴²⁸ **Milliyet**, 5 Ekim 1952

⁴²⁹ “Türk milleti için, dini irtica, gerilik, eskiye rüçû asla varit olamaz. (...) Muhalefet çevrelerinin zihinlere salmak istediği korkuya bakılacak olursa Türk cemiyeti her an dini bir irtica hareketine derhal geçmeğe müheyya bulunan fakat silah ve süngü tehdidi altında ancak zaptolunabilen geri bir cemiyettir.” **Milliyet**, 22 Kasım 1952.

⁴³⁰ Yeri gelmişken bu noktada şunu vurgulamak faydalı olabilir. Bu noktaya kadar din ve muhafazakarlık konularında, kısa vadeli tartışmaların dışında tam bir konsensüs içerisinde bulunduklarını iddia ettiğimiz partilerin birbirlerini dini uygulamalar ve söylemler konusunda suçladıkları durumlarda bile bu suçlamaları *geçmişteki uygulamalara* yönelik olarak değil, *gelecekte olabileceklere* dair yaptıkları görülmektedir. Bu nedenle özellikle 10 yıllık iktidarı boyunca hükümette olmanın verdiği dezavantajla bu suçlamaları yanıtlamak zorunda kalan DP'li liderler muhalefetin ithamlarını, “Biz irticaya neden olmadık” değil, “Biz irticaya neden olmayız” şeklinde yanıtlamışlardır.

9.Kurultay’ında alınan kararlardır.⁴³¹ Öncelikle bu kurultayda partinin, 1947 tarihinde toplanan ve din ile muhafazakarlaşma konularında önemli kararların alındığı 7.Kurultay’daki programını değiştirilmediğini görmekteyiz. Dolayısıyla bu şekilde CHP, bu konulardaki çizgisinin 4 sene evveliyile aynı olduğu mesajını veriyordu. Kurultay sonunda yayımlanan beyannamede ise, partinin ilgilendiği temel sorunun demokrasi ve hürriyet mevzuları olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴³² Kurultaya sunulan “Ana Davalar ve Memleket Meseleleri Komisyonu Raporu”nda yine ağırlıklı olarak iktidarın muhalefet üzerinde uyguladığı baskılar, partizan tavırlar ve anayasal özgürlükler üzerinde durulduğu görülmüyordu. “Cumhuriyetin, inkılâpların, demokrasinin korunmasında ve selâmetinde zaaf gösterilmesine asla müsamaha edilmemesi hususu”⁴³³ da raporda yer almakta ve bu şekilde ara seçim öncesinde yaşanan tartışmalarda varılan konsensüsü de yansıtmaktaydı.

CHP liderleri ile DP liderleri arasında, kamuoyu önünde meydana gelen tartışmalar da, 9.Kurultay beyannamesi ve raporları doğrultusunda yürüyordu. Başta İnönü ve Gülek olmak üzere CHP’li liderler DP’yi demokrasi davasından vazgeçmekle suçlarken, DP’liler de bu konuda rakiplerine en sert cevapları vermekten geri kalmıyorlardı.⁴³⁴ Bununla birlikte DP liderinin inkılapların korunacağı ve irticanın engelleneceği konusunda verdiği teminatlar muhalefet tarafından övgüyle karşılanıyordu.

Bu dönemde DP liderlerinin, irticaya ve aşırılığa karşı aldığı somut önlemler de devam ediyordu. DP liderleri bu tarihlerde sadece ülkede beliren irtica tehlikesine karşı halktan gösterilen tepkilerden dolayı değil aynı zamanda yurtdışında Türkiye’ye dair oluşan olumsuz imajdan dolayı da önlem alma ihtiyacı duyuyordu.⁴³⁵

⁴³¹ CHP’nin 9.Kurultay’ıyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için Suna Kili, **1960-1975 döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde gelişmeler : siyaset bilimi açısından bir inceleme** İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976, s.114-116

⁴³² Kili,s.114-115

⁴³³ a.g.e., s.116

⁴³⁴ Örneğin 6 Ekim 1952’de İnönü’nün İzmir’de yaptığı bir konuşmada iktidarın adaleti baskı altına aldığını ileri sürmesine Menderes 2 gün sonra oldukça sert bir üslupla cevap veriyor ve “İnönü diktatörlüğünü yeniden hortlatmak gayretindedir” diyor. **Milliyet**, 6 Ekim 1952. **Milliyet**, 8 Ekim 1952.

⁴³⁵ Örneğin Ahmet Emin Yalman’ın anılarında yazdığına göre, 1952 yılının ekim ayında milletlerarası bir güzellik müsabakası düzenlemeye karar veren Pan-American Havacılık Grubu ve Universal Film Şirketi

Bu önlemlerden biri aynı yılın eylül ayında, Yeni Büyük Doğu adıyla çıkan gerici bir gazetenin görünürde kendi kararıyla, ancak aslında hükümet zorlamasıyla kapatılmasıydı. ⁴³⁶ Bunun yanında, çoğunlukla daha sonra dinci Milliyetçiler Cemiyeti'ni himaye ettiği gerekçesiyle kabineden tamamen uzaklaştırılacak olan Samet Ağaoğlu'da Başbakan yardımcılığından alınıyordu. ⁴³⁷

Bununla birlikte DP'nin, halkın irticaya karşı olan endişelerini giderebilmek amacıyla ikinci kez esaslı bir harekete girişmesi, Ahmet Emin Yalman'a suikast girişiminden önce mümkün olmamıştı. Başbakan'la beraber çıktığı bir yurt gezisi sırasında Malatya'da Hüseyin Üzmez isimli bir lise öğrencisinin suikastına uğrayan ancak vücuduna saplanan 7 kurşuna karşın mucizevi bir şekilde hayatta kalmayı başaran Yalman'a saldırının kamuoyunda yarattığı infial, DP'nin daha önce zaman zaman reddettiği irtica tehlikesine karşı bir tedbir almasını kaçınılmaz ve zorunlu kılıyordu. ⁴³⁸

DP liderleri de bu gerçeği algılamakta gecikmedi. Adnan Menderes, suikastın üzerinden iki hafta geçmeden çıktığı bir yurt gezisindeki konuşmalarının büyük bir bölümünü irtica tehlikesine ayırırken Adana'da 6 Aralık 1952 tarihinde 30 bin kişiye hitaben yaptığı konuşmada, "*Türk umumi efkârı Malatyadaki son hâdise üzerinde dikkatle durmaktadır. Malatyadaki bu hâdise dini türlü maksatlara âlet etmek isteyenlerin, hattâ toplu halde çalışma kararında olduklarını göstermektedir. Din gibi mukaddes bir mefhumun bir takım cemiyet döküntülerinin ve siyaset bezirganlarının her çeşit maksatlarının âleti haline getirilmesine bu memleketin asla tahammülü yoktur*" diyordu. ⁴³⁹ Menderes'in en büyük destekçilerinden Milliyet gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan da 8 Aralık'ta yazdığı "Yılanın Başı Ezilecektir" başlıklı yazısında Malatya

"son zamanlarda artan ve iğrenç şekiller alan gerilik yayın ve tahrikleri dolayısıyla" Türkiye'yi müsabakanın dışında bırakmaya karar vermişti. Ahmet Emin Yalman (Yayına Hazırlayan Erol Şadi Erdinç), **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (Cilt 2)**, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret, 1997, s.1583.

⁴³⁶ Gazete son sayısında kendi kendini feshetmesiyle ilgili olarak şu satırlara yer vermişti: "Gazetemiz birdenbire üstüne çöken manevi bir zorluk yüzünden kendi kendini kapatmak kararına varmıştır. Minnettarlık hedefine bağlılığı yüzünden bu mecburiyetin altına giren gazetemiz, Allah'dan bildiği yeni bir sabır ve tahammül çıkırına ayak basıyor. Yarım asırdan beri ilk defa olarak, bir iktidar eli, hiçbir devirde görülmemiş engeller karşısında bizim mahzun ve mahkum ruhumuza doğru yol açmaya çalışıyor. Onunla aramızdaki engeller kalkıncaya kadar yol zarureti ve geçit nezaketi bakımından kendisine kolaylık göstermekle mükellefiz." Yalman, s.1591

⁴³⁷ **Milliyet**, 6 Kasım 1952

⁴³⁸ Eroğlu, s.81

⁴³⁹ **Milliyet**, 7 Aralık 1952, Vurgu bana ait.

olayına büyük tepki gösterirken “Başbakanın son konuşmasının tüm yurttta Atatürk inkılâplarının kat’i teminatı olarak karşılandığını” ileri sürüyordu.⁴⁴⁰

Demokrat Parti halkta gericiliğe karşı bu kadar büyük bir tepki oluşturan olay karşısında⁴⁴¹, prestij ve destek kaybetmemek için somut önlemler almak konusunda da gecikmemişti. Daha önce, Atatürk ve inkılaplar aleyhine davranışlarına belli bir ölçüde hoşgörü gösterilen DP’de bu kez kendisine ait yerel bir gazete Atatürk aleyhine yazılar yazdığı tespit edilen Samsun milletvekili 10 Aralık 1952 tarihinde partiden ihraç ediliyordu. Malatya suikastı sanıklarının, rejimi yıkmaya teşebbüsten idam cezasıyla yargılayan hükümet, 23 Ocak 1953 tarihinde de irtica hareketleri desteklediği iddia edilen Türk Milliyetçiler Derneği’ni kapatma kararı alıyordu. Bu dönemde “Milliyetçiler Cemiyeti’nin bir kolu olan” Nurculara karşı da kovuşturmalar başlatılıyordu.

Bir yandan bu önlemler alınırken diğer yandan da hükümet halkı, basını ve hatta CHP’lileri irtica konusunda gericilere en ufak bir tavizin bile verilmeyeceği yolunda ikna etmeye ciddi anlamda bir çaba gösteriyordu. Örneğin iktidara geldikten sonra basınla, hatta 14 Mayıs seçimlerinden evvel en büyük destekçisi olan ve kendisinden “DP’nin beşinci kurucusu” olarak bahseden Yalman’la bize ilişkileri kötüye giden Menderes, düzenli olarak kendisine taraftar ve muhalif olan gazetecilerle toplantılar yapmaya başlamış ve burada memleket meseleleriyle ilgili bu başyazarların fikirlerini dinlemeye önem vermeye başlamıştı. Bu toplantılarda Menderes, diğer konuların yanı sıra sıklıkla din ve muhafazakârlaşma konularına da değiniyordu ve örneğin 21 Aralık’ta düzenlediği ilk toplantıda olduğu gibi “Memleket asla mürteci değildir. Hakikatte din politikaya karışmamıştır. Politika dine karışmaktadır. İrtica bir daha baş kaldıramayacaktır” şeklinde mesajlar veriyordu. 29 Aralık 1952’de de İzmir’de CHP’lilerin önünde bir konuşma yapan Menderes muhalefet partisini, Atatürk inkılaplarından taviz verilmeyeceği konusunda temin etmeye çalışıyordu.

⁴⁴⁰ **Milliyet**, 8 Aralık 1952

⁴⁴¹ Suikast karşısında ülkede oluşan havayı aktarmak için, suikasta hedef olan Ahmet Emin Yalman’a başvurulabilir: "Gerici cephenin uğradığı umumi bozgun ve memlekette uyanan taze ilerilik galeyanı da benim için en iyi ilaç oldu" Yalman, s.1607. "Malatya suikastının çok hayırlı bir neticesi oldu: Memlekette geriliğe karşı bir milli cephe kurmak ve milli menfaatlere elbirliğiyle bekçilik ve hizmet etmek yolunda bir istidar ve imkân yarattı." Yalman, s.1618

Nasıl ki DP’li liderler iktidar partisi olarak halkta Malatya olayına dair oluşan infiali hissetmekte gecikmemiş ve kamuoyunu memnun edecek adımlar atmakta geç kalmamışlarsa, CHP’li liderler de atılan adımların halkta olumlu bir izlenim bıraktığını görmemezlikten gelememiş ve DP’nin bu konudaki icraatlarını onaylamakta tereddüt göstermemişlerdi. İsmet İnönü, Adnan Menderes’in yurt gezisini tamamlamasının ardından 21 Ocak 1953’te Ankara’da düzenlediği bir basın toplantısında Menderes’in irtica konusundaki sözlerini olumlu bulduğunu söyleyerek, “Şurasını ilk önce kaydetmeliyiz ki iktidar partisi Genel Başkanının muhalefet ve inkılâplar hakkındaki beyanları, umumi heyetiyle memnuniyet verecek mahiyettedir” şeklinde konuşuyordu.⁴⁴² Ulus gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın da Şubat başında kaleme aldığı bir yazıda Menderes’i överek, “Netice olarak diyebiliriz ki: İki buçuk senedenberi ilk defa huzur ve sükûn hissetmekteyim. Bu tuttuğu yolda bütün Türk vatandaşları Başbakana müzaheret göstermek vazifesi altındadır”⁴⁴³ diyordu. CHP’ye ait olan Dünya gazetesinde de suikastten kısa bir süre sonra, "Malatya cinayeti Allahın inkılap cephesiyle beraber olduğunu belirtti. Yedi kurşuna rağmen Ahmed Emin, esaslı bir sarsıntıya uğramadan mucize şeklinde kurtuldu. Bu tertibi topluca hazırlayanların hepsi ise kısa zamanda yakayı ele verdiler." diyerek bir anlamda hükümetin bu konuda hızlı hareket etmesini övüyordu.⁴⁴⁴ Menderes’in de CHP’nin uzattığı bu dostluk elini sıkması ile birlikte⁴⁴⁵ partiler bir yandan uzun bir süre sürecek olan “Bahar Havası” dönemine girmekle bir yandan din ve muhafazakarlaşma konusunda çizdikleri sınırlarda ve önceki dönemki uygulamalarda mutabık olduklarını gösteriyorlardı.

Son olarak, Atatürk kanununun çıkartılmasından önce Atatürkçü söylemini yükseltirken ve halkı inkılapların bekçiliğini yapacağı konusunda temin etmeye çalışırken diğer yandan da “manevi alanda” yapılan atılımlarını savunan DP liderlerinin Malatya suikastı sonrasında da bu davranışların ilkinin olduğu kadar ikincisini de

⁴⁴² **Milliyet**, 22 Aralık 1953

⁴⁴³ **Ulus**, 11 Şubat 1953.

⁴⁴⁴ Aktaran Yalman, s.1604

⁴⁴⁵ Örneğin Adnan Menderes, 14 Mayıs seçimlerinin ardından ilk kez CHP hakkında olumlu sözler sarf ettiği 19 Ocak 1953 tarihindeki konuşmasında, “Halk Partisi, Milli mücadele ruhuyla yuğurulmuş, (hata oradan) bir partidir ve bünyesinde vatanperverliğin hâkim unsur olduğunu kabul etmek lazım gelir. (...) Geçirdiğimiz tek parti devrini, tarihin ve topluluk hayatında tekamül kaide ve eserinin vazettiği bir zaruret gibi ele alınca, bu devrin tatbikatçısı olan bir partinin dünkü bünyesini bir tarafa bırakıp karşımıza yepyeni bir hüviyetle çıkan haleflerini, siyasi irtica şaibelerinden münezzeş şerefli bir kardeş parti olarak ellerini sıkıp beraberce çalışmaya davete layık görmemiz zamanı gelmiştir” sözlerini sarf ediyordu.

sergilediğini vurgulamak gerek. Örneğin 8 Şubat 1953 tarihinde Menderes, "Memleketimizde Müslüman'lığa yapılan her türlü hürmetin gösterilmesine taraftar olmakla beraber, şeriatçı değiliz. Çünkü şeriatçılık dini siyasete karıştırmak şeklinde tecelli etmiştir"⁴⁴⁶ sözleriyle bu iki söylemi tek bir cümlede eritiyordu. Bu konuşmadan birkaç hafta önce Gaziantep'te yaptığı konuşmada da Menderes, son uygulamalarıyla vicdan hürriyetlerini çiğnedikleri yönünde kendilerini eleştirenlere şu cümlelerle çatmıştı: "Bu kadar cesur, bu kadar fedakar, bu kadar ilahi cezbeyle tutulmuş aslanlar acep laikliğin tecelli ettiği zamanlar nerede idiler?"⁴⁴⁷ Ve inkılaplar konusunda yaptığı konuşmalardan sonra olduğu gibi bu konuşmalarından sonra da Türk basını, "Muhalefet, Başvekilin nutkunu tam bir tasviple karşıladı" şeklinde manşetlerle gelişmeleri okuyucularına duyuruyordu. Açıktır ki, Malatya suikastının ardından da, din ve muhafazakarlaşma konusunda iktidar ve muhalefet arasında kısa sürede bir konsensüse ulaşılmıştı.⁴⁴⁸

İki parti arasındaki bu konsensüs, Millet Partisi içerisinde eski CHP'li Hikmet Bayur liderliğindeki bir grubun partinin irticai faaliyetlerin odağı olduğunu iddia ederek toplu halde istifa etmesi karşısında iktidar partisinin bu partinin kapatılması konusunda harekete geçmesi ile bozulur gibi oldu. Temmuz ayı başında alınan kapatma kararını DP'liler, önceki dönemlerde irticaya karşı girişilen mücadelenin bir uzantısı olarak görüyor ve kamuoyuna da böyle sunuyordu.⁴⁴⁹ Oysa CHP, bir yandan irticayla mücadele edilmesi gerektiğini bu olay vesilesiyle de vurgularken diğer yandan konuya siyasi hürriyetler anlamında da bakıyor ve parti kapatmanın demokratik hakları zedelemek anlamına gelebileceğine de dikkat çekiyordu.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ **Milliyet**, 8 Şubat 1953

⁴⁴⁷ **Milliyet**, 19 Ocak 1953

⁴⁴⁸ Bu oybirliği uyarınca DP iktidarı Çalışma Bakanı Samet Ağaoğlu ve Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin görevlerinden istifa etmesi (7 Nisan 1953) ve Milli Kalkınma Partisi lideri Nuri Demirağ'ın İstanbul'da bir İslam Kongresi toplama isteğine iktidar partisinin izin vermemesi de (28 Nisan 1953) olumlu karşılanıyor.

⁴⁴⁹ "[Millet Partililerin] Genel Başkanları Mustafa Kentli'nin Sebilürreşad'da çıkan makalesini okuyunuz!... Bu karanlık zihniyet din maskesi altında gerilik propagandasını yaparken, 'takunya' ve 'peşkir'e hasret çekmektedir! Halbuki bu millet traktörün, motörün, tayyarenin, otomobilin, kamyonun, telsizin, radarın peşindedir." Mümtaz Faik Fenik, "Kapatma Kararı Karşısında", **Zafer**, 10 Temmuz 1953.

⁴⁵⁰ Örneğin bu konuya, anılarında yer veren CHP Edirne milletvekili Fahir Giritlioğlu "Millet Partisinin kapatılması olayı, siyasî hayatımızda önemli bir yer işgal eder. Memleketin demokratik hedefe doğru yürüyüşüne karşı, bu hâdise büyük bir sed olmuştur." Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965, s.295

Nitekim Kasım Gülek'in 11 Kasım tarihinde, DP'nin aldığı kapatma kararına destek vermek bir yana "Parti kapatmak ciddi bir iştir" sözleriyle şüpheli bir yaklaşım sergilemesi DP saflarının büyük tepkisine yol açtı. 14 Temmuz 1953 tarihinde Zafer gazetesinde kaleme aldığı "Gülek ve günah" başlıklı yazısında Gülek'i Sebilürreşad'ın ve MP lideri Mustafa Kentli'nin avukatlığını yapmakla ve inkılaplara yeterince özen göstermemekle itham eden Advîye Fenik: "Olmadı, Kasım Gülek'in Millet Partisi hakkında alınan kararı tenkid etmesi, Kore kararını tenkide benzedi. Hani hep beraber inkılâpçı idik, hani irticaa zerre kadar rüşvet vermiyecektik? Hani milli meselelerde hep beraberdik?" ifadelerini kullanıyordu. Aynı konuda "Ya bu cephe yıkılacak, ya Türkiye, ya demokrasi" başlıklı bir yazısı kaleme alan Mümtaz Faik Fenik de bu yazıda Ulus'ta Gülek'in çıkışına benzer bir yazı yazan Falih Rıfkı Atay'ı eleştirerek "Hem irtica tehlikesi var diyeceksiniz, hem Millet Partisi'nin kapatılmasını eleştireceksiniz. Bu olmaz" diyordu.⁴⁵¹ Gazete, 16 Temmuz 1953 tarihinde Millet Partisi'nin kapatılması ve irtica ile mücadele konularını görüşmek için acil bir şekilde toplanan DP Meclis Grubu'nun toplantısını da, "DP Grubu CHP'nin MP'ye karşı himayekâr davranışları ile düştüğü "hazin durumu" görüşmek üzere içtimaya çağrılıyor." ifadesiyle duyuruyordu.⁴⁵² Grup toplantısında yayımlanan tebliğ de Zafer gazetesine göre neredeyse tamamıyla CHP'yi hedef alıyordu.⁴⁵³

18 Ağustos tarihinde dinin politikaya alet edilmesini men eden "Milli Selamet Kanunu"nun hazırlanmasıyla sonuçlanacak olan bu sürece CHP'liler, yukarıda belirtildiği gibi hürriyet ve demokrasi konularının üzerinde durarak muhalefet ediyorlardı.⁴⁵⁴ Örneğin Nihat Erim 19 Ekim 1953 tarihinde yazdığı "Açık Konuşalım" başlıklı yazısında şu sözlerle, hürriyet konusunun zaman zaman din mevzularından bile

⁴⁵¹ **Zafer**, 15 Temmuz 1953,

⁴⁵² **Zafer**, 16 Temmuz 1953

⁴⁵³ "Halk Partisinin, Millet Partisini cenahı himayesine alan son tebliği, vatandaşlar arasında haklı bir teessür uyandırmıştır. Çünkü Halk Partisi bir taraftan Cumhuriyetçiliği ve inkılâpçılığı kimseye bırakmazken öbür yandan irtica, saltanatı ve hilâfetçiliği sinesinde barındıran bir partinin kapanışını küçük emellerine âlet etmek yoluna girmiş ve işi buradan alarak bu partinin emniyet içinde çalışması lâzım geldiğini iddiaya başlamıştır. (...) Kendisini fuzulî yere inkılâp partisi ismini veren Halk Partisi hangi cüretle, inkılâp düşmanlarının emniyet içinde iş çevirmelerini müdafaa edebilir." **Zafer**, 17 Temmuz 1953,

⁴⁵⁴ Burada şunu belirtmek lazımki, DP dini konularda halkın hassasiyetini yansıttığı söylenebilecek olan Milli Selamet Kanunu'nu çıkartırken aynı anda bir yandan da profesörlere siyaset yasağı getirmek gibi alakasız bir konuda da adım atarak, CHP'nin demokrasi ve hürriyet konularındaki şüphelerini bir yandan haklı çıkartıyordu.

daha önemli olabileceğini söylüyordu: "MP ye mürteci diyenlere soralım: DP ve bu partinin Bay Menderes'te beliren hüviyeti, demokrasi ve devrimler için, mürteciden daha tehlikeli değil midir? Mürteciyi teşhis edince ona göre davranmak mümkündür. Fakat hiçbir müstakar politikası olmıyan insanlarla ne yapılabilir?" Başta Nihat Erim olmak üzere, Ulus gazetesinin kalemleri ilk başlarda DP'nin suçlamalarının aksine MP ile bir işbirliği yapmalarının mümkün olmadığını söylerken ⁴⁵⁵ diğer yandan da partinin kapanmasına hürriyetler adına karşı çıktıklarını söylüyorlardı. ⁴⁵⁶ Öte yandan DP'nin CHP'ye yönelik "irticayı destekleme" şeklindeki suçlamalarına karşılık da bu yazarlar, DP'yi irticayla giriştiği mücadelede samimi olmamakla suçluyordu. Örneğin Hüseyin Cahit Yalçın'a göre DP bir yandan Atatürk devrimlerine bağlı görünmek isterken diğer yandan din propagandasını yapmaktan da geri kalmadığını söylüyordu. ⁴⁵⁷ Netice itibarıyla CHP'li milletvekilleri 25 Temmuz 1953 tarihinde TBMM'de oylanan Milli Selamet Kanunu'nun irtica ile mücadele konusundaki maddelerine taraftar olduklarını açıklamalarına karşın oylama sırasında kırmızı reylerini kullanmışlardı ve kamuoyunu yaklaşık 1 ay meşgul eden bu konu partiler arasında esaslı bir tartışmaya neden olmadan yerini diğer ihtilaf konularına bırakmıştı.

Bu konunun iki parti arasında esaslı bir tartışmaya ulaşmadığı yorumuna, özellikle bu dönemde iki parti arasında nispeten tarafsız bir yayın politikası izleyen Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinin bu tarihteki sayılarında daha da açık bir biçimde ortaya çıkar. Örneğin Cumhuriyet gazetesi, Ulus ve Zafer'de bir aya yakın yer verdiği bu konuyla ilgili haberleri sayfalarına sadece 1-2 gün taşır. Bu konuda Ulus ve Zafer'in yazarları birbirlerine ciddi ithamlarda bulunurken, Cumhuriyet gazetesi şaşırtıcı bir biçimde bu polemiklere neredeyse tamamen kayıtsız kalır ve hem haber sayfalarını hem de köşe yazılarını ağırlıklı olarak dış politika konularına ayırır.

Benzer bir eğilim Milliyet gazetesinde de görülür. Ancak Cumhuriyet'ten farklı olarak Milliyet gazetesi, daha fazla yer aldığı konuyla ilgili haberlerinde iki parti arasında bir çatışmadan çok konsensüs konusunu ön plana çıkartır. Örneğin 10 Temmuz

⁴⁵⁵ 1957'de MP'nin devamı olan CMP'yle birlikte ortak listeyle seçimlere girme kararı iktidar tarafından engellenen CHP, 1954'te bir süre sonra "laikliği ana prensipleri arasında saymak kaydıyla" CMP ile ittifak yapabileceğini açıklamıştı.

⁴⁵⁶ **Ulus**, 25 Ekim 1953.

⁴⁵⁷ **Ulus**, 30 Ekim 1953.

1953 tarihinde konuyla ilgili ilk haberini, “MP’nin kapatılmasından tüm inkılapçı cephenin ve muhalefet ile iktidarın büyük memnuniyetle karşıladığı” şeklinde veren gazete, 16 Temmuz’daki manşetinde de Kasım Gülek’in “Parti kapatmak ciddi bir iştir” şeklindeki açıklaması etrafında dönen tüm tartışmalar görmezden gelerek “İrtica ile mücadelede partilerarası birlik” başlığına yer veriyordu.⁴⁵⁸ Yine Milliyet gazetesi Zafer’in, “CHP’nin hazin halini” görüşmek üzere toplandığını söylediği DP Meclis grubunda Menderes’in iki taraf arasındaki uzlaşmaları vurgulayan şu sözlerini ön plana çıkartıyordu:

“Üçüncü ve dördüncü basın toplantılarında başta sayın Hüseyin Cahit Yalçın olmak üzere, muhalif, muvafık ve müstakil bütün başyazarlar memlekette irticai tahriklere nihayet vermek ve dinin politikaya âlet edilmesini önlemek için bunların bir kanunla men etmek lüzumunu olduğu söylemişlerdi. Zaman ve hâdiseler bu sayın gazetecilerimizin haklı olduklarını göstermiş ve kanaatlarını teyit etmiştir.”⁴⁵⁹

Milli Selamet Kanunu’yla ilgili görüşmeler sırasında da partilerin uyum içinde çalıştığı izlenimini veren Milliyet gazetesi Menderes’in, “CHP’nin derli toplu tenkitlerine teşekkür ettiğini” aktarıyordu.

Yukarıda anlatılanlar nedeniyle 2 Mayıs 1954 olarak belirlenen seçim tarihine yaklaştıkça partilerin propagandalarında ön plana çıkardıkları çatışma konularının arasında dinin neredeyse hiçbir yer işgal etmemesini şaşırtıcı bulmuyorum. Bu tarihlerde ve seçimden önceki 1-2 aylık propaganda döneminde iki partinin ana tartışma konuları, dış ticaret açığı, bütçe açığı, hayat pahalılığı, yatırımların verimliliği ve hürriyet konuları üzerinde yoğunlaşıyordu. Bu dönemde ve özellikle 1953 yılının son aylarında Ulus gazetesinin neredeyse her gün hayat pahalılığı konusunu işlediği, DP iktidarı döneminde fiyatların ne kadar arttığını tablolarla kanıtlamaya çalıştığı

⁴⁵⁸ Aynı haberin içinde de şu ifadelerle yer veriliyordu: “Halk Partisi Genel İdare Kurulu dün cumhuriyet ve inkılapların müdafaasının partinin ana prensipi olduğunu bir tebliğle bildirdi” Burada fark edildiği gibi Milliyet gazetesi CHP’nin Millet Partisi’nin kapatılması süreci dolayısıyla hürriyet ile ilgili kuşkularını değil, partinin inkılaplara bağlı olduğunu söylemesiyle ilgileniyordu. Bu da bir anlamda kamuoyunda CHP’nin inkılapçılığı konusunda bir şüphe olduğu algısının oluşmadığını ve önceki dönemde din ve muhafazakarlaşma konusunda ulaşılan sınırlarda bir değişiklik olmadığını gösteriyor.

⁴⁵⁹ **Milliyet**, 17 Temmuz 1953.

görülebılır. Hayat pahalılığının nedeni olarak da kötü yönetimi gösteren Ulus gazetesi ve yazarları ⁴⁶⁰, bu sorunu ancak CHP'nin çözebileceğini ileri sürerek halktan oy istiyordu. Dış ticaret açığının da önemli bir sorun olduğunu söyleyen ve resmi kurların sabit olmasına karşın, sabit piyasada bu duruma bağlı olarak Türk lirasının büyük oranda değer kaybettiğini söyleyen Ulus yazarları, üretim artışlarının bu gelişmeler yanında önemsiz kalabileceğini vurguluyordu. ⁴⁶¹

Çoğunluğu dış yardıma dayanan yatırımların verimliliği konusunda da CHP sözcüleri ve Ulus yazarları pek emin değildi. Bunların birçoğunun gösteriş uğruna ve verimsiz alanlara yapıldığını söyleyen CHP'liler, özellikle seçimlerin arifesinde sayısı artan temel atma törenlerinin ardından inşasına başlayan tesisleri "Seçim Fabrikaları" olarak adlandırıyorlardı. ⁴⁶² Ülkede sayısı olağanüstü artan traktörler konusunda da benzer bir tutum izleyen CHP'liler, bu kadar çok sayıda traktör dağıtılmasının verimli olabilmesi için traktör sahibi yapılan köylülerin mutlaka belirli bir büyüklüğün üzerinde toprağa sahip olmak zorunda olduğunu Türkiye'de tarımsal yapının ise bu koşulu karşılamadığını ileri sürüyordu. Hüseyin Cahit gibi isimlerin yazılarında savundukları bu görüşler mantıklı olmakla birlikte DP'nin hayat koşullarında önemli bir iyileşme sağlayan bu hamlelerinden etkilenmiş olan kitleleri CHP'den soğutmaya devam ediyordu. ⁴⁶³ Ayrıca 15 Ekim 1953 tarihinde Ulus'un fiyat artışlarını eleştirdiği bir haberde bulunan "Türk köylüsü Adnan Menderes'in zannettiği şekilde akılsız, görgüsüz değildir; alış veriş ettiği zaman bugünkü 30 kuruşun 1950'deki 15 kuruş kadar bile iş

⁴⁶⁰ "Türkiye'deki hayat pahalılığı, ne bir harb zaruretinin, ne bir milli ihtiyacın neticesidir. Yalnız ve yalnız Bay Menderes'in, uç buçuk yıldır, memleketi kendi keyfine göre idare etmek istemesinin neticesidir" Nihat Erim, "Zalimane İyilik", **Ulus**, 6 Ekim 1953.

⁴⁶¹ "Memlekette, çok şükür, istihsal arttı. Evvelde şu kadar tonilato buğday mahsulü alıyorsak ve şu kadar pamuk yetiştiriyorsak, şimdi bunların kat kat fazlasını elde etmek gibi bir muvaffakiyet kazandık. Ala, tebrik ederiz, teşekkür ederiz. Yalnız, istihsal arttı da ne oldu? Paramız milletlerarası kıymetler piyasasında tepetaklak yuvarlandı." Hüseyin Cahit Yalçın "Dostlar Alışverişte Görsün", **Ulus**, 12 Ekim 1953

⁴⁶² Bu kavramın ilk kullanıldığı yazılardan biri için Vedat Dicleli, "Seçim Fabrikaları", **Ulus**, 17 Ekim 1953.

⁴⁶³ Bu konuda Yalçın'ın bir yazısı, CHP'lilerin DP'nin popülist yaklaşımından ne kadar uzak olduğunu ve şehirli "kayıran" politikalarından hâlâ vazgeçemediğini açıkça gösterir: "Halbuki hükümetin yaptığı denilen fedakarlık nedir? Hükümet basındakilerin hazineleri yoktur. Yaptıkları yardımı kendi ceplerinden çıkarıp verecek değillerdir. Onlar bizlerin, yani şehirli vatandaşların omuzlarına ağır yükler yükliyerek bunu köylüye bir nevi iane şeklinde dağıtıyorlar. Bütçede vücuda getirdikleri açığı bu suretle kapatmağa uğraşıyorlar." Hüseyin Cahit Yalçın, "Köylüye yardım sözü", **Ulus**, 13 Ekim 1953.

görmediğini acı acı hissetmektedir" gibi ifadeler CHP'nin köylüye ve halka ne kadar yabancılaştığını da gösteriyordu.⁴⁶⁴

Özellikle 1953 yılının Aralık ayında, DP iktidarının CHP'nin mallarına el konulup hazineye aktarılmasına karar vermesinin ardından Halk Partililer demokrasi, hürriyet ve rejim konularına daha da ağırlık vermeye başlamışlardı. CHP'nin mallarına el konulmasının muhalefet üzerinde nasıl bunaltıcı bir baskı uygulandığının en büyük işareti olarak sunan CHP'liler, iktidarın ülkeyi bir diktatörlüğe götürdüğü uyarısında bulunuyordu. Bu tarihten sonra başta İnönü olmak üzere CHP sözcülerinin "vatanda herşeyden evvel, hukuk devleti kurma için çalışma yoluna girdikleri"⁴⁶⁵ ve "siyasi hürriyetin memlekette hiçbir zaman bir daha sarsılmayacak surette kurulmasına çalışılacağı" vaadinde bulunmaya başladıkları görülmektedir.⁴⁶⁶ Bunun yanında CHP'nin en şikayetçi olduğu konulardan biri de, devlet radyosunun iktidar tarafından sadece kendi propagandası için kullanılması ve muhalefetin bu imkânlardan yararlandırılmamasıydı.

CHP'lilerin bir yandan siyasi hürriyetler konusunda iktidarı, "Eğer baskıcı politikalar uygularsanız yabancı sermaye, bugün kendi vatandaşına bunu yapan, yarin bana ne yapmaz diye düşünerek ülkeye gelmeyebilir"⁴⁶⁷ gibi sözlerle uyarır ve bu şekilde ülkeye yabancı sermaye çekme çabasına karşı çıkmazken, diğer yandan iktidarın Petrol Kanunu ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası gibi uygulamalarla "vatanı sattığını" ve "kapitülasyonları geri getirdiğini" iddia ediyordu. Bu kanunların ülke kaynaklarını yabancılara koşulsuz açmak anlamına geldiğini iddia eden CHP'lilerin

⁴⁶⁴ Yine bu dönemde, CHP taraftarı bir yayın yapan Yeni İnci dergisine bir demeç veren CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in şu sözleri de bu yabancılaşmayı göler önüne serer: "O vakit [1950 seçimlerinden bahsediyor] millet reyini DP lehine olmaktan ziyade CHP aleyhine kullandı. O bir nevi seldi. Bu sefer böyle olmayacak. Reyler daha düşünceli olacaktır" **Yeni İnci**, Sayı 9, 17 Nisan 1954, s.5 Oysa İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker de, Halk Partililerin bile DP'nin politikalarının halkın durumunu 4 yıl boyunca iyileştirdiğini düşündüğünü anlatır. Seçimlerden evvel halk partili köylülerin 4 yıl önceki durumuyla şimdiki durumun karşılaştırmasını istediğinde Toker, köylülerin tereddüt etmeden şimdi daha iyi olduğunu söylüyor. Toker'den aktaran Burçak, s.218

⁴⁶⁵ Giritlioğlu, s.207

⁴⁶⁶ Bu konuda iktidar ile muhalefet arasındaki tartışmaları, Rıfık Salim Burçak şöyle özetliyor: "Muhalefet, iktidarı, demokrasiye sırt çevirip memlekette diktatoryal bir idare kurmakla suçluyor, 'siyasi emniyet' deyiminin içinde ifadesini bulan demokratik hak ve hürriyetlerin teminat altına alınmasını istiyordu. İktidar ise, şimdiye kadar ki icraatının tek partili dönemin kalıntılarını tasfiye etmekten başka birşey olmadığını, demokratik hak ve hürriyetlere kendisinin saygılı bulunduğu görüşünü ileri sürüyordu." Burçak, s.190

⁴⁶⁷ **Ulus**, 7 Aralık 1953.

işlediği bu konular aynı traktör meselesinde olduğu gibi halkın kolayca anlayacağı türden değildi. ⁴⁶⁸ Basın, seçimden önce TBMM’de yapılan tartışmalarda CHP’nin petrol kanununa karşı çıkışının üç nedeni olduğu belirtiliyor ve bunları Bilim adamlarından müteşekkil bir grubun görüşlerinin alınmaması, devletin petrol işlerinden uzaklaştırılması ile petrolün hususi teşebbüs ve sermayeye bırakılması olarak sıralıyordu. ⁴⁶⁹

Milli Selamet Kanunu’nun çıkartılması ve dinin neredeyse tamamen tartışma konusu olmaktan çıkmasının ardından kamuoyu önünde konuşulmaya başlanan bu konular, CHP’nin seçim öncesindeki propagandasında da en çok işlediği konuları teşkil etti. Örneğin 9 Nisan 1954’te Malatya’da yaptığı konuşmayla seçim dönemini açan İnönü, “İç politikada, dış politikada, iktisadi politikada bu gün her şeyin üstünde muhtaç olduğumuz unsur, bir emniyet idaresinin kurulmasıdır” sözleriyle yine ilk seçim vaadi olarak hürriyet konularını ön plana almayı tercih ediyordu. İktidara gelmeleri halinde partizanlık yapılmasını ve muhalefet aleyhine kanunlar çıkarılmasını önlemek adına Anayasa Mahkemesi’nin kurulacağını söyleyen İnönü’nün bu konuda işlediği diğer konular, TL’nin düşen değeri, hayat pahalılığı ve dış borçların ödenemeyecek noktaya gelmiş olmasıydı. ⁴⁷⁰ Bundan bir gün sonra İstanbul’da yapılan bir başka mitingde DP’lileri benzer şekilde baskıcı politikalar uygulamakla suçlayan CHP’liler, ⁴⁷¹ memleketin dış borçlarının aşırı derecede arttığını ve bunun sonucunda DP’lilerin İzmir’i bile Yunanlara vermek zorunda kalabileceğini söyleyerek halkı etkilemeye çalışıyorlardı. ⁴⁷²

⁴⁶⁸ Şevket Süreyya da, İnönü’nün 1954 seçimlerinden önce çıktığı yurt gezilerinde aşırı soyut bir dil kullandığını vurgular ve Petrol Kanunu ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’nu başlıca propaganda konusu yapmasını eleştirir. Süreyya’ya göre bunlar sonuçları ancak uzun vadede görülecek konulardır. Süreyya, s.154

⁴⁶⁹ **Milliyet**, 3 Mart 1954.

⁴⁷⁰ **Milliyet**, 10 Nisan 1954.

⁴⁷¹ “Meşru yoldan tabii suretle iktidara gelen demokratlar, rejimin icaplarına uyarak huzur içinde memleket işlerini yürütmeğe başlayacakları yerde kanlı ihtilalle vaziyete hakim olmuş kahramanlar tavrını takındılar. (...) DP’yi kanuna karşı saygı göstermeğe kim mecbur edecektir. ” **Milliyet**, 11 Nisan 1954.

⁴⁷² “Demokratlar, Marşâl planından Amerikaya o kadar borçlandılar ki bu borçları ödeyebilmek için İzmirli Yunanistan’a vermeyi taahhüt ettiler.” **Milliyet**, 21 Nisan 1954.

Burçak'ın yaptığı özetten yola çıkarak ağırlıklı olarak 1954 seçimleri öncesinde DP'nin partizan tutumunu, yabancı sermayeye koşulsuz kucak açmasını⁴⁷³ petrol kanununu, hayat pahalılığını, devlet radyosunun DP propagandası için kullanılmasını ve bu imkândan muhalefet partisinin yararlanamamasını, basın üzerindeki baskıları irdeleyen ve Adnan Menderes'le polemikler yaşayan⁴⁷⁴ CHP liderlerinin konuşmaları bir süre sonra Milliyet gazetesinde, "İnönü dünkü hitabesinde eski şeylerden bahsetti", "İnönü yine aynı şeyleri" söyledi şeklinde duyuruluyordu. Aslında hiçbir partiyle organik bağı olmayan bir gazetenin İnönü'nün ve diğerlerinin konuşmalarını bu şekilde sayfalarına yansıtması, CHP liderlerinin sözlerinin halk tarafından ne kadar az ilgi gördüğünü de göstermektedir.

Önceki bölümlerde anlatıldığı gibi ülkede, DP'nin uygulamalarının ardından Malatya suikastı sonrası tartışılan din konusunun kapanmaya başlamasıyla birlikte DP'li liderlerin seçim propagandalarını ağırlıklı olarak son 4 yıl içerisinde iç ve dış politikada başarılan işlere ayırdıklarını görmekteyiz. CHP'nin hayat pahalılığını ve dış ticaret ile bütçe açığını kanıtlamak için başvurduğu istatistikler bu kez DP'liler tarafından yapılan yarımaları göstermek ve bu yatırımlar sonucunda ulaşılan üretim artışını vurgulamak amacıyla kullanılıyordu. Bu dönemde meydanlarda belki de en sık kullandıkları kelime "kalkınma" olan DP'liler, bu durumu yaşam koşullarındaki iyileşmeyle fazlasıyla hisseden halk⁴⁷⁵ zaten bu sözlerden fazlasıyla etkilenmeye hazırды.⁴⁷⁶

Bu tarihlerde DP'liler, "seçim fabrikalarını" açmaya da devam ediyor ve bunları seçim kozu haline getirmeyi de biliyordu. Parti gazetesi Zafer'in sayfalarını

⁴⁷³ CHP'nin yabancı sermayeye karşı toptan reddedici bir tutum içinde olmadığına Türk Sanayicileri Derneği'nin hazırladığı bir raporda da vurgu yapılmaktadır. Bu raporda Yabancı Sermayeye Teşvik Yasası'nın TBMM'de muhalefetin desteği olmadan geçmesine karşın yasanın prensipte CHP tarafından desteklendiği belirtilmekte, buna kanıt olarak da CHP sözcülerinin tasarıda, bazı ufak ayarlamalar yapılsa da yasa lehine oy verebileceklerini söylemiş olması gösterilmektedir.

⁴⁷⁴ Burçak, s.200-202

⁴⁷⁵ Korkut Boratav'da, CHP iktidarının son 4 yılıyla birlikte değerlendirdiği bu dönemde (1946-1953) tüm sınıfların mutlak olarak durumlarının düzeldiğini belirtir. Boratav, s.345

⁴⁷⁶ Örneğin Balıkesir'de yaptığı konuşmada, "Yurt kalkınması inkâr edilemez" diyen Menderes, rakamlarla iki devir arasında kıyaslama yaparak DP iktidarı zamanında 34 bin 147 traktör alınmasıyla övünüyor. **Milliyet**, 7 Eylül 1953. 9 Eylül 1953'te yapılan bir mitingde de DP'liler, ülkedeki radyo sayısının kendi dönemlerinde arttığını söyleyerek halktan oy istiyorlardı. Propaganda döneminde de İstanbul'da yapılan bir toplantıda DP'li Hacıpulos: "DP iktidara geldikten sonra memlekette büyük bir gelişme kaydedilmiş ve iş hacmi süratle artmıştır. İktisadi kalkınmamız bu gün dünyada örnek gösterilmektedir. Bütün bu işlerin devamı sizin Demokrat Partiye vereceğiniz reylerle mümkün olacaktır" sözleriyle halkı etkilemeye çalışıyordu. **Milliyet**, 11 Nisan 1954.

1954 seçimlerine az bir zaman kala, yeni açılan fabrikaların temel atma töreni haberleri süslerken ⁴⁷⁷ Adnan Menderes de, “İleri memleketlerin seviyesine gelinceye kadar temel atmaya devam edeceğiz. Bunların seçim dönemine gelmesi tesadüftür” gibi sözlerle uygulanan politikaların arkasında duruyordu. ⁴⁷⁸

DP’liler, ülkedeki tüketim ve üretim seviyesinin artışı kanıtlamak için kullandığı rakamlara bir yandan da CHP’nin iddialarının aksine ülkenin ciddi bir altın stoku yokluğu ve dış ticaret ile bütçe açığı sorunu yaşamadığını kanıtlamak için başvuruyordu. İktidar partisi sıklıkla, altın stoku seviyesinin CHP döneminde fazla olduğunu ve dış ticaret açığının da giderek azaldığını iddia ediyordu. ⁴⁷⁹ CHP’lilerin, “rakamlarla sarıh ifadesini bulan hakikatlere” rağmen DP’ye yaptığı tüm saldırının nedeni Başbakan Adnan Menderes’e göre, tüm bu başarıların halk tarafından fark edilmiş olması ve DP’ye karşı “derin bir sempati” beslenmesiydi. ⁴⁸⁰

Bu dönemde DP’nin kullandığı retorik yine önceki dönemlere benzer şekilde kendi uygulamaları ile CHP’nin önceki dönemdeki politikaları arasında bir karşıtlık kurmak üzerineydi. Örneğin Maliye Bakanı Hasan Polatkan, diğer arkadaşlarının rakamlarla savunduğu ve ortaya koyduğu kalkınma hamlesinin aslında bir anlamda CHP zihniyetinden bir kopuş anlamına geldiğini şu sözlerle savunuyordu: “Onlarla bizim aramızda mali ve iktisadi bakımdan telakki farkları vardır. Onlar rehavet ve atalet politikacılarıdır. Onlar iktisadi hayatta kendi yağlarıyla kavrulmayı müdafaa ederler. Biz ise milletin varlığı ile iktisadi hayatta hamle yapmak âzmindeyiz” ⁴⁸¹

CHP’nin geçmişini ve eski anlayışını suçlama yöntemi 1954 seçimleri arifesinde en açık ifadesini Polatkan’ın bu sözlerinde bulmakla birlikte diğer DP liderleri tarafından da sık sık ve farklı farklı konularda kullanılıyordu. Örneğin CHP’nin Petrol Kanunu ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası’na yönelik olarak yaptığı eleştiriyse

⁴⁷⁷ Örneğin 16 Ağustos 1953 tarihinde Zafer’in manşeti DP’nin ana propaganda konularını özetler gibi "1 - Basma, bez fiatında mühim indirme 2 - Oniki Çimento fabrikası açılıyor"

⁴⁷⁸ **Milliyet**, 24 Mayıs 1954.

⁴⁷⁹ Balıkesir’de verdiği bir nutukta Menderes: “Altın stokumuz azalmamış, artmıştır. Dış ticaret açığımız 1950’de gelirimizin yüzde 73.6’sını teşkil ederken, bu nispet 1951’de yüzde 22’ye, bu yıl da yüzde 0.8’e inmiş bulunmaktadır.” **Zafer**, 6-7 Eylül 1953 ve **Milliyet**, 6-7 Eylül 1953. Celal Bayar’da 2 Kasım 1953’te Meclis’te yaptığı açılış konuşmasında 1954 yılı bütçesinin denk olacağını vaat ediyordu.

⁴⁸⁰ **Milliyet**, 3 Ağustos 1954

⁴⁸¹ **Milliyet**, 23 Şubat 1954.

cevap veren Cumhurbaşkanı Bayar, muhalefetin Petrol Kanuna konusunda bir aynı bir usul meselesi üzerinde durarak karşı çıkışını tüm ülke tarafından olumlu karşılanan Kore'ye asker gönderme kararı sırasında alınan tavrına benzetiyordu.⁴⁸² Adnan Menderes de Trabzon'da aynı gün yaptığı bir konuşmada, Petrol Kanunu ile alınan kararları kapitülasyonlara benzetmenin yanlış olduğunu söyledikten sonra, "Eğer siz bunu 10-20 sene evvel çıkarsaydınız çok daha iyi olurdu" diyordu.

CHP'nin, iktidarın kendilerine baskı uyguladığını ve hürriyetleri kısıtladığına dair suçlamalarına karşı da DP'li liderler ve Adnan Menderes bir yöntem uyguluyordu. Bu iddiaları ciddi bir şekilde yanıtlamak yerine Menderes, geçmişe gönderme yaparak CHP'nin halkın zihninde hâlâ canlı olan kötü imajından faydalanmaya çalışıyordu.⁴⁸³ 4 Mart tarihinde de Adnan Menderes, radyonun hükümetin malı olduğunu ve iki tarafın görüşlerini horoz dövüştürür gibi aksettiremeyeceğini kaydettikten sonra CHP'nin "aşırı hürriyet aşkıyla" ilgili olarak da: "Sizde bu derece hürriyet aşkı valde tarafından mı peder tarafından mı diye insanın sorası geliyor" ifadelerini kullanıyordu.⁴⁸⁴

Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta, yukarıda ifade edildiği gibi muhafazakarlaşma ve din konularının seçim propagandası döneminde öneminin kaybetmesiyle birlikte DP'nin, 4 yıllık kalkınma icraatlarını savunurken manevi alandaki uygulamalarıyla da övünmesidir. Örneğin Adnan Menderes 28 Şubat 1954 tarihindeki DP'nin propaganda dönemindeki stratejisinin önemli bir kısmının izlerini taşıyan konuşmasında CHP'nin geçmişini suçladıktan, tek parti dönemini sonlandırmakla hürriyet meselesini çok tan hallettiklerini söyledikten, maddi alanda yapılan atılımları savunduktan ve "komünistler ile ticanilerle başarıyla yürütülen mücadeleyi" övdükten sonra, "manevi sahada yapılan atılımlarla" da övünüyordu.⁴⁸⁵ Benzer şekilde Milli Eğitim Bakanı Rıfkı Salim Burçak da Türkiye'de din eğitime yeterince önem verilmediğine dair iddiaları "... bugün memleketimizde din tedrisatın her türlü kademelerini tesis etmiş bulunuyoruz. Dinin bir cemiyet içersinde milli birliğin kurulması ve takviyesi yolunda ne derece kuvvetli bir unsur olduğuna inandığımız

⁴⁸² **Milliyet**, 22 Nisan 1954.

⁴⁸³ Örneğin 25 Nisan 1954 tarihinde, İzmir'de yaptığı bir konuşmada Menderes baskı rejimi uyguladıklarını iddia eden CHP'ye karşı "Esas baskı rejiminin ne olduğunu iyi hatırlıyoruz" diyor.

⁴⁸⁴ **Milliyet**, 5 Mart 1954.

⁴⁸⁵ **Milliyet**, 1 Mart 1954.

cihetle bu sahada hakiki bir reform ve inkılâp sayılacak kadar cesur adımlar atılmış bulunmaktadır” sözleriyle yanıt veriyordu.⁴⁸⁶ Dolayısıyla DP’liler ülkede hem kalkınmanın hem de muhafazakarlaşmanın varlığını bu sözlerle doğrulamış oluyorlardı.

Hatta çok ender olsa da DP’nin 1957’de sıklıkla başvuracağı ve aslında bu dönemin propaganda politikasına ters görünen bazı uygulamalara da imza attığı görülmüyordu. Örneğin 16 Şubat 1954 tarihinde, Malatya suikastının ardından DP’den ihraç edilen milletvekilleri yeniden partiye geri alınıyordu. Aralarında söz konusu dönemde Atatürk hakkında ağır bir yazı yazdığı iddia edilen Milliyetçiler Derneği eski başkanı Sait Bilgiç’in de bulunduğu bu isimlerin yeniden partiye alınmasının gerekçesi de “iyi ahlak sahibi olmaları ve parti aleyhine davranmamaları” şeklinde açıklanıyordu.

487

Ancak bununla birlikte DP liderlerinin bu dönemde, din propagandasına sarıldıkları ve halkı etkilemek için ağırlıklı silah olarak muhafazakar bir söylemi benimsedikleri söylenemez. Hatta tam tersine, kapatılması CHP tarafından tepkiyle karşılanan Millet Partisi’nin yerine kurulan CMP’yle ittifak yapmak isteyen muhalefet partisine tepki gösteren DP’nin, irtica konusunda samimi bir tepki ve endişe içerisinde olduğu görülebilmekteydi. Bu konu, halkın da tepkisini çeken ve CHP’nin imajını olumsuz etkileyen bir konuydu, Zafer gazetesi 1954 yılının şubat ayının sonlarında ve mart ayının başlarında bu konuyla ilgili CHP aleyhine yayımlarını sürdürürken, Ali Naci Karacan’da 5 Mart 1954 tarihinde yazdığı bir yazıda Halk Partisi’nin, "kendilerine en ağır hakaretlerde bulunanlara bütün samimiyetiyle kucağını açtığını" söylüyordu. Karacan’a göre, "Bırakınız siyasî ahlâkı fakat sadece ahlâk sahibi dürüst insanların bu kadar karanlık bir hâdiseye akıl sır erdirmelerine imkân yoktur."⁴⁸⁸ Yazar 24 Mart 1954’da kaleme aldığı bir yazısında da "Bir siyasî teşekkül 'bir miktar rey fazlalığından bir zarar gelmez' düşüncesiyle zekâtı rey verilen medrese kapısına keşkül uzatır, sonra da karşımıza cumhuriyetçi ve lâik olduğu iddiasıyla çıkarsa buna nasıl inanabilir, bu hareketi nasıl dürüst bir seçim mücadelesi sayabiliriz?" ifadesini kullanıyordu.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Milliyet, 16 Şubat 1954.

⁴⁸⁷ Milliyet, 17 Şubat 1954.

⁴⁸⁸ Milliyet, 5 Mart 1954.

⁴⁸⁹ Milliyet, 24 Mart 1954.

DP'lilerin din konusunda bu hassasiyetleri, partinin temel propaganda politikasından pragmatik bir sapma olarak da değerlendirilmemeli. Örneğin yukarıda, DP'nin iktidarı dönemindeki din politikalarından övgüyle söz eden dönemin Milli Eğitim Bakanı Burçak anılarını anlattığı kitabında, kendi seçim bölgesi olan Erzurum'da Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza'nın DP'den milletvekilli aday olmak için başvurusuna "DP'nin din istismarcısı konumuna düşmemek için" olumsuz yanıt verdiklerini anlatıyor.⁴⁹⁰

Özetlemek gerekirse bu dönemde DP'nin propaganda stratejisi ağırlıklı olarak DP'nin 4 yıllık iktidarı döneminde yaptıklarının anlatılmasına dayanıyordu. Altyapı yatırımları, tarımdaki politikalar, gelirdeki artış, Kore Savaşı ve NATO'ya kabul edilme gibi dış politika konuları ile demokrasiye geçişte verilen mücadele halka sıklıkla bahsedilen konular arasında yer alıyordu.⁴⁹¹

6.1.6. 2 Mayıs 1954 Seçimleri ve Değerlendirme

Nispi çoğunluk sistemine göre yapılan seçimlerde DP, seçime girerken mecliste sahip olduğu hakimiyeti yeni dönemde kazandığı büyük sandalye sayısı ile pekiştirdi. Seçimin sonuçlarına göre CHP, 550 sandalyeli parlamentoda sadece 31 milletvekili ile temsil edilecekti. CMP sadece Kırşehir'de seçimleri kazanarak 5 sandalye sahibi olurken geri kalan sandalyelerin 502'si DP'ye kalıyordu.

Kazanılan milletvekilleri sayısında DP'nin imza attığı bu büyük başarı ve ilerlemeye karşın oylamanın mutlak sonuçlarına bakıldığında iktidar partisi oy sayısını yine artırmakla beraber bu derecede ezici bir üstünlük elde etmemişti. Kullanılan 9 milyona yakın geçerli oyun 5.15 milyonunu alan DP gecen seçimlere göre oylarını yüzde 5 oranında artırmıştı. 3.16 milyon oy kazanmayı başaran CHP'nin oyları ise sadece yüzde 4.1 oranında düşüş göstermesine karşın sandalye sayısı neredeyse yüzde 50 düşüş göstermişti. Buna karşın 1954 seçimlerine dair yapılacak bir değerlendirme, DP'nin seçimlerden güçlü CHP'nin ise daha zayıf çıktığını açıklamak üzerine kurulmalıdır. Bu konuda çeşitli nedenler ileri sürülebilir. CHP'lilerin söylediği gibi DP'nin iktidar olmanın olanaklarını seçim propagandasında sonuna kadar kullanması ve

⁴⁹⁰ Burçak, s.195-197

⁴⁹¹ a.g.e., s.202-212

devlet radyosunu propagandanın yasaklandığı son üç gün içerisinde bile DP'nin reklamı için kullanması bir neden olarak ileri sürülebilir.⁴⁹²

Bunun yanında CHP'nin mallarına DP iktidarı tarafından secime sadece 4-5 ay kala el konulması ve el konulan varlıklar arasında Ulus gazetesi matbaasının da bulunmasının, CHP'nin halka ulaşmakta ve mesajını geniş kitlelere iletmekte sıkıntı çekmesine yol açmış olduğu söylenebilir. Tüm bunlar şüphesiz CHP'nin oy oranlarında olumsuz etkilerde bulunmuştu.

Bununla birlikte seçim sonuçları üzerine, çalışmanın başlangıcından beri benimsediğim yaklaşımla uyumlu olarak iki partinin propagandaları arasındaki farklılıkları ve ortaklıkları gözönüne alarak değerlendirme yaptığımızda şu iki şey söylenebilir.

1) Şevket Süreyya'nın da dediği gibi CHP'nin seçim propagandasında yaptığı onca yurt gezisine rağmen çoğunlukla halkın anlayabileceğinden daha soyut bir dil kullanması DP'nin propaganda stratejisinden farklılığını teşkil eder. Diğer bir farklılık ve çatışma noktası da zaman zaman CHP'lilerin, halk tarafından DP'nin büyük başarısı olarak telakki edilen uygulamaları "büyük başarısızlık" olarak değerlendirmesidir. Ayrıca CHP hala kendisine duyduğu aşırı güveni ve iktidar partisini küçük gördüğünü yansıtan bir söylem kullanıyor ve bu halkın gözünde antipatik görünmesine neden oluyordu.⁴⁹³

Özellikle yukarıda bahsedilen ikinci nokta, DP ile CHP arasında önceki seçimlere oranla halk gözünde çok daha somut bir çatışma algısı yaratıyordu ve bunun iki parti arasındaki güç oy farkının açılmış olmasında etkili olduğunu düşünüyorum.

2) Bir önceki bölümde uzun uzadıya anlatıldığı gibi iki parti arasında, bir toplumun kültürel, hukuksal ve siyasi hayatında bir değişimin yaşanması için etkili üç aktörün (Dış dünya, içeride iktisadi anlamda hakim sınıf ve kültürel konularda talepleri

⁴⁹² Yine CHP Genel Merkezi tarafından hazırlanan bir rapora göre DP 1954 seçimlerinde propaganda için 1.5 milyon lira harcarken CHP'nin sarfettiği para 158 bin lirada kalmıştı. Burçak, s.216

⁴⁹³ Bu durumu Burçak şu sözlerle anlatılıyordu: "Halkçılar şöyle düşünüyorlardı: Demokrasi, memleketi münavebe ile idare etme usulü idi. Türk siyasi hayatına demokrasiyi getirmiş olan Halk Partisi 1950 de iktidarı Demokrat Partiye devrederek kenara çekilmişti. Kendisine karşı millette görülen dolgunluk 4 yıl içinde ortadan kalkacak, 54 seçimlerinde CHP'nin kazanma şansı artacaktı." A.g.e, s.215

ön planda olan halk) talepleri konusunda herhangi bir ihtilaf yoktu.⁴⁹⁴ Bu konular yabancı sermaye, özel sermayeyi teşvik ve din ve muhafazakarlık mevzuularıydı. Bu durumun da iki partinin oylarının 1957 seçimlerinde olduğu kadar değişim göstermemesine yol açtığını düşünüyorum.⁴⁹⁵

6.2. 1954 – 1960 Arası Dönem

1954 yılındaki seçimlerde DP'nin 1950 yılına oranla oylarını artırarak TBMM'nde CHP'ye karşı ezici bir üstünlük sağlaması, 1946 ile 1954 yılları arasında oluşan ulusal ve uluslararası konjonktürü iyi okuması ve değerlendirmesi ile ilgiliydi. Bu dönemde uygulanan ekonomi politikaları ağır sanayi karşısında hafif sanayiye teşvik ediyor ve köylünün yaşam standardının artmasına yol açıyordu. Yurt çapında başlatılan yol inşa etme seferberliği sonucunda bir çok köyün büyük kentlere ulaşımı ve ulusal pazarın bütünleşmesi sağlanıyordu.

Bununla birlikte, iktidara geldiğinde toplumda ortaya çıkan muhafazakarlaşma eğilimlerini iyi okuyan ve bununla ilgili gerekli adımları atan DP iktidarı aynı şekilde gerici akımların ortaya çıkışına karşı da muhafazakarlaşma seyrini dizginleyecek ve tek parti döneminin Aydınlanmacı çizgisini olumlayacak bazı retorikler kullanmaktan da geri kalmıyordu. Bu konuda DP'nin doğru teşhislerle CHP'nin muhalefetini ve halkta oluşan yeni eğilimleri dikkate alması hem kendi oylarını artırıyor, hem de ülkede siyasi sistemin çatışmasız bir şekilde dönüşmesine yol açıyordu. Bu nedenle de DP'nin 1954'de kazandığı seçim zaferi, 4 yıllık icraatının halk tarafından tam bir tasvibi olarak değerlendiriliyordu.⁴⁹⁶ Tabii bunda, CHP'nin hâlâ halkın gözünde inandırıcılıktan ve güvenilirlikten uzak bir siyasi aktör olması ve toplumda inkâr edilemez bazı gerçekleri

⁴⁹⁴ Her ne kadar yabancı sermayeyi teşvik kanunu konusunda CHP'nin dışarıya daha sevimsiz gibi görünen bir retorik benimsediğine şahit olsak da, bu dönemde ülkenin ekonomik durumu ve projeleriyle ilgili hazırlanan birçok raporda muhalefetin de ret oyu kullanmasına rağmen birkaç prensip konusu dışında bu kanuna taraftar olduğu belirtiliyordu. Ayrıca yine önceki dönemde gördüğümüz gibi CHP, hürriyet konularını tartışırken bu durumun yabancı sermayeyi olumsuz etkileyeceğini ileri sürerek bir anlamda bu tür sermayeyi onaylıyordu.

⁴⁹⁵ Aşağıda da görüleceği gibi, 1957 seçimleri incelenen dönem içerisinde en büyük oy kaybının yaşandığı dönemdir.

⁴⁹⁶ **Milliyet**, 4 Mayıs 1954

tartışma yoluna gitmesi de büyük pay sahibiydi. Bunların başında da DP'nin ekonomik politikasının halkın durumunu düzelttiğinin görmezden gelinmesi geliyordu.⁴⁹⁷

Ancak diğer yandan seçimlerde seçim sisteminin biçimine bağlı olarak DP'nin meclisteki ezici üstünlüğüne karşın 1950 seçimlerine göre oylarının sadece yüzde 3.32'lik bir yükselme göstermesi ve buna karşılık CHP'nin oylarında sadece yüzde 4.48'lik bir azalma görülmesi de CHP'nin özellikle Thornburg raporu ile 1948 İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda bir iktisat politikasını onaylamak ve muhafazakârlaşma ile daha sonra bunun dizginlenme konusunda DP ile birlikte gösterdiği tavrın da olumlu etkisini ortaya koyuyordu.

DP'nin 4 yılını muhalefet, 4 yılını da iktidarda geçirdiği bu 8 yıl boyunca politikası, söylemleri ve propagandası ülke gerçekleriyle uyuşurken, 1954 yılında parti ulusal ve uluslararası ölçekte ortaya çıkan yeni eğilimleri okumakta ve propagandası ile politikasını bu eğilimlere uydurmakta sıkıntılar yaşamaktaydı. Bu konuda, hemen bu dönemin başında kendi içerisinde bir yenilenme ve gençleşme yasayan CHP, doğru zamanda doğru söylemlerle oldukça etkili bir muhalefet yapmayı başarırken iki parti arasındaki söylemlerin uyuşmazlığı önceki dönemdekinin aksine toplumsal dönüşümün çatışmasız ve hızlı bir biçimde dönüşmesine mani oluyordu.

1954 yılında ortaya çıkan yeni koşullar ve DP'nin bunlara olan duyarsızlığı, partinin “Demokrat” ismine karşın muhalefete karşı oldukça sert bir tutum izlemesine ve meşruiyetini sağlamak üzere özellikle 1957 seçimlerine az bir zaman kala 1954 ile 1957 yılları arasında neredeyse hiç tartışma konusu olmayan din konularındaki propagandasının dozajını yapay bir şekilde arttırmasına yol açacaktı. Bu propagandanın yapaylığından radikal kesimler dışında halktan destek bulmadığını kastediyorum ki, bu durum aslında 1957 seçimlerinde DP'nin oy oranının ilk defa bir önceki seçime göre

⁴⁹⁷ Örneğin Ali Naci Karacan'a göre CHP'nin uğradığı ağır seçim hezimetinin nedeni, edepli muhalefet yapmamaları, kalkınan Türkiye'nin nimetlerini inkâr etmeleri ve “Ben bu memleketi sokakta bulmadım” gibi insanlara yukardan bakan ve dışlayan bir söylem benimsemeleriydi. 4 Mayıs 1954, Milliyet- Aynı konuda Metin Toker'in yazdıkları da önemlidir. Buna göre 54 seçimlerinden önce bir CHP'liden 4 yıl önceki ekonomik durumu ile şimdiki halini kıyaslamasını isteyen Toker, köylünün tereddüt etmeden şimdiki durumunun daha iyi olduğu şeklindeki cevabıyla karşılaşılıyor. Toker, s.218

düşmesi ve muhalefet partilerinin toplamının altında kalarak ciddi meşruiyet problemleriyle karşı karşıya kalmasıyla da ortaya çıkmaktaydı.

Bu bölümde öncelikle, 1954-1960 yılları arasındaki siyasi gelişmeleri, ekonomik politikaları ve halk psikolojisini etkileyen yeni konjonktür incelenecektir. Ardından bu dönemde meydana gelen siyasi olaylar ve parti propagandalarının mercek altına alınmasının ardından bu propagandaların içeriği ile ekonomik gelişmeler arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılacaktır.

6.2.1. 1954 – 1960 Arasında Toplum Psikolojisini ve İktisadi Gelişmeleri Etkileyecek Olaylar

1954 yılına gelene kadar DP'nin, ağırlıklı olarak dış yardıma dayanarak sağladığı yüksek büyüme ve bunun getirilerinin halka yansıtabilmesi, halkın kalkınma fikrine iyiden iyiye ısınması ve inandırıcı maddi zenginlik vaatlerini önemsemesi anlamına geliyordu. Yine DP döneminde ulaşılan ve Batılılaşmayı dışlamayan bir muhafazakarlık da halkın önem verdiği konulardan biriydi.⁴⁹⁸

Bununla birlikte 1946'dan bu yana, özgür tartışma ortamının büyük oranda sağlandığı 2 adet serbest genel seçim ve birer ara ve yerel seçim yaşamış olan Türk halkı 23 yıllık Tek Parti döneminde gördüğü ağır baskının ardından elde ettiği bu özgürlük ortamından da feragat etmek istemiyordu.⁴⁹⁹ Türk toplumu 1950'li yıllarda gerçekten büyük devrim yaşamış ve halk 27 yıl boyunca iktidarda kalan ve tek parti döneminde kendisine göz açtırmayan bir iktidarı sadece oylarıyla yıkabileceğini görerek kendi gücüne inanmıştı. Şimdi bu gücü elinden almaya çalışan bir iktidarı da yine oylarıyla cezalandırabilirdi.

⁴⁹⁸ Rıfkı Salim Burçak'tan bu iki unsuru özetleyen bir alıntı: "Doğu Anadolu bütün vatanın ortak kaderi için de, şüphe yok ki, fakir, yoksul ve geri idi; fakat asla gerici değildi. (...) Biz yerinde sayan veya geriye gitmek isteyen bir halkla değil, ileriye doğru atılmak arzusu ile dolu bir halkla karşı karşıya idik" Burçak, s.151

⁴⁹⁹ Buna dair çarpıcı bir örnek Lerner'in Türk köylüleriyle yaptığı bir sohbetten aktardığı anekdotta bulunabilir. 54 seçimlerinden evvel yapılan bu sohbette Lerner köylülerin, iki parti arasındaki farkın çok açılmamasını umduklarını söylediklerini aktarıyor. Çünkü köylülere göre eğer partiler arasındaki bu fark açılırsa rekabet azalır ve bu da halkın sözünün iktidar tarafından dinlenmeme riskini doğurur. Lerner bu yorumu not defterine, "Köylüler demokratik siyasetin bu temel dersini öğrenmişler" diye not ettiğini anlatıyor. Lerner, s.41

DP iktidarının da göremediği bu oldu. İktidarın ilk 4 yılında elde edilen büyük iktisadi başarılar ve bunların halk nedzinde, etkin bir muhalefetin de yokluğunun etkisiyle gördüğü büyük destek basta Bayar ve Menderes gibi DP liderlerinin kendilerine güvenlerinin aşırı ölçüde artmasına yol açtı. Halktan gördükleri büyük desteğin önemli bir kısmının iktisadi başarılarından kaynaklandığının farkında olan DP hükümeti, bu başarıları sürdürmek uğruna demokrasi ve özgürlüklerden feragat etmeye kalkınca önceki dönemde muhafazakarlaşma, demokrasi, Batılılaşma ve kalkınma gibi değerler arasında uzlaşma sağlayan ve kendisini iktidara taşıyan retoriğinden de uzaklaşmaya başladı.

Örneğin Ahmet Emin Yalman seçimlerin ardından Adnan Menderes'in kendisine şu sözleri söylediğini şaşkınlı işaret ediyor:

*"Seçimler, vatandaşların benim tuttuğum yolu ne kadar beğendiğini ortaya koydu, Şimdiye kadar ben, siz gazetecilere danışmağa değer veriyordum, (Acaba ilaç diye aspirin mi, yoksa optalidon mu kullanmak münasiptir?) diye fikrinizi soruyordum. Halkın coşkun güveni şimdi sunu belli ediyor ki, böyle bir danışmaya ihtiyacım yoktur. Ben kendi kendime karar vereceğim, dilersem aspirin, dilersem optalidon kullanacağım"*⁵⁰⁰

Benzer tepkiler, Cumhurbaşkanı Bayar'da da gözlemlenmekteydi. Örneğin Şevket Süreyya bize, 1954 seçimlerinde kazanılan zaferi kutlamak amacıyla Bayar'ın DP Genel İdare Kurulu üyelerine verdiği yemekte, zafer sarhoşluğu içerisinde, "Millet bizi istediğini gösterdi, artık ince demokrasiye paydos" dediğini aktarıyor.⁵⁰¹

DP liderlerinin yeni dönemde özgürlükçü havadan feragat edeceklerini ve birçok konuda da keyfi davranışlar sergileyebileceklerini doğrudan doğruya ve açıkça ifade ettikleri bu sözlerinin dışında muhalefete ve basına çeşitli kısıtlamalar getirileceğine dair ipuçlarının örneğin seçimlerin ardından açıklanan hükümet programında da görülebiliyordu. 24 Mayıs'ta hükümet programını açıklarken mecliste yaptığı konuşmada Menderes, 11 kez muhalefetin kendisine sağlanan hakları kötüye

⁵⁰⁰ Yalman, s.1639

⁵⁰¹ Süreyya, s.260

kullandığından bahsediyor, 15 kez muhalefetin aslında demokrasiye karşı olduğunu ve bunun örneklerinin geçmişte görülebildiğini vurguluyor ve en nihayetinde tam 12 kez "düzen bozucu eleştirilere" bundan böyle izin verilmeyeceğinden bahsediyordu.

Seçimlerin hemen ardından memurlar arasında CHP'lilerin tasfiye edilmeye başlandığına dair haberler de basına sıklıkla yansıyor. Bu noktalara da temas eden Burçak gelişmeleri, "Böylece 2 Mayıs secimi ertesinde partimizde yepyeni havalar esmeğe başlamıştı. DP en kuvvetli olduğu bir zamanda hatalar isleyecek ve kendi bünyesine ve geçmişine uymayacak bir yola girecek gibi görünüyordu" ⁵⁰² şeklinde değerlendiriyor ve DP'nin hürriyetleri kısıtlamaya yönelik her hamlesinin CHP'ye koz verdiğini söylüyordu. ⁵⁰³

Ahmet Emin Yalman'a göre DP içerisinde şahsiliği önplana ⁵⁰⁴ çıkartan ve otoriterliği artıran bu eğilimler, 54 seçimlerinden de önce çıkmıştı ve bunun meşruiyetini de halkın kendilerine verdiği oylarla sağlamaya çalışıyorlardı. DP liderlerinde bu dönemlerde, alınan oyların kendilerine her türlü keyfi uygulama ve otoriterlik izni verdiğine dair bir algı oluşmaya başlamıştı. Buna karşı çıkan aydınlar da üstü örtülü bir biçimde elitizmle suçlanıyorlardı. Örneğin Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu'nun 1951 yılında söylediği şu sözler, bu anlayışın en açık ifadesiydi:

"Demokrasi bir sayı rejimidir. Bu rejimde yığınlar ne isterse o olur. Biz, iktidar mesulleri sıfatıyla bir avuç aydının tenkidine ve gürültüsüne değil, halk yığınlarının belirttiği isteklere uymak zorundayız" ⁵⁰⁵

Bunun yanında toplum psikolojisini en çok etkileyen etmenlerden biri elbette ki bu dönemde, savaş sonrası büyüme konjonktürünün son bulması ve iktisadi

⁵⁰² Burçak, s.223

⁵⁰³ Burçak, s.226

⁵⁰⁴ DP'nin kendi uygulamaları üzerinde keyfiliği engellemek amacıyla yapılacak her türlü denetimi azaltma isteği özellikle bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacak planlama konusunda da gözleniyordu. Bu konuda Bedii Faik'e Başbakan Menderes'in plan konusundaki görüşlerini aktaran Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun sözleri de anımsanmaya değer: "Evet, mesele galiba burdaydı. Dildiğin yere, keyfine uyan kitlenin hatırı için çimento fabrikası... istediğin bölgeye.... rakip çatlatma zehabına uygun saydığın seker fabrikası kurmanın ... keyfiliği, coşkusu nerede, bir planın cenderesi içine girip onun gereklerini yapmanın sıkıcılığına sapmak nerede?" Mehmet Arif Demirel, **Menderes ve Dövizler: Dünya Bankası Olayı**, Ankara : Lazer Ofset Matbaa, 2006, s.131.

⁵⁰⁵ Aktaran Yalman, s.1550

sıkıntılarının boy göstermeye başlamasıydı. Kore Savaşı'nın sona ermesinin etkisiyle Türkiye'nin ihraç mallarına olan talebin düşmesi, Soğuk Savaş'ın özellikle Stalin'in ölümünün ardından şiddetini kaybetmesi ve bu anlamda Türkiye'nin ABD'nde stratejik öneminin azalması ülkede döviz sıkıntısına yol açıyordu ve halkın günlük hayatını mal yoklukları, karaborsalar ve uzun kuyruklar olarak yansıyordu.⁵⁰⁶ DP'nin bu dönemde döviz yokluklarını önlemek için hayata geçirmeye çalıştığı ithal ikameci uygulamaların gününbirlik ve el yordamıyla belirlenen keyfi politikalarla yönetilmesi; büyük sıkıntı çeken halka kısa vadeli çözümler üretmek yerine belirsiz bir tarihi işaret eden uzun vadede bu sıkıntıların ortadan kalkacağını söylemesi⁵⁰⁷ ve tüm iktisadi sıkıntılara rağmen DP'nin bu konuda yeni söylemler üretmeye çalışmak yerine muhalefetle çatışmaya girmesi kuşkusuz ki halk'ın kendisine puan kaybettiriyordu.

Geleneklerin toplumda önemini artırması ile ilgili olarak ise 1946-1954 yılları arasında gündemi işgal eden tartışmalar sonucunda ulaşılan dengenin oldukça kararlı olduğuna ve kamuoyunun taleplerini karşıladığına dair düşüncemi burada da tekrarlamakta yarar görüyorum. CHP'nin iktidarında başlayan ve DP iktidarının ilk yıllarında da sürdürülen muhafazakarlaşma dalgası ve ardından da önce Atatürk büstlerine yapılan saldırılar ardından da Ahmet Emin Yalman'ı hedef alan Malatya suikastıyla birlikte rejimin Batılılığı ve Atatürkçülüğünün yeniden vurgulanması ile sonuçlanan sentezin hala işe yarar olduğu 1954-1957 yılları arasında iki partinin propagandalarında din konusunun neredeyse hiç ele alınmaması sonucunu da doğurmuştur. Görüleceği gibi 1957 seçimleri arifesinde ve sonrasında DP'nin bu yöndeki girişimleri de toplumda bu yönde bir talebin oluşmaması nedeniyle hedefini bulmamıştır.

⁵⁰⁶ Boratav, s.347-348

⁵⁰⁷ Hatırlanacağı gibi başarılı propagandanın koşulunun daha çok kısa vadeli önerilerle ilgili olduğunu ileri sürmüştük. 1946-1954 döneminde bu kriteri yerine getiremeyen CHP iken, şimdi aynı duruma DP düşmüş gibi görünmektedir.

6.2.2. 1954-1960 Yılları Arasında Yerli Sermayenin Değişen Talepleri

DP iktidarının ilk yılları ve hatta muhalefette olduğu yıllar, Türkiye içindeki büyük sermayenin hızlı büyüme olanaklarından ve yüksek miktardaki dış kredi imkanlarından yararlanabildiği yıllardı. Önceki bölümlerde de gösterildiği gibi 1948 yılında düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nde talep edilen ve özel sermayenin devlet vesayetinden çıkmasına dair taleplerin bir çoğu da DP döneminin ilk yıllarında gerçekleştirilmeye çalışıldı.

Bununla birlikte 1954 seçimlerinin ardından dış kredilerde gerçekleşen daralmanın ardından ithalat imkanları daralan özel sermaye bu sorunun ortaya çıkmasında zaman geçtikçe Menderes hükümetini suçlamaya başladı. Bir yandan DP hükümetinin gösteriş amacıyla ve halkın takdirini kazanma niyetiyle gereksiz ve iktisadi anlamda etkin olmayan yatırımlara yönelerek zaten kıt olan dövizleri tüketmesinin, diğer yandan da ülkede yaşanan iktisadi buhranla ilgili olarak tüccarları kamuoyu nezdinde hedef olarak göstermesinin DP'ye kurulduğu günden bu yana destek gösteren yerli sermaye ile iktidar arasında soğukluğa yol açtığını ileri sürmek yanlış olmaz. Yakın zamanlarda yazdıkları anılarında, dönemin büyük sanayicilerinde, bu dönemde yaşanan döviz sıkıntısının müsebbibi olarak iktidarın savurganlığının suçlanması da bu gerçeği gösterir. Örneğin, 1950'li yıllarda Tüccarlar Derneği'nin başkanlığını yapmış olan İshak Alaton anılarında 1950'den sonra DP iktidarının, "İnönü yönetiminin gözü gibi baktığı, çok dikkatle muhafaza ettiği döviz rezervlerini hiç bitmeyecekmiş gibi harcamaya başladığını" söylüyordu.⁵⁰⁸ Yine dönemin önde gelen tüccar ve sanayicilerinden Vehbi Koç da anılarında ithalatın DP döneminde serbest bırakılmasının piyasada bilinçsiz bir mal bolluğuna yol açtığına ve CHP iktidarında biriktirilen 280 milyon dolarlık rezervlerin sadece 4 yılda tüketildiğinden bahsediyordu. Koç oluşan yokluk ve karaborsa ortamından tüccarların sorumlu tutulmasıyla ilgili olarak da, "Menderes, beni bile benzin karaborsası yapmakla suçlayarak polis marifetiyle İstanbul'dan Ankara'ya çağırtmış, bana, lâıyk olmadığım muameleler yapmaya kalkmış, sonra gerçeği öğrenince de özür dileyip gönlümü almaya çalışmıştı." ifadesini

⁵⁰⁸ Aktaran Demirel, s.1

kullanıyordu.⁵⁰⁹ Son olarak da dönemin genç işadamlarından Üzeyir Garih bu yıllarla ilgili olarak, "1957 yılları ülke dövizinin kıtlaştığı, devletin borçlarını ödemekte zorluk çektiği, ithalatın ise fevkalade güç olduğu yıllardı."⁵¹⁰ diyordu.

Döviz sıkıntısı yerli sermayenin başlıca sıkıntısı haline gelince bu kesimlerin hükümetin yabancı sermayeyi çekmek amacıyla her türlü girişimini desteklemesi de doğal karşılanmalıdır. Örneğin Türk Ticaret Odası 1954 yılında hazırladığı bir raporda Adnan Menderes'in 1954 yılında TBMM'de yaptığı bir konuşmada yabancı yardımı olmadan ülkede kalkınmayı gerçekleştirmenin zorluğuna dair yaptığı konuşmayı tüm ulus adına yaptığını vurguluyor ve bu tarihlerde çıkartılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu da "Ulusal Kanun" olarak tanımlıyordu.⁵¹¹ Ülkede gitgide artan iç talebin bir sorun haline gelebileceği vurgulanan raporda, ithalata aşırı bağlılığın da tehlikeli olabileceği sık sık işaret edilmekteydi.⁵¹²

Döviz yokluğuyla ve varolan döviz kaynaklarının kısa zamanda hızla tüketilmesiyle ilgili olarak yukarıda da görüldüğü gibi DP iktidarının müsrifliğini sorumlu tutan yerli büyük sermayedarlar bu nedenle, açıkça dile getirmese bile devlet harcamalarını öngörülebilir bir düzene sokacak olan planlama fikrine sıcak bakmaya başlamıştı. CHP muhalefетinin yanı sıra, FORUM dergisi bağımsız aydınların bu yöndeki fikirlerinin bir anda ülke içerisinde ilgi görmeye başlamasının nedenlerinden biri, bir sonraki bölümde görüleceği gibi uluslararası kurumların bu yöndeki talepleriye bir diğeri de büyük sermayenin konuya olan sempatisidir.

1953 yılında yayım hayatına başlayan Forum dergisinin planlama konusundaki vurguları aslında 1954 yılındaki seçimlerden bir hayli önceye rastlar. Forum dergisinin henüz 2.sayısında yer alan bir yazıda 54 yılındaki seçimlerde iktisadi konuların da önem kazanacağı ve iktidarın planlı ve programlı bir gelişme çizgisi izleyememesinin "gerek iç piyasada, gerekse dış alemlle münasebetlerine bir çok intibaksızlıkların dogmasına sebep" olabileceği vurgulanıyordu. Bu noktaya yaptığı vurgunun ardından Forum,

⁵⁰⁹ Koç, s.176

⁵¹⁰ Garih Üzeyir, **İş Hayatımdan Kesitler ve Gençlere Tavsiyeler**, İstanbul : Hayat, 2000, s.67

⁵¹¹ Turkish Industrial Assistance Commission, **Turkey, A Promising Field for Foreign Investment**, Ankara: The Commission, 1957, s.1

⁵¹² a.g.e., s.7

muhalefeti de bu konuda yeni bir şey önermediği gerekçesiyle eleştiriyordu.⁵¹³ Derginin bir sonraki sayısında da DP'nin, kazançlarından fazla harcama yaparak iktisadi dengeyi bozduğu izah edilirken (2-3) , 4. sayıda da CHP'ye bundan sonraki propagandasını planlama ve devletçilik üzerine kurması gerektiği tavsiye ediliyordu.

Sonuç olarak denilebilir ki, döviz sıkıntısının sorumluluğunu DP'ye yükleyen ve bu nedenle ortaya çıkan mal kıtlıklarında kendisini hedef gösteren DP'yle arası açılan yerli büyük sermayedar bu dönemde gitgide, aynı iktidarın olcusuz ve keyfi davranışlarından hoşlanmamaya başlayan toplum tabanına benzer bir şekilde planlama fikrine alışmaya başlıyordu. Bu noktada büyük sermayenin şikayet ettiği “ölçsüz ve aşırı” harcamaların bir kısmının, açıkça söylenmese de gösteriş için yapılan harcamalar olduğu kadar gitgide popülist bir söyleme sarılacak olan DP'nin küçük sermayedara açtığı büyük miktarda krediler olduğu da hatırlatılmalı.

6.2.3. 1954-1960 Yılları Arasında Uluslararası Sermayenin Değişen Talepleri

Türkiye siyaseti ve iktisadi üzerindeki taleplerini ve fikirlerini 1947 yılında yayımlanan Thornburg raporuyla acık seçik ortaya koyan, dünya sistemini temsilcisi uluslararası kurumlar, değişen dünya koşullarında benzer bir tavrı henüz 1951 yılında yayımladıkları bir raporla ortaya koyuyordu. Dünya İmar Bankası tarafından yayımlanan ve Barker Raporu olarak anılan bu belgede yapılan başlıca vurgu yine yukarıda aktarılan ilk iki aktörün taleplerine oldukça paraleldi. Barker raporuna göre Türk ekonomisinin başlıca zaafı, "ekonomik politikanın koordinasyondan mahrum bulunması"ydı.⁵¹⁴ Raporda bu koordinasyon yokluğu da beklenebileceği gibi bir planın olmayışına bağlanıyordu. Türkiye'nin sahip olduğu kısıtlı kaynakları verimli kullanabilmesi için şart görülen bu plan aynı zamanda yatırım yapacağı ülkedeki

⁵¹³ Forum, Sayı 2, 1953, s.3

⁵¹⁴ Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler, Ankara, 1951, s.15

koşulların ne olduğunu ve ne yönde seyredeceğini bilmek isteyen yabancı sermayenin cezp edilebilmesi için de zorunlu olarak görülüyordu.⁵¹⁵

Dünya İmar Bankası tarafından Celal Bayar'a sunulmak üzere hazırlanan ve planlama ihtiyacının hayatiyetini açıkça ortaya koyabilmek amacıyla oldukça detaylı bir biçimde hazırlanan raporda, koordinasyon eksikliğinin özellikle 3 alanda ortaya çıktığı belirtiliyordu. İlk olarak devlet yatırımlarının devletin tüm imkanlarının gözetilerek hazırlanmış bir program çerçevesinde değil de öncelikle siyasi kaygılarla belirlenmesi dış kaynağın da özellikle daraldığı bir ortamda enflasyona yol açıyordu. Bu yüzden yatırımların "aşırı genişlemesinin" önlenmesi ve bunların "tam zamanında ve koordineli" bir şekilde yapılmasını sağlamak gerekiyordu.⁵¹⁶ Yine ilk maddeyle de ilişkili olarak dış kaynağın azaldığı bir ortamda yatırımların finansmanı için ağırlıklı olarak para arzına güvenmeye başlanması ve piyasadaki nakit seviyesinin de keyfi ve günlük kararlarla belirlenmesi mali istikrarı tamamen ortadan kaldırmıştı.⁵¹⁷ Son olarak aynı koordinasyonsuzluk, kırsal yapıda da görülüyordu. Toprak mülkiyetinin ağırlıklı olarak küçük toprak sahipliğine dayanmasından dolayı traktörler verimli olarak kullanılamıyor ve büyük döviz israfına neden olunuyordu.⁵¹⁸

Rapora göre devletin titiz bir şekilde hazırlanmış bir planının olmamasından kaynaklanan koordinasyonsuzluğunun iki sonucu vardı. İlk olarak devletçiliğin faaliyet alanının sınırlarının belirlenememesi ve bunun muğlak bir şekilde varlığını sürdürmesi; özel sektörün yatırımlarını özendirmekte basarili olamıyordu.⁵¹⁹ Ayrıca devlet

⁵¹⁵ "Bu raporda tavsiye edilen programın bir çok safhalarında, Türkiye muhtelif çeşitlerde yabancı teknik yardımına ihtiyaç duyacaktır. Bu yardımın matlup nevilerde olması ve bunlardan tam bir şekilde istifade edilebilmesini teminen, dikkatli bir plânlaştırma faaliyetine ihtiyaç vardır." A.g.e.,s.18

⁵¹⁶ "Muayyen endüstri şubelerinin ve ayrı ayrı fabrikaların kuruuls yerleri çok kere, muharrik kuvvetin mevcudiyeti yahut piyasaya yakınlık gibi iktisadi âmillerden ziyade askeri, siyasi ve içtimai mülâhazalara göre tespit edilmiş bulunduğundan, halen memleketin endüstri tesisleri çok dağınık bir manzara arzylemektedir." A.g.e., s.39

⁵¹⁷ A.g.e., s.17

⁵¹⁸ a.g.e., s.37

⁵¹⁹ a.g.e., 39. Bu nokta, Türkiye'de yatırım yapmayı düşünen ABD'li işadamlarına rehber olması amacıyla hazırlanan bir Amerikan işadamları derneği tarafından hazırlanan raporda da izlenebilir. Bu rapora göre "Türk hükümetinin ülkedeki ekonomik hayata katılımı ilk bakışta görüldüğünden çok daha fazlaydı" ve bu nedenle Türkiye'ye yatırım yapılmasına karşı çıkanların temel argümanı özel sektörün er ya da geç hükümetle rekabet etmek zorunda kalacağı düşüncesiydi. United States. Bureau of Foreign Commerce, **Investment in Turkey : Basic Information for United States Businessmen**. Washington : U.S. Govt. Print. Off., 1956, s.27. Raporda yer alan bu sözler Menderes hükümetinin "aşırı yatırımlarının" yabancı sermayeyi tedirgin ettiği şeklinde yorumlanabilir.

yatırımlarını azaltacağı ve varolan KİT'leri özel sektöre devredeceği vaatleriyle iktidara gelen DP'nin bunu yapmaması zaten varolan kıt kaynakları ağırlıklı olarak kendisinin kullanmasına ve özel sektörü bunlardan mahrum bırakmasına yol açıyordu. İkinci olarak da, ülkenin kaynaklarına oranla aşırı genişleyen bir yatırım politikasının para arzıyla finanse edilmesi enflasyona yol açıyor ve bu da sabit kur koşullarında ödemeler dengesinin bozulmasına ve en nihayetinde ülkenin dış borcunun artmasına yol açıyordu.

520

Genel olarak Türk ekonomisi hakkında bu tur tespitlerde bulunulan raporda hükümetin ekonomik programının prensiplerini üç gerçeği gözeterek hazırlaması isteniyordu. Buna göre Türkiye'de öncelikle döviz miktarı düşüktü, bu nedenle yabancı sermayeye daha az ihtiyaç duyulan ve ağırlıklı olarak yerli sermayenin kullanılacağı projelere yönelmeliydi, İkinci olarak Türkiye'de sermaye az işgücü çok olduğuna göre emek yoğun yatırımları içeren projelere öncelik verilmeliydi. Ve son olarak kişi başına gelir düşük olduğu için lüks mallar yerine maliyeti düşük malların üretimine önem verilmeliydi, Bu öneriler doğrultusunda raporda, her çeşit lüks eşyanın, ağır makine, madeni eşya ve ağır kimya endüstrilerinin ve selüloz ile kağıt üretimlerinden tamamen vazgeçilmesi ve zirai malları isleyen endüstri alanlarına, çekiç, testere gibi aletlerin üretildiği küçük dökümhanelerin kurulumuna, mobilya, hafif kimya, çimento, tuğla, kiremit ve cam gibi inşaat malzemeleri imalatına önem verilmesi isteniyordu. Endüstriyel kalkınmaya ziraatın zararına lüzumundan fazla önem verilmesi de eleştiriliyor ve bunun gerekçesi olarak da tarımdaki gelirlerin artırılmadığı durumlardan ağır sanayi ürünlerinin tüketileceği bir iç piyasanın da yaratılamayacağı kaydediliyordu.⁵²¹ Raporun yatırım yapılacak sektörel tercih konusunda yaptığı önerilerin Thornburg raporuna olan benzerliğini de çarpıcıdır.

⁵²⁰ a.g.e., s.43. Enflasyon ortamı uluslararası kurumların sadece artan borç yükü karşısında bu borçların nasıl tahsil edebileceği konusunda endişe duymasına değil aynı zamanda TL'nin değerini daha ne kadar muhafaza edebileceği ve muhtemel bir devalüasyonda lira üzerinden yatırım yapan yabancı sermayenin sermayesini değersizleştirmeden koruyamayacağına dair de endişeler doğuruyordu. Bu gerçek, raporda yer alan su ifaden de açıkça görülebilir: "Muğlak ve muhasim mevzuata ilâveten, hususi yabancı sermayeyi ürkün en ciddi ekonomik âmiller, memlekette fiyat seviyesinin istikrarsız olması ve türk lirasının dış değerini muhafaza edip edemeyeceğine dair olarak yatırım sahiplerinin zihinlerinde beliren şüphelerdir," a.g.e., s.265

⁵²¹ a.g.e., s.51-52

Bu raporda açıkça görülmektedir ki, uluslararası kurumlar Menderes hükümetinin yabancıların maddi olarak kayıtsız şartsız destek verecekleri ve ağırlıklı olarak da siyasi şova ve populizme dayanan⁵²² bir kalkınma programını finanse etmek istemiyordu. Ve bu nedenle iktidarın, ağırlıklı olarak öz kaynaklarına güvenerek hazırladığı bir kalkınma planı oluşturmasını istiyor ve böyle bir programın da ancak hafif sanayinin gelişimini sağlayabileceğini vurguluyordu. Bu durumu raporun sonlarına doğru yer alan şu ifade de açık seçik özetler:

*"Sağlam bir mali politikanın temeli olmak üzere, Hükümetin muntazam fasılalarla (yatırım masrafları da dahil) yapılması düşünülen sarfiyata ve sarfiyatın finansmanı için ele geçebilecek mecmu mali kaynaklara dair tahminler hazırlaması icabeder."*⁵²³

Dünya İmar Bankası görevlileri de yerli sermaye ve toplum tabanı gibi Menderes'in keyfi davranışlarına bir son vermesi için bir planın işlevsel olabileceğini düşünmüşlerdir.

Uluslararası aktörlerin bu konudaki tutumunu Dünya İmar Bankası'nın yukarıda aktarılan bu raporunun yanı sıra 1956 yılında yayımlanan, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (OEEC) "Economic Conditions in Turkey" isimli raporunda da görebiliriz. Bu raporda dikkati çeken, hükümetin bu tarihte Dünya İmar Bankası raporunda dikkat çekilen sorunların farkına varmış olduğunun ve bu durum karşısında bazı önlemler almaya çalıştığının altının çizilmesidir. Rapora göre hükümet, "tasarruf yapmaya düşük eğilimi olan ve göreceli olarak az gelişmiş bir ülke olan" Türkiye gibi bir ülkede aşırı yatırım yapılması sonucunda kaçınılmaz olarak oluşan enflasyona karşı bazı önlemler almaya başlamıştır, ancak yeterince güçlü bir para ve maliye politikası uygulamaktan hâlâ uzaktır. Kredilerin ve bütçe büyüklüğünün genişlemeye devam etmesi –ki bu Samet Ağaoğlu'nun daha önce de aktarılan sözlerinde de ifadesini bulan,

⁵²² Samet Ağaoğlu'nun, 1952 yılının temmuz ayında bir esnaf kongresinde yaptığı konuşmada hem ağır sanayiye hem de küçük sanayiye desteklemenin mümkün olduğunu işaret etmesi, bu noktada hatırlanmaya değer. Bu, DP'nin ne pahasına olursa olsun masrafları kısamaya kararlı olduğunu göstermekteydi. Bunun dışında ileriki bölümlerde de göreceğimiz gibi 54-60 yılları arasında Menderes hükümetinin halkın desteğini kazanmak amacıyla temelini atacakları ve çoğu da yarım kalan fabrikalara "Seçim fabrikaları" denmekteydi.

⁵²³ Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, s.233

tüm tarafları memnun etme amacındaki popülist politikaların bir sonucudur- bu sorunun yeterince ciddiye alınmadığına bir örnektir.⁵²⁴ Türkiye ülkenin iç ve dış dengesini bozan bu aşırı talep sorununa karşı kredilerindeki genişlemeyi durdurmalı, açık bütçe politikalarından ve tarıma yüksek fiyat ödenmesinden vazgeçmelidir. Çünkü artık hızlı sanayileşme hamlesi, ülkedeki yatırım ve tüketim talebini karşılayamamaktadır.

Hükümetin bu tarihlerde TBMM içerisinde, banka kredilerini kontrol edecek bir komisyon kurması ve gelecek yıl içerisinde yatırımları kısmayı planlaması raporda “yeni yatırımlar yapmak amacıyla başlamış projelerin yarım bırakılmamasını” sağlayacak hamleler olarak övülüyor. Ancak bununla birlikte raporda, hükümetin iktidarının sonuna kadar enflasyonu dizginlemek amacıyla en çok medet umacağı fiyat kontrolleri gibi uygulamalardan ancak kısa vadede verim alabileceği ve uzun vadede zararlı bile olabileceği üzerinde ısrarla duruluyor. OEEC uzmanlarına göre Türkiye’deki ekonomik sorunların çözümünün tek yolu, “bu yıl başında [1956] açıklanan önlemlerin benimsenmesi (...) [ve bu politikaların] yaratacağı disenflasyonist etkilerin ekonomi üzerinde hissedilmeye başlanmasının ardından yetkililerin” kararlılık göstermesine bağlıdır. Türkiye ancak bu şekilde Avrupa için daha önemli bir ticaret ortağı haline gelebilir.⁵²⁵

Sözkonusu iki raporda aktarılan düşüncelere 1954 yılından sonra, uluslar arası sistemin görüşlerini yansıttığı söylenebilecek olan Avrupa ve Amerikan basınında da sıklıkla rastlanabiliyordu. Amerikan New York Times, İngiliz Economist ve Fransız L’Economie dergileri bu tarihlerde sıklıkla ödemeler dengesindeki bozulma sonucunda aşırı borçlanan ve buna karşılık parasının değerini düşürmeyen, keyfi yatırım programından vazgeçmeyen ve iktisadi faaliyetlerini bir plana bağlamayı reddeden Menderes hükümetini sert bir biçimde eleştiriyorlardı.⁵²⁶

⁵²⁴ Organisation for European Economic Co-operation, **Economic conditions in Turkey**. Paris, 1956, s.9

⁵²⁵ a.g.e., s.12

⁵²⁶ Forum dergisinde aktarıldığına 19 Aralık 1954 tarihinde New York Times'ta yayımlanan "Türkiye'deki enflasyon ABD'de endişe yaratıyor" başlıklı yazıda, DP hükümetinin yeni bütçesinde artan artışlara dikkat çekiliyordu. Bütçe giderlerinde yüzde 30'a yakın bir artış öngördüğü, hükümetin temel tüketim maddesi üreten fabrikalarına hammadde girdisi için döviz gereksiniminin gitgide arttığı, kredi genişlemesinin hızla devam ettiği ve bunların finansmanı için gerçekçi olmayan bir biçimde Batı Avrupa'dan alınacak kredilere de güvenildiği belirtilen yazıda, "Bunlara rağmen hükümet devalüasyon yoluna gitmemekte, milli gelirin yüzde 20'sinden fazlasını alan yatırımlar, neticelerini artan ihracat ve

Bu bölüm ve önceki iki bölümde anlatılanlar yeniden düşünüldüğünde, 1946 yılına benzer şekilde toplumsal değişimin yönünü etkileyebilecek olan aktörlerin taleplerinde bir yakınlaşma ve ortak noktanın doğduğu ve Türkiye’de 1954 yılında hızlı bir toplumsal dönüşümün eşiğine gelindiği anlaşılabılır. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi CHP taleplerindeki ve koşullardaki bu değişimin farkındayken DP iktidarının kendisini yenilemekte inatla direnmesi, hem aldığı oy oranının düşmesine yol açmış hem de bu değişimin pürüzsüz ve çatışmasız bir şekilde gerçekleşmesini engellemiştir.

DP’lilerin bu tavrına örnek olarak Ahmet Emin Yalman 1955 yılının başlarında İçişleri Bakanı Namık Gedik ile yaptığı bir görüşmeyi aktarıyor. Üç saat süren görüşmede Gedik’in Yalman’a söylediği şu sözler, temelde uluslar arası kurumlarla olan ilişkiye dair bir ipucu verse de aslında DP’nin tüm 3 aktörden alınan sinyallere karşı tutumunu da temsil etme özelliğine sahip,

*"Siz öyle sanıyorsunuz ki Batı memleketlerinde rejimimizin tutuunu hakkında hüküm sürecektir düşünceler bizi ürkütür ve tutmaya karar verdiğimiz yoldan bizi alakoyar. Böyle bir zannı her zaman için kafanızdan atınız. Biz gidişimizi kendi görüş ve inancımıza göre ayarlarız. Batı memleketlerinin buna ne diyecekleri umurumuzda değildir."*⁵²⁷

azalan ithalat şeklinde verinceye kadar, Amerikan yardımı ve Batı Avrupa kredilerinin bu krizi geçirtmeye yardım edeceğini ummaktadır. Birleşik Amerika Türkiye’nin dünya savunmasındaki hatırı sayılır iştirakini takdir etmektedir ve Türklerin şimdiki silahlı kuvvetlerini idame ettirebilmeleri için yeterli bir iktisadi kuvvete kavuşmaları uğrunda da yardıma hazırdır. Ancak Washington, hükümetin fiilen gütmekte olduğu politika ile, iktisadi durumun düzelmesi için icab eden şeyler arasındaki uçurumu kapatmak maksadı ilke yardımı arttırmağa razı değildir." İfadeleri yer almaktaydı. **Forum**, Sayı 19, 1 Ocak 1955, s.19. Yine Forum’un aktardığına göre Fransız L’*économie* dergisinde yer alan bir yazıda, Türkiye’nin ABD ile olan ilişkilerine güvenerek aşırı borçlandığı ancak bu imkanların kendisine bir süre önce kapatılması ile birlikte, "kara listeye" alınabileceğine dair bir uyarı var. Burada Türkiye’ye önerilen, "kendi imkanları ve borçlanma hududu dahilinde devam edebilecek" bir ekonomik program uygulaması. **Forum**, Sayı 6, 19 Aralık 1954, s.15

⁵²⁷ Yalman, s.1643. Menderes hükümetinin uluslar arası kurumların taleplerine karşı tavizsiz ve sert tavrı özellikle bizzat Adnan Menderes’in 1954 yılında Türkiye’nin kredi başvurusunu yukarıda aktarılan nedenlerle reddeden Dünya Bankası görevlileriyle yaşadığı polemikte de görebiliriz. Menderes 23 Şubat 1954 tarihinde bu yetkililere yazdığı mektupta şöyle demekteydi: "Madem Gediz Barajı’nı finanse etmeyeceksiniz, madem bizim yatırım politikamızı onaylamıyorsunuz, o zaman Ankara’daki temsilcinizi geri çekin ve Türkiye büronuzu kapatın. Tasfiye halindeki ilişkiler için büroya ihtiyacınız yok. Biz alternatif kaynaklar buluruz" Demirel, s.83-84

DP’li yöneticilerin siyaset anlayışlarında 1950 seçimlerinin ardından geçen 4 yıl içerisinde bu şekilde bir donuşum, Türk siyasetini 1960 darbesiyle sonuçlanacak büyük gerilimlere gebe bırakacaktı.

6.2.4. 1954-1960 Arasındaki Siyasi Olaylar ve Propaganda

6.2.4.1. 1954 Seçimleri Sonrası

1954 yılında yapılan seçimlerin ardından ülkedeki siyasi iklim ve atmosfer tamamen DP’nin lehineydi. 4 yıllık iktidar döneminin ardından halkın DP’den hevesini almış olacağını uman CHP, hem seçimi kaybetmenin hem bu mağlubiyete 1950’de aldığı oy oranından daha düşük bir seviyede ve hem de mecliste artık sadece 31 milletvekiliyle temsil edilecek olmanın şokunu ve moral bozukluğunu yaşıyordu. Bu tarihlerde partinin yayın organı olan Ulus gazetesinde hayal kırıklığının ve seçmene olan kırıngnlığın hissedildiği birçok yazıyı görmek mümkündür.

DP ise bir yandan seçim zaferinin sarhoşluğunu yaşıyor diğer yandan da önceki dönemlerde de kendilerinin yanında olan entelektüellerin artarak devam eden desteğinin keyfini çıkartıyorlardı. Örneğin seçim sonuçlarını büyük memnuniyetle karşılayan Milliyet gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan, CHP’nin durumundan halka yukarıdan bakan muhalefet tarzının sorumlu olduğunu vurgularken Türk seçmenin son seçimde Halk Partisini artık sadece iktidar olarak değil muhalefet olarak bile istemediği gibi ağır bir hükme varmaktaydı.⁵²⁸ Yine aynı gazetede Ulunay imzasıyla yayımlanan “İntibâh” başlıklı bir yazıda yapılan seçim değerlendirmesinde CHP’nin önceki dönemlerdeki günahlarının bedelini ödediği belirtilerek, “Onca CHP ye seçimi kaybettirenler yanlış hareket eden kodamanlardır. Propaganda faaliyetinde yapılan ‘çirkin iftiralar’” ifadesi kullanılmaktaydı.⁵²⁹

DP ikinci zaferinin ardından o derece güçlü görünüyordu ki, önceki dönemde büyük problem olarak görülen muhafazakarlaşma eğilimlerine dair tepkisel refleksler bile yerini iktidar partisine güvene bırakmıştı. Bir önceki dönemde, irticaya neden olabileceği endişesiyle fes, çarşaf ve takkeye büyük tepki gösteren kesimler aynı tutum

⁵²⁸ Milliyet, 4 Mayıs 1954

⁵²⁹ Milliyet, 8 Mayıs 1954

ve çizgilerini 1954 seçimlerinden sonra da sürdürmekle birlikte, iktidarın bu konuyla gerektiği gibi ilgilendiğine daha emin görünüyordlardı.⁵³⁰

Yani bu dönemde DP'nin 4 yıllık iktidarının ardından gelen ve ilkinden daha güçlü bir seçim zaferinin etkisiyle kamuoyunda esen rüzgarlara bakılırsa her şey iktidar partisinin lehine görünüyordu ve CHP için işler hiç de iyi gözüküyordu.

Ancak daha önce de Burçak'ın anılarından alıntılanarak bahsedildiği gibi en güçlü olduğu dönemde DP içerisinde “yeni havalar esmeğe” başlamıştı. Önceki dönemlere ilk hükümet programına göre oldukça otoriter bir dile sahip olan hükümet programının ardından DP'nin ilk icraatı 2 Mayıs seçimlerinde CHP'den adaylığını koyan memurları tasfiye etmeye ya da daha önemsiz görevlere kaydırmaya başlamasıydı. Zaten kendi sorunlarıyla uğraşmakta olan ve bu dönemde DP'ye bir rakip olabilecek bütünlüğe sahip olmaktan çok uzak olan CHP'ye karşı iktidar partisinin neden bu tür bir harekete giriştiğini anlamak gerçekten güç. Ancak DP bu dönemde 1954 seçimlerinin sonuçlarını, halkın CHP'ye hiçbir değer vermediği ve ülke sorunları konusunda hiçbir söz hakkına sahip olmaması gerektiğini beyan ettiği şekilde yorumluyordu. Bu da onun muhalefete karşı oldukça acımasız davranmasına yol açıyordu. Bu acımasızlık gerçekten oldukça şiddetliydi ve nedeni Ahmad'ın da dediği gibi CHP'nin iktidarda olduğu yıllarda “tepeden” gelme mahcubiyetine karşın DP'deki halkın sesi olmayla ilgili bir kendine güven ve kendini her şeye hak sahibi görme eğilimiydi.⁵³¹

Bu acımasızlığın en büyük örneklerinden biri de DP'nin, kendilerine seçim öncesi dönemde en sert eleştirileri yönelten CMP lideri Osman Bölükbaşı'yı

⁵³⁰ Örneğin 18 Mayıs 1954 tarihinde Milliyet gazetesinde yer alan “Fes ve takke ile dolaşan üç kişi daha yakalandı” başlıklı haberde kullanılan, “Kıyafet kanuna aykırı hareket eden ve ortalıkta uluorta fes, takke ve buna mümasil başlıklarla dolaşanlarla mücadeleye hız verilmiştir” ifadesinde, kıyafet kanuna aykırı davranılmasından duyulan endişeden ziyade iktidarın buna karşı giriştiği mücadelenin vurgulanmasını önemli buluyorum. Bunun dışında irticayla mücadele için kurulmuş olan Milli Tesanüt Birliği'nin kuruluş yıldönümünde birlik başkanının yaptığı konuşmada, “Tek tük faaliyetler nedeniyle irtica var diyemeyiz. Hükümet bizim hassasiyetlerimizi destekliyor” şeklindeki ifadeleri de bu görüşlerimi desteklemektedir. **Milliyet**, 18 Mayıs 1954. Son olarak aynı tarihlerde Karacan'ın kaleme aldığı bir yazıda bu tür kıyafetler giyenleri geri kalmış ve sapkın kişiler olarak değerlendirmekte ve bu durumun bir norm olmasını ihtimal dışı bırakmaktadır. Tüm bunları DP lehine olan olumlu atmosferle ilişkilendirmek mümkündür. Ali Naci Karacan, “Çarşaf ve Fes”, **Milliyet**, 28 Mayıs 1954.

⁵³¹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye : 1945-1980**, İstanbul : Hil, 1996, s.50

milletvekili seçen Kırşehirlileri cezalandırmak amacıyla bu şehri ilçe haline getirmeyi amaçlayan bir tasarımı 18 Haziran 1954 tarihinde meclise getirmeleri idi. Bu, özellikle Adnan Menderes'in sahip olduğu ve takıntı derecesine varan bir CHP karşıtlığından bağımsız olarak DP'nin yeni dönemde her türlü eleştiri ve muhalefete karşı ne kadar tahammülsüz olacağının en önemli göstergesidir.

Bunun dışında 19 Haziran tarihinde seçim kanundaki tadilat konusu ile ilgili olarak CHP adına Adnan Menderes'ten randevu isteyen Servet Somuncuoğlu'nun reddedilmesi de bu dönemde DP'ye büyük sempati duyan Milliyet tarafından bile garipsenmişti. Başbakan'ın sözcüsü olarak Somuncuoğlu'na, "Cumhuriyet Halk Partisiyle bir parti olarak konuşacak hiçbir mevzuumuz yoktur ve partimiz seçim meselesi üzerine düşüncelerini Meclise sunulan lâhiyada belirtmiştir" cevabını vermesi ile ilgili haberinde gazete, "Bu suretle Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu tarafından rejimle çok yakından ilgili telâkki edilen bu mevzuda yapıcı bir işbirliği kurmak teşebbüsü reddedilmiştir" yorumunu yapmıştı.

DP'nin yeni dönemde bazı otoriter eğilimler göstermesinin tek nedeni, sadece muhalefetle olan ilişkilerinde ortaya çıkmıyordu. Bu dönemde olumsuz hava koşulları nedeniyle oldukça düşük gerçekleşen tarımsal hasılat ve yurtdışından döviz girişinin artan yatırım temposuyla eşgüdümlü bir şekilde DP liderlerinin tüm çabalarına karşın arttırılamaması bu eğilimleri besleyen diğer faktörlerdi. Bu fiyat artışlarını "suni" olarak tanımlayan DP iktidarı bunun üzerine iktisadi önlemler almak yerine cezai hükümler uygulamak yoluna gitti. 1954 yılının haziran ayı içerisinde fiyatlarda bahsedilen bu suni artışa engel olmak için ithal mallarının kontrollü olarak satılmasına karar veren ve bu kararın uygulanıp uygulanmadığını denetlemek için özel kontrol ekipleri kuran iktidar temmuz ayında da Milli Koruma Kanuna yeni yaptırımlar eklediğini açıklıyordu. Buna göre fiyat pahalılığına neden olacak suçları bir defadan fazla işleyen tüccarların ticaretten men edilmesi öngörülüyordu.⁵³² Bu karardan iki gün sonra da satışa çıkartılan tüm malların kar hadlerinin devlet tarafından belirleneceği ve tüccarların kendi kafalarına göre etiket fiyatları belirleyemeyeceği resmi gazetede yayımlanıyordu.⁵³³

⁵³² **Milliyet**, 12 Temmuz 1954.

⁵³³ **Milliyet**, 14 Temmuz 1954.

Bu konuda ciddi gerginlikler de yaşanmıyor değildi. Örneğin, DP'nin “sahtekar tüccarlara” karşı gereken her şeyi yapması gerektiğini açıklayan ticaret burjuvazisinin temsilcilerinden Toptancı Tacirler Derneği 28 Ağustos 1954 gibi bir erken tarihte hükümete karşı eleştirilerini yöneltmeye başlıyordu. Dernek, hükümetin alış fiyatlarının da fiyat etiketi üzerinde yer almasının öngörüldüğü kanun tasarısına karşı açıktan karşı çıkmaya ve itiraz etmeye başlamıştı.⁵³⁴ Küçük üreticiler arasında da hükümetle ilk gerginliği yaşayan fırıncılar olmuştu. Maliyetleri karşılayamadıkları ve para kazanamadıklarını öne sürerek ekmek fiyatlarına zam yapılmasını isteyen fırıncılar, bu isteklerinin kabul edilmemesi üzerine bir süre ekmek çıkarmama eylemi yapmış ve halkı ekmeksiz bırakarak basın da ilgisini çekmişlerdi.⁵³⁵ CHP'li oldukları gerekçesiyle memurların tasfiye edilmesine ilişkin tasarının mecliste kabul edilmesine de büyük tepki vardı ve bunların sözcülüğünü doğal olarak gerçekleştiren muhalefet, dünyanın hiçbir yerinde memuru sebepsiz yere kapı dışarı etmenin olmadığını söyleyerek kanunun, rejimin temellerini sarsabileceği uyarısını yapıyordu.⁵³⁶

Muhalefete, eleştiriye ve ekonomik gücü olan sınıflara olan DP'nin bu tahammülsüzlüğü nihayet parti içerisinde muhalefete de yansıyor. Ağustos ayının sonlarına doğru DP içerisinde merkezin isteğiyle büyük bir tasfiye hareketi başlatılmıştı. Bunun nedeni olarak ileri sürülen gerekçeler arasında ise “parti nüfusunu kötüye kullanma” ve “parti içerisinde hizipleşmeye yol açma” gibileri vardı. İlerleyen dönemlerde de tekrar eden bu tasfiye hareketlerinin parti içerisinde büyük bir huzursuzluğa yol açtığını söyleyebiliriz.

Ancak belki bundan da önemlisi ve DP'ye en büyük zararı verecek olan iktidar partisinin eleştiriye karşı olan hoşnutsuzluğundan kaynaklanan hışmından gazetecilerin de nasibini almasıydı. 24 Kasım 1954'te Dünya Gazetesi'nde çalışan Bedii Faik, DP'li Mükerrerem Sarol aleyhine yazdığı bir yazıdan dolayı tutuklanıyor ve cezaevine atılıyordu. Bu olaydan bir gün sonra aynı nedenden dolayı Akis gazetesinin sahibi ve İsmet İnönü'nün de damadı olan Metin Toker'in ifadesi alınıyordu. Her iki tutuklamanın ardından Ali Naci Karacan'ın yazdığı ve gazeteci tutuklamalarının partiler

⁵³⁴ **Milliyet**, 28 Ağustos 1954.

⁵³⁵ **Milliyet**, 23 Temmuz 1954.

⁵³⁶ **Milliyet**, 6 Temmuz 1954.

arası 1950 yılından bu yana devam eden gerginliğin sonucu olduğunu vurguladığı yazısının başlığı gelişmeler karşısında kamuoyunun tutumunu anlayabilmek adına anlamlıdır: “Asıl Millet Üzülüyor”⁵³⁷ Ancak asıl büyük tepki doğuran 80 yaşına yaklaşan Hasan Hüseyin Yalçın’ın başbakan aleyhine yazdığı yazılardan dolayı 30 Kasım 1954 tarihinde 26 aya yakın hapis cezasına çarptırılmasıydı. DP’nin bu kadar yaşlı bir gazeteciyi sadece başbakanını eleştirdiği için parmaklıklar arkasına mahkum etmesi iktidar partisinin aydınlar arasındaki desteğini önemli ölçüde azaltmış olsa gerekir. Buna en önemli örneği de yine Milliyet gazetesinin başyazarı Ali Naci Karacan’ın 3 Aralık 1954 tarihinde kaleme aldığı “Menderes, kendini dinle, kendine inan!” başlıklı başyazıda görebiliriz. Yazısında gazeteci tutuklamalarının memleket için iyi bir gelişme olmadığı vurgulayan Karacan, “Başvekil, memleketin en ağır mes’uliyetini, yirmi dört milyon insanın vebalini omuzlarında taşıyan büyük devlet adamı olarak, nefsanî hisleri tamamen bir tarafa atmalı, Hazreti Eyüp gibi sabırlı, Hazreti Ömer gibi halim ve âkil olmalı ve şimdiye kadar ne söylenmiş, ne yazılmış olursa olsun, haklı haksız, hepsi unutmali, unutabilmenin asıl irtifasına çıkmalıdır” ifadelerini kullanmıştı.⁵³⁸ Ancak DP içerisinde esen “başka rüzgarlar” Karacan’ın temennilerinin gerçekleşmesini engelliyordu.⁵³⁹

İktidar partisi 2 Mayıs seçimlerinden sonraki yarım sene içerisinde yukarıda anlatılan gelişmelerin ardından halkın gözünde bir anda otoriter bir şekilde görünmeyi başarırken CHP kendi içerisinde bir yenilenme hareketi yaşıyordu. Seçimden sonra, CHP içerisinde daha önce Ulus’ta yazdığı bir yazı nedeniyle⁵⁴⁰ adı “şalcıya” çıkmış olan ve tek parti zihniyetini çağrıştıran Nihat Erim ile uzun Anadolu seyahatleriyle tanınan ve halkı yakınlığıyla bilinen Kasım Gülek arasında bir çatışma olduğundan

⁵³⁷ **Milliyet**, 24-25 Kasım 1954.

⁵³⁸ **Milliyet**, 3 Aralık 1954.

⁵³⁹ Başta Yalçın olmak üzere Türkiye’de gerçekleştirilen gazeteci tutuklanmaları sadece ülke içinde değil ülke dışında da büyük yankı buluyordu. Örneğin ABD’nin New York Times gazetesi konuyla ilgili yayımladığı haberinde, “Menderes Hükûmetine muhalif oldukları için 25 i mütecaviz gazete naşir ve muhabirinin hapiste olduğu veya ittiham edildiği bir memleket, hür bir memleket değildir. Batılı Demokratik dünyanın hürmet ve itimadını esaslı surette kazanmış bulunan Türkiyede böyle bir vaziyetle karşılaşmak insanın cesaretini pek acı bir şekilde kırmaktadır.” İfadesini kullanmaktaydı. Aktaran **Milliyet**, 9 Aralık 1954

⁵⁴⁰ Söz konusu yazı için bkz **Ulus**, 30 Mayıs 1946

bahsediliyor ve partinin kurultayında büyük bir ıslahat yapılacağı konuşuluyordu.⁵⁴¹ Her ne kadar 26 Haziran 1954 yılında yapılan 11.Kurultay’da, partinin tek bir bütün olarak hareket edebileceğine dair bir işaret vermekte başarılı olamasa da⁵⁴² DP’nin otoriter eğilimler göstermesinin ardından CHP yukarıda işaret edildiği gibi çeşitli kesimlerin tepkisine de neden olan bu tavırlara karşı etkili söylemler üretmeyi kısa sürede başaracaktı.

Bu konuda CHP’nin ilk girişimlerinin 1954 yılının son iki ayında gerçekleşmeye başladığını görebiliriz. 14 Kasım tarihinde CHP, 2 Mayıs seçimlerinin ardından yayımladığı ilk kapsamlı bildiride iki konuyu vurguluyordu. Bunlardan biri rejim güvenliği ile ilgiliydi ve bu, Kırşehir’in vilayet yapılmasına dair mecliste henüz yasalaşmamış kanunu da içeriyordu. Bu keyfi kararın vatandaşta derin yaralar açtığı belirtilen bildiride ikinci vurgu da hayat pahalılığına dair yapılıyordu ve burada “sahtekar tüccardan” ziyade iktidarın bu duruma karşı hiçbir şey yapmamış olmaması suçlanıyordu.⁵⁴³ Bu bildiriden 2 gün sonra, DP ve CHP’li milletvekillerinin atışmalarına sahne olan meclisteki kavgalı oturumda da İnönü, yeniden Kırşehir meselesini gündeme getiriyor ve burada ülkenin sorunlarının çözümü için en önemli noktanın hukuk devletine duyulan gereksinim olduğundan ilk kez bahsediyordu.⁵⁴⁴

CHP lideri İnönü’nün yaptığı en önemli hamlelerden biri de, hapse atılması büyük hassasiyetle ve tedirginlikle karşılanan gazeteci Hasan Hüseyin Yalçın’ı kaldığı yerde ziyaret etmesiydi. Öyle ki bu durum, uzun bir süredir başta İnönü’nün olmak üzere CHP’lilerin eylemlerine ve konuşmalarına minimum yer ayıran Milliyet gazetesinde bile gayet büyük bir şekilde görülmekteydi.⁵⁴⁵

⁵⁴¹ Bu çatışmanın parti içerisinde nasıl tezahür ettiğini bilmiyoruz ancak sonucunda 54 yılından itibaren CHP içerisinde Kasım Gülek’in etkisini mutlak olarak artırdığını söyleyebilir. Bunun yanında CHP içerisindeki değişim rüzgarlarından Nihat Erim’in de nasibini aldığını vurgulamak gerekir. Örneğin 2 Ocak 1955 tarihinde Halkçı gazetesinde yazdığı yazıda Erim, CHP’nin artık çalışma metotlarını değiştirmesi gerektiğini ve “halkın sesini, hakkın sesi” olarak kabul etmek gerektiğini belirtiyordu. DP’nin yeniden ve daha büyük bir çoğunlukla seçilmesinin halkın cahilliğine bağlı olamayacağını kaydeden Erim, gelişmiş yerlerde de halkın çoğunluğunun DP’ye oy verdiğine dikkat çekiyordu. Aktaran Burçak, s.259-261.

⁵⁴² CHP’nin 11.Kurultay’ı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kili, s.122-124

⁵⁴³ **Milliyet**, 14 Kasım 1954.

⁵⁴⁴ **Milliyet**, 16 Kasım 1954.

⁵⁴⁵ **Milliyet**, 4 Aralık 1954.

CHP bu dönemde, farklı kesimlerden gelen tepkileri ölçmeye ve muhalefetini buna göre belirlemeye çalışırken DP ağırlıklı olarak yaptığı iktisadi yatırımlar üzerinde durmaya çalışıyordu ki, aslında bu eğilim 1957 seçimlerine doğru daha da şiddetlenecektir. Bülent Karpaz'ın da vurguladığı gibi DP, kamuoyu desteğini o güne kadar ağırlıklı olarak ekonomik kazançtan sağladığının farkındaydı ve bu nedenle her ne pahasına olursa olsun ekonomik kalkınmayı sürdürmek istiyordu. İlk kurulduğunda kitlelerden kendisine destek göstermesini demokrasiyi gerçekleştirme taahhüdü ile isteyen DP için artık bunun yerini ekonomik kalkınma almıştı.⁵⁴⁶ Artık yapılmaya çalışılan ne olursa olsun yabancı yardım ve kredilerin girişinin sürdürülmesini sağlamak ve bunların sayesinde yapılacak yatırımlarla kitlelerin iktisadi durumlarının düzeltilmesine devam edilmesiydi. Ayrıca gitgide aydınların da desteğini kaybetmeye başlayan DP, bu durumda halkın desteğini almak konusunda kendisini daha da zorunlu hissediyordu. Yine Karpaz'a göre bu Demokratların en büyük hatalarından biriydi. Kitlelerin isteklerini dizginleyecek entelektüel bir liderlikten mahrum kalan Demokratlar bu tarihten itibaren gitgide bu kitlelerin kaprislerine uymak zorunda kalacak ve bu onları kendi felaketlerine götürecekti.⁵⁴⁷

Yüksek hızlı kalkınmayı ve popülizmi sürdürme sevdası sonucunda bu tarihlerde DP ilk olarak her geçen gün yenileri inşa edilen fabrikaların açılışlarını bir siyasi şova döndürmeye başladı. Örneğin 17 Eylül 1954 tarihinde Afyon'da yeni bir çimento fabrikasının temelini atıldığını duyuran gazeteler, Menderes'in ayrıca yeni başladığı 7 günlük bir yurt seyahatinde de 6 fabrikanın daha açılış töreninde bulunacağını yazıyordu.⁵⁴⁸

Bir yandan bu fabrikalarla ağır sanayiye güçlendirmeye çalışan DP hükümeti diğer yandan da küçük üreticiye yönelik olarak popülist uygulamalara imza atmaktan geri kalmıyordu. Örneğin 4 Ocak 1955 tarihinde DP, köylüye daha fazla kredi açılması üzerine çalışmaların başlatıldığını açıklıyordu. 1954 yılından önce de kendilerine sağlanan kredi miktarında sadece 3 yıl içerisinde yaklaşık 7 katlık bir artış

⁵⁴⁶ Karpaz, *Turkey's Politics*, s.422-423

⁵⁴⁷ Thomas, s.306

⁵⁴⁸ **Milliyet**, 17 Eylül 1954.

gerçekleştirilen ⁵⁴⁹ küçük esnafın mağduriyetini önlemek amacıyla 350 bin esnafın vergiden muaf tutulacağı da iktidar tarafından 8 Mayıs 1955 tarihinde duyuruluyordu.

550

Tüm bu popülist uygulamalara karşın DP, büyük fiyat artışları ve piyasada oluşan mal kıtlıkları nedeniyle halkın öfkesine hedef olmaktan kurtulamıyordu. Örneğin 14 Şubat 1955 tarihinde Ali Naci Karacan kendisine mektup yazan bir “Anadolu Çocuğunun” taleplerine yer verdiği yazısında köylülerin bir çoğunun yedek parça bulmakta sıkıntı çektiğini ve bu durum karşında büyük tüccarların aksine bir iki yıl vadeli mal alımı gibi kendilerini koruyacak enstrümanlar geliştiremediğini vurguluyordu. ⁵⁵¹ Bunun yanında ithal ara mal eksikliği yüzünden yapımına girişilen bir çok fabrika inşaatı yarım bırakılmak durumunda kalmıştı. Demokrat Parti’nin yaptıklarını “yeniden bir vatan imar ve inşa etmek” olarak öven Rıfkı Salim Burçak bile döviz darlığı yüzünden 900 kadar projenin yüzüstü bırakıldığını acı içinde itiraf etmekten kendini alamıyordu. Burçak’a göre boru ithal edilemediği için belediyeleri su ve elektrik şebekelerini bile tamamlayamıyordu. ⁵⁵² Bu durumun DP’li milletvekilleri tarafından da bilindiğini aktaran Burçak, 1954 yılında meclisin tatile girmesinin ardından bir çok vekilin seçim bölgesine "Hangi yüzle gideceğim" diyerek geziler düzenlemediğini aktarıyor. ⁵⁵³

DP’nin ne hızlı yatırım programından ne de popülizmden vazgeçmemek üzerine kurulu ekonomik programı sadece enflasyon ve mal yoklukları nedeniyle yaşam kalitesi düşen halk arasında değil, bu programın finansmanını omuzlarında hisseden uluslararası kuruluşlar tarafından da memnuniyetsizlikle karşılanıyordu. Örneğin Amerikan Associated Press ajansına isminin açıklanmasını istemeyen bir ABD’li idarecinin bu konuda yaptığı açıklamalar bu dönemde Türk kamuoyunda da oldukça ses getirmiş ve hayal kırıklığına da uğramıştı. ABD’nin ve uluslararası kurumların DP’nin ekonomik programının finansmanını üstlenmek istemeyeceğine dair ilk işaretleri verdiği bu açıklamada yetkili, “Tabiatıyla Türklerin yaptıkları kendilerine ait bir iştir. Fakat biz

⁵⁴⁹ **Ankara Esnaf Gazetesi**, Sayı 43, 15 Ocak 1953

⁵⁵⁰ **Milliyet**, 8 Mayıs 1955

⁵⁵¹ **Milliyet**, 14 Şubat 1955.

⁵⁵² Burçak, s.310

⁵⁵³ a.g.e., s.109

kendi hesabımız üzerinde mutabık olmadığımız siyasetlerden doğan müşkülleri atlatmalarına yardım için, yardım programlarımızın o şekilde ayarlanmamaları gerektiği kanaatindeyiz” ifadesini kullanmıştı.⁵⁵⁴ Özellikle Kore Savaşı’na yaptığı katkılardan sonra ABD’nin kayıtsız şartsız kendi yanında olacağını düşünen DP için bu önemli bir şoktu. ABD’nin bu tutumunu ortadan kaldırmak ve Türkiye’nin müttefikliğinin hayatiyetine yeniden inandırmak için Menderes’in yapabildiği tek şey ise SSCB’yi hedef alan ve Soğuk Savaş retorliğini sürdüren açıklamalardı, ancak Batı ile Rusya arasındaki buzların erimeye başladığı bu dönemde Menderes’in bu açıklamaları şaşkınlıkla karşılanıyordu.⁵⁵⁵

Menderes’in ve DP hükümetinin gözü dış dünyada ve ülke kamuoyunda yaşanan değişimlere dair gözlerini kaplıyken Türkiye, bir önceki bölümde de anlatıldığı gibi yeni bir kavrama ve fikre alışmaya başlıyordu. Bu, planlama fikriydi.

Örneğin planlama fikrine daha önceki dönemlerde şiddetle karşı çıkan ve planlamanın bir tahakküm aracı olduğu konusunda Cumhuriyet’in ilk yıllarında Kadrocularla çetin tartışmalara girmiş bir isim olan Peyami Safa “Plân Nerede, Biz Nerede” başlıklı yazısında, Türkiye’de birçok yatırımın ve projenin plansızlık yüzünden yarım kaldığını söylüyor ve ekliyordu: “Tesellimiz şudur ki plân fikri, geç bile olsa, Türkiye’nin toptan kalkınmasında yeni doğuyor”⁵⁵⁶ Yine önceki dönemlerde planlamaya soğuk bakan isimlerden Ali Naci Karacan da, “Plânlı Çalışma” başlıklı yazısında şu ifadeleri kullanıyordu:

“Ekonomik hayatımızla hukuk müesseselerimiz, ticaretimizle mali sistemimiz, iç ticaretimizle dış politikamız, ihracatımızla ithâlatımız, örf ve âdetlerimizle medeni hukukumuz, nâzım fikir demek olan ana bir plânın emrine verilmiş degillerdir. Verilmiş olmadıkları içindir ki, birbirleriyle âhenkli bir tarzda işleyemezler. (..) Bize öyle geliyor ki, memleketimizi az zamanda muasır garp medeniyetleri topluluğu içinde yüksek bir medeniyet seviyesine ulaştırmak hedefini güden geniş ve

⁵⁵⁴ **Milliyet**, 28 Nisan 1955.

⁵⁵⁵ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi, 1945-1971** Ankara : Bilgi Yayınevi, 1976, s.137

⁵⁵⁶ **Milliyet**, 15 Ocak 1955.

*etraflı kalkınma hareketini, evvelâ memleket çapında plânlamağa, sonra da milletçe tasarruf zihniyeti ile desteklemeye muvaffak olursak, işte o zaman hem daha az sıkıntı çekeriz, hem daha çok netice elde ederiz.”*⁵⁵⁷

Ülkede tüm bu gelişmeler yaşanırken yukarıda anlatıldığı gibi DP’nin yeni otoriter eğilimlerinden etkili bir muhalif söylem üretebilmek için etkin bir şekilde yararlanmasını bilen CHP’nin bu söyleme iktisadi konuları da başarıyla katmaya başladığını söyleyebiliriz. Eroğul’un da söylediği gibi bu durum aslında 1954 seçimlerinden kısa bir süre sonra CHP kısa bir surede DP’nin izlediği muhalefet çizgisine dönmüş ve etkili bir muhalefet yapmaya başlamıştı.⁵⁵⁸ Bu durumu 1955 yılının kasım ayında gerçekleştirilecek olan belediye seçimleri öncesindeki propaganda döneminde de açıkça görebileceğiz. Bu seçimlere daha sonra CHP ve CMP gibi büyük muhalefet partileri girmemeye karar vermişse de, belli bir süre seçim propagandasına benzer konuşmaları incelemek önemlidir.

6.2.4.2. 1955 Belediye Seçimleri Propaganda Dönemi

1955 yılının kasım ayından itibaren, CMP ve CHP’nin kararı nedeniyle sadece Köylü Partisi ve Demokrat Parti’nin katılımıyla gerçekleştirilen belediye seçimleri nedeniyle ülkede siyasi atmosferin haziran ayına doğru yükselmeye başladığı gözlenebilir. Bu tarihte daha sonra seçime katılmayacağını açıklayan ancak henüz bu kararlarını kesinleştirmeyen muhalefet partileri liderleri de seçime girecekmişçesine yurt gezilerine giriyor ve hararetle söylevler veriyorlardı.

Bu seçim dolayısıyla yaptıkları propaganda da CHP’lilerin yavaş yavaş gelecek yıllarda da sürdürecekleri retorikleri oluşturmaya ve oturtmaya başladıklarını görüyoruz. Örneğin Parti Genel Sekreteri Kasım Gülek’in 6 Haziran 1955 tarihinde Manisa’da yaptığı sert konuşmada bahsettikleri CHP’nin belediye seçimlerinde ve daha sonrası için iktidar partisine hücum stratejisi konusunda oldukça fazla ipucu içermektedir. Gülek ve beraberindeki diğer partililer öncelikle bir önceki dönemde de sıklıkla yaptıkları gibi iktidarın baskı politikalarından şikayet ediyorlardı. Bu baskının

⁵⁵⁷ *Milliyet*, 13 Aralık 1954.

⁵⁵⁸ Eroğul, s.118

özellikle yerel düzeyde çok arttığını söyleyen CHP'liler merkezi hükümetin de radyoyu “babalarının malı gibi kullandığını” ve muhalefetin bu konudaki haklarını çiğnediğinden şikayet ediyordu. Plansızlığın eleştirisini de yine propagandalarının en önemli unsurlarından biri sayan CHP'liler iktisadi politikalar konusundaki keyfilğin Türkiye'nin mali itibarını sıfıra indirdiğini vurguluyorlardı. Örneğin ABD'den alınan paranın nasıl kullanıldığı konusunda yabancılara bilgi vermek bir yana, ülke içindeki aktörlerin bile bir bilgisi olmadığını kaydeden Gülek, “Fabrika kuruyoruz diyorlar. Ama marifet bunları hesaplı kurmaktır. Atılan temellere şimdi su doluyor ve sıtma yatağı oluyor. (...) Sen bize para ver de biz ne istersek yaparız, diyenlere Dünyada hiç kimse para vermez” diyordu. Gülek'e göre bu koşullarda Petrol Kanunu'nun çıkartılması ve bu konuda tadilat yapılması da anlamsızdı çünkü yabancı yatırımcının gelmeme nedeni Türkiye'de istikrar görmemesiydi.⁵⁵⁹

Kasım Gülek 10 Haziran'da yaptığı bir başka konuşmada da, “Amerika yardım etmek istiyor. Ben de buna samimi olarak inanıyorum. Bu yardımı en geniş şekilde temin etmek kabildir. Ancak, muayyen projelerle karşılına çıkmak gerekir” diyordu.⁵⁶⁰ Gerçekten de 12 Haziran tarihinde AP ajansı Türkiye'nin yaptığı kredi başvurusunun reddedildiğini ve ABD'nin Türkiye'ye “kalkınma programını kismasını, bütçenin denkleştirilmesini, ihraç mallarının dış piyasalardaki rekabet durumunun düzeltilmesini ve halkın hoşuna gitmeyecek şiddetli iktisadi tedbirler alınmasını tavsiye ettiğini” açıklıyordu.⁵⁶¹

Tüm bu gelişmeler karşısında DP, bir özeleştiriyi yapmak bir yana seçim propagandasını tümüyle CHP'yi suçlamak üzerine kuruyordu. DP kabinesi muhalefetin ABD'yi Türkiye'ye borç vermemeye teşvik ettiğini söylüyor ve piyasada yaşanan “suni” mal kıtlıklarının da CHP'nin eseri olduğunu iddia ediyordu.⁵⁶² Bir konuşmasında benzer şekilde ülkedeki tüm sıkıntıların sebebinin muhalefet olduğunu

⁵⁵⁹ **Milliyet**, 6 Haziran 1954.

⁵⁶⁰ **Milliyet**, 10 Haziran 1955.

⁵⁶¹ **Milliyet**, 12 Haziran 1955.

⁵⁶² **Milliyet**, 4 Temmuz 1955.

söyleyen Menderes de, “Amerika’nın bize yardım etmemesi için çok çalıştılar. Açıkça söylüyorum hatta bundan sevindiler” diyordu.⁵⁶³

Bu iddialara karşı olarak ise CHP’nin cevabı iktisadi sıkıntıların muhalefetin değil iktidarın sorumluluğu ve alınması gereken tedbirlerin geç kalmasına bağlı olduğu yönündeydi.⁵⁶⁴ ABD’nin kredi başvurusunu reddettiğini açıklamasından üç gün sonra da Kasım Gülek gazetecilere yaptığı açıklamada, “Amerikadan döndüğüm zaman plânsız, programsız kredi almanın imkânsız olduğunu söylemiş ve yıllardır ikazlarımızı dinlemeyen iktidarı uyandırmak istemiştım. Maalesef hâdisat bizi teyid etti. (...) Bütün milletin inandığı, benimsediği millî bir iktisat plânı programı yegâne çıkar yoldur.” sözleriyle olayların sorumluluğunu iktidara yüklüyordu.⁵⁶⁵

Demokrat Parti liderlerinin bu propaganda döneminde CHP’yi suçlamak dışında işledikleri bir diğer konu da, iktisadi alanda başarılanlar ve başarı vaatleriydi. Adnan Menderes 2 Temmuz 1955 tarihinde genel idare kurulunda yaptığı toplantıda muhalefetin hücumlarına karşılık olarak vekillerden ve bakanlardan belediye seçimleri propagandası kapsamında, bugüne kadar yapılan işlerin propagandasının yapılmasını istiyordu.⁵⁶⁶ Bu talebi yerine getiren Maliye Bakanı Hasan Polatkan sıklıkla yaptığı ve çeşitli iktisadi istatistiklerle desteklediği konuşmalarından birinde kendi dönemlerinde milli gelirin bir yılda yüzde 31 arttığını iddia ediyordu.⁵⁶⁷ 21 Ağustos tarihinde de Ticaret Bakanı Yırcalı, “İstihsalimiz yüzde 300 arttı” diyerek oldukça abartılı bir ifade kullanıyordu.⁵⁶⁸ Bunun yanında özellikle Ekim ayında Menderes ve Bayar’ın hemen hemen her gün yeni fabrikaların şaşalı açılışlarında hazır bulunmak için yurdun her tarafını gezmeye çaba harcadıkları görölüyordu.

6 Ağustos 1955 tarihinde, kendisinden daha önce seçimlere girmeme kararı alan CMP’ye CHP’nin de katılması iktidarın tahammül sınırlarını hayli zorlamış olacak ki bu karardan kısa bir süre sonra üst düzey CHP’lilerin bu tarihlerde çeşitli nedenlerle kısa süreli de olsa gözaltına alınmaya başladığını görüyoruz. 14 Ağustos tarihinde

⁵⁶³ **Milliyet**, 25 Temmuz 1955.

⁵⁶⁴ **Milliyet**, 5 Temmuz 1955.

⁵⁶⁵ **Milliyet**, 15 Haziran 1955.

⁵⁶⁶ Burçak, s.310

⁵⁶⁷ **Milliyet**, 9 Haziran 1955.

⁵⁶⁸ **Milliyet**, 21 Ağustos 1955.

Gülek, İstanbul’da yaptığı bir konuşmada TBMM’nin manevi şahsını zedelediği iddiasıyla Sinop’ta tutuklanırken 22 Ağustos’ta da Genel Sekreter Yardımcısı Turgut Göle hakkında “kanuni tahkikat” açılıyordu.⁵⁶⁹

Bu keyfi ve otoriter tavırlara karşı CHP’nin tavrı, gitgide hukuk devleti prensibini daha çok vurgulamak oluyordu. Yaptığı basın toplantılarında sık sık CHP’nin bir “hukuk ve nizam partisi” olduğunu savunan Gülek ilerleyen tarihlerde de 1960 darbesinin hayata geçireceği Anayasa Mahkemesi ve iki meclisli yönetim fikrini de dillendirmeye başlamıştı.⁵⁷⁰ Aslında tüm bunlar, iktisadi uygulamaları keyfilikten kurtarmak için önerilen planına benzer bir şekilde siyasi ve hukuksal alanda da iktidarın davranışlarını belirli bir prensiplere bağlama çabasının bir sonucuydu. Başka bir deyişle CHP, bu dönemde dozajını iyice arttırdığı popülizm vasıtasıyla özel aklı yücelten iktidar partisinin keyfilliğini alanında uzman bilim adamlarından oluşan ve bir anlamda kamusal aklı temsil eden organlarla denetlemek istiyordu.

Kasım ayındaki seçimlerin hemen arifesinde meydana gelen en önemli olaylardan biri kuşkusuz 6/7 Eylül’de İstanbul’da patlak veren hadiselerdi. Bu olayların gerçek nedeni bugün bile tartışılan bir konudur ve muhakkak ki bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak şurasını ifade etmek gerekmektedir ki bu hadiselerin nedenleri arasında DP’nin iktisadi ve otoriter politikalarına gösterilen tepkinin olduğunu ileri süren yazarlar da vardır. Örneğin Feroz Ahmad, olaylarda yağmalanan dükkanlar arasında Rumların olduğu kadar Türklerinkilerin de bulunduğuna dikkat çekerek olayı “DP’ye karşı kitlesel ilk tepki olarak” tanımlıyor.⁵⁷¹

Ancak 6-7 Eylül olaylarının nedeni ne olursa olsun bir gerçek var ki bu durum, belediye seçimlerinin arifesinde DP içerisinde etkili bir muhalefet hareketinin doğmasıyla sonuçlanmıştı. Basının kanıtlayabileceği tüm konularda haber hazırlayabilme özgürlüğünü ifade eden “ispat hakkının” iptal edilmesine karşı çıkan ve muhalefet eden ve bu nedenle Türk siyasi tarihinde “İspatçı” diye anılan DP’li milletvekilleri, bu taleplerine karşı sert bir uyarıyla karşılaşınca partiden istifa etmeye başlamıştı. Bu hareketin ardından DP’nin yumuşamak bir yana 20 Ekim 1955 tarihinde

⁵⁶⁹ *Milliyet*, 14-22 Ağustos 1955

⁵⁷⁰ *Milliyet*, 12 Kasım 1955.

⁵⁷¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s.66-67

partiden ayrılan vekillerin mebusluklarını da kaybetmeleriyle ilgili bir kanun tasarısı hazırlamaya girişmesi ve parti içerisinde tekrar büyük bir tasfiye hareketine başlamaya hazırlanması bu mebusların yeni bir parti örgütlenmesi içine girmesi sonucunu doğurdu.⁵⁷² Toplu olarak partiden istifa eden milletvekillerinin sayısının on dokuz olması nedeniyle “19’lar” diye anılan grubun parti programlarını hazırlamak için giriştikleri müzakereleri inceleyen Milliyet muhabiri, grubun tüm üyelerinin “her şeyin bir plana ve programa bağlanması konusunda mutabık olduklarını” ve partiye “ayağını yorganına göre uzat” prensibinin hakim olmasına karar verdiklerini aktarıyor.⁵⁷³

Bu dönemdeki Türk basını takip edildiğinde, CHP ve CMP’nin katılmamasının etkisiyle heyecanı iyice kaçan belediye seçimlerinden çok Hürriyet Partisi’nin kurulmasının kamuoyunda çok daha büyük bir ilgi doğurduğu ve 19’ların büyük bir prestij sahibi olduğu görülüyor. Güçlü muhalif isimlerin istifasıyla ve parti için tasfiye hareketi tehdidiyle DP içerisinde Menderes’in gücünün arttığı söylenebilecek olsa da, Başbakan’ın otoritesini sarsacak bazı olaylar gerçekleşmiyor değildi. Örneğin ekim sonlarında DP Meclis Grubu’nda yapılan oylamalarda DP Meclis Başkanlığı için her yıl neredeyse oy birliğiyle seçilen Refik Koraltan’ın bu kez güçlkle Meclis Reisliği’ni alabilmesi ve Grup İdare Heyeti Başkanlığı’na da Menderes’in adaylığını açıkladığı Tevfik İleri yerine Burhanettin Onat’ın seçilmesi grup içerisindeki muhalif grubun hâlâ güçlü olduğunu gösterir.⁵⁷⁴ Ancak yine de 19’ların partiden ayrılmasının DP’nin ve Menderes’in daha otoriter bir çizgiye yönelmesine yol açtığı yadsınamaz. Gerçekten liberal olan bu isimlerin partiden ayrılması DP’nin biraz daha “Menderes’in partisi” haline gelmesine yol açmıştı.⁵⁷⁵

6.2.4.3. Belediye Seçimlerinden Sonraki Dönem

DP içerisindeki gelişmeler partiyi “Menderes’in partisi” yaptığı oranda Başbakan’ın otoritesini sağlama anlamında etkili gibi görünse de, 1955 yılının sonları iktidar partisi için oldukça çalkantılı geçti. Öncelikle 13 Kasım 1955 tarihinde CHP ve CMP’nin daha önce aldıkları karar uyarınca katılmadıkları belediye seçimlerinde

⁵⁷² Milliyet, 8 Kasım 1955

⁵⁷³ Milliyet, 13 Kasım 1955

⁵⁷⁴ Milliyet, 31 Ekim 1955

⁵⁷⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s.69

oldukça düşük bir oy kullanma oranının elde edilmesi DP’de moralleri oldukça bozacaktı. Bu katılım oranı bağımsız adayların ve “suni bir muhalefet” olarak seçimlere sokulan Köylü Partisi’nin aday gösteremediği yerlerde de daha da düşük gerçekleşmişti. Dahası DP, teşkilatı oldukça zayıf olan bu parti ve bağımsızlar karşısında çok zor durumlara düşmüş ve birçok belediyeyi de kaybetmişti. DP’nin tek başına girdiği İl Genel seçimlerinde ise katılım oranının yüzde 18’e düşmesi iktidar partisi için tehlike çanları anlamına geliyor ve DP içerisinde bazı partililerin de özeleştirisi yapılması için baskılarını artırmaları anlamına geliyordu.⁵⁷⁶

Seçimlerden sadece 1 hafta sonra, 20 Kasım 1955 tarihinde kurulan Hürriyet Partisi, ülke içerisindeki siyasi atmosfere bir miktar daha hareket getirirken DP içerisindeki ikinci muhalif dalga 23 Kasım tarihinde parti meclis grubuna hükümetten iktisadi konularda izahat vermesi istemiyle gensoru verilmesiyle ve ilkinden çok daha güçlü bir biçimde gelmişti. Öyle ki, bu gensoru görüşmeleri sırasında DP Meclis Grubu içerisinde adeta hezeyan sahneleri yaşanmış ve 3.Menderes Hükümeti’nin sonunun gelmesine yol açmıştı.

Gensoru önergesinin verilmesinin ardından 30 Kasım 1955’te başlayan görüşmeler oldukça hararetli tartışmalar sahne olmuş ve DP’li vekiller o güne kadar muhalefet tarafından dile getirilen tüm iktisadi sıkıntıları yüksek sesle ifade etmişlerdi. Örneğin gensoru önergesiyle ilgili görüşmeler sırasında Menderes hükümeti aleyhine en sert eleştirileri yapanlar arasında bulunan Hüseyin Balık adlı milletvekili, plansızlık ve programsızlıktan şikayet ederek, “Bir taraftan batıyoruz, diğer taraftan kalkınıyoruz, denmektedir. Herhalde bunlardan biri doğrudur. Filhakika bir kalkınma mevcuttur. Fakat öbür tarafta halkın tahammülünü aşan bir ızdırabı mevcuttur. O halde bu kalkınma ya mevziidir, ya hiç yoktur” şeklinde konuşuyordu. Milliyet gazetesinin aktardığına göre grupta Menderes hükümetinin politikalarına tepki o kadar büyüktü ki, her zamanki gibi hükümetin yaptığı yatırımları ve kalkınma hamlelerini anlatarak icraatlarını savunan bir konuşma yapan Menderes’in sözü bağırarak kesiliyor ve

⁵⁷⁶ Giritlioğlu, s.319

konusması engellenmeye çalışılıyordu. Bunun yanında toplantı sırasında milletvekilleri tek tek bakanların “adeta idamlarını ister gibi istifasını istiyordu”⁵⁷⁷

Bu toplantının sonunda Menderes, “Ben istifa etmiyorum. Sizin kudretiniz o kadar büyüktür ki şu anda isterseniz anayasayı bile değiştirebilirsiniz. Kendimi tamamen grubun takdirine bırakıyorum.”⁵⁷⁸ diyerek kabinesi için değil sadece kendisi için vekillerden güvenoyu istemiş ve Başbakanlığını kurtarmayı başarmıştır. Bu olay belki de, Menderes’in ne pahasına olursa olsun iktidarda kalmaya kararlı olduğunu ve bu amaçla ilerleyen yıllarda popülizminin şiddetini artıracığına dair en önemli örnektir. Nitekim istediği güven oyunu aldığı anda söylediği sözler Menderes’in uzun bir aradan sonra sarfettiği ilk açık dini içerikli ifadeydi: “Aslanlar gibi insanlarsınız; siz isterseniz, hilafeti bile getirebilirsiniz. Size layık olmaya çalışacağım.”⁵⁸⁰

Belediye seçimlerindeki katılım oranı düşüklüğü ve şok etkisi yaratarak kaybedilen belediyeler, Hürriyet Partisi’nin kurulmasına yol açan parti için ilk muhalefet dalgası ve 3.Menderes Hükümeti’nin sonunu getirecek olan ikinci muhalefet dalgası Başbakan’ın kısa bir süre içerisinde de olsa, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’inde ülke siyasetini yönlendirebilecek olan aktörlerin taleplerini tek bir potada eritebilecek bir söylem ve politika üretme yolunda olduğunu görebiliriz. Bunun yanında, DP içerisindeki muhalefet dalgası kamuoyunda da olumlu karşılanmıştı denilebilir. Çünkü parti içerisinde bu tür bir oto kontrol mekanizmasının varolduğunu bilmek seçmenin hükümetin otoriter eğilimlerinin tamamen kontrolsüz olmadığını düşünerek rahatlmasına yol açabilirdi. Nitekim Milliyet’teki “Demokrasi buna derler” başlıklı yazısında Peyami Safa, DP’li vekillerin takındığı tavrı överek, “İktidar Partisinin Meclis Grupunda böyle bir anlayış ve sosyal ahlâk titizliği mevcut oldukça, zayıf bir muhalefetin boş bıraktığı kontrol vazifesini bizzat bu grup üstüne alacak ve keyfi bir idare içinde yaşadığımız endişesi ya çok azalacak veya tamamiyle ortadan kalkacaktır” yorumunu yapıyordu.⁵⁸¹

⁵⁷⁷ **Milliyet**, 30 Kasım 1955

⁵⁷⁸ Eroğlu, s.115

⁵⁷⁹ Nitekim bu olay Eroğlu’na göre de Menderes’in barışçıl yollardan gitme ihtimalini ortadan kaldırıyor. Zaten bu dönemden sonra Türkiye baskı politikalarının gitgide artacağına şahit olacaktı. A.g.e.,s.116

⁵⁸⁰ Burçak, s.364

⁵⁸¹ **Milliyet**, 1 Aralık 1955

Gerçekten de bu muhalefet hareketinin etkisi, 4'üncü Menderes hükümetinin programı üzerinde etkisini göstermişti. İktidarı elinde tutanlar, bazı hususlara riayet lüzumunu o an için hissetmiş ve “[y]eni hükümet böyle bir haleti ruhiye ile programını” hazırlamıştı.⁵⁸² Yeni program bir anlamda, yukarıda geniş olarak aktarıldığı biçimiyle muhalefetin, uluslar arası sermayenin, yerel sermayenin ve geniş halk kitlelerinin talepleriyle uyumluydu. Programda döviz sıkıntısı, karaborsa sorununun varlığı kabul ediliyor ve “kalkınma hamlesinin bazı sıkıntılara yol açtığı” teslim ediliyordu. Buna karşı bazı önlemler alacakları sözünü veren yeni hükümet, ilk kez harcamaların plana bağlanması üzerine çalışmalarda bulunduğunu da duyuruyordu. Bir önceki hükümet programında muhalefete farklı biçimlerde neredeyse 40 kez çatan Adnan Menderes, bu programında muhalefetin “hakaretlerinden” sadece 1 kez şikayet ediyordu. (BKNZ. EK1)

Bunun yanında 14 Aralık 1955 tarihli sayısında Menderes hükümetinin programını yorumlayan Milliyet gazetesi de büyük bir memnuniyetle “anayasanın ve Seçim Kanunun tâdilinin, ispat hakkının tanınmasının, ıskat tasarısının reddinin, ihtikâr ve suiistimallerle mücadelenin, pahalılığın önlenmesinin yeni programın anahatlarını teşkil ettiğini” duyuyordu.⁵⁸³

15 Aralık 1955 tarihinde Milliyet gazetesinde yayımlanan program metninde de sanayileşme programında takip edilecek hususlarla ilgili olarak Menderes, bütçede yatırımlara ayrılan payın arttırılacağını ancak bunun memleketin tabii şartlarının göz önüne alınmasıyla hazırlanacak bir plâna bağlanması gerektiğini söylüyordu. Anayasa değişikliğinin 1958 yılına kadar tamamlanacağını söyleyen ve bu şekilde CHP’lilerden de bir hayli alkış alan Menderes yine programın başka bir yerinde de, “[D]evlet bütçeleri iktisadi bütçemizin takati ile mütenasip olmalı ve muvazeneli hale de getirilmelidir” diyerek adeta uzun bir süre reddettiği Dünya Bankası raporları ve CHP’nin muhalefetiyle aynı çizgiye gelmiş oluyordu. Zaten CHP Genel Sekreter Yardımcısı Turgut Göle de Menderes’in mecliste programı okumasının ardından, “Programdan çok memnun oldum. Bu program, bizim muhalefet yıllarında rejim ve iktisadi meseleler üzerinde görüşlerimizden bâzı parçaların alınarak yapıldığını

⁵⁸² Giritlioğlu, s.330-331

⁵⁸³ **Milliyet**, 14 Aralık 1955

göstermektedir. Bizim, memleket hayrına vaad ettiğimiz prensiplerin, Adnan Menderesin ağzından dile gelmiş olmasının sevinci içerisindeyiz” şeklindeki açıklaması bu yorumları doğruluyordu.⁵⁸⁴

Adnan Menderes’in siyasi olarak hayatının en zor günlerini geçirmesinin ardından giriştiği “geri adım” niteliğindeki bu hareketleri, hükümet programını açıklamasından sonra da kısa bir süre devam etti. 21 Aralık 1955 tarihinde anayasa ve diğer kanunlardaki anti-demokratik hükümlerin süratle tasfiye edileceğini ve bunun etkin bir şekilde yapılması için bir komite kurulduğunu söyleyen Menderes, 29 Ocak 1956 tarihinde de özellikle dış aktörler tarafından oldukça olumlu karşılanacak hükümetin ekonomi politikasını açıklıyordu. Buna göre hükümet sıkı tasarruf dönemine girecek, bir yandan ihracatı artırmaya çalışırken ithalatta ayarlamalara gidecek, KİT’lerin kendi kendilerine yetmelerine sağlayacak ve yeni projeleri hayata geçirmeden evvel önceden başlamış projelerin bitirilmesine özel gösterecekti.⁵⁸⁵

ABD iktisat heyetinin başındaki Randall Ankara’da kısa bir süre içinde, Menderes’in aldığı iktisadi kararları onayladığını belirten bir açıklama yapmıştı. ABD’nin etkili gazetelerinden Washington Post da Türkiye’yle ilgili bir yazısında Menderes hükümetinin nihayet ekonomik durumunu düzeltmek için bazı önlemler aldığından bahsediliyordu. Gazetenin haberinde Menderes’in “5 nokta” planıyla ilgili olarak, “Topyekûn Türkiye basını ve hükûmetin mali mütehassısları, memleketteki durumu düzenlemek için lâzım gelen ilâcı öğrenmişlerdir. Bu da, borç paradan ziyade, ekonomisindeki istikrardır. Borç para, ödeme güçlüklerini artırabilir” ifadesini kullanıyordu.⁵⁸⁶

Bununla birlikte Adnan Menderes, hem CHP’nin hem dış aktörlerin hem de gazete yazarlarından öğrendiğimiz kadarıyla halkın beğenisini toplayan bu davranışlarının arkasında durmadı. 11 Şubat 1956 tarihinde mecliste gerçekleşen bir tartışma sırasında muhalefete karşı hoşgörüsüz ve sert tavrını sürdüren Menderes, ekonomik konularla ilgili bir oturum sırasında sanki Randall ve diğer ABD’lilerin de büyük övgüsünü alan ekonomik kararları açıklayan kendisi değilmiş gibi bir CHP’liye

⁵⁸⁴ **Milliyet**, 15 Aralık 1955

⁵⁸⁵ **Milliyet**, 22 Aralık 1955; **Milliyet**, 30 Ocak 1956

⁵⁸⁶ **Milliyet**, 2-14 Şubat 1956

çıkışarak, “Zevatı âliye diyorlar ki, biz kendi yağımızla kavruluruz. Evet, 25 sene kendi yağımızla bu milleti cazır cazır kavurdunuz. (...) Bu asır kredi asırdır. Biz kimiz kendimize yetecek” sözlerini sarfediyordu.⁵⁸⁷ Bundan yaklaşık 1 ay sonra başlayan bütçe görüşmeleri sırasında da muhalefetin masrafların kısılmasını istemesine karşın “borçlanma olmadan kalkınma olmaz” diyen Menderes hükümeti, 2.5 milyara düşürülebileceği iddia edilen bütçeyi 3.250 milyar liralık bir büyüklükle meclisten geçiyordu. Bu duruma karşı planlamanın gereğinden bahseden ve DP’nin bu konuda verdiği sözleri yerine getirmediğini söyleyen CHP lideri İsmet İnönü: “Hani ya Kemerlerimizi sıkalım. Kalkınma sıkıntısız olmaz denmişlerdi. Bu sözün mânası nerede?” diye isyan ediyordu.⁵⁸⁸

Bütçenin daha düşük bir rakama meclisten geçirilebileceği iddiası kulağa mantıklı gelmekteydi, çünkü bu dönemde hükümet programı ve Randall’ın Ankara’da bulunduğu süre içerisinde açıklanan ekonomik programa rağmen DP’nin popülist uygulamalarına devam ettiği bir dönemdi. Örneğin bütçe tartışmalarının ilk günlerinde memurlara yılda 5 maaş ikramiye verilmesini kabul edilmişti. Bu rakam emekliler için de 3 olarak belirlenmişti.⁵⁸⁹ Bütçenin kabul edilmesinden kısa bir süre sonra da küçük esnafı vergi dışında bırakacak olan gelir vergisi kanunu meclise sevk ediliyordu.⁵⁹⁰

Bunun yanında DP’nin otoriter eğilimlerinin de verilen tüm sözlere rağmen yeniden hatta eskisinden daha şiddetli bir biçimde ortaya çıktığını da hatırlatmak gerekir. Bütçe görüşmeleri sırasında DP’liler kendilerine, verdikleri sözleri hatırlatan ve bunları yerine getirmesini isteyen CHP’lileri “vatan hainliğiyle” suçlamış ve muhalefet partilerinin görüşmeleri 3 saat boyunca boykot etmesine yol açmıştı.⁵⁹¹ Muhalefetin basın ve üniversiteyle iktidarı eleştirme konusunda ortak davranması karşısında da çileden çıkan Menderes’in bir konuşmasında, “İstersek bugün çanlarına ot tıkayabiliriz” dediği iddia ediliyordu.⁵⁹² Sadece Menderes değil, diğer DP’li liderlerin de gelişmeler karşısında muhalefet ve basına karşı hoşgörüsü ve tahammülü azalmıştı. Örneğin Natık

⁵⁸⁷ **Milliyet**, 11 Şubat 1956

⁵⁸⁸ **Milliyet**, 28 Şubat 1956, **Milliyet**, 1 Mart 1956.

⁵⁸⁹ **Milliyet**, 24 Şubat 1956.

⁵⁹⁰ **Milliyet**, 7 Mart 1956.

⁵⁹¹ **Milliyet**, 25 Şubat 1956

⁵⁹² **Milliyet**, 23 Ocak 1956

Poyrazoğlu 1 Şubat 1956 tarihinde DP Grubu'nda yaptığı konuşmasında basını eleştirerek, "Demokrat Partinin tutulması lâzım gelen bir zamanda basının ona kolaylık göstermemesi bir suçtur" şeklinde konuşuyordu.⁵⁹³ Bu tutumu nedeniyle DP zaten bir süredir kendisine şüpheyile bakan aydınların desteğini iyiden iyiye kaybetmeye başlıyordu.

DP'nin otoriter eğilimlerinin ülkede yarattığı bu havayı, HP'nin kurucusu Karaosmanoğlu'nun Menderes'e yazdığı bir mektupta da görebiliriz:

*"Bu partide, muhabbet yerini korkuya; refah ise, yerini daha başka hislere bırakmış, neticede manevî rabıtalara gevşemiş, havaya husumetin ağırlığı ve hırsı çökmüştür."*⁵⁹⁴

19'ların partiden ayrılması, belediye seçimlerindeki tablo, Hürriyet Partisi'nin kurulması ve parti içerisinde ikinci muhalefet dalgasıyla devam eden süreç içerisinde DP'nin verdiği "düzeltme" işaretlerinin gerçek olmadığına dair somut sinyaller partililerin kendi demeçleri, hareketleri ve uygulamalarıyla da görülüyordu, ancak aslında bu düzelmenin gerçek olduğuna dair kamuoyundaki şüphelerin varlığı bunların daha öncesine dayanıyordu. Peyami Safa'nın Ocak ayında kaleme aldığı bir yazı bunun bir kanıtıdır. "Vaad politikası" başlıklı yazısında Safa, bu dönemde vaatlerde bulunmanın politikacılar için meşru bir "idare yalanı" haline geldiğini söylüyordu.⁵⁹⁵

Adnan Menderes ve DP yönetiminin yukarıda bahsedilen üç olayın ardından toplumsal değişim üzerinde etkili olduğunu ileri sürdüğümüz üç aktörün de beğenisini toplayabilecek yeni bir siyaset ve retorik formüle etme çabasından kısa zamanda vazgeçmesinin akabinde baskı politikalarının 1957 seçimlerinin yapılacağı tarihe kadar büyük bir hızla artırmaya başladığını gözlemlemek mümkündür. "Geri adım" hareketinin iptal edilmesi ve muhalefetle yaşanan ilk gerginliğin ardından 1956 yılının mart ayında Ege turuna çıkarak halkın desteğini toplamaya çalışan Bayar ve Menderes buralarda yaptığı konuşmalarda çoğunlukla kendilerine karşı maksatlı yayın yapan ve

⁵⁹³ **Milliyet**, 1 Şubat 1956

⁵⁹⁴ Giritlioğlu, s.333

⁵⁹⁵ **Milliyet**, 31 Ocak 1956

gerçeği söylemeyen basına çatıyorlardı.⁵⁹⁶ Bundan kısa bir süre sonra bütün vekaletlere bir tamim gönderen Menderes kendilerine, basında yer alan “yalan” haberlere derhal ve şiddetli bir tekzip gönderilmesini emrediyordu.⁵⁹⁷ Basına yapılan bu açık saldırının hukukileşmesi de 30 Mayıs tarihinde DP Grubu’nda “basın özgürlüğüne bir tahdit getirmenin zamanının geldiği”⁵⁹⁸ konusunda prensip anlaşmasına varılmasının ardından 1 Haziran’da çıkartılan basın kanunu ile mümkün oluyordu. Bu kanun uyarınca artık basının “şeref ve haysiyete yapacağı hakaretlere” müsahama gösterilmeyecekti. Basına bundan böyle “gıda maddelerinde darlık yaratacak haberler” neşretmesi yasaklanmıştı. Ve tüm gazeteler Menderes’in vekaletlere derhal gönderilmesini emrettiği tekzipleri de, “kendilerine hakaret içerse bile yayımlamak” zorunda kalacaktı. Menderes bu kanunu mecliste, “1940 deki Başvekilin bir nutkunu, o seneki gazeteler iri başlıklarla dört sütun olarak göstermeye mecburdular ve gösteriyorlardı. Halbuki zamanımızın Başvekilinin, memlekete kazandırılmış bir eser hakkında söylediği nutuktan şimdiki gazetelerde bir parça bulmak âdeti bir meseledir” şeklindeki, adeta geçmişteki tek parti dönemi uygulamalarını onaylar bir tonla savunuyordu.⁵⁹⁹ Mecliste kabul edilen bu kanuna muhalefetin tepkisi büyüktü. CHP’li milletvekilleri kanunun görüşüldüğü sırada oylamayı beklemeden meclise terk etmeyi tercih etmişlerdi.⁶⁰⁰

DP, basın kanunu tüm şiddetiyle uygulamayı kafasına koyduğunu da kanunun meclisten geçirilmesinden yalnızca 9 gün sonra Halk gazetesi 15 gün sonra da yayımladığı bir haber nedeniyle Akis gazetesini toplattırarak gösteriyordu.⁶⁰¹ Daha sonra bunu Kasım Gülek’e de 1 yıl hapis cezası verildiği tarihe rasgelen 20 Aralık tarihinde Ulus gazetesinin de 1 ay kapatılması kararı izleyecekti.⁶⁰² Basın kanunun gazetelere ve gazetecilere verdiği gözdağı küçümsenecek boyutta değildi, bu tarihlerde Milliyet ve Cumhuriyet gibi herhangi bir partiyle organik bağı olmayan gazetelerin de DP’nin gazabından korunmak amacıyla yayımlarında daha çok dış politika konularına ve dış haberlere ağırlık vermeleri dikkat çekicidir.

⁵⁹⁶ **Milliyet**, 9 Mart 1956

⁵⁹⁷ **Milliyet**, 11 Mart 1956

⁵⁹⁸ **Milliyet**, 30 Mayıs 1956

⁵⁹⁹ **Milliyet**, 7 Haziran 1956

⁶⁰⁰ **Milliyet**, 1 Haziran 1956

⁶⁰¹ **Milliyet**, 10-16 Haziran 1956

⁶⁰² **Milliyet**, 21 Aralık 1956

Basına karşı izlenilen bu sert tutumdan elbette muhalefet de payını belki de daha ağır bir biçimde alıyordu. 26 Mart tarihinde Osman Bölükbaşı hakkında Adana’da yaptığı bir konuşma nedeniyle tahkikat açılıyor,⁶⁰³ bunu 14 Haziran ve yukarıda belirtildiği gibi 20 Aralık tarihinde Kasım Gülek aleyhine verilen iki ayrı 1’er yıllık hapis cezaları izliyordu.⁶⁰⁴ Muhalefete yöneltilen baskıcı politikalar sadece parti liderlerinin gözaltına alınması ya da haklarında soruşturma açılmasıyla da sınırlı değildi. Örneğin 27 Haziran tarihinde partilerin propagandalarını daha rahat yapabilmelerini engellemek amacıyla toplanma hürriyetini kısıtlayan bir kanun partiden geçiriliyordu. Buna göre partiler açık hava mitinglerini ancak seçimden önceki 3 ay içerisinde gerçekleştirebileceklerdi. DP’nin bu dönemde muhalefete tahammülü o kadar azdı ki, bu kanunun tartışılması sırasında muhalif milletvekillerinin söylediği sözlerin meclis zabıtlarından çıkartılmasını bile istediği ortaya çıkıyordu.⁶⁰⁵ 27 Kasım 1956 tarihinde meclise sunulan bir tasarıda ise milletvekillerinin TBMM’deki oturumlarda faaliyetlerinin kısıtlayacak çok ağır maddeler bulunuyordu. Buna göre vekiller geçmişte cevaplanmış bir soruyu tekrar sormayacak, basında çıkan sözler doğru mu yanlış mı diye iktidar mensuplarına soru yöneltemeyecek ve herhangi bir vekilin oturumlarda sarfettiği “suç teşkil eden sözleri” meclis zabıtlarından çıkartılacaktı.⁶⁰⁶

Son olarak da bu konuda DP’nin yaptığı en dikkat çekici ve konumuz açısından da en önemli hamle 11 Temmuz 1956 tarihinde yakın bir tarihte yapılması beklenen ara seçimleri iptal etme kararıydı. Parti sözcüsü bunun nedenini “Yeniden memlekette lüzumsuz bir heyecanlı hava yaratılması bakımından da ara seçimleri mahsurlu görmekteyiz” sözleriyle açıklamaktaydı. Bu açıkça DP’nin, halkın ve diğer toplumsal aktörlerin kendi politikaları hakkında neler düşündüğünü öğrenebilme ve politikalarını buna göre gözden geçirebilme şansını elinden alıyordu. Bu koşullarda DP’nin propagandasını ve söylemini bu aktörlerin talepleri uyarınca belirleyebilmesi ve istikrarlı bir yönetim sürdürmesi pek mümkün görünmemektedir. Muhalefet partilerinin ise bu konudaki yaklaşımları açıkça daha makuldü. Örneğin Hürriyet Partisi sözcüsü Fethi Çelikbaş konuyla ilgili olarak, “Demokratik rejimle idare edilen memleketlerde

⁶⁰³ **Milliyet**, 27 Mart 1956

⁶⁰⁴ **Milliyet**, 15 Haziran 1956

⁶⁰⁵ **Milliyet**, 28-29 Haziran 1956

⁶⁰⁶ **Milliyet**, 28 Kasım 1956

ara seçimleri sondaj vazifesi görür. 1954 den bu yana 14 seçim bölgesinde dahi olsa, vatandaşlar iktidarın tutumuna karşı ne gibi bir kanaat besliyorlar? Bunu tespit etmek lâzımdır”⁶⁰⁷ şeklinde konuşuyor ve demokratik bir rejimde propagandanın nasıl bir vazife görebileceği konusunda daha farkında bir görüntü çiziyordu.

İktisadi meselelerde de iktidar yine “geri adım” dönemi öncesi uygulamalarına devam etmekte kararlıydı. DP’nin muhalefet yıllarındayken bizzat kendisinin çok eleştirdiği ve 1954 seçimlerinden bir süre sonra bu kez CHP’nin eleştirileri altında yeniden uygulamaya soktuğu Milli Koruma Kanunu’nun hükümleri tüccarın ve muhalefetin tüm huzursuzluklarına rağmen ağırlaştırılıyordu. Yeni yapılan düzenlemelerin ardından hükümetin ticaret üzerindeki kontrolü büyük ölçüde artıyordu. Bunun yanında yeni haliyle kanunda, “suni fiyat artışlarına” neden olduğu ileri sürülen “muhtekir” tüccara ağır para ve hapis cezası verilmesi öngörülüyordu. Yapılan bu düzenlemeler, DP içerisinde bile tüccarların önemli bir kısmını iflasa götürebileceği gerekçesiyle büyük tepkiyle karşılanmıştı.⁶⁰⁸ Ancak tüm bu uygulamalara karşın ülkedeki mal yokluğu ve iktisadi sıkıntıların da bir türlü önüne geçilemiyordu. Öyleki, DP’nin iktidarının ilk yıllarında partisinin büyük bir başarısı ve köylünün hayatını değiştirmede büyük bir sembol haline getirdiği traktörlerin yaklaşık 40 bin adedi yedek parça yokluğu nedeniyle kullanılamaz hale gelmişti.⁶⁰⁹ 23 Mart 1956 tarihinde Milliyet’te yazdığı “Bu çılgınlığın sonu” başlıklı yazısında Peyami Safa da hükümetin aşırı tüketimin önüne alamadığından yakınıyor ve “Derece derece herkesin sorumlu olduğu bu israfın sonu, artık Amerikadan değil, Afganistan para dilenmektir” diyordu.

610

Döviz yokluğu artık 1956 yılının sonlarına doğru akaryakıt sıkıntısını da doruğuna çıkartacak ve bu konuda karne uygulamasına gidilmesini zorunlu hale getirecekti. Bu uygulama kapsamında, “[k]amyon, otobüs, taksi, hususî otomobil, motosiklet ve deniz vasıtalarına verilmekte olan akaryakıt miktarları tespit edilmiş, bu

⁶⁰⁷ Milliyet, 12 Temmuz 1956

⁶⁰⁸ Milliyet, 29 Mayıs 1956

⁶⁰⁹ Milliyet, 27 Mart 1956

⁶¹⁰ Milliyet, 23 Mart 1956

arada taksi, hususi oto, cip ve benzeri vasıtaların Vilâyet hudutları dışına çıkmaları” yasak edilmişti. Hususi araçlar da ayrıca pazar günleri yakıt satın alamayacaklardı.⁶¹¹

Tüm bu gelişmeler karşısında, 3’üncü Adnan Menderes’in ılımlı açıklamalarının ardından iktidara kısa bir süre için zeytin dalı uzatan uluslararası aktörler, ulusal sermaye ve muhalefette tavrını değiştirmekte ve tutumunu sertleştirmekte geç kalmadı. Bu konuda en atılgan davranan doğal olarak DP’nin baskıcı politikalarından en az çekinen uluslararası kuruluşlardı. 1947 yılında hazırlanan ve kendi ismiyle anılan ünlü raporun yazarı ABD’li iktisatçı Thornburg her ne kadar sözleriyle DP hükümetini hedef almadığını söylese de, “Türk Milletine, yüksek seviyeli bir hayat şartı temin etmek için daha iyi hükûmetlere ihtiyaç vardır” diyerek hükümeti oldukça düz, dolaysız ve sert biçimde eleştirmekteydi.⁶¹² Peyami Safa’nın Mayıs ayında yazdığı “Başka kurtuluş yolu yoktur” başlıklı yazısında aktardığına göre de Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı, Türkiye ile ilgili bir raporundan DP hükümetinin talebi baskı altına al(a)mayı açık bir şekilde şu sözlerle eleştiriyordu:

“Muhakkak ki hükümet makamları talebin ifrat derecede artan baskısını kontrol altına alabilirler. Eğer Türkiye tediye muvazenesi güçlüklerini yenmek ve iktisadi gelişmesinin devamını temin etmek istiyorsa talebe hâkim olması şarttır. Yoksa, dahilde talebin artması o hâle gelecektir ki, istihlâkin ve istihsalin çok sıkı bir kontrol altına alınamaması yüzünden, başka ahvalde ihraç edilebilecek olan maddeler, iç istihlâk tarafından yutulacak ve iç pazara mahsus istihlâk maddelerinden çoğunun istihsali, yalnız ihraç maddelerinin istihsaline değil, yatırımlara da baskın çıkacak. İfrat derecede tazyiki artan talebin ciddi nispetlere vardığı göz önüne alınırsa, muvazenin ancak tek tipte kontrol tedbirleri ile (yâni talebin istihlâkin kısılması ile) temin edilebileceği anlaşılır.”⁶¹³

DP’nin bu tür raporlara ve eleştirilere karşı verdiği tek tepki ise 3 Ekim 1956 tarihinde Adnan Menderes’in bir konuşmasında yaptığı gibi yabancı kurumlara ve

⁶¹¹ Milliyet, 20 Kasım 1956

⁶¹² Milliyet, 21 Mart 1956

⁶¹³ Milliyet, 7 Mayıs 1956

ABD'ye seslenerek, "Bize, plansızlık var yatırımlarda aşırılık var. Bunları sınırlayın, kendi kabuğunuza çekilin gibi tavsiyelerde bulunacağınıza yardımları arttırın" diye çıkışmaktı.⁶¹⁴

DP'nin kendi hoşlarına gitmeyebilecek uygulamalarına ve söylemlerine karşın, baskı politikalarından çekinerek önceki dönemde pek seslerini çıkarmamayı tercih eden ulusal ölçekteki büyük tüccarların da yeni dönemde de memnuniyetsizliklerini çeşitli kanallardan dile getirmeye başladıklarını görüyoruz. Örneğin Ticaret Odaları, birçok tüccarın haksız yere ceza yediğini ileri sürerek 2 Ağustos tarihinde hükümet nedzinde Milli Koruma Kanunu'nun uygulanış biçimine itiraz ediyordu.⁶¹⁵ Peyami Safa'ya göre de tüccar, son alınan kararlardan oldukça şikayetçiydi. Çünkü bu kararlar nedeniyle ithalat durunca, ticareti devam ettirebilmek için karaborsaya muhtaç kalan tüccarların karları iyiden iyiye düşmüştü. Safa kendileriyle görüştüğü tüccarların, bir süre sonra hiçbir malın "ne ak, ne de karaborsada" bulunamayacağını söyleyerek gidişattan memnun olmadığını ifade ettiğini aktarıyordu.⁶¹⁶

Bir yandan DP'nin baskıcı uygulamaları diğer yandan da bu uygulamalara basında ve toplumda olan tepki artarken, CHP toplumun taleplerini yansıtabilecek türde bir muhalefet yapmaya devam ediyordu. Giritlioğlu'nun da vurguladığı gibi 1956 yılında CHP, "siyasi hayatının tam formundaydı"⁶¹⁷ Bunun sonucunda da halktan gördüğü ilgi günden güne artıyordu. Kasım Gülek, Ankara Yenışehir'de partisinin 1956 Ocak'ında yapılan kongresinde Ege'deki siyasi gezisinde edindiği izlenimlerini su sözlerle aktarırken haksız sayılmazdı:

*"Ege'den yeni döndüm. Eskiden iki üç arkadaş bir köşede konuştuğumuz bu yerlerde çok muazzam tezahüratla karşılandık. Bunun sebebi açıktır; halk sıkıntı içindedir. Demokrat Parti iktidarından soğumuştur. Artık ona itimat etmemektedir."*⁶¹⁸

⁶¹⁴ **Milliyet**, 4 Ekim 1956

⁶¹⁵ **Milliyet**, 3 Ağustos 1956

⁶¹⁶ **Milliyet**, 13 Temmuz 1956

⁶¹⁷ Giritlioğlu, s.336

⁶¹⁸ Aktaran Burçak, s.297

Bunun nedeni 2.Adnan Menderes hükümetinde de gösterildiği gibi CHP'nin toplumda oluşan yeni hassasiyetlere karşı doğru yaklaşımı ve doğru söylemi üretebilmesiydi. Örneğin Ticaret Odaları'nın DP'den birçok tüccarın haksız yere ceza yediği gerekçesiyle şikayetçi olduğu tarihten kısa bir süre sonra Sinop'ta bulunan Kasım Gülek, "Bizim görüşümüzün esası şudur: Türk tüccarı ve esnafı, namuslu ve dürüst insanlardır. Hepsisi kötü imiş gibi şiddet tedbirleri almak acı bir hatadır" şeklindeki açıklamasıyla iktidar partisine saldırma fırsatını kaçırmıyordu.⁶¹⁹ Ayrıca Gülek yine, DP'yi hedef alan bir açıklama yapan Thornburg'la Türkiye'ye geldiğinde bir görüşme yaparak iktidara geldiklerinde milletvekili maaşlarını düşürecekleri sözü veriyor ve bu şekilde kendilerinin iktidar partisinin aksine uluslararası aktörlerin istediği gibi popülizmden uzak bir siyasi çizgi izleyecekleri izlenimini verme fırsatını kaçırmamış oluyordu.⁶²⁰

Bunların yanında vurgulanması gereken son nokta da, Türk siyasetinde "yüksek profil" konuları özgürlük ve iktisadi konuların oluşturduğu bu dönemde DP'nin geri planda düşük profile de olsa din propagandasını sürdürmek anlamında bazı girişimlerde bulunduğuudur. Örneğin 9 Ocak 1956 tarihinde Eğitim Bakanı Ahmet Özel ortaokullarda zorunlu din dersi verilmesini: "İlkokul müfredat programına dahil edilen din dersleri çok faydalı olmuştur. Buna istinaden din dersinin şimdi de ortaokullara teşmili hususunda bir karara varmış bulunuyoruz" sözleriyle savunuyordu.⁶²¹ 13 Eylül 1956 tarihinde yasalaşacak olan bu karar öncesinde İmam Hatip Derneği de DP'nin bu açıklamalarından cesaret alarak liselerde de din dersi okutulmasını istiyordu.⁶²²

DP'nin bu hareketleri bu dönemde çok büyük bir itirazla karşılanmamış ve sessiz sedasız yasalaşmıştı. Ancak bu durum DP'nin 1957 seçimleri propaganda döneminde ve sonrasında dini propagandaya yeniden başvurmasının oylarını yükseltmeye yarayacağı ve belki de "Türkiye'de din propagandası her zaman işe yarar" gibi günümüzde de yaygın olan bir yanlış izlenime kapılmasına neden oldu. DP bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi 1957 seçimleriyle ilgili propagandasında dine ağırlıklı bir konum verirken, bu konuda doğru bir tutum izleyen CHP (ve bu tezde

⁶¹⁹ **Milliyet**, 4 Ağustos 1956.

⁶²⁰ **Milliyet**, 28 Mart 1956.

⁶²¹ **Milliyet**, 9 Ocak 1956.

⁶²² **Milliyet**, 9 Nisan 1956.

propagandası çok ayrıntılı incelenmeyen Hürriyet Partisi) bu kez 50 seçimlerinde olduğu gibi DP'nin bu söylemlerine sessiz kalarak katılmak ve bu konuda konsensüs yaratmak yerine DP'nin dini politikaya alet ettiğini de sıklıkla vurguladığı bir seçim kampanyası yürüttü. Diğer etkenlerin yanında 1957 seçimlerinde DP'nin düşüşe, CHP'nin de yükselişe geçişinde bu durumun da etkili olduğunu düşünüyorum.

6.2.4.4. 1957 Seçimleri Propaganda Dönemi

27 Ekim 1957 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerin öncesindeki kampanya ve propaganda döneminin iyice alevlenmesinden önce ülke gündeminde merakla beklenen ve CHP ve DP'liler arasında en sert tartışmaların yaşandığı olay şüphesiz ki bütçe görüşmeleriydi. Ocak ve Şubat aylarına denk gelen bu görüşmelerin yapıldığı dönemde, DP'nin din propagandası da henüz çok şiddetlenmemişti ve bir önceki bölümde izah edildiği düzeydeydi denilebilir. Ancak bununla birlikte hem bütçe görüşmelerinin yapıldığı mecliste, hem de meclis dışındaki gündelik hayatta DP'nin bu konuda takınacağı yeni tavrın bazı işaretlerinin görülmeye başlandığı söylenebilir.

Bütçe görüşmelerinde muhalefet ile iktidar arasındaki temel tartışma konularının neler olduğunu, yukarıda anlatılan süreç akılda tutulduğu sürece tahmin etmek güç değil. İktidar, önceki yıllarda olduğu gibi miktarı giderek artan bütçenin, yapılan hızlı kalkınma hamlelerinin bir sonucu olduğunu vurgularken muhalefet, bütçenin iddia edildiği gibi denk olmadığı ve iktidarın elinde olmasına rağmen bazı konularda tasarruf yolunu seçmeyerek şişkin bir bütçeyle ülke ekonomisini ağır bir yük altına soktuğunu iddia ediyordu.⁶²³ Ancak bununla birlikte özellikle Diyanet İşleri Bütçesi'nin tartışıldığı anlarda, kamuoyunun çok fazla dikkatini çekmeyen bazı ayrıntılar burada hatırlatılmaya değer.

Örneğin gazeteler, 3 Ocak tarihinde DP'li üç milletvekilinin ilkokul ve ortaokullardan sonra liselerde de din dersi okutulmasını istediğini duyuruyordu ki bu talep uzun bir süre Sebilürreşad gibi dinci yayımlarda da ileri sürülen bir şeydi.⁶²⁴ Aynı görüşmede bu konuda kesin bir karar alınmamışsa da, din adamlarının çeşitli kurslara

⁶²³ *Milliyet*, 22 Şubat 1957

⁶²⁴ Örneğin Ocak 1958'de yayımlanan Sebilürreşad'un 261'inci sayısında da hükümetten imam hatip liselerine üvey evlat muamelesi gösterilmesine son verilmesi ve liselere din dersi konulması isteniyordu.

gönderilmesi ve eğitime tabi tutulabilmeleri amacıyla bütçeden 50 bin lira daha fazla ödenek ayrılmıştı. Hükümetin din konularında daha saldırgan bir politika izlemesini isteyen DP Muğla Mebusu Natık Poyrazoğlu da hükümetin cesurane bir karar almadıkça İslam dininin arzulan gayeye ulaşamayacağını söylüyor ve: “Bu iş, Anayasa tâdili ile mi, yoksa başka şekilde mi, hangi yolla mümkün ise yapılmalıdır” diyordu.⁶²⁵

Yukarıda da belirttiğim gibi gazeteler DP liderlerinin bu sözlerini ve bu tartışmaları çok fazla büyütmemiş ve bu ifadeler gazete sayfalarında geniş olarak yayımlanan meclis zabıtlarının satır aralarında ancak dikkatli okuyucuların gözüne takılabiliyordu. Ancak yine de, iktidarın değişmekte olan felsefesine dair belli başlı işaretleri ele veren haberlere gazete sayfalarında rastlamak mümkündü. Örneğin 1 Şubat tarihinde yayımlanan Milliyet gazetesine göre yakın bir zamanda polis tarafından müdahale edilen bir dans kursunun sahibi faaliyetlerine devam etmek için Eğitim Bakanı’na başvuru yapmış ve olumsuz bir yanıt almıştı. Verdiği yanıtta Eğitim Bakanı sözkonusu dans kursunda yapılan faaliyeti, “karışık menşelerden gelip bilhassa yeni yetişenlerde zararlı denilebilecek bir tutkunluk ile revaç bulan bir takım danslar” olarak tanımlıyor ve her dansın ahlaki bir değer taşımayabileceğini söylüyordu. Milliyet gazetesi de kullandığı “Modern Danslar Gayri Ahlaki İmiş” başlığıyla hem bakanlığın takındığı tavrın modernlikle olan tezatlığına dikkat çekiyor hem de bu tavrı eleştiriyordu.⁶²⁶

Benzer bir olay da, mart ayı içerisinde Amerikan Filosu Orkestrası’nın Türkiye’ye bir konser vermeye gelmesi nedeniyle yaşanıyordu. Bu konserde orkestranın Rock’n Roll müzik çalmasına izin vermeyen polis, “kendilerini tutamayıp dans eden” bir çifti de karakola davet etmişti.⁶²⁷

Çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği gibi Atatürk heykellerine saldırıldığında ve Malatya suikastı gerçekleştirildiğinde kişisel inisiyatifini kullanarak muhafazakarlaşma hareketi önüne bir set çekmekten çekinmeyen Başbakan Adnan Menderes, bu kez bütçe komisyonundaki DP’lilerin sözlerini ve Eğitim Bakanlığı’nın

⁶²⁵ Milliyet, 4 Ocak 1957

⁶²⁶ Milliyet, 1 Şubat 1957

⁶²⁷ Milliyet, 11 Mart 1957

dans kursuna karşı tavrını eleştirmek bir yana bu hareketlerin temelinde yatan muhafazakar felsefeyle aynı doğrultuda davranışlar sergilemekteydi. Örneğin ülkedeki Cami Yaptırma Derneği Başkanlığı'nın 14 Şubat tarihindeki açıklamasına göre Menderes, Ankara'da Kocatepe Camii'nin yapımı için 100 bin lira gibi büyük bir miktarda bağış yapmıştı.⁶²⁸

Bu dönemde bu gelişmeler basına yansırken seçimin gitgide yaklaştığı tarihlerde CHP, önceki dönemin aksine DP'nin bu tür açıklamalarını sineye çekerek bir anlamda onaylamak gibi bir tutum içerisine girmiyordu. Aksine CHP'liler birçok fırsatta DP'nin dini siyasete alet ettiğini ve “din ile dünya işlerini birbirine karıştırdığını” ilan ederek iki partinin propagandalarında din konusunda önceki dönemde varolan ortaklığın yeni dönemde sürdürülmeyeceğinin işaretlerini veriyordu.⁶²⁹ Bu dönemde ortaklığın olduğu konu CHP'nin bazı noktalarda eleştirilerini sürdürmesiyle birlikte DP'nin uyguladığı ve halkın da olumlu karşıladığına hiç kimsenin şüphe duymadığı yüksek tempodaki yatırım programlarıydı. Bu durumun iki parti arasında seçimlere kısa bir süre kala bahar havası yaşattığından bile bahsediliyordu. Örneğin 13 Mart 1957 tarihinde İzmir'de yaptığı bir konuşmada İnönü, “Bugün kalkınma sadece bir edebiyat değildir. Ortada bir çalışma ve bir çok eser yapma gayreti görülüyor. Biz kalkınma arzusu ve lüzumunu takdir ediyoruz. Bunu her zaman söylüyoruz. Ancak kalkınmanın usulü üzerinde duruyoruz ve daha verimli olsun münakaşasındayız. Bunların elbette kadri bilinecek ve Demokrat liderler bu eserleriyle anılacaktır”⁶³⁰ diyordu. Bu sözlerden de anlaşılmaktadır ki, yeni dönemde karşı çıkılamayacak olan şey, yeni muhafazakarlaşma talebinden ziyade kalkınma hamleleriydi.

Bunun dışında din ile ilgili iki parti arasında oluşmaya başlayan fikir ayrılığına daha ayrıntılı irdelemeye başlamadan evvel muhalefet ile iktidar arasında önceki bölümde incelenilen dönemde de gösterildiği gibi seçim kampanyası boyunca sergilenmeye devam edilecek olan çatışma konusunun hürriyetler ve iktisadi

⁶²⁸ Ahmad, *Türkiye'de çok partili....*, s.159

⁶²⁹ Örneğin 12 Mayıs 1957 tarihinde CHP'nin Balıkesir kongresinden konuşan Malatya Milletvekili Nuri Ocakçıoğlu, “DP'nin Din ile Dünya işlerini birbirine karıştırdığını iddia etmiştir.” **Milliyet**, 13 Mayıs 1957

⁶³⁰ **Milliyet**, 14 Mart 1957

politikalarındaki plansızlık ve programsızlık olduğunu söylemek gerekiyor. Örneğin Hürriyet Partisi Genel Başkanı bu konuda DP'nin iktisadi alanda yaptığı yatırım programının varlığını ve belirli oranda başarısını inkar etmezken, hürriyetlerin de çok önemli olduğunu vurgulayarak: “[DP’liler h]ürriyeti fabrika ile takas ettiler” diyordu.⁶³¹ Bu konular CHP lideri İnönü’nün de propaganda konuşmalarında en ön plana aldığı konuların başında geliyordu. O kadar ki, Milliyet gazetesinde 13 Mart 1957 tarihinde yayımlanan bir karikatürde, İnönü’nün son zamanlarda yaptığı konuşmaların içeriğine bir atıfta bulunarak CHP’nin meşhur 6 prensibini temsil eden oklarına şu isimler takılıyordu: Seçim kanunu, toplantı mevzuatı, üniversite muhtariyeti, hakim teminatı, basın hürriyeti, siyasi emniyet.⁶³² DP’nin iktisadi politikalarında ve yatırım programında oldukça plansız ve programsız bir çizgi izlediğini ileri süren CHP Genel Sekreteri Gülek de partisinin, iktidara geçtiği takdirde uygulamak üzere 5-10 yıllık planlar hazırladığını açıklıyordu.⁶³³

DP’nin din propagandasında şiddeti arttıracak ve CHP’nin buna karşılık olarak önceki dönemden farklı bir biçimde DP’yle arasına ciddi bir mesafe koyacağına dair önemli bir malzemeyi seçimden önceki 3-4 aylık süre içerisinde bulmak mümkündür. Bu konuda ilk olarak DP’nin, ülkenin uzun yıllardır içinde bulunduğu döviz sıkıntısına karşın hacca gidenlere izin verilmesi ve kolaylık sağlanmasına dair aldığı karar gösterilebilir.⁶³⁴ İki partiyi ciddi olarak karşı karşıya getirecek ilk olay ise 7 Haziran tarihinde, Ödemiş Camiinde CHP’lileri dinsizlik ve münafıklıkla itham ederek DP propagandası yaptığı için 10 ay hapse mahkûm edilen bir imamın af edilmesine dair meclise bir mazbata verilmesi üzerine çıkmıştı. Milliyet’in “Mahkum imamın mazbatasını dün mecliste fırtına kopardı” başlıklı haberine göre, tartışmalar sırasında söz alan DP’li Ömer Bilen, “Bu çatının altında hepimiz müslümanız, bu vaiz, dini hislerinin galeyana gelmesiyle bu hareketi yapmıştır. Affedilmesi doğru olur. Aleyhte konuşanlar doğru yapmıyor, vaktiyle din ve dindaşlar aleyhine yapılan mezalimi düşünmüş olsalardı, böyle konuşmazlardı” şeklinde konuşmuş ve DP’lilerin büyük çoğunluğunun desteğini almıştı. CHP’lilerin kendisine tepki göstermesi üzerine sözlerini iyice sertleştiren Bilen:

⁶³¹ Milliyet, 17 Mayıs 1957

⁶³² Milliyet, 13 Mart 1957

⁶³³ Milliyet, 20 Mayıs 1957

⁶³⁴ Milliyet, 4 Haziran 1957

“Biz daima din uğruna savaşıcağız, beni susturamazsınız. Hakkı ve hakikatı söylüyorum. Mütenebbih olun da Allah sizleri affetsin” diyerek DP’lilerin alkışları arasında kürsüden inmişti. Bu konuşmanın üzerine CHP adına söz alan İnönü ise, DP’yi dini siyasete alet etmekle suçlamış ve “hapislerde bu kadar düşünce suçlusu varken bir yobazın affedilmesini doğru bulmadığını” söylemişti.⁶³⁵

Burada iki partinin din propagandası konusunda iki partinin farklılaşan yaklaşımlarını ortaya koyan bu meclis tartışması kadar, imamın affedilmesiyle ilgili mecliste oylamanın yapılacağı gün yaşananlar da ilginçti. İmamın affının reddedildiği görüşmeler öncesinde “mühim mevzuların görüşüleceğinin duyulması üzerine” binlerce vatandaş meclise akın etmiş ve koridorlarda izdiham yaratmıştı. Görüşmelere ilgi o kadar büyüktü ki jandarma insanları dağıtmak için güç kullanmış, ancak buna rağmen içeri girmek isteyen insanlar kapıları bile sökmüştü. Haberi veren Milliyet gazetesi oylamayla ilgili insanların nasıl bir tutum izlediğini belirtmese de, bu izdihamın ve ilginin etkisiyle tasarıyı baştan beri savunan DP’nin oylama günü kararından dönmüş olabileceğini düşünüyorum. Oylama öncesinde İnönü de yaptığı konuşmada yine iktidarı dini siyasete alet etmekle suçlamış ve “Vekil, irtica ve dinin siyasete âlet edilmesine mâni olduğunu söylüyor. Bunu bu seçimler için de garanti ediyor musunuz?” diye soruyordu. Muhalefetin bu şikayetlerine rağmen artan din propagandası karşısında önlem almak için bazı girişimlerde bulunan iktidar partisi değil, adalet organlarıydı. 26 Haziran 1957 tarihinde DP’li bir mebus, meydanlarda yaptığı bir konuşmada dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle 10 ay hapse mahkum edilmişti.⁶³⁶

Nasıl ki, CHP’liler din propagandasının dozunu yükselten iktidar partisinin bu faaliyetlerini onaylamamayı iki parti arasındaki gerilimi yükseltmek pahasına takip etmeyi reddetmiş ve bu tutumu eleştirmeyi seçmişse, iktidar partisinin de muhalefetle bu konuda uzlaşmaya niyeti olmadığı görülüyordu. Örneğin liselere din dersinin getirilmesi için çaba gösterilmesinin kararlaştırıldığı Konya DP il kongresinde konuşan

⁶³⁵ Milliyet, 8 Haziran 1957

⁶³⁶ Milliyet, 27 Haziran 1957

Fikret Ünal isimli bir DP'linin, "Dini baltalayan, mâbetleri kapayan muhalefet ile bağdaşamayız" sözleri bu konuda Demokratların tutumunu ortaya koyar.⁶³⁷

DP din propagandasında bu derece ısrarlı oladursun, öte yandan özellikle basında muhafazakar kesime karşı olumsuz bir havanın esmeye başladığı gözle görülmüyordu. Örneğin Milliyet gazetesinin 5 Temmuz 1957 tarihli sayısında bulunan "Hacılar bir uçağı istila etti" başlıklı bir haberde, 200'den fazla hacının tek bir uçakla gitmek istemesi ve uçaktan zorla indirilmesinin hikayesi anlatılıyor ve burada Hacılar karşı ciddi bir küçümsemenin varlığı hissediliyor. Burada bence, Hacıların cahilliğinden hoşlanılmadığı ve dinle ilgili konularda yavaş yavaş bir bıkkınlığın ve hoşgörüsüzlüğün gelişmeye başladığı gözlemlenebilir. Örneğin haberde bu kitlenin kültürel durumuyla dalga geçmek amacıyla bir hacının taleplerine olumsuz yanıt veren pilota sarfettiği şu sözleri aktarılmış: "Ben şoförlük yaptım. Gençliğimde plânör kursuna da devam ettim. Allahın izniyle ben bu uçağı Cidde'ye kadar götürürüm"⁶³⁸ Bu haberin bu şekilde verilmesinin, toplumda muhafazakarlaşmanın yaygın kabul gördüğü ve norm haline geldiği 46-52 arasında pek mümkün olamayacağını düşünüyorum.

DP liderleri basındaki bu tepkilerin toplumun küçük bir kesiminin görüşlerini yansıttığını düşünmüş olmalılar ki, özellikle Anadolu'da din propagandasına oldukça ağırlık vermeyi tercih etmişlerdi. Anadolu'nun çeşitli kentlerine gönderdikleri muhabirleriyle halkın seçimden önce nabzını tutan Milliyet'in yayınlarından öğrendiğimiz kadarıyla CHP bu kez 1950 seçimlerinden önceki kampanya döneminin aksine böyle bir yol izlemiyordu. İki parti arasındaki bu farklılığın olduğu bir durumda DP'nin propagandasının başarılı olup olamayacağına dair ise Milliyet muhabirlerinin edindiği izlenim şüpheliydi. Örneğin Muş'ta seçimden önce kentteki siyasi durumun izahını yapan bir otelci: "Eğer milli iradeye tesir edilmezse seçimleri [Muş'ta] CHP kazanacaktır. Yok iş aksine olur da işin içine para ve şeyhler karışırsa netice değişir. Zira bugün köylere giden şeyhler halka şöyle diyorlar: Halk Partisine oy verirseniz imansız ölürsünüz" yorumunu yapıyordu.⁶³⁹ DP'nin din propagandasının varlığına işaret eden, ancak bunun başarılı olacağına garanti veremeyen bir başka yorum da Siirt

⁶³⁷ Milliyet, 1 Temmuz 1957

⁶³⁸ Milliyet, 5 Temmuz 1957

⁶³⁹ Milliyet, 30 Eylül 1957

köylerinden geliyordu. Buna göre kentte Şeyhlerin kendilerine para dağıttığını ve DP'ye oy vermeye davet ettiğini aktaran köylüler, birçoklarının dağıtılan paraları alıp yine de DP'ye oy vermeyeceklerini söylüyorlardı.⁶⁴⁰ Trabzon'da bir köylüyle yapılan söyleşide de söylenen şu sözler, mevcut koşullarda köylüler için dinin önceki seçimlerde olduğu gibi bir öncelikli konu olmaktan çıktığını oldukça güzel bir biçimde ortaya koyar:

“Merkeze bağlı Zangarya köyünün kahvesinde üç köylü parti münakaşası yapıyordu. Biri koyu Demokrattı. Demokrat Parti sayesinde ayağının çarıktan kurtulduğunu, radyoda Kur'an sesine kavuştuğunu söylüyor. (...) Diğer köylü (..) DP'li köylünün sözlerini şöyle cevaplandırdı. 'Köylünün ayağı çarıktan kurtuldu ama ayakkabıya da kavuşamadı. (..) radyoda Kur'ana gelince, DP bununla sevap mı kazanıyor sanıyorsun? Çok defa abdestsiz Kuran dinlemek zorunda kalıyoruz.’”⁶⁴¹

Ancak DP, köylülerin bu konudaki düşüncelerini doğru tespit edebilmiş değildi. Örneğin Ordu'daki DP yetkililerine göre köylü her bakımdan memnundu. “CHP köylüyü ihmal etmişti, şimdi yola, suya, ucuz ve bol buğdaya kavuştu. Cami ihtiyaçlarına [da] cevap verildi.”⁶⁴²

1957'de yapılan seçim propagandasında din konuları, 1950'lerin aksine üst düzey DP'li liderler tarafından da dillendiriliyordu. Örneğin bunların arasında geçmişte Eğitim Bakanlığı da yapmış olan Tevfik İleri de vardı. İleri, Rize'de yaptığı bir konuşmada, “DP iktidara gelmeden bu memlekette tek bir din okulu yoktu. Açtığımız 17 İmam Hatip Okulu ile bu memlekette 4000 aydın din adamı yetiştiriyoruz” diyerek önceki dönemde yapılan muhafazakarlaşma hamleleriyle oy toplamaya çalışırken, halkı da CHP'ye oy vermeleri halinde bu mekteplerin kapanabileceğini söyleyerek uyarıyordu.⁶⁴³ Aynı bakan bu konuşmadan sadece bir gün sonra yaptığı bir açıklamada

⁶⁴⁰ **Milliyet**, 3 Ekim 1957

⁶⁴¹ **Milliyet**, 26 Eylül 1957

⁶⁴² **Milliyet**, 2 Ekim 1957

⁶⁴³ **Milliyet**, 15 Ekim 1957

da “Muhalefet diyor ki iktidar değişmelidir? Niçin değişmeli iktidar? Buna ne Türk milleti, ne de Allah razı olur” sözlerini sarf ediyordu.⁶⁴⁴

Tevfik İleri, dinci gruplara olan yakınlığıyla ve muhafazakar kişiliğiyle tanınan biri olduğu için aslında bu söyledikleri çok da şaşırtıcı değildi ve DP’deki değişimi yansıtmaları açısından da en iyi örneği teşkil etmemekteydi. Ancak Adnan Menderes’in 19 Ekim 1957 tarihinde bir miting sırasında halktan birilerinin kendisine, “Muhallifler, imam hatip liselerini biz açtık diyorlar” diye seslenmesi üzerine söylediği şu sözler bu değişimi partinin en üst düzey yetkilisinin ağzından özetler gibiydi: “Allah dedirtiyor, bir gün onlara Allah da dedirteceğiz. Zalimlere bir gün dedirir Hazreti Mevlâ Taalâ ve Tâkata seret Allahu aleyha”⁶⁴⁵ Oldukça açıktan ve şiddetli bir din propagandası içeren bu sözlerin ardından üç gün sonra Adana’da yaptığı konuşmada da Menderes’in “din mevzuuna temas ettiği ve konuşmasının mühim bir kısmını buna ayırdığı” belirtiliyordu. Konuşmasında başbakan, “DP iktidarının camileri tamir ettiğini, türbeleri açtığını anlatmış Halk Partisinin 800 camii ahır veya müskirat deposu olarak kullanılmasına imkân verdiğini, camilerin satışa çıkarıldığını ifade etmiştir. ‘Başvekil olduktan 15 gün sonra İstanbul’a gittim ve valiye ‘Git Hazreti Eyyub’un türbesini aç’ dedim. Eyüp böylece açıldı. Keza iş başına geldiğimizde, Vekiller Heyeti’ne ben şimdi Anadolu Ajansına bir beyanat vereceğim. Şu andan itibaren ezanı Muhammedi arapça okunacaktır dedim’ sözleriyle konuşmasına devam eden Menderes ‘DP den iş bekliyorsanız onu tekrar kahir bir ekseriyetle iktidara getirmelisiniz’ diye nutkunu saat 22.20 de bitirmiştir.”⁶⁴⁶ Aynı konuşmasında Menderes, DP iktidarının 7 yıl içerisinde 15 bin cami yaptırmalarıyla da övünüyor.⁶⁴⁷

İktidarın tüm bu uygulamalarına karşılık olarak da İnönü 18 Ekim 1957’de olduğu gibi din propagandasından şikayet ediyordu. Söz konusu konuşmasında İnönü, “Dini siyasete alet ediyorlar. Gene 1954 deki gibi geniş ölçüde din politikası yapıldığını işitiyorum. Biz bundan çok zarar gördük. (...) Konya’dan itibaren gezdiğim her yerde,

⁶⁴⁴ **Milliyet**, 16 Ekim 1957

⁶⁴⁵ **Milliyet**, 19 Ekim 1957

⁶⁴⁶ **Milliyet**, 23 Ekim 1957

⁶⁴⁷ Ahmad, *Türkiye’de çok partili*, s.170. Karpat 1957 seçimlerine dair değerlendirmesinde DP’nin meydanlarda sıklıkla kullandığı diğer din propagandaları arasında şunları sayıyor: “İstanbul’u ikinci Kabe yapacağız”, “her Fabrika bacasının yanında bir cami minaresi yükselecek” Karpat, *The Turkish Elections*, s.443

DP iktidarının resmi t mimlerini gördüm. Bunlara Başvekilin mani olmasını isterim” diyordu.⁶⁴⁸ CHP İstanbul İl Başkanı ve eski Başbakan şemsettin Günaltay da bir basın toplantısında “CHP İktidara gelirse camileri kapatırımış, din derslerini kaldırırmış gibi propagandalar ancak kendilerini aldatır. Bu memlekette ilk okullara din dersini ilk defa koyan biziz. İmam Hatip okulları ile İlahiyet Fakültesi de zamanımızda açıldı” şeklinde DP propagandasından şikayet ediyordu.⁶⁴⁹

Günaltay’ın sözlerinin ardından vurgulanması gereken, şiddetli DP propagandasından şikayet eden CHP’nin din konusundaki tavrının hiçbir şekilde tek parti çizgisine dönmek anlamına gelmediğidir. Bu da yukarıda Günaltay’ın gibi, DP’nin yaptığı ve CHP zamanında yapılan din konusundaki somut uygulamaları eleştirmek yerine yeni dönemde bunların üzerine bir şeyler ekleme amacında gibi görünen propagandanın hedef alınması sonucunu doğuruyordu. Böylece CHP,  nceki uygulamalarının ve DP’nin uygulamalarına verdiği desteğin arkasında durmakla birlikte yeni bir muhafazakarlık atılımına karşı olduğunu beyan etmiş oluyordu. Konya’da konuşan CHP’li Halil Sezai Erkut’un, “CHP iktidara geçerse Hazreti  mer adaleti getirecektir” şeklindeki s zlerini⁶⁵⁰ ya da Gülek’in haziran ayındaki Güneydoğu ziyaretine Antakya’nın Habib Neccar türbesini ziyaret ederek bařlaması⁶⁵¹ bu anlayış çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bulent Karp t’in da vurguladığı gibi burada CHP’nin propagandasının niteliği savunma amaçlıdır.⁶⁵²

Elbette 1957 seçimleri öncesinde DP’nin propagandasında din dışında hatta, dinden daha da önde gelen unsurlar rol oynamaktaydı. Bunların başında da seçim kampanyasından önceki dönemlerde de olduğu gibi dış kaynak girişinin DP döneminde arttırıldığı, iktisadi kalkınmanın kendilerinin dönemin de sağlandığı gibi konular geliyordu.⁶⁵³ Zaten DP liderleri, bol bol iktisadi göstergeler ve istatistiklerden

⁶⁴⁸ **Milliyet**, 19 Ekim 1957

⁶⁴⁹ **Milliyet**, 25 Eylül 1957

⁶⁵⁰ **Milliyet**, 12 Ağustos 1957

⁶⁵¹ **Milliyet**, 3 Haziran 1957

⁶⁵² Karp t, *The Turkish Elections...*, s.444

⁶⁵³ DP’nin bu konudaki yaklaşımının  zeti 5 Ağustos tarihinde Zonguldak Limanı ve Kömür Lavuarı açılışında halka dağıtılan panklarda bulunabilir. Bu pankartlar da şunlar yazıyordu: “Kalkınan Türkiye’nin Büyük Mimarı, seni Zonguldak DP’liler Sevl  ile Selamlar”, “Bir Fabrika Bin Değer”, “Türk milleti Laf Ebelerinin Değer, Hamleleriyle, Eserleriyle, Kendisini Hizmete Verenlerin İzindedir” **Milliyet**, 6 Ağustos 1957.

alıntılardıkları rakamlarla süsledikleri konuşmalarını her gün yenisi yapılan fabrika açılışlarında yapmayı tercih ediyorlardı.⁶⁵⁴ Bunun yanında CHP de seçim propagandasını tamamıyla DP'nin din propagandasını eleştirmek üzerine kurmamıştı. Bunun yerine CHP'li liderler, yukarıda da belirtildiği gibi DP'nin özgürlük konularında yaptıkları ihlaller, iktisadi programdaki plansızlık ve verilen sözlerinin yerine getirilememesi konusunda iktidara saldırma yolunu tercih ediyordu.⁶⁵⁵ Ancak partilerin bu konudaki çizgileri, 1954 yılından beri neredeyse aynı kaldığından ve bu dönemdeki parti propagandaları önceki bölümde ayrıntılı şekilde incelendiğinden bu bölümde yalnızca değişkenlik gösteren din propagandası üzerinde durmayı tercih ettim.

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan seçimler bilindiği gibi DP'nin önemli bir oranda oy ve mecliste de sandalye kaybetmesiyle sonuçlanmıştı. Hatta yapılan tüm baskılara karşın DP'nin toplam oy oranı yüzde 50'nin altına ilk kez düşmüştü. Bu, HP ve CHP'nin birleşme çabaların engellenmemiş olsaydı, DP'nin iktidarını kaybedebileceği anlamına gelir ki, bu durum karşısında DP'nin önceki dönemdeki uygulamalarını ve söylemlerini ciddi anlamda gözden geçirmesini gerektirirdi. Ancak bir sonraki bölümde görüleceği gibi gerçekleşen bu olmadı ve DP'nin meclisi ve propaganda mekanizmalarını adeta işlevsizleştiren yaklaşımı hem iktidarına olan güveni sarstı, hem ülkede toplumsal değişim üzerinde söz sahibi olan grupların taleplerinin siyasal alana aktarılmasını engelledi ve sonuç olarak ülkeyi darbeye götürecek olan koşulları hazırladı. Bu konudaki gelişmeler bir sonraki bölümde incelenecektir.

⁶⁵⁴ Bu konuşmalardan ikisine örnek. 8 Ağustos 1957 tarihinde Kastamonu'da bir fabrika açılışında konuşan Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu yapılan eserlere atıfla halktan oy isteyerek, "Yapılan müspet eserleri inkar etmek isteyen zihniyete karşı hepinizde infial var. Reylerinizle onlara isyan etmek istediğinizi gözlerinizden okuyoruz" diyordu. Aynı gün başka bir fabrika açılışında yaptığı konuşmada da Menderes: "Bir memlekette fabrika, yol, liman, şimendifer yapmadan herhangi bir memleketi zengin etmenin ucuzluğa kavuşturmanın serâpâ yalan ve düzen olduğunu zihninizden çıkarmayınız" sözleriyle iktidarının uygulamalarını savunuyor ve kendilerine muhalefetin yönelttiği eleştirileri cevaplıyordu.

Milliyet, 9 Ağustos 1957

⁶⁵⁵ Örneğin 57 seçimleri için Kasım Gülek tarafından hazırlanan "1001 Seçim Hilesi" başlıklı broşürde, DP'nin taahhüt edip de yapamadıkları uzun uzun anlatılıyordu. **Milliyet**, 8 Eylül 1957. 9 Eylül tarihinde de iki parti arasında mecliste yaşanan münakaşa sırasında DP iktidarının plansız şekilde harcamalarını eleştiren CHP'liler, "Harcanan her kurşun hesabını soracağız. Biz 27 yılda sizin kadar harcamadık" gibi laflar ediyordu. **Milliyet**, 10 Eylül 1957.

6.2.4.5. 1957 Seçimleri Sonrası

1957’de yapılan seçimlerinin geniş bir değerlendirmesi burada yapılmayacaktır. ⁶⁵⁶ ancak sanıyorum ki Adnan Menderes’in seçim sonuçlarını öğrendikten sonraki ilk tepkisi bu sonuçların iktidarın kampanya dönemindeki propagandasının halk tarafından nasıl yorumlandığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Yapılan tüm baskılara rağmen seçimlerde ortaya çıkan tablo hiç iyi değildi ve Menderes’in, “Allah bir daha, 27 Ekim gecesinin tekrarını göstermesin” sözleri bu gerçeği işaret ediyordu. ⁶⁵⁷ Ayrıca resmi sonuçların gerçek oy oranlarını tam anlamıyla yansıtmadığı söyleniyor ve iktidarın oy sayımını dürüst yapmış olması halinde mecliste çok daha az sandalye kazanmış olabileceği iddia ediliyordu. Örneğin Ahmet Emin Yalman anılarında 1957 yılındaki seçimlerde DP’nin büyük yolsuzluklara imza attığını belirtiyor ve bu seçimleri 1946 yılındaki CHP’nin aynı yöntemleri kullandığı ileri sürülen seçimlerle kıyaslıyordu. Örneğin Yalman’a göre iktidar İstanbul’da CHP’ye karşı üstünlük sağlayabilmek amacıyla il dışından “on binlik sürülerle” adam taşımış ve bunlara nüfus kağıdını göstererek oy kullanma hakkı vermek suretiyle kenti “perişan etmişti.” ⁶⁵⁸

CHP Meclisi de somut bir hile yönteminden bahsetmemekle birlikte 17 Kasım da yaptığı açıklamada iktidarın kesin seçim sonuçlarını aradan geçen uzun zamana karşın açıklamadığını kanıt göstererek seçimlerde bazı şaibeler yaşandığını vurguluyordu. ⁶⁵⁹ Bütün bunlar bir yana İnönü meclis açılır açılmaz yaptığı ilk konuşmada, resmi sonuçların doğru olduğu kabul edilse bile oy oranı yüzde 50’nin altına düşen iktidar partisinin meşruiyetini kaybederek azınlık haline geldiğini söylüyordu. İnönü’ye göre seçimden önce devlet radyosunun tek taraflı olarak kullanılması ve muhalefet partisi ile basına yapılan baskı da hesaba katılırsa DP’nin oy oranı yüzde 5 ila 10 arasında daha düşük olurdu ki, bu DP’nin meşruiyeti ile ilgili vardığı kanının doğruluğunu kuvvetlendirirdi. ⁶⁶⁰

⁶⁵⁶ Böyle bir değerlendirme için Karpat, *The Turkish Election* ve Özbudun, Ergun. *Social Change and Political....*

⁶⁵⁷ Aktaran Giritlioğlu, s.360

⁶⁵⁸ Yalman, s.1659

⁶⁵⁹ **Milliyet**, 18 Kasım 1957

⁶⁶⁰ Burçak, s.518

Seçim sonuçlarında varlığından şüphelenilen yolsuzluklara karşı halktan da herhangi bir tepki olmadığını sanmak yanlış olur. Örneğin, ncelikle CHP'nin seçimleri kazandığı açıklanan ancak daha sonra sonuçların değiştirilerek DP'nin stnlğine dair bir duyuru yapılan Antep'te bu durum karşısında büyük olaylar çıkmıştı. Bu olaylar o kadar büyümüştü ki hükümet, halka silahlı gleri ve hatta uçakları kullanarak müdahale etmek zorunda kalmıştı.⁶⁶¹ Bu sert müdahale DP'nin ileriki yıllarda dozunu arttıracakėı baskıcı rejiminin de ipuçlarını veriyordu ve CHP lideri tarafından sert bir biçimde eleştiriliyordu.

Seçimden sonra 1960 darbesine kadar Türkiye'de seyredecek olayları ve partilerin söylemlerini incelemeye geçmeden evvel, 1957 seçimleriyle ilgili bir tespiti tekrar vurgulamakta fayda var. DP'nin agresif bir din propagandası kullanması açıktır ki bu seçimlerde bir işe yaramamış ve partinin oylarının düşmesine engel olamamıştır. Ve bu Karpat'a göre seçimlerin en etkileyici sonuçlarından biridir. Örneğin Karpat'ın verdiği örneklere göre Konya ve Adana'da Demokrat Parti oldukça yoğun bir din propagandası yapmasına rağmen, bunların ilkinde seçimi yüzde 50'nin altında bir oy oranıyla ve güçlükle kazanabilmiş, ikincisinde ise 36 bin oy farkla mağlup olmuştu. Elazığ'daki örnek ise daha çarpıcıydı. Demokratlar burada, bölgede oldukça güçlü olan bir dini lider tarafından desteklenmekteydi ve CHP'nin adayı daha önce ezanın Türkçe okunmasını savunduğu bilenen bir isimdi. Bu iki olguya karşın seçimi bu bölgede CHP'nin kazanmayı başarması da⁶⁶² din propagandasının Türk siyasi hayatında her zaman oy getireceğine ve ekonomide büyüme yaşandığı dönemlerde de toplumdaki muhafazakarlaşma eğiliminin sürdürüleceğine dair varsayımların yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir diye düşünüyorum.

Bir nceki bölümün sonunda da vurgulandığı gibi DP liderleri, bu seçimlerde halk tarafından gönderilen sinyalleri doğru bir şekilde okuyup seçim öncesindeki uygulamalarını ve söylemlerini gözden geçirip düzeltmek yoluna gitmedi. Bunun yerine yapılan, önceki dönemdeki propaganda uygulamaları ve siyasi kararların daha da şiddetli ve güçlü bir biçimde vurgulanması oldu. Örneğin Burçak'ın aktardığı gibi

⁶⁶¹ Giritlioğlu, s.361

⁶⁶² Karpat, *The Turkish Election...*, s.444

Bayar'ın seçim sonuçlarını şu sözlerle değerlendirmesi DP'nin bu konuda seçimden sonra takip edeceği siyasi yaklaşım konusunda oldukça açık ipuçları veriyordu:

“Ben, seçimlerden önce ve seçimlerden sonra defalarca, memleketin durumunun normal olmadığını arkadaşlarıma söylemiştim. Gerek partimiz ve gerek milletimiz bakımından memleket bugün artık normal tedbirlerle idare edilemez. (...) Gene diyorum; enerjik hareket etmek lâzımdır.” ⁶⁶³

Nitekim DP, Bayar'ın terminolojisiyle seçimden kısa bir süre sonra “enerjik davranmak” adına önemli hamlelerde bulundu. 21 Kasım tarihinde DP Meclis Grubu, seçim sonuçlarına itiraz eden ve çeşitli yolsuzluklar yapıldığını ima eden CHP hakkında “seçimlerdeki ve seçimden sonraki tutumu” ile ilgili bir soruşturma açılmasına karar veriyordu. ⁶⁶⁴ 25 Kasım'da gazetelere verilecek bütün ilanların devlet eliyle dağıtılması kararını alan ve böylece herhangi bir özel kişinin istediği gazeteye ilan vermesi özgürlüğünü kaldıran hükümet bu şekilde kendisini muhalif yayın yapan gazeteleri cezalandırma şansını yakalamış oluyor ve bu gazetelere gözdağı veriyordu. ⁶⁶⁵ 13 Aralık'ta da meclis tüzüğünde yapılması ve muhalefetin meclisteki etkinliğini iyiden iyiye sınırlayan değişik teklifini de Anayasa Komisyonu'na onaylanıp yasalaşıyordu. ⁶⁶⁶ Zaten secimi takip eden aylarda DP meclis iyice işlevsizleştirmeye başlıyor ve meclisin bir çok toplantısının gündemsiz açılmasına neden oluyordu. Öyle ki Adnan Menderes, 5'inci hükümetinin programını bile mecliste değil de DP Grubu'nda açıklamayı tercih etmişti.

Elbette hükümetin açıkladığı bu programın da yeni dönemdeki siyasi felsefenin seçimlerde verilen açık mesaja rağmen değişmediğini göstermesi açısından önemi büyüktü. Bunu bizzat programı okuyan Adnan Menderes de birinci elden onaylıyordu. Yeni programın eski hükümet programlarıyla aynı çizgide olduğunu konuşmasında 3 kez vurgulayan Başbakan, önceki DP hükümeti programlarının başarılı olduğunu ise tam 19 kez dile getiriyordu. Dünyanın söz konusu dönemde çok hızlı bir şekilde

⁶⁶³ Aktaran Burçak, s.527

⁶⁶⁴ **Milliyet**, 22 Kasım 1957

⁶⁶⁵ **Milliyet**, 26 Kasım 1957

⁶⁶⁶ **Milliyet**, 14 Aralık 1957

dönüşüm geçirdiğinin 12 kez altını çizen Adnan Menderes, tam 16 kez de bu hızlı değişim döneminde hızlı kalkınmayla uğrasan iktidarın, düzen bozucu eleştirilere tahammül göstermeyeceğini vurguluyordu. (BAKINIZ EK 8) Bu vurgularından birinde DP lideri ve Başbakan halkın kendilerinden beklediklerini gerçekleştirebilmeleri için “... huzur ve sükun içinde çalışmayı temin ve bozulmuş bulunan mânevi asayiş iade edecek tedbirlerin alınmasını” zaruret olarak gördüklerini söylemekteydi. Basın ile ilgili konuları düzenleyen mevzuatta, “hürriyet nizamını zedeleyecek bâzı boşlukların ve eksikliklerin mevcudiyetine işaret etmek lüzumuna kaniiz” diyen Menderes, “Tenkitler ne olursa olsun, bunlara lüzumundan fazla bir ehemmiyet atfetmeden yolumuza devam kararındayız” diyerek bir yandan muhalif partilere ve basına gözdağı veriyor, diğer yandan da politikalarda halktan ve muhalefet cephesinden gelecek tepkilerden yararlanma konusunda önceki dönemde gösterdikleri esnekliği kaybedeceklerini gösteriyordu. Zaten bu programı da Milliyet gazetesi, iktidarın iç ve dış politikasında herhangi bir değişiklik olmadığı şeklinde yorumluyordu.⁶⁶⁷

Bu konuda DP’nin, muhalif basın ve partilerden gelen eleştiriler bir yana kendi içerisinden gelen eleştirilere bile tahammül edemediğine dair birçok işaretler vardı. Örneğin 1957 yılının sonlarında başlayan bütçe görüşmelerinde Maliye Bakanı Hasan Polatkan kendisine, yüksek enflasyon ve dış borçların varlığı yüksek meblağdan şikayet eden DP’lilere, “Arkadaşlar ne yapıyorsunuz, enflasyon diye bir şey yoktur. İsmail Rüştü Aksal, kendisine has bir taktikle Komisyona enflasyonu kabul ettirmek ve ruhlara sindirmek istiyor. Böyle bir şey yoktur” diyerek şaşırtıcı bir cevap veriyordu.⁶⁶⁸

Ancak bununla birlikte hükümet iktidarının son günlerine kadar tüccar ve sanayicilerin şikayetlerine konu olacak Milli Koruma Kanunu yoluyla pahalılığı önleyecek bazı tedbirler de almaya girişiyordu. Örneğin, aralarında zeytinyağı, pamukyağı, ayçiçek yağı, peynir, pirinç, fasulye ve un fiyatlarının da bulunduğu bir çok maddenin fiyatları hükümet tarafından yeniden belirleniyor ve bu fiyatlarda önemli bir indirimle gidiliyordu.⁶⁶⁹ Bu kararlar Milliyet gazetesinin de haber verdiği gibi şüphesiz ki halk tarafından memnuniyetle karşılanıyordu. Ancak öncelikle tüccarlar bu kararların

⁶⁶⁷ Milliyet, 5 Aralık 1957

⁶⁶⁸ Milliyet, 21 Aralık 1957

⁶⁶⁹ Milliyet, 22-23 Kasım 1957

kendilerini çok zor durumda bıraktığını ileri sürüyor ve hükümetle bunların yeniden gözden geçirilmesi için sürekli olarak Ankara'ya heyet gönderiyorlar ve başkentte “kamp kuruyorlardı”.⁶⁷⁰ Bunun yanında, üretimin artırılmadığı koşullarda fiyatlar üzerinde yapay olarak bir indirimle gidilmesinin ne kadar kalıcı bir çözüm olacağı da her zaman şüpheliydi. Nitekim kanunla fiyat tespit ederek bir memleketin iktisadi düzenini ayarlamasının mümkün olamayacağını söyleyen Hürriyet Partisi'nden Aydın Yalçın, “Fiatlar alçak seviyede tespit edilince, dükkanların önüne kim evvel gidip kuyrukta yer alırsa malı o satın alabilecektir. Halkın satın alma gücü ile teşekkül eden talep karşısında, mal azalacak, böylece karaborsaya yol açılmış olacaktır” diyordu.⁶⁷¹

Bu aslında DP'nin önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi DP'nin, bir yandan yüksek tempolu bir yatırım temposunu sürdürmek isterken diğer yandan da kırdaki ve kentte dar gelirlerinin satın alma güçlerini hiçbir şekilde düşürmemeye çalışan popülizminin bir sonucuydu. Çünkü toplumun güçlü kesimleriyle ilişkilerindeki balayının bittiğini fark eden Demokrat Parti, bir anlamda demokrasiyi bir “sayı rejimi” olarak gören anlayışı nedeniyle toplumsal tabanını daha çok sayıca daha fazla olan bu kesimlere dayandırmak istiyordu. Bu da ne kırdaki ne kentlerdeki yatırımlardan; ne ağır ne de hafif sanayiden;⁶⁷² ne büyük tüccardan ne de küçük esnaftan vazgeçememesine neden oluyordu.⁶⁷³

Gerçekten genel olarak 1950-1960 arası dönemde herkesin gelirinin mutlak olarak artmasına ve toplumsal huzursuzluğun da genellikle göreceliden ziyade mutlak gelirle ilgili olmasına⁶⁷⁴ karşın, bu gelir artışından en az nemalaşanlar özellikle 54 sonrası dönem içerisinde düşük gelirli kesimlerdi. Tüm şikayetlerine karşın yüksek enflasyon ortamında tüccarlar ve döviz kıtlığı yıllarında bazı ithal mallarını oldukça

⁶⁷⁰ **Milliyet**, 23 Kasım 1957

⁶⁷¹ **Milliyet**, 24 Kasım 1957

⁶⁷² Bu konuda Samet Ağaoğlu'nun henüz 1952 yılında bir esnaf kongresinde söylediği sözleri hatırlamak yerinde olabilir. Ağaoğlu burada önceki yönetimlerin sandığının aksine, hem ağır hem de küçük sanayinin hükümet tarafından desteklenmesinin mümkün olduğunu söylüyordu. **Ankara Esnaf Gazetesi**, Sayı 31, 15 Temmuz 1952.

⁶⁷³ Bahsedilen bu ikilemleri Karpaz, DP'nin 1954'den sonra yaşadığı kısır döngü olarak tanımlıyor. Buna göre hükümetin tarımsal üretimi arttırmak için giriştiği mekanizasyon ve teknolojik yenilikler, bu bölgede bazı köylülerin topraksız kalmalarına ve şehirlere göç etmelerine yol açıyor. Bunlara şehirde iş bulmak için KİT'lere yapılan yatırımlar, ülkenin her iki kesimi geliştirme maliyetini karşılayamamasına yol açıyor. Karpaz, *The Turkish Elections...*, s.438

⁶⁷⁴ Özbudun, s.69

üretmek oldukça karlı fiyatlara satma imkanı bulan sanayiciler de bu süreçte en kazançlı çıkan toplumsal gruplardı. Özellikle birazdan göreceğimiz 4 Ağustos kararlarının ardından ise küçük burjuva ve esnafların durumu ise, kredilere getirilen kısıtlamalar nedeniyle bozulmaya başlamıştı. ⁶⁷⁵ Bu koşullarda DP, özellikle uluslararası kuruluşların kendisine dayattığı “kemer sıkma” planını uygulamaktan son ana kadar kaçınıyor ve popülizmi sürdürme konusunda ısrarlı davranıyordu. Örneğin bu konuda ABD’deki Türkiye Büyükelçisi Suat Hayri Ürgüplü, 16 Ocak 1958 tarihinde kemer sıkma programının Türkiye için bir lüks olduğunu açıklıyordu. ⁶⁷⁶ DP bu konuda bu gibi fikir beyanlarında bulunurken Amerika Dış Yardım Teşkilatı Başkanı yaptığı açıklamalarda Türkiye’nin ekonomisinin vahim bir devreye girdiğine ve ciddi bir buhranın Türkiye’yi tehdit ettiğini söylüyordu. ⁶⁷⁷

Bununla birlikte bu konuda sözkonusu popülizmin sonlandırılmasını isteyen sadece uluslararası kuruluşlar değildi. En sonunda bu konuda DP iktidarının geri adım atacağı 4 Ağustos kararlarının arifesinde Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği yayımladıkları ortak bir raporda “1957 iktisadi durumuna müteallik rakam ve tahliller, memleketimizde 1954 senesindenberi müşahade edilen iktisadi muvazenesizliğin devam ettiğini göstermektedir” ifadesini kullanıyordu. Ve bu raporda, KİT’lerin kendi imkanlarına göre ayarlanması, sosyal hizmetler ve amme hizmetlerinin bütçe olanakları göz önüne alınarak sağlanması, kredilerin kontrolünün sağlanması, piyasadaki mevcut aşırı satın alma kuvvetinin; istihlak vergileri ile tarımsal gelirlerden alınacak vergilerle mas edilmesi, yatırım ve inşaat miktarı mümkün olacak en asgari seviyeye indirilmesi ve Milli Korunma Kanunu’nun uygulamadan kaldırılması isteniyordu. ⁶⁷⁸ Bunun yanında, ihraç mallarına talebin düştüğü, dış yardımların söz konusu politikanın devamı durumunda kısıldığı bir ortamda bu tür önlemlerin halkın varolan sıkıntılarını da ortadan kaldırmadığı ve HP’li Yalçın’ın tahminlerinin gerçekleştiği söylenebilir.

Baskı politikalarına ve popülizme seçimden sonraki dönemde de başvurmaya devam eden DP hükümeti din konusunda da 1957 seçimleri öncesinde takındığı tavrını

⁶⁷⁵ a.g.e., s.68

⁶⁷⁶ Ahmad, *Türkiye’de çok partili...*s.175

⁶⁷⁷ **Milliyet**, 6 Mart 1958

⁶⁷⁸ **Milliyet**, 26 Temmuz 1958

sürdürmeye kararlı görünüyordu. Bu konuda genel merkezin ve üst düzey liderlerin göreceli olarak daha ihtiyatlı bir dil kullanmaya özen gösterdiği görülse bile, özellikle teşkilattaki delegelerin ve Anadolu kentlerini temsil eden milletvekillerinin kamuoyunun gözüne iyice radikal görünmeye başladıkları fark ediliyordu. Bu konuda seçimden sonraki ilk hareket de yine mecliste bir Anadolu kenti olan Nevşehir’i temsil eden DP’li Münip Hayri Ürgüplü’den geliyordu. Son zamanlarda din büyükleri hakkında yakışıksız sözler söylendiği gerekçesiyle “Allah, peygamber ve din büyüklerine hakaret edenlerin cezalandırılması istemiyle” meclise kanun teklifi sunan Ürgütlü’ye destek veren diğer DP’li milletvekilleri, son zamanlarda Atatürkçülük ve inkılapçılık kisvesi altında “Müslümanlıktan intikam alınmaya çalışıldığını” söylemiş ve muhalefetin de büyük tepkisini çekmişti. DP saflarında büyük destek gören kanın teklifine başka bir iktidar partisi milletvekili de din adamlarına da hakaret suç sayılsın şeklinde bir ek taktir vermişti.⁶⁷⁹ Belirtildiği gibi DP grubunda büyük destek görmesine rağmen yasa tasarısı belki de üst düzeydeki DP kurmayları tarafından gelen tepkilerin ardından Anayasa’ya aykırı olduğu gerekçesiyle geri çekilmişti.⁶⁸⁰

Bu tarihlerde yine çeşitli gazetelerin haberlerinden ve köşe yazarlarından, tamamen iktidar partisinin denetiminde olan devlet radyosunda oldukça sık periyotlarla mevlit okunmaya başlandığını öğreniyoruz. Örneğin bu konuda yazdığı “Mevlid suistimali mi?” başlıklı köşe yazısında Peyami Safa dile getirilen bir çok şikayete katıldığını belirttiği bir okur mektubundan şu satırları aktarıyordu: “Çanakkale Zaferinin 43. yıldönümü... Radyoda bu vesile ile yine mevlid okunuyor. Eh, bulduk işin kolayını: Gelsin mevlid, gitsin mevlid. Sadece İzmit faciası dolayısıyla 2-3 kez okundu. (...) Mevlid gibi kutsal bir şeyin radyo ağzında durmadan çiğnenen Amerikan jikleti haline gelmesi insanı tiksindiriyor doğrusu.”⁶⁸¹ 18 Nisan 1958 tarihinde yazdığı bir başka yazıda da Fatih camiinde okunan ve radyoda canlı olarak yayımlanan bir mevlitle ilgili görüşlerine yer veren Peyami Safa, bu mevlit sırasında bazılarının aşırı reaksiyonlarla Allah nidaları attığını söylüyordu. Büyük camilerde okunan bu mevlidlerde, “sokak ve meydan heyecanlarını tahrik eden bir miting havası” olduğunu kaydeden Safa yazısında

⁶⁷⁹ **Milliyet**, 18 Şubat 1958.

⁶⁸⁰ **Milliyet**, 25 Mart 1958.

⁶⁸¹ **Milliyet**, 21 Mart 1958.

bu manzaranın “memlekette irtica ruhunun hortlamasından korkanların endişelerini” arttırdığı görüşünü ileri sürüyordu. Ve Safa’ya göre bu tasa hiç de yersiz değildi. ⁶⁸²

Bu görüşleri Ulus gazetesinde CHP’ye yakın bir isim dile getirse daha normal karşılanabilirdi, ancak Safa gibi muhafazakar görüşleriyle tanınan bir ismin DP’nin yaptığı radyo yayınlarının gericiliği teşvik ettiği tespiti yapması önemlidir. Bunun, önceki dönemdeki muhafazakarlaşma hareketine olumlu bakan ve destekleyen bir çok kişinin de Safa gibi DP’nin şimdiki tavrından hoşnut olmadığına göstergesi olabileceğini düşünüyorum. Muhtemelen bu kesimlere göre Safa’nın bir yazısında da belirttiği gibi, “Yirmi yedi sene dini vicdan üzerinde yapılan baskının tepkilerini serbest bırakmanın bir hududu vardır. Bu hudut hakiki dindarlık ile softalık arasındadır. Hükümet ikisinin arasına inkılabımızın bekçilerini koymalıdır” ⁶⁸³ Çeşitli vesilelerle CHP’nin de tepki gösterdiği bu mevlit meselesinde DP’nin tarafını tutanlar ise Sebilürreşad gibi aşırı dinci dergilerdi. Bu konuyla ilgili bir yazısında dergide, “Biz şunu anlatmak istedik ki Halk Partisinin ruhunda dine karşı kökleşmiş, uzun yılların icraatıyla, gönülleri yakan, vicdanları sızlatan vakialarla sabit olan karakter, hala sükun bulamamıştır. Zaman zaman tezahür etmekte, hem de en şiddetli bir suretle patlayıp taşmaktadır” ifadelerine yer veriliyordu. ⁶⁸⁴

Gerçekten bu dönemlerde halkın DP’nin 1957 seçimleri öncesinde hayata geçirdiği ve sonrasında sürdürdüğü din propagandasına karşı yaygın ve büyüyen bir desteğin olmadığı gözlemlenebilir. Bu da tezin önceki bölümlerinde de anlatıldığı gibi, özellikle Ticanilerin Atatürk büstlerine yaptığı saldırıların ardından gericilere ve dincilere karşı bir sembol haline gelmeye başlayan Atatürk’ün ismine, inkılap ve erken cumhuriyet tarihine olan ilginin artmasından anlaşılabılır. Örneğin bu dönemde Çanakkale’de ölen 200 bin Türk askeri anısına dikilmesi planlanan anıt için Milliyet’in başlattığı kampanyaya büyük bir ilgi olduğu belirtiliyordu. Bunun yanında 8 Ağustos 1958 tarihinde laiklik prensibinin kabul edilmesinin 30’uncu yıldönümü de Milliyet gazetesinin birinci sayfasında daha önceki yıllarda farklı bir biçimde büyük bir şekilde

⁶⁸² **Milliyet**, 18 Nisan 1958.

⁶⁸³ **Milliyet**, 25 Nisan 1958

⁶⁸⁴ **Sebilürreşad**, Sayı 252, Eylül 1957

anonslanıyordu.⁶⁸⁵ 16 Mayıs 1958 tarihinde de Atatürk'ün Samsun'a hareketinin 29'uncu yıldönümü de Atatürkçü derneklerin düzenlediği ve halkın da büyük ilgi gösterdiği bir törenle kutlanıyordu.⁶⁸⁶ Atatürk'e gösterilen ilgi bir süre sonra, bir tıp derneğinin İstanbul Boğazı'na ABD'nin New York kentindeki Özgürlük Anıtı'na benzer bir 40 metrelik Atatürk heykeli dikmek isteyeceğini açıklamasına bile neden olacaktı.⁶⁸⁷

Toplumsal bir kurum olarak değil ama düşüncelere ve siyasi kararlara bir meşruiyet biçimi olarak dinin kullanımını reddeden ve bir düşünce biçimi olarak muhafazakar değil Aydınlanmacı bir lider olarak Atatürk'e bu dönemde gösterilen ilgi, aslında halkın toplumun daha fazla muhafazakarlaşmaya taraftar olmadığını açık bir biçimde göstermektedir. Atatürk'ü tanıyan nesillerin hala hayatta olduğu ve Atatürk'ün bu konudaki fikirlerinin çok canlı ve hafızalarda olduğu anımsanırsa, bu dönemde toplumun gelişen –çeşitli olayların etkisiyle muhafazakarlaşma ile Aydınlanma ikilemi arasında tavrını ikinciden yana almaya başladığı bile söylenebilir.

Tüm bunlar meydana gelirken Bayar ve Menderes, 29 Mayıs 1958 tarihinde kutlanan İstanbul'un fethinin 505'inci yıldönümünde açılışı yapılmak üzere Rumelihisarı'nın restore edilmesi için talimat vermeyi tercih ederek, zıt bir yönde tarih anlayışını popülerleştirmeye çalışıyordu.⁶⁸⁸ Bunun yanında CHP'nin tam 500 bin lira bağış yapmaya karar verdiği Milliyet'in Mehmetçikler anısına dikilecek olan anıt için başlattığı yardım kampanyasına DP ise İstanbul İl Merkezi aracılığıyla sadece 10 bin liralık bir katkıda bulunacağını açıklıyordu.⁶⁸⁹

Tabii bu tarihte artan döviz sıkıntısı ve neredeyse hemen her gün açıklanan yeni bir zam kararı karşısında DP'nin din propagandasını bu şekilde ön plana çıkarması, DP'nin bu konularda halkın dikkatini dağıtmak istediği şeklinde yorumlanıyordu. Örneğin Peyami Safa "Depeizm veya manevî kalkınma" başlıklı yazısında kullandığı hayali bir DP karakterinin zamlarla ilgili olarak kendisine, "Hayat! Yâni mânevi hayat,

⁶⁸⁵ **Milliyet**, 9 Nisan 1958

⁶⁸⁶ **Milliyet**, 17 Mayıs 1958

⁶⁸⁷ **Milliyet**, 4 Şubat 1959

⁶⁸⁸ **Milliyet**, 30 Mayıs 1958

⁶⁸⁹ **Milliyet**, 19 Şubat 1958

beşeri hayat, insani hayvandan ayıran hayat pahalı değil, bedavadır, bedava!” diyerek kendilerinin “manevi kalkınmayı” sağlamasıyla övünüyormuş.⁶⁹⁰ Aynı konuya CHP lideri İnönü de bir konuşmasında, geçmişte maddi ödüller vaat eden iktidar partisinin su anda böyle imkanları olmadığı için manevi vaatlere başvurduğunu söyleyerek vurgu yapıyordu.⁶⁹¹

CHP’nin bu dönemdeki propagandası daha ayrıntılı olarak aşağıda incelenecektir ancak bu noktada muhalefet partisinin, DP’nin artan din propagandasını 57 seçimlerinde olduğu gibi kınamakta hiç tereddüt etmediğini söylemek gereklidir. Peyami Safa’nın köşesinden alıntılanarak incelediğimiz devlet radyosundaki mevlid okunmasıyla ilgili tartışmalarda tavrını açık bir biçimde ortaya koyan CHP, ilerleyen aylarda da yayımladığı bir tebliğde DP’nin sözkonusu tutumunu eleştiriyordu. Parti Meclisi’nin iki günlük çalışmasının ardından yayımladığı tebliğde, “Günün siyasi olayları içerisinde mukaddesat istismarcılığının yeni tezahürleri görülmüştür. Aşıkârdır ki, bu gibi hareketlere samimiyetten uzak politikacıların tutumu müsait bir zemin hazırlamaktadır” sözleriyle DP yönetimi açıkça eleştiriliyordu.⁶⁹² 11 Mayıs 1958 tarihinde de Üniversiteler İnkılap Ocağı’na ziyarette bulunan Gülek ve İnönü ağırlıklı olarak inkılaplardan bahsettikleri konuşmalar yapıyorlardı. Bu ziyarette İnönü gençliği inkılaplara bağlılığı nedeniyle överken Gülek de “Son yıllarda Atatürk İnkılâplarını, millete mal olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırıyorlar. Biz, kurucusu Atatürk olan bir partinin üyeleri olarak bunu şiddetle reddediyoruz. Atatürk inkılâpları bütünü ile bu millete mal olmuştur. Bunları muhafaza etmek bütün milletin ve siz gençlerin başlıca vazifesidir” diyerek DP’nin tutumu ile kendinin arasına açık bir mesafe koyuyordu.⁶⁹³

Bu dönemde DP’nin, popülist politikalarını sürdürebilmek için 1954 yılından beri direndiği dış ve iç baskıların ekonomik politikadaki değişim talebine 4 Ağustos 1958 yılında alınan bir dizi kararla boyun eğdiği görülüyor. Ve bu kararların ardından, uluslararası aktörlerin desteğini yeniden arkasına alan DP hükümeti kendine artan güveninin etkisiyle olacak muhalif basın ve hükümet üzerindeki etkisini yeniden artıracaktı.

⁶⁹⁰ *Milliyet*, 23 Kasım 1958

⁶⁹¹ Aktaran Ahmad, *Türkiye’de çok partili...*, s.192

⁶⁹² *Milliyet*, 5 Mayıs 1958

⁶⁹³ *Milliyet*, 12 Mayıs 1958

4 Ağustos'ta alınan kararlarla 1954 yılından beri yaşanan döviz darboğazını ve enflasyonu engellemek için harekete geçen hükümetin aldığı kararlara göre 1 doların fiyatı 2.8 TL'den 9 TL'ye çıkartılıyor, kredilerin sınırlandırılmasıyla para arzının daraltılmasına karar veriliyor, Ziraat Bankası'ndaki tevzin fonları kaldırılıyor ve uzun yıllardır eleştirilen Milli Koruma Kanunu'nun da aşama aşama kaldırılacağı kaydediliyordu. Bu önlemlerin sonucunda piyasada geçici süre bir daralma yaşanacağı uyarısı da yapılıyordu.⁶⁹⁴ Boratav'ın da dediği gibi bu önlemler aslında 1953'ten sonra bozulan iktisadi duruma karşı 54-58 arasında Türkiye'ye gelen yabancı iktisat heyetlerin, artan ödemeler bilançosu açığına karşı olarak Türkiye'ye önerdikleri "standart IMF reçeteleri"nden başka bir şey değildi.⁶⁹⁵ Uluslararası aktörler, önceki bölümde ayrıntılı olarak incelediğimiz raporlarında da vurguladıkları gibi ülkeye gelen kısıtlı sermayenin ekonomide sadece belirli kesimlere gitmesini istiyordu. Bu şekilde yatırımlarda geçici bir daralma olacağı açık olsa da bu, sermaye birikiminin gelecekte daha düzenli gelişmesini sağlayacaktı.⁶⁹⁶ Alınacak kararlar arasında bir süre sonra faaliyete geçecek ve bir nevi darbe sonrası dönemde kurulacak olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın öncüsü sayılabilecek olan "Koordinasyon Bakanlığı"nın kurulması kararı da vardı.

Bu kararlar karşısında CHP de gecikmeden memnuniyetini açıklayarak DP'ye destek verirken⁶⁹⁷ kısa bir süre sonra, DP'nin popülist politikalarından vazgeçmek istemediği dönemde kısılan dış yardım ve kredi muslukları yeniden açılacaktı. Bu kapsamda 13 Eylül tarihinde ABD, Türkiye'nin kendisine olan borçlarını ödemeye başlayacağı tarihi 10 yıl ertelediğini duyurmuş, 14 Eylül tarihinde Avrupa ülkeleri de benzer bir karar almış ve 15 Eylül tarihinde de Federal Almanya Türkiye'ye 70 milyon mark tutarında yeni bir kredi açmıştı. Uluslararası aktörün açıkça onayladığı bu kararlar karşısında hoşnut kalmayacak olan kesimleri tahmin etmek güç değildi. Kendilerine sağlanan kredi kolaylıkları hakkından mahrum kalacak olan esnaflar ve çiftçiler kararlardan oldukça şikayetçiydi. Hatta bu kesimlerin öyle zor duruma düşeceği düşünülüyordu ki, kararları "gecikmiş" bulmakla birlikte başından beri destek veren

⁶⁹⁴ **Milliyet**, 5 Ağustos 1958

⁶⁹⁵ Boratav, s.349

⁶⁹⁶ Haldun Gülalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Ankara : Yurt Yayınevi, 1983, s.42

⁶⁹⁷ **Milliyet**, 6 Ağustos 1958

CHP bile iktidara “müşköl durumda kalacak” olan bu kesimler için ne gibi önlemler alınacağını soruyordu.⁶⁹⁸ Tüccarlar bile devalüasyon oranının yüksekliğinin doğurabileceği yeni bir fiyat artışı dalgasından ve kredilerin aşırı ölçüde kısılmasından dolayı ilk başlarda endişeliydi. Örneğin İstanbul Toptancı Tüccarlar derneği 10 Ağustos 1958 tarihinde yaptığı açıklamada bu tur uygulamaların aşamalı bir şekilde yapılması gerektiğini kaydediyordu.⁶⁹⁹

Bu noktada yeniden DP’nin propagandasına dönmek gerekirse, seçimden sonra basına ve muhalefete olan baskılarını azaltmak bir yana arttıran iktidar partisinin, uluslararası sermayeyle uzlaşmasının ve desteğini kazanmasının ardından tavrını gözle görülür bir biçimde sertleştirdiği gözlemlenmekteydi. Kararların açıklanmasından sadece 6 gün sonra iktidar partisi muhalefeti hedef alan çok sert bir tebliğ yayımlıyordu. Bu tebliğde meşru iktidarı korumak için her türlü önlemi almak azmi ve kararlılığına sahip olduğunu vurgulayan hükümet, CHP’ye de bu konuda “son ihtar”ı verdiğini ilan ediyordu.⁷⁰⁰ 3 Eylül tarihinde gazeteler, Rize’de kenti ziyarete gelen CHP Genel Sekreteri Gülek’i dinlemeye gelen 17 işçinin işlerinden çıkartıldığını duyururken, bu olaydan yaklaşık 3 hafta sonra CHP’nin bazı valileri antidemokratik uygulamalarından dolayı eleştirmeleri üzerine yaptığı açıklamada Başbakan Menderes oldukça sık alıntılanan sözlerini sarf edecekti: "Bir daha valiye, muddeiumumiye dil uzatırlarsa demokrasiye paydos dedirtirler”⁷⁰¹

Başbakan’ın ve iktidar partisinin bu kadar sert çıkışlarının ülkedeki siyasi gerilimi tırmandırması da elbette kaçınılmazdı. Tokat’a bir ziyaret yapan İnönü’yü karşılamak isteyen halk kendisine müdahale etmek istemeyen polise tepki gösterince çıkan olaylarda polis cop, gaz bombaları kullanmış ve hatta havaya ateş açmak zorunda kalmıştı. Bazı CHP’li milletvekillerinin yaralandığı olaylarda, bir Tokatlının da polisin dipçik darbesi nedeniyle hayatını kaybettiği söyleniyordu.⁷⁰² Bu olaylar nedeniyle tüm sorumluluğu muhalefet partisinin tahrikçiliğine yükleyen Menderes, Kırklareli’nde

⁶⁹⁸ **Milliyet**, 9 Ağustos 1958; **Milliyet**, 13 Eylül 1958

⁶⁹⁹ **Milliyet**, 11 Ağustos 1958

⁷⁰⁰ **Milliyet**, 11 Ağustos 1958

⁷⁰¹ **Milliyet**, 22 Eylül 1958

⁷⁰² **Milliyet**, 18 Ekim 1958

yaptığı bir konuşmada da muhalefete yüklenişini oldukça muhafazakar bir dille gerçekleştirdiyordu:

“Allah yalancıları kahretsin. (...) Bunun sonu bu milletin âhını ala ala günün birinde Allahın gazabına uğramaktır. (...) [31 Mart olayları da] hak ve hukuk tanımayan, milleti birbirine katan gazetecilerin gazetelerin meş’um bir neticesidir. (...) Cenabıhak iktidarımıza ve milletimize muin olsun” ⁷⁰³

DP’nin muhalefete baskıları elbette sadece bu şekilde söylemsel düzeyde ve siyasi gerginliği tırmandıracak açıklamalar şeklinde gerçekleşmiyordu. İktidar partisi, muhalefetin faaliyet alanını daraltacak yasal girişimlerde bulunmaktan da çekinmiyordu. Örneğin 11 Aralık 1958 tarihinde meclisten geçirilerek yasalaştırılan tedbirlere göre, parti kongreleri artık sadece 4 yılda bir yapılabilecekti. Bunun dışında alınan tedbirlerle birlikte, ülkenin herhangi bir yerinde devlet ve hükümet reisleri dışındaki siyaset adamlarına tezahürat yapılması da yasaklanmıştı!

Elbette Menderes’in muhalefete bu muhafazakar terminolojiyle çıkışlarını CHP lideri İsmet İnönü, sert bir şekilde cevaplama fırsatlarını kaçırmıyordu. Muhalefeti, 31 Mart olaylarındaki gerici akımı savunurcasına suçlayan Menderes’e karşı CHP lideri, “Demokrat Parti Genel Başkanı vakit vakit gazeteler ve muhalefet aleyhinde kullanmaktan zevk alır, 31 Mart vakası dini tahrikler üzerine uyandırılmış kanlı bir irtica vak’asıdır. (...) Dikkat ediniz, siyasi mücadelede kâfir ilan edilenler, hürriyet ve terakki için çalışan idealistler olmuştur” şeklinde karşılık veriyordu. ⁷⁰⁴

Ancak bununla birlikte CHP’nin bu dönemdeki propagandası zaman zaman DP’nin din konusunda gericiliği özendiren bir söylem kullandığına da dikkat çekmekle birlikte daha çok, basına ve kendilerine yapılan baskıları vurgulamak üzerine kuruluydu. Elbette bu dönemde, Atatürk’ün ismi DP’nin otoriter eğilimlerine karşı çıkma konusunda sembolik bir anlam kazanmıştı. Örneğin, DP’nin yukarıda da değinilen ve “CHP’ye son ihtar” verdiği tebliğine karşı olarak İnönü, “Ben böyle

⁷⁰³ **Milliyet**, 27 Kasım 1958

⁷⁰⁴ **Milliyet**, 29 Kasım 1958

tehditlerden korkmam” dedikten hemen sonra konuşmasını Kurtuluş Savaşı anılarıyla süslüyor ve gençliğe “Büyük Atatürk’ün izinden yürümeleri” tavsiyesini veriyordu.⁷⁰⁵

Atatürk’ün isminin sık sık kullanılması dışında İnönü bu dönemde, “insan hakları, özgürlükler, hürriyet” gibi sembolizmden daha çok gerçek talepleri ve anlamlar içeren terimleri de büyük bir yoğunlukla kullanıyordu. Örneğin 6 Aralık’ta yaptığı bir konuşmada iktidarın şiddet politikalarıyla Türkiye’de Ortadoğu’ya benzer bir diktatörlük kurmayı amaçladığını söyleyen İnönü, “Amma bu ihtimaller yürümeyecektir. Halk, insan hakları dâvasında birleşmiştir. Bu dâva muzaffer olacaktır” ifadesini kullanıyordu.⁷⁰⁶

2 Ocak 1959 tarihinde yapılan CHP Kurultay’ında da İnönü tarafından okunan CHP’nin istekleri ağırlıklı olarak yine yukarıda bahsedilen noktalardan oluşuyordu. Bunlar arasında bazıları şunlardı:

- 1) Partizan idare Anayasa ile önlenmelidir.
- 2) İkinci Meclis kurulmalıdır.
- 3) Seçim Emniyeti sağlanmalıdır.
- 4) Anayasaya aykırı kanunların temizlenmesi için Anayasa Mahkemesi kurulmalıdır.
- 5) Türk basını dördüncü kuvvet olmalı.
- 6) Üniversite muhtariyeti Anayasa teminatı altına alınmalı.
- 7) Anayasaya sosyal ihtiyaç ve zaruretlere konulmalıdır.
- 8) Yüksek iktisat şurası kurulmalıdır.⁷⁰⁷

14 Ocak 1959 tarihinde CHP’nin iktidara gelmesi halinde hayata geçireceği uygulamaları içeren “İlk Hedefler Beyannamesi”nde de yer verilen bu talepler fark

⁷⁰⁵ **Milliyet**, 10 Eylül 1958

⁷⁰⁶ **Milliyet**, 7 Aralık 1958

⁷⁰⁷ **Milliyet**, 3 Ocak 1959

edildiği gibi CHP'nin özgürlüklere ve insan haklarına verdiği önemi yansıtıyordu. Bununla birlikte öneriler, toplumsal hayatı denetlemesi için Kant'ın bahsettiği “kamusal aklı” temsil ettiği varsayılan birçok kurumun oluşturulmasını önermesi anlamında da muhafazakar olmaktansa oldukça Aydınlanmacıydı ki, bu söylem İnönü'nün bir çok vesileyle kullandığı bir şeydi. Bunların en çarpıcısını da 1958 yılının haziran ayında ara seçimlerin ertelenmesi hususunda DP'ye muhalefet ederken sarf ettiği sözler arasında bulabiliriz. Bunu yaparken İnönü anayasanın üstünlüğünü, “Hiçbir kanun Anayasanın hükmünü tahdit edemez. Bunu bir türlü anlatamıyoruz. *Biz sadece bir insanız. Aklımız ermiyor.* Ara seçimin bu yıl yapılmasında *hususî* bir zaruret vardır. Umumi ızdırıp hepimizi rahatsız edecek şekildedir” (vurgular benim) sözleriyle savunuyordu.⁷⁰⁸ Burada yine Aydınlanmacılardan Kant'ta kamusal akıl ve Rousseau'daki ortak sözleşme şeklindeki görüşlerini hatırlamamak mümkün değildir.

CHP'nin kullandığı bu retorik'in basında ve kamuoyunda da karşılık bulmaya başladığını düşünüyorum. Daha önce de verilen benzer örnekleri bu dönem içerisinde ilerleyen aylarda da çoğaltmak mümkün. Örneğin 3 Kasım 1958 tarihinde –zaman zaman gericiler tarafından ve iddia edildiğine göre bazı DP'li delegeler tarafından da tartışma konusu haline getirilen- harf inkılabının 30'uncu yıldönümü büyük bir şekilde Milliyet gazetesi tarafından anonslanıyordu. Aynı gazetede Atatürk'ün ölüm yıldönümü olan 10 Kasım'la ilgili düzenlenecek olan etkinliklerin sunumuna ise iki gün önceden başlanıyor ve bu vesileyle de Atatürk hakkında yeni bir yazı dizisine başlanıyordu.⁷⁰⁹ Bunun dışında gazetecilere ve muhalefete karşı DP'nin şiddetli bir baskı uyguladığına Türk basını da kaniydi. Milliyet yayımladığı iki ayrı araştırmadan birinde DP iktidarının son 4 yılında 1161 gazeteci için tatbikat açıldığını ve bunlardan 283'unun mahkum olduğunu aktarıyordu. Bu sure zarfında verilen hapis cezalarının yekunu 57 yıl, para cezalarının toplamı ise 323 bin lirayı buluyordu.⁷¹⁰ Milliyet'in ikinci araştırmasına göre ise 8 yıllık DP döneminde mahkum olan gazeteci sayısı 811,

⁷⁰⁸ **Milliyet**, 25 Haziran 1958

⁷⁰⁹ “Atatürk ve Musiki” isimli bu yazı dizisi, elbette 46-52 yılları arasında daha önce din büyüklerinin hayatı hakkında yazı dizisinin görüldüğü bir ülkede önemli bir değişimi yansıtır. Ayrıca Milliyet'in bu dönem boyunca her yıl yaptığı bu yazı dizilerine 54 yılında başladığını hatırlatmak, ülkede muhafazakarlaşma akımının ne zaman hız kaybettiğini göstermek anlamında önemli diye düşünüyorum.

⁷¹⁰ **Milliyet**, 16 Aralık 1958

hakkında tatbikat açılan gazeteci sayısı 2324 ve kapatılan gazete sayısı 9'du.⁷¹¹ Bu rakamları da CHP'liler bir kongre sırasında açtıkları afişlerde propaganda sloganı olarak kullanacaklardı.⁷¹²

Bunun dışında, DP'nin propagandasının kamuoyunun ilgisini çekmemeye başladığı ve CHP'nin söyleminin giderek popülerleşmeye başladığına dair de bazı açık işaretler vardı. Öncelikle, 54'ten itibaren kendisine göstermeye başlayan bir eğilimle muhalif gazetelerin tirajı önemli ölçüde artmaya başlamıştı. İktidarın maddi imtiyazlarını kullanan ve hükümet sözcülerinin görüşlerini oldukça geniş bir biçimde veren gazetelerin tirajı bir yandan düşer, bir yandan da tarafsız gazeteler bile bu demeçlere ayıldıkları alanları daraltırken, "İnönü'nün çokluk yasaklanan sözleri, en inanılmaz yerlerde çoğaltılıyor ve binlercesi elden ele, kentten kente dolaşıyordu"⁷¹³ Bunun yanında gazetelerde yer alan bazı haberlerde de DP'li siyasetçilerinin konuşmalarının çekici olmaktan ziyade, "laf kalabalığı" biçimini almaya başladığını ima eden ifadeler rastlamak mümkündü. Örneğin, İnönü'nün DP iktidarı döneminde dış yardımlara aşırı bağımlı bir ekonomi yaratıldığını söyleyen bir ifadesinin üzerine iki ayrı DP'linin yanıtını değerlendiren Milliyet'in haberinde kullandığı, "Böylece İnönü'nün dış yardımlara ait 609 kelimelik butkuna Yırcalı'nın 1001 kelimelik beyanatını Polatkan'ın 1628 kelimelik cevabı tâkip etmektedir." ifadesi bu kategoride değerlendirilebilir.⁷¹⁴

Zaten DP'nin söylemlerinin yaygın bir hoşnutsuzluk yarattığı ve CHP'nin söylemlerinin halka daha çekici hale gelmeye başladığı DP içerisinde de kabul edilen bir görüş haline gelmeye başlamıştı. Örneğin 23 Kasım 1958 tarihinde DP'den ayrılan üç milletvekilinin yayımladığı bir bildiride bu durum, "Bugünkü maddi buhranlar bir gün geçer, fakat manevi buhranın tesirlerini silmek çok güçtür. Bu hal sanıldığı gibi

⁷¹¹ **Milliyet**, 19 Aralık 1958

⁷¹² Söz konusu afişlerde yer alan sloganlardan bazıları şunlardı: "DP'nin basın anlayışı 9 yılda 2324 gazeteci hakkında dava açtı", "8 yılda 811 gazeteciye verilen cezaların yekûnu 144 yıl 8 ay tutuyor"

Milliyet, 29 Aralık 1958

⁷¹³ Gevgilili, s.145

⁷¹⁴ **Milliyet**, 9 Temmuz 1958

yalnız münnevverlerin sinesine işlemiş değildir; köylü de maddi ve manevi buhranın tesirlerini hissetmektedir” sözleriyle çarpıcı bir biçimde vurgulanıyordu.⁷¹⁵

1957 seçimlerinde kendisini göstermeye başlayan halkın gitgide daha fazla artan kesimlerinin DP iktidarına karşı olumsuz bakışı seçimden sonra da yükselerek devam ederken, 4 Ağustos kararlarından sonra uluslararası kurumların DP iktidarına karşı olan desteği sürmekteydi. Kararların ilk yürürlüğe girdiği aylarda, bunların başarısının DP iktidarının uygulamadaki kararlılığına bağlı olduğunu söyleyip ihtiyatlı konuşmayı tercih eden uluslararası kurumların temsilcileri, DP’nin bu konudaki ısrarını gördükten sonra bir yandan yukarıda kaydedildiği gibi kredi musluklarını yeniden açarken diğer yandan da ekonomik politikaları her fırsatta övüyorlardı.⁷¹⁶ Örneğin ABD Dışişleri Bakanı Müsteşarı C.Douglas Dillom Türkiye’nin enflasyonu engellemek için giriştiği ekonomik tedbirleri övüyordu.⁷¹⁷ Bunun yanında 18 Nisan 1959 tarihinde de uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası yetkilileri ilerleyen günlerde Türkiye’ye verilen kredinin yüzde 50 ila yüzde 167 nispetinde arttıracağını açıklıyordu.⁷¹⁸ Bu konudaki en açık ifade ise Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreter muavininin Türkiye’de yaptığı basın toplantısında kullanılıyordu. “İktisadi istikrar programınız muvaffak olmuştur” diyen görevli, “Dış dünya sizi samimiyetle desteklemektedir. Doğru yoldan ayrılmadığınız takdirde yeni krediler sağlamanız pekâlâ mümkündür” ifadesiyle DP’ye uluslararası kurumların gösterdiği desteği açıkça ortaya koyuyordu.⁷¹⁹

Tabii DP yönetimi, 4 Ağustos 1958 kararları dışında da uluslararası aktörlerin hoşlanacağı bazı siyasi hamlelerden bulunmaktan da geri kalmıyordu. Örneğin 19 Ocak tarihinde, Türkiye’de yatırım yapmak isteyen ABD’lilere arsa temin edilmesi garantisi veren bir yasa tasarısı sadece CHP’lilerin değil bazı DP’lilerin bile tepkisini çekmesine karşın meclisten gediordu. Örneğin tasarıya itiraz eden DP’li Sabri Dilek bu tasarıyla Türk mahkemelerinin yetkisinin kısıtlandığını iddia ediyor ve örneğin bir ABD firmasının kaçakçılık yaptığının tespiti halinde bu ihtilafın Türk değil uluslararası mahkemede çözümünün öngörüldüğünü söyleyerek, “Milletimiz böyle küçük

⁷¹⁵ Ahmad, *Türkiye’de çok partili...*, s.187

⁷¹⁶ **Milliyet**, 10 Ağustos 1958

⁷¹⁷ **Milliyet**, 13 Mart 1959

⁷¹⁸ **Milliyet**, 19 Nisan 1959

⁷¹⁹ **Milliyet**, 1 Temmuz 1959

imtiyazlarla başına çok büyük belâlar almıştır” CHP’nin karşı oy verdiği tasarı da bu dönemde uluslararası aktörler ile DP hükümeti arasında su sızmadığını göstermekteydi.

720

Burada kısa bir parantez açarak ülke içindeki siyasi gündemi, halkın ve uluslararası kurumların DP iktidarına bakışındaki farklılığı ve bu siyasi sistem üzerinde yarattığı tıkanıklığı ortadan kaldırmaya yönelik bir girişim olarak algıladığım 1960 darbesi sonucundaki iktidar değişimini ve siyasal değişimleri ⁷²¹ göz önüne alırsak, çalışma boyunca ısrarla vurguladığım gibi sadece iktisadi değil bir çok boyutu içeren toplumsal değişim süreci üzerinde hiçbir aktörün tek başına belirleyici bir etkiye bulunamadığı daha net bir biçimde ortaya çıkar. Dış aktörler için aslında Haldun Gülalp’in dediği gibi Türkiye’deki değişim 60 darbesinden çok daha önce DP’nin aldığı bu 4 Ağustos kararlarıyla gerçekleştirilmişti. ⁷²² Ancak bu ne DP iktidarının sürekliliğini ne de dış aktörün bu dönem için çok da fazla ilgilenmediği hürriyet ve muhafazakarlaşma konusundaki talepleri üzerinde belirleyici olabilmişti. Bu konudaki değişimleri, iktisadi değişimlerde ye da dış aktörlerin taleplerinde aramak yerine toplumun kendisinde bulmak gerektiğini düşünüyorum.

Nasıl ki DP’nin baskı politikaları 4 Ağustos 1958 kararlarının ardından gelen kredilerin ve dış desteğin artışıyla iyice yoğunlaşmışsa, Adnan Menderes’in Kıbrıs sorununun çözümü kapsamında bir görüşmeye katılmak üzere Londra’ya gitmekten geçirdiği uçak kazasında Türk basınında da sıklıkla kullanılan bir ifadeyle “mucize kabilinden” kurtulması iktidar partisinin din propagandasında bariz bir artışa neden oldu. Bir bakan ve bir milletvekilinin de ölümüne yol açan kazadan sonra ülkenin çeşitli yerlerinde DP teşkilatları tarafından abartılı sayılarda kurbanlar kesilmesi bunun ilk işaretiydi. Bu konuda ilk girişimi DP İstanbul Teşkilatı Eyüp Camii’nde 50’den fazla kurban kestirerek yapıyordu. ⁷²³ Londra’da bir süre tedavi olmasının ardından 26 Şubat 1959 tarihinde İstanbul’a gelen Menderes’i karşılamak için yine İstanbul teşkilatı tarafından “Edirnekapı-Topkapı hattından Yeşilköy’deki havaalanına kadar yüzlerce

⁷²⁰ **Milliyet**, 20 Ocak 1959

⁷²¹ Bu noktada 1960 darbesinin ardından CHP’nin “İlk Hedefler Beyannamesi”ndeki neredeyse tüm noktaların hayata geçtiğini hatırlamak önemlidir.

⁷²² Gülalp, s.42

⁷²³ **Milliyet**, 21 Şubat 1959

koyun ve hatta deve” kesildiği belirtiliyordu. Söylenene göre bu karşılama sırasında o kadar çok hayvan kesilmişti ki, aynı gün yağan hafif yağmur bile yollara saçılan kurban kanlarını temizlemeye yetmemişti. ⁷²⁴ Ertesi gün İstanbul’da Eyüp Sultan’ı ziyaret etmesinin ardından trenle Ankara’ya gecen Menderes için bu kez de başkentte 50’ye yakın koç kurban ettiği belirtiliyordu. ⁷²⁵

Şova dönüştürülen bu kurban törenlerinin ardından beklenen bir gelişme de DP’lilerin, Başbakan Menderes’ten adeta kutsal bir şahsiyet gibi bahsetmeye başlamaları ve bu şekilde DP liderine gösterilecek “itaat”i arttırmaya çalışmalarıydı. Örneğin DP’nin mart ayında Adana’da yapılan Kongresi’nde delegeler Kıbrıs sorunu ile ilgili konuşurken, “Tüm dünya Kıbrıs konusuyla ilgili olarak, *meleklesen* Menderes’i kutluyor” (vurgu benim) gibi ifadeler kullanıyorlardı. ⁷²⁶ Bundan bir gün önce de Konya Milletvekili Himmet Ölçmen başbakan için, “Bu milletin başında Peygamberin, Allahın tayin ettiği bir lider var, bu da Menderes’tir” sözlerini sarf ediyordu. ⁷²⁷ Yine iktidar partisinin İstanbul Beykoz ilçesi başkanı, teşkilatın kadınlar kolu sohbet toplantısında “Bu memlekette herkes gökte Allaha, yerde de Adnan Menderes’e bağlıdır. Menderes’i sevmeyenlere kâfirden başka ne denilebilir. DP 700 sene daha iktidarda kalacaktır” gibi laflar ediyordu.

Bu sözleri, kazanın ardından geçen ilk haftalarda partilerinin duygusal ve genelleştirilemeyecek reaksiyonları olarak algılamak da çok doğru değil çünkü, 1 Şubat 1960 gibi olaydan neredeyse bir sene sonra bile Kırşehir’de Menderes’in, “Allahın lütfu Menderes hoşgeldin” pankartlarıyla karşılandığı görülebiliyordu. ⁷²⁸

Menderes ve DP Genel Merkezi de teşkilatın ve diğer partililerin bu yöndeki açıklamalarını frenleyecek yerde, paralel bir biçimde din propagandası uygulamayı sürdürüyorlardı. Örneğin 13 Mart’ta Eyüp Camii’nin açılışı bir çok Müslüman devletin de üst düzeyde katılımıyla gösterişli bir biçimde gerçekleştiriliyordu. Hükümet, yakın bir zamanda caminin etrafındaki yaklaşık 147 camii ve medrese ile 30 türbenin de tamir

⁷²⁴ **Milliyet**, 27 Şubat 1959

⁷²⁵ **Milliyet**, 28 Şubat 1959

⁷²⁶ **Milliyet**, 9 Mart 1959

⁷²⁷ **Milliyet**, 8 Mart 1959

⁷²⁸ **Milliyet**, 2 Şubat 1960

edilerek ibadete açılacağı duyururken partinin gayrimüslim milletvekillerinden Hacopulos açılış töreninde yaptığı konuşmada, “Bu eserden Müslüman vatandaşlar büyük sevinç duyacaklardır” diyordu. Açılışta Eyüp Camii’ne 30 bin lira değerinde halı hediye eden Menderes’in sağlığına da dua edildiği kaydediliyordu.⁷²⁹ Bu töreni takip eden günlerde de Eğitim Bakanlığı, İstanbul’da İmam Hatip Mezunlarının yüksek öğrenim yapmalarını sağlamak amacıyla 1959-1960 yılında faaliyet göstermesi için bir “İlahiyat Enstitüsü”nün açılması kararlaştırıyordu.⁷³⁰ Son olarak 1959 yılının sonu ve 1960 yılının başlarında Said Nursi’nin Ankara’da bir ev kiralayarak burada kalması ve buraya gelmesinin nedenini, “İslamiyete ciddi taraftar Dahiliye Vekili Namık Gedik’i görmek ve islamiyetin kahramanı olan Adnan beye ve Tevfik İleri gibi mühim zatlara bir hakikati söylemek” olarak açıklaması⁷³¹ da CHP tarafından yaklaşan seçim döneminde DP’nin bir propaganda hamlesi olarak değerlendiriliyor ve İnönü’nün “Said-i Nursi ile Menderes’in laiklik anlayışı aynıdır” gibi sözleriyle eleştiriliyordu.⁷³² Said-i Nursi’nin bu dönemde DP’yi destekleyen konuşmaları iktidar partisinin bilinçli bir hamlesi olmasa bile bu partideki değişen koşulları göstermesi açısından önemlidir. Çünkü Nursi, DP’nin din propagandasını yoğun olarak kullandığı 1957 yılında bile Kütahya’da Millet Partisi için kulis yapmış ve iktidar partisini desteklememişti.⁷³³ 1959 yılında tercihini değiştirmesi DP içinde bu dönemde din propagandası değişimi açısından önemli bir gösterge olabilir.

Bunun yanında elbette din propagandasının dozunu arttıran DP’nin CHP’yi yine önceki yıllarda yaptığı gibi ama bu kez çok daha saldırgan bir biçimde “dinsizlik” ve “din karşıtlığıyla” suçlamasına tanık olmak çok büyük bir sürpriz değil. Örneğin 24 Şubat 1959 tarihindeki bütçe tartışmaları sırasında din konularındaki bir münakasa nedeniyle bir DP’li bir milletvekili CHP’lilere, “Siz hastasınız. Dini ile imanı ile hastasınız” diye hakaret etmiş ve DP’yi destekleyenlerden oluşan Vatan cephesine kaydolanların “Allahını sevenler” olduğunu söylemişti.⁷³⁴ Bir DP kongresinde de irtica iddialarını reddeden partililer, “CHP iktidarında bir camiye küçük bir cam bile

⁷²⁹ **Milliyet**, 13 Mart 1959

⁷³⁰ **Milliyet**, 17 Mart 1959

⁷³¹ **Milliyet**, 25 Aralık 1959

⁷³² **Milliyet**, 14 Ocak 1960

⁷³³ Karpas, *The Turkish Elections...*, s.441

⁷³⁴ **Milliyet**, 25 Şubat 1959

takılmazdı”, “Camileri başka işler için kullandılar, şarap imalâthanesi bile yaptılar. Bir millette din aşkı olmazsa onun siyaseti muvaffak olmaz. O millet pâyidar olmaz” gibi sözlerle ürettikleri retorik ve giriştikleri uygulamalarda ısrarcı olduklarını gösteriyorlardı.⁷³⁵

Bir başka vesileyle, ülkedeki irticai faaliyetlerin arttığına dikkat çeken CHP’lilere İçişleri Bakanı Namık Gedik’in, “Son günlerde ara sıra zuhur eden münferit hattâ bir kısmı kanun nazarında suç bile sayılamayacak mahiyetteki bazı taşkın hareket ve beyanların ele alınarak sanki memlekette milletçe benimsenmiş inkilâplar, hattâ vatanın emniyeti ve selâmeti, irtica tehdidi altında bulunuyormuş gibi, vatandaşlar arasında huzursuzluk yaratmayı hedef tutan maksatlı hareketlere şahit olmaktadır. (...) Bu arada inkilâpları koruyacağım gibi bahanelerle vatandaşlarımızın diğer bütün hürriyetlerde olduğu gibi kanun himaye ve teminatı altına alınmış olan din ve vicdan hürriyetlerine herhangi bir şekilde baskı veya tecavüz mahiyetindeki hareketleri şiddetle önlemeye de kararlı bulunmaktayız” şeklinde bir yanıt vermesi, DP’nin 1951 ve 1952 yıllarındaki tavrının aksine sözkonusu tehditleri ciddiye almadığını gösteriyordu.

Ancak DP bu uyarıları ciddiye almasa da yine aynı dönemde, kamuoyunun kendisiyle aynı kanaatte olmadığını gösteren bir çok işaret mevcuttur. Bu konuda en çarpıcı gösterge ise Milliyet’in, Ahmet Emin Yalman suikastının gerçekleşmesinden sadece 3 gün sonra Ali Naci Karacan tarafından kaleme alınan ve irtica tehlikesine dikkat çeken “Yeşil ve Kırmızı” başlıklı yazıyı birinci sayfasından yeniden yayımlamasıydı.⁷³⁶ Bu Türkiye’de oluşan koşulların ve muhafazakarlaşmaya karşı kamuoyu hissiyatının 1952 yılında varılan noktaya geldiğini gösteren önemli bir göstergedir. Ancak Malatya suikastının ardından oldukça açık bir şekilde irticayı frenlemeye girişen ve bunun meyvelerini diğer nedenlerle birlikte 1954 yılındaki seçimlerde toplayan DP, bu kez tam tersine 1946-1952 arasındaki politikalarından ve söyleminden bile daha şiddetli bir tavır takınıyor ve kamuoyuyla ters düşüyordu.

Bunun yanında yine 1951 ve 1952 yılına benzer bir şekilde ülkede bu dönemde, üniversite gençliğinin irtica hareketlerini protesto eden gösteriler düzenlediği

⁷³⁵ Milliyet, 23 Mart 1959

⁷³⁶ Milliyet, 22 Mart 1959

görülüyordu. Bu gösterilere karşı DP'nin sert tutumu ve hatta bazı katılımcı gençlerin gözaltına alınması partinin artık, oldukça farklı bir noktada değerlendirilmesine yol açacaktı.

DP'nin bu yöndeki propagandasına karşılık CHP, devrimlerin tehlikede olduğu temasını işliyor ve bunları koruyacak olan partinin de kendisi olduğunu ima ediyordu. Ancak bununla birlikte, tekrar tekrar vurguladığımız gibi DP'nin din ve muhafazakarlaşma konusunda kesinlikle tek parti dönemine dönen bir tutum izlemediği görülmektedir. Bunun yerine yaptığı 1946-1952 arasında DP ile oybirliği halinde olduğu retorikini sürdürmek ve DP gibi daha sert ve daha muhafazakar bir dönüşüme karşı çıkmaktı. Bu konuda CHP İstanbul İl Başkanı Şemsettin Günaltay'ın DP'nin hürriyetler üzerindeki baskısını eleştirirken kullandığı şu sözler ilginç bir örnek oluşturabilir: “Allah bütün insanları düşünme, söyleme, yazma ve toplanma hususunda eşit yaratmıştır”⁷³⁷ Burada açıktır ki, savunulan şey her ne kadar Aydınlanma'yla uyumlu bir proje de olsa Günaltay'ın bu sözleri, bunu dünyevi bir yerden değil de ilahi bir otoritenin onayıyla meşrulaştırmaya çalışarak CHP'nin önceki yıllarda benimsediği muhafazakar söylemi sürdürme gayretini sergiler.

Vurgulanan bu noktayı DP'nin dinsizlik ithamlarına karşı yayımladığı bir tebliğ nedeniyle kendi partisini eleştiren CHP Meclisi üyesi Cemil Sait Barlas da dile getirmektedir. CHP'nin dinsizlik suçlamasını reddetmesinin din konusunda bir taraf olmak anlamına geldiğini ve laiklik prensibini çiğnediğini söyleyen Barlas, “CHP Meclis Grubunun son yayımladığı tebliğ. Partimiz programı ile ahenksizlik halindedir. CHP programı mucibince laiktir. Bunun, mânası din işini üyeleriyle vicdanları arasında bırakmaktır. Halbuki yayımladığı tebliğde, CHP dinden bahsetmekle lâikliğe aykırı bir tabir kullanmıştır” demektedir.⁷³⁸ Barlas'ın bu eleştirileri doğrudu, ancak CHP'nin kendi eleştirisine maruz kalmayacak bir davranış sergilemesi partinin laiklik ve muhafazakarlaşma konularında ancak Tek Parti dönemindeki zihniyetine ve retorikine geri dönmesiyle mümkün olurdu ki, CHP bahsettiğimiz gibi 1946'dan bu yana bu noktadan uzaklaşmış ve 1952'den bu yana da aynı çizgiyi korumaktaydı.

⁷³⁷ **Milliyet**, 28 Haziran 1959

⁷³⁸ **Milliyet**, 31 Mart 1959

17 Ocak 1959 tarihinde de İnönü'nün bu konuda söyledikleri, yukarıda anlatılanları açıkça destekler. İnönü bu sözleriyle bir yandan CHP'nin "1950 muhafazakarlığını" koruyacağını söylüyor bir yandan da DP'nin yeni söyleminin kabul edilemeyeceğini ifade ediyordu. İnönü'nün bu sözlerine göre, "DP iktidardan düştüğü zaman vatandaşın vicdanı hür olacak, vatandaşın ibadeti hür olacak, ve fakat DP Genel Başkanına evlialık ve peygamberlik izafe eden dalkavuk kalmıyacaktır" ⁷³⁹ Ayrıca bununla birlikte İnönü'nün başka bir şeyde söylediği gibi, "1957 seçimleri din istismarcılarını orta çağdan bu yana kudretlerinden çok şey kaybettiklerini göstermiş, o sevdada olanlar seçmen oylarıyla azınlığa düşmüştü" ⁷⁴⁰ Bu sözler de İnönü'nün, "50 muhafazakarlığı" yerine "57 muhafazakarlığının" halk tarafından istenilir bir şey olarak görülmediğini farkında olduğunu gösterir.

Bu dönem boyunca İnönü'nün seyahatlerinin polis, kaymakam ve valiler tarafından engellenmeye çalışılması, ⁷⁴¹ CHP'lilerin mitinglerine katılmak isteyen vatandaşların "toplantı kanuna muhalefet etmekten" dolayı gözaltına alınması ve polis ile DP'lilerin sert müdahalesiyle karşı karşıya kalması ⁷⁴² ve zaman zaman bu olayların yayımının sansüre tabi tutulması nedeniyle gazetelerin birinci sayfalarının tahrip edilmiş bir şekilde çıkması, ⁷⁴³ fabrika açılış törenlerine katılması için getirilen imamların halkı muhalefeti "kahr-u perişan" etmesi için dua etmeye çağırması ⁷⁴⁴, başta Ahmet Emin Yalman gibi ünlü ve etkili gazeteciler hakkında verilen ağır hapis cezaları ve tüm bu gelişmelere karşın iktidarın olaylardan sorumlu tuttuğu muhalefeti ve geniş katılımlı mitinglere gelen vatandaşları Nazilere ve SS'lere benzetmesi üzerine iktidarın halkın gözünden düşmeye başladığına emin olan CHP, 1959 yılının Ekim ayından itibaren erken seçim hazırlığına girişmiş ve bu konuda iktidara baskı yapmaya başlamıştı. 26 Ekim 1959 tarihinde İnönü, "Gelecek yılın seçim senesi olması için bütün işaretler ufukta görülüyor" şeklinde kamuoyunu bir seçim atmosferine hazırlamak anlamında ilk adımlarını atıyordu.

⁷³⁹ **Milliyet**, 18 Ocak 1960

⁷⁴⁰ **Milliyet**, 12 Ocak 1960

⁷⁴¹ Orneğin 3 Nisan 1960 tarihinde Yeşilhisar'da durdurulan treninde 9 saat beklemek zorunda kalan İnönü, rahatsızlanarak bir sonraki programını iptal etmek zorunda kalmıştı.

⁷⁴² Bu olaylardan biri sırasında Uşak'ta İnönü de bir DP'linin attığı taş nedeniyle başından hafif şekilde yaralanmıştı. **Milliyet**, 1-2 Mayıs 1959

⁷⁴³ Boyle bir **Milliyet** sayısına örnek için bakınız **Milliyet**, 5 Mayıs 1959

⁷⁴⁴ **Milliyet**, 27 Haziran 1959

Bir yandan yönetim meşruiyetinin zayıfladığına dair şüpheler arttığı, bir yandan da CHP'nin erken seçim taleplerinin kamuoyunda da karşılık bulmaya başladığı bu dönemde DP'nin belki de en büyük hatası, bu konuda net bir tutum sergileyememesiydi. Bir yandan DP'li liderlerin bu dönemde, yakın bir tarihte açıklanacak bir erken seçime hazırlanırcasına sıklıkla parti meclisine toplantıya çağırması ve Menderes'in ülke gezilerine çıkması ve bunun yanında önceki seçimlerde DP'nin oy oranının yüksek olduğu ilçeleri il yapacağına dair açıklamalar yapması yakın bir tarihte erken seçimlerin yapılacağına dair kanıları güçlendiriyordu. Ancak öte yandan DP'li liderlerin erken seçimlerin yapılmayacağı sonucu çıkartılabilecek son derece net ifadeleri de vardı. Örneğin 3 Ocak 1960 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın gazetecilere, “Şimdi siyaset konuşmanın zamanı değil” demesi, seçimlerin yakın bir zamanda olmayacağı şeklinde yorumlanıyordu.⁷⁴⁵ 28 Aralık 1959 tarihinde açıklanan 1960 bütçesinde de ara seçimler ya da herhangi bir seçime dair hiçbir ödenek ayrılmaması da muhalefetin, iktidarın seçimlerden kaçması şeklinde algılanmış ve sert eleştirilere neden olmuştu.⁷⁴⁶ Yine buna yakın bir tarihte Menderes, seçim kararını verecek olanın iktidar partisi olduğunu ancak bu yönde alınmış bir karar olmadığını söyleyerek seçim beklentilerini boşa çıkartıyordu⁷⁴⁷

Muhalefet de bir yandan seçimler konusunda çelişkili ancak çoğunlukla da olumsuz bir tavır izleyen bir yandan da kendisi üzerinde baskıyı korkunç derecede arttıran iktidar partisine karşı muhalif çizgisini gitgide sertleştiriyor ve İsmet İnönü'nün ağzından Menderes'e ve parti yönetimine oldukça ağır tehditler savuruyordu. Bunlardan biri de, “Seçimi kaybedecek olanlar iktidarda kalmak isterlerse dünya başlarına yıkılacaktır” şeklindeki sözleriydi.⁷⁴⁸ Bu tarihlerde fark edildiği gibi CHP liderinin, seçimlerin yapılacağından da ve bu seçimleri iktidar partisinden kaybedeceğinden şüphesi yoktu. Ancak darbe tarihi yaklaştıkça hem CHP liderinin hem de kamuoyunun bu konudaki şüpheleri artıyor, ümitleri azalıyordu. Elbette sonuç olarak yasal kriterlere göre DP'nin erken seçim kararı almak gibi bir yükümlülüğü yoktu, ama ülkede siyasi tansiyonun oldukça yüksek olduğu bu ortamda DP'nin meşruiyet sorunu yaşadığı açıktı

⁷⁴⁵ **Milliyet**, 4 Ocak 1960,

⁷⁴⁶ **Milliyet**, 29 Aralık 1959

⁷⁴⁷ **Milliyet**, 13 Ocak 1960,

⁷⁴⁸ **Milliyet**, 11 Ocak 1960

ve bu durumun çaresi ancak bir erken seçim kararı olabilirdi. Nitekim 1960 yılının nisan ayında İsmet İnönü de DP'nin seçimlerden kaçtığını ve seçimin normal tarihi olan 1961 tarihinden önce yapılmaması durumunda DP'nin bu tarihe kadar yönetimde gayrimeşru bir biçimde kalmış olacağını söylüyordu.⁷⁴⁹

Ve bu konuda, toplumun büyük bir çoğunluğunun da böyle düşündüğünü tahmin etmek için nedenler olduğunu ileri sürebiliriz. Öncelikle Ahmad'ın dediği gibi Menderes'in Türkiye'deki politik atmosferin bu denli sancılı bir döneme girdiği bir safhada erken seçime girme kararını bir türlü almaması ülkede bir uzlaşma ortamının doğmasının reddedilmesi ya da ertelenmesi olarak algılanıyordu.⁷⁵⁰ 6 Nisan tarihinde de Milliyet'te yayımlanan "0-2-1" başlıklı başyazıda, iktidarın seçim meselesini "Spor-Toto"ya benzer bir tahmin işine çevirdiği ve bunun da kamuoyunu oldukça yorduğu vurgulanıyor, seçim tarihinin bir an evvel açıklanması isteniyordu.⁷⁵¹

Böyle bir ortamda seçimden devamlı olarak kaçan DP'nin diktatör eğilimleri olan bir iktidar, sürekli olarak seçim ve hürriyetler meselesini gündemde tutan CHP'nin ise kurtarıcı olarak görülmesinin nedenlerini anlayabilmek pek güç değil. Hele hele Menderes'in daha önce İspanya'da istikrarlı bir idare kurabildiği için Franco'yu övdüğü hatırdı tutulursa!⁷⁵² Bu durum bazen, Kasım Gülek'in istifasından sonra Genel Sekreterlik görevini üstlenen İsmail Rüştü Aksal'ın, Manisa İl Kongresi'nde kendisini dinlemeye gelen CHP'liler tarafından "hürriyet, hürriyet" şeklindeki tezahüratlarla karşılanması şeklinde bile tezahür edebiliyordu.⁷⁵³

Gerçekten bu konuda CHP'nin de oldukça doğru zamanlarda doğru hamleler yaptığı konusunda hakkını teslim etmek gerek. Örneğin 7-8 sene evvel uğradığı suikast nedeniyle laik kesimin büyük sempatisini kazanan Ahmet Emin Yalman'ın, gazetesi Vatan'da yazdığı yazılar nedeniyle 8 Mart 1960 tarihinde 72 yaşındayken 15 ay 16 gün kalmak üzere hapse girmesinin ardından CHP lideri basında kendisi hakkında çıkan yazılardan dolayı açtığı tüm davalardan feragat ettiğini açıklıyor, CHP'nin iktidara

⁷⁴⁹ Milliyet, 11 Nisan 1960

⁷⁵⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s.79

⁷⁵¹ Milliyet, 6 Nisan 1960

⁷⁵² Ahmad, *Türkiye'de çok partili...*, s.194.

⁷⁵³ Milliyet, 9 Kasım 1959

gelmesi durumunda basın özgürlüğünü demokratik rejimin temel unsuru sayacağını duyuruyor ve rahatsızlanan Yalman'ı hastanede, diğer gazetecileri de hapiste ziyaret ederek hem aydınların hem de halkın büyük sempatisini kazanıyordu.⁷⁵⁴

1959 yılının son ayı ve 1960'da darbeye kadar geçen yaklaşık 6 ayda DP'nin ülkede yarattığı fiili bir sıkıyönetim havası iktidar partisinin ara seçimler ye da erken secimler bir yana, normal zamanı 1961 yılında olan genel seçimlerin yapılmasına izin verip vermeyeceği konusunda her türlü şüpheyi doğurmaya yetecek mahiyetteydi. Şubat ayında çıkartılan yeni bir yasayla secimden önce partilere tanınan 45 günlük propaganda suresi, 17 güne indiriliyordu. Muhalefetin sert tepki gösterdiği bu düzenleme bile bazı DP mebuslarını memnun etmeye yetmemişti. Bu mebuslar, "Memleketimizde seçim propagandası zararlı bir şekil almıştır. Propagandayı azaltmak değil, kaldırmak lâzımdır" diyordu.⁷⁵⁵

Bunun yanında iktidar partisinin bu dönemde, basın özgürlüğünü zedeleyici mahiyette hareketleri nedeniyle kendisini eleştiren Uluslararası Basın Enstitüsü'nün bildirisinin Türk gazetelerinde yer almasına bile tahammülü yoktu. Bu konuda çıkarttığı yayın yasağının uygulandığına emin olmak için polisin her gazetenin binasında sabaha kadar beklediği belirtiliyor.⁷⁵⁶ Üniversitelerde özgürlüklerin kısıtlanmasına ve irticaya karşı bir önlem alınmamasına gittikçe daha büyük öfke duyan gençlerin ve öğretim üyelerinin gösterilerine polisin sert bir şekilde müdahale etmesini sağlayan hükümet, öğretim üyelerinin "günlük siyasete" karışmalarını önlemek için de yasal düzenlemeler de bulunmaya hazırlanıyordu.⁷⁵⁷ Ancak tüm bunlar bile DP'nin iktidarının son iki ayındaki uygulamalarının yanında önemsiz kalıyor. 18 Nisan'da DP Meclisi'nde, 27 Nisan'da da TBMM'de kabul edilen ve olağanüstü yetkiler verilen Tahkikat Komisyonu'nun Ahmet Emin Yalman'ın deyişiyle Anayasa'yı tamamen çiğneme ve bir parti diktatörlüğü kurma sınırına gelmiş ve ilk iş olarak mecliste yapılan tartışmaların gazetelerde yayımlanmasını tamamen yasak etmişti. Yine Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasıyla, siyasi partilerin her türlü faaliyeti yasaklanıyordu. 28 Nisan tarihinde Ankara ve İstanbul'da örfi idare ilan eden komisyon, bu kentlerde

⁷⁵⁴ **Milliyet**, 18-19 Mart 1959

⁷⁵⁵ **Milliyet**, 13 Şubat 1960

⁷⁵⁶ **Milliyet**, 20 Aralık 1959

⁷⁵⁷ **Milliyet**, 15 Ocak 1960

akşam 9'dan sonra sokağa çıkma yasağı ilan etmiş ve tüm toplantıların yasadışı olduğunu ve eğlence yerlerinin kapatıldığını duyurmuştu. İş, darbeden 5 gün önce, özel mektup ve telgrafların bile sansüre uğratılmasına kadar varmıştı. Komisyonun kararları arasında, Güney Kore yönetiminin diktatoryal eğilimlerine karşı bir yürüyüş düzenleyen profesörlerin fotoğrafını yayımlayan Yeni Sabah gazetesinin kapatılması bile vardı.⁷⁵⁸

Tahkikat Komisyonu'nun uygulamalarının Türkiye'yi etkisi altına aldığı günleri anılarında Ahmet Emin Yalman şöyle anlatıyor:

"Gazete kapamak ve istediklerine ceza yağdırmak yolunda keyfi bir etki taşıyan Tahkikat Komisyonu aleyhinde gazetelerde ve öğrenci aleminde başgösteren tepkiyi bütün aydın halk candan benimsedi. Ortalıkta umumi bir isyan havası vardı. (...) Halkı yıldırma için her tarafa dağıtılan askeri birlikler, tank takımları vatandaşlar tarafından dost diye karşılanıyor, alkışlanıyor tatlı, neşeli seslerle ağızdan ağıza şu marş tekrarlanıyordu: 'Olur mu, böyle olur mu? Kardeş kardeşi vurur mu?'"⁷⁵⁹

Askeri bir darbenin siyasi anlamda teorisini yapmak bu çalışmanın temel amacı değildir, ancak bu noktada bir erken seçim kararı alınması halinde DP'nin iktidardan düşme olasılığının çok yüksek olduğunu varsaydığımndan dolayı en azından 1960 darbesinin iddia edildiği gibi iç dinamiklerden tamamen bağımsız bir şekilde uluslararası aktörün tetiklemesiyle ya da ülke içerisindeki büyük sermayenin tetiklemesiyle gerçekleşen bir olgu olduğunu iddia etmek güçleşir. Yukarıda bahsettiğim ve karşı çıktığımı iki görüşten ilkinin savunanlar genellikle DP'nin bağımsız bir ekonomik politika izleme isteği nedeniyle ABD'yle arasının açıldığı ve 11 Nisan 1960'da SSCB lideri Kruşev'le görüşmek üzere Moskova'ya gideceğini açıklamasının ardından Türkiye'nin bir eksen kayması yaşayacağından korkan ABD'nin darbeyi organize ettiğini ima ederler.⁷⁶⁰ Ancak yukarıda gösterdiğim gibi öncelikle, ABD ve Avrupa devletleriyle Menderes hükümeti arasındaki ekonomik ihtilaf zaten 4 Ağustos kararlarının ardından çözülmüş ve kredi muslukları da DP hükümeti için yeniden

⁷⁵⁸ *Milliyet*, 5 Mayıs 1960

⁷⁵⁹ Yalman, s.1766

⁷⁶⁰ Buna örnek Demirel, *Menderes ve Dövizler....* ve Gevçilili, *Yükseliş ve Düşüş....*

açılmıştı. Kruşev ile Menderes'in planlanan görüşmesi ise, zaten Soğuk Savaş'ın iyice yumuşadığı bir döneme denk gelmişti ⁷⁶¹ ve Batı dünyasında şaşkınlıkla karşılanan Menderes'in gezisi değil, daha önce Rusya'ya karşı ABD'nin bile kullanmadığı sert bir retoriğe başvurmasıydı. ⁷⁶² Bunun yanında Menderes'in Kruşev'le buluşma kararına, partiler arası ilişkilerin bu kadar gergin olduğu bir dönemde olunmasına rağmen CHP de destek veriyordu. Dünyanın "konuşmalar ve yüksek konferanslarla" barış aradığı bir dönemden geçtiğini vurgulayan İnönü, Türkiye'nin bu süreci kolaylaştırma teşebbüslerine destek vereceklerini söylüyordu. Zaten Milliyet'in açıklamanın yapıldığı günü takip eden sayısındaki başyazısında da CHP'nin bu konudaki tutumu doğru bir şekilde tespit ediliyordu: "Şurası muhakkaktır ki, muhalefet bu temasları tasviple karşılayacaktır. Zira CHP lideri İnönü bütçe müzakereleri sırasında partisinin dış politikasının açıklarken CHP'nin Türkiye'nin Rusya ile dostane münasebetler tesisine taraftar olduğunu ilân etmişti." ⁷⁶³

Yukarıda belirttiğim ve katılmadığımı vurguladığım ikinci argümana gelince de, yukarıda görüldüğü gibi aslında ülke içinde hükümetin iktisadi politikalarından memnun olmayan kesimler esas olarak büyük tüccarlar ve da sanayici olmaktan ziyade 4 Ağustos kararlarından sonra DP'nin popülizminden faydalanma imkanlarından mahrum kalan esnaflardı. Tüccarların ve sanayicilerin, 4 Ağustos'ta verilen vaatlere karşın bir türlü tam anlamıyla kaldırılmayan Milli Koruma Kanunu'nun "Demokles'in kılıcı" gibi üzerlerinde sallanmasından dolayı bir hoşnutsuzluk içerisinde oldukları doğrudu, ancak tıpkı uluslararası sermayenin olduğu gibi bu kesimlerin de talepleri büyük oranda hükümetin son ekonomik kararlarıyla karşılanmıştı.

Bu bölümde DP'nin oylarını yükseltmeyi başardığı 1954 seçimlerinden 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar olan siyasi olaylar ve bu olayların ardından parti propagandalarında gözlemlenen değişimler ve süreklilikler incelendi. Kısaca özetlemek

⁷⁶¹ Bu yumuşamanın sonucu olarak SSCB'nin de Türkiye'ye karşı tutumunda değişimler son yıllarda zaten açıkça görülüyordu. Örneğin 11 Nisan 1956 tarihinde SSCB Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunmak için resmi bir teklifte bulunuyordu. Ahmad, *Türkiye'de çok partili...*, s.149.12 Şubat 1957'de de Sovyet Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının artık iki ülke arasında dostane ilişkileri kurulması için bir engel olarak görülmediğini açıklıyordu. Ahmad, *Türkiye'de çok partili...*,s.159.

⁷⁶² Örneğin Menderes'in 7 Haziran 1955'te Uluslararası Haber Servisi'ne yaptığı açıklamada Rusya'ya çatarak Soğuk Savaş'tan SSCB'nin sorumlu olduğunu söylemesi, bu dönemde Batı ile Rusya arasındaki buzlar erimesi nedeniyle şaşkınlıkla karşılanıyor. Feroz, *Türkiye'de çok partili....*s.137

⁷⁶³ **Milliyet**, 12 Nisan 1960

gerekirse, bu döneme dair söylenecek en net tavrın, 1946-1954 arasında iki partinin çoğunlukla ortaklık gösteren ve da ortaklık gösterme eğiliminde olan propagandalarının bu dönemde önemli oranda farklılık göstermeye başlamış olmasıdır. Önceki dönemde, toplumsal değişimin çatışmasız ve hızlı bir biçimde gerçekleşmesine yol açan bu ortaklık yeni dönemde Türk siyasi hayatını daha çalkantılı bir sürece sokmuş toplumsal değişimin daha sancılı ve yavaş olmasına yol açmıştır. Tabii ki burada, toplumun eğilimlerini kavramakta basarisiz olan tarafın iktidarda olmasının ve dönem içerisinde ilerleyen zamanlarda gitgide daha da baskıcı bir kimliğe bürünmesinin rolü de vardır. Ancak tüm baskıcı uygulamalara ve sansürlere rağmen iktidar partisinin kendi söylemini toplumdaki eğilimler nedeniyle “norm” haline getiremediği bir ortamda önceki dönemden farklı olarak, muhalefet partisinin hükümetten ayrı söylemler üretmesinin ve talep görmesinin önündeki toplumsal engellerin bulunmadığı bir atmosferin var olduğu söylenebilir. Zaten bu, 1957 seçimlerinde hem iktidar partisinin oylarının düşmesi hem de toplumun bu seçimlere büyük ilgi göstermesinden de belliydi.

Bu dönemde iki parti arasındaki en büyük anlaşmazlık konuları din ve özgürlükler konularındaydı. İktidar partisi din konusunda daha muhafazakar bir söylem benimserken, muhalefet partisi 1952’de bu konuda varılan seviyeyi yeterli gördü ve buradan daha sert bir muhafazakar söylemi kabul etmeyi reddetti. Böylece 1946-1952 arasında muhafazakarlaşan, 1952-1954 arasında laikliğin ve Batılılaşmanın önemini yeniden vurgulayan Türk toplumunda iktidarın tüm çabasına karşın 1954-1960 arasında muhafazakarlaşma anlamında daha da bir ileriye gidiş görmenin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Bu tarihlerde, toplumsal değişim üzerinde etkili olabilecek aktörler açısından esas önemli olan ve değişim istenen nokta iktisadi, toplumsal ve siyasi hayatta iktidarın keyfiliklerini sınırlandıracak kurumların oluşturulması ve hürriyetler sorununun çözülmesi idi. Bunların ilkinin iktisadi yönü kısmen 1958 yılındaki 4 Ağustos kararlarıyla, diğerleri de 27 Mayıs askeri darbesinin ardından yapılan düzenlemelerle çözülecekti. Din meselesinde ise askeri darbeden sonra kurulan geçici yönetim DP’nin söylemini reddettiği gibi, tek parti dönemindeki katı laiklik anlayışına dönmeden “50

muhafazakarlığını” izlemeye devam etmişti. ⁷⁶⁴ Bu da toplumda halihazırdaki eğilimlerle uyumluydu.

⁷⁶⁴ Bu konuda darbeden sonra kurulan Milli Birlik Komitesi’nin bazı üyelerine kulak vermek anlamlı olabilir. “Daha Haziran 1960’da kim olduğu saptanamayan bir MBK sözcüsü, Türk ulusunun kurtuluşunda imamların oynadığı rolü vurguluyordu.” Bir başka üye de gazetelere, “MBK’nın en büyük hedefi, hürriyet ve vicdan hazinesi olan kutsal dinimizi saf ve lekesiz tutmak ve sonu gericilerin ve siyasi hareketlerin bir aleti olmaktan kurtarmaktır” diyordu. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s.372

7.SONUÇ

1946 ila 1960 yılları arasında Türkiye’de toplumsal hareketliliğin arttığı, toplumsal yaşantının hemen hemen her alanında büyük bir dönüşümün gözlemlendiği ve 14 yıl içerisinde ülkenin hem fiziksel çevresinde hem de kültürel dünyasında büyük bir değişimin gerçekleştiği bir dönem yaşanmıştı. CHP iktidarı döneminde İkinci Dünya Savaşı’nda kullanılamayan üretim faktörlerinin yeniden üretim sürecine girmesiyle birlikte büyüme sürecine giren Türkiye ekonomisi, DP’nin 1950 yılında ilk serbest seçimlerle iktidarı devralmasının ardından da özellikle artan dış kaynak girişi sayesinde daha da büyük gelir artışlarına şahit oldu. Yine CHP döneminde başlayan ve DP döneminde de devam eden bir eğilim, ülkede geçerli olan iktisat felsefesinin aşamalı olarak değişmesi ve tarım sektörüne ve tarımsal üretimi artacak hafif sanayiye ağırlık verilmesiydi. Bu tercih sayesinde ülkenin, yeni oluşmakta olan kapitalist dünya ekonomisine entegrasyonu hızlanmaktaydı.

Bu da toplumsal hayatın çok büyük bir bölümünün belirli bir mantık dahilinde dönüşmesi sonucunu doğurmaktaydı. Köylerde makineleşmenin etkisiyle emek verimliliğinin artması ve aynı işi daha az kişinin yapabilmesiyle birlikte açığa çıkan fazla işgücü köylerden kentlere akıyor ve bu da Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir kentleşme olgusunun meydana gelmesine yol açıyordu. Bu göç olgusunu ülkenin dört bir yanına yapılan otoyolları ve ulaşımın büyük ölçüde kolaylaştırılmasıyla birlikte fiziksel olarak; ve Lerner’in Ankara’nın Balgat köyünde yaptığı gözlemlerde olduğu gibi köylülerin kişisel zenginlik peşinde koşma fikrine alışmasıyla birlikte kentleri bir zenginlik vasıtası olarak görmeleri sayesinde kültürel olarak mümkün kılıyordu. Köylüler artık, kapitalist üretim tarzının gerektirdiği çalışma saatlerine uyabilmek adına ibadetlerini erteliyor ve bunu büyük bir günah olarak görmüyorlardı. Köylülerin büyük çoğunluğu kadınların iş hayatına girmelerini olumlu karşılamaya başlıyor ve bu da kapitalist üretim tarzının emeği metalaştırma imkânını artırıyordu. Yaşanan kapitalist kalkınma süreci, köylülerin geleneksel dünyasını önemli ölçüde değiştirmiş ve halihazırdaki durumlarına “tevekkülle boyun eğmektense kişisel zenginlik için çalışmaya hazır topluluklar” meydana getirmişti.

Ancak bununla birlikte yaşanan tüm kapitalistleşme ve kalkınma sürecine karşın aynı dönemde Türkiye’de hızlı bir muhafazakarlaşma sürecine de şahit olunmaktadır. CHP döneminde Tıcani tarikatı lideri Kemal Pilavoğlu’nun milletvekili adayı gösterilmesi, özel dersanelerde din dersleri verilmesine müsaade edilmesi, tek parti döneminin büyük bir kısmında gerici karakteri nedeniyle yasaklı kalan Sebilürreşad’ın yeniden yayımlanmasına izin verilmesi ve İslamcı kimliğiyle tanınan Şemsettin Günaltay’ın başbakanlığa getirilmesi gibi olaylar bu muhafazakarlaşmayı simgeleyen önemli olaylardı. Aynı süreç DP döneminde de Arapça ezan okunmasına izin verilmesi, imam hatip okullarının açılması, yurt genelinde onlarca türbenin yeniden açılması gibi kararlarla devam etmişti. Bununla birlikte siyasi alanda yaşanan bu süreç, aslında toplumdaki muhafazakarlaşmanın bir yansımasıydı. Dönemin neredeyse tüm kesimlerinde, tek parti döneminin “materyalizmi” farklı tonlarda eleştiriliyor ve toplumun ihmal edilen maneviyatına daha fazla önem verilmesi gerektiği ifade ediliyordu. Burada materyalizmden kastedilen, sadece kişisel çıkarlara önem veren bir felsefeden ziyade “aklın sınırlarını abartan” bir düşünce sistemi idi. Başka bir deyişle tek partili dönemdeki iktidarların Aydınlanmacı karakteriydi.

Tüm bu süreç kalkınma çalışmalarında muhafazakarlaşma ile kalkınma arasında kurulan karşıtlığa rağmen yaşanmaktadır. Kapitalist kalkınma ile birlikte geleneklerde görülen hızlı bir çözülmeye karşın bu yıllarda günümüzün siyaset yapma biçimini bile etkileyen bir muhafazakarlaşmadan bahsedilebilmemiz, her şeyden önce muhafazakarlaşmanın kapitalistleşme ve kalkınma sürecine değil Aydınlanma sürecine karşı bir ideoloji olmasıyla ilgilidir. Kalkınma ve kapitalistleşme süreci, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’inde geleneksel hayatta ve kültürde kendi gelişimine engel olacak öğeleri başarıyla dönüştürürken aynı dönemde siyasi partilerin retoriklerinde akla dayalı bir düşünme biçiminin özendirilmesi ve aklın siyasi kararlarda meşruiyet kaynağı olarak sunulması rafa kaldırılmıştır. Bu gelişmeler sadece şu ya da bu siyasetçinin sorumsuz tavırlarına bağlanamaz. Çok partili döneme geçişle birlikte siyasi partilerin propagandalarını toplumun taleplerine de karşılık verecek şekilde biçimlendirmek zorunda oldukları hatırlanırsa muhafazakarlaşmadaki artışın toplumda ortaya çıkan değişimlerle ilgili olduğu anlaşılabilir. Bu da kapitalistleşme ve kalkınma

sürecinin geleneksel hayatı kapitalizme uyumlu hale getirmeyi başarsa da, Aydınlanma karşıtı düşünme yapılarını değiştirme konusunda başarısız olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte kalkınma sürecinin eninde sonunda muhafazakarlaşma ile sonuçlanacağını ön görmek çok mantıklı görünmemektedir. Çünkü kalkınma sürecinin devam ettiği ve geleneksel hayatın kapitalistleşme yönünde dönüşümünün sürdüğü 1951 ile 1952 yıllarının sonlarında Atatürk heykellerine yönelik saldırılara gösterilen tepkilerin ve Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da düzenlenen başarısız suikast girişiminin de etkisiyle partilerin muhafazakar retoriklerinin azalmaya başladığını görmekteyiz. Ayrıca kapitalistleşme eğiliminin sürdüğü 1954 yılından sonra muhafazakar söyleminin sıklığını ve şiddetini artıran DP'nin oylarının düştüğüne ve Aydınlanma felsefesinin en önemli temsilcilerinden Kant'taki özel akıl kullanımını sınırlandıracak kamusal akıl temsil eden Anayasa Mahkemesi, Planlama Komisyonu, Yüksek İktisat Şurası ve İkinci Meclis gibi kurumları savunan CHP'nin oy oranının çarpıcı bir şekilde yükselmeye başladığına şahit olmaktayız. Bu durumda Türkiye'de siyasi partilerin retoriklerindeki muhafazakarlaşma ya da Aydınlanma vurgularının rağbet görmesi ya da başka bir deyişle toplumun muhafazakarlaşması ya da Aydınlanmacı bir anlamda modernleşmesi kapitalistleşme ve kalkınma sürecinden bağımsız bir değişken gibi görünmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de yaşanan muhafazakarlaşmanın her şeyden önce tek parti döneminde kültürel dünyaları pek fazla değiştirelemeyen ve bu dönemde nüfusun yaklaşık yüzde 70'ini oluşturan köylülerin, çok partili döneme geçişle birlikte muhafazakarlıklarının realize edilmesine ve su yüzüne çıkmasına bağlı olduğu söylenebilir. 1950 yılındaki seçim döneminde her iki partinin de kırsal kesimlerde yaptıkları propagandada ağırlıklı olarak dinsel söylemlere başvurdıkları hatırlanırsa, bunun geçerli bir neden olduğu sonucuna varılabilir. Ancak bununla birlikte bu dönemde yaşananın sadece siyasi sistemin değil, toplumun kendisinin muhafazakarlaşması olduğu vurgulanmalıdır. Yani siyasi sistemin muhafazakarlaşması, sadece zaten muhafazakar olan köylülerin bu yöndeki taleplerinin demokratikleşme süreci ile birlikte siyasi alana aktarılmasının bir sonucu değildir. 1946 yılından itibaren toplumun kendisi de yaşanan olayların etkisiyle daha muhafazakar hale gelmiştir.

Bunun en önemli göstergesi de, bir Aydınlanmacı geçmişini olmadığı için muhafazakarlaşma yönündeki propagandası daha inandırıcı olan DP'nin 1954 öncesinde büyük kentlerde daha başarılı olmasıydı. 1950 yılındaki genel seçimlerde İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük şehirlerde DP'nin CHP karşısında ezici bir üstünlüğü vardı. Bu durum 1954 yılındaki seçimlerde de değişmemişti. Buna karşılık her iki seçimde de CHP'nin başarılı olduğu yerler, Doğu'da en az gelişmiş olan bölgelerdi.

Yani İkinci Dünya Savaşı sonrası gözle görülür hale gelen muhafazakarlaşmanın bir nedeni köylülerin hem tek parti döneminde hem de çok partili döneme geçişle birlikte kapitalist kalkınma tarafından değiştirilemeyen durumuydu. Ya da bir başka deyişle toplumun geçmişten günümüze aktarılan ve hem kültürel hem de maddi dünyayı etkileyen tarihiydi. Bir diğer neden ise 1946 ila 1960 arasında ve İkinci Dünya Savaşı yıllarda bu dönemi etkileyecek olan toplumsal olaylardı.

Tarihsel bölümde aktarıldığı gibi tek partili döneminin “Köylü milletin efendisidir” gibi romantik söylemlere rağmen köylülere hem maddi hem manevi anlamda ciddi handikaplar yaratan politikalarının bir süre sonra köylüler tarafından tepkiyle karşılanması ve bu tepkinin yüzyıllardır değişmeyen düşünsel dünyalarının da etkisiyle dini terimlerle ifade edilmesi nedeniyle İkinci Dünya Savaşı sonrasında tek partinin aydınlanmacı politikalarına da bir tepkiye dönüşmesi bu olaylardan biri olarak sayılabilir. Kentlerde suç oranlarının artışı, cumhuriyetin yetiştirdiği yeni nesilde alkol tüketiminin rahatsız edici derecede yaygınlaşması gibi olaylar kentlerde de aynı dönemde şehirlerde de bu durumdan akla aşırı önem veren ve “ruhsal ihtiyaçları önemsemeyen” materyalizmin yani tek parti yönetiminin Aydınlanmacı karakterinin sorumlu olduğu gibi bir düşünce doğmasına neden olmuştu. Tabii ki tek parti dönemine ve CHP'ye her iki kesimde muhalefetin doğmasının nedenleri arasında iktisadi nedenlerin de olduğu hatırlatılmalıdır. Toplumun tümünde olduğu gibi iki kesimin de durumunda savaş yıllarında büyük bir kötüleşme vardı. İkinci Dünya Savaşı'nda tamamen iktisadi nedenlerle muhafazakarlaşma talebinde bulunan tek toplumsal grup ise esnaflardı. Ancak onların bu talebi de, sosyal bilimler literatüründe sıkça vurgulandığı gibi kapitalist kalkınma sürecine eski sistemdeki imtiyazlarını kaybetme korkusuyla muhalefet etme şeklinde olmamıştı. Tam tersine esnaflar, bir yandan

Türkiye'deki kapitalist kalkınma sürecini desteklerken diğer yandan büyük sermaye karşısında varolabilmek amacıyla kooperatifleşmeye çalışıyor ve buna ülke çapındaki esnaflar arasında dayanışma duygusunu arttırarak katkıda bulunabileceği düşünülen dini ve ahlaki duygulara vurgu yapıyordu.

Muhafazakarlaşma sürecinin kesintiye uğradığı 1952 yılında ise Türk kamuoyu yukarıda bahsedilen iki olayın etkisi altındaydı. Atatürk heykellerine yapılan saldırılar ve Yalman'a dinciler tarafından Malatya'da düzenlenen suikast. Bu iki olay, hem DP hem de CHP'nin din propagandasından vazgeçmesine neden olmuştu. 1954 yılından sonra DP'nin din propagandasını aşama aşama arttırmasına karşın Türkiye'de DP iktidarının keyfi ve öngörülemez davranışları ve otoriter eğilimleri kitlelerin başlıca önem verdikleri konu haline gelmişti. Muhafazakarlaşma taleplerinin önceki dönemde hızlı bir biçimde karşılanmış olması nedeniyle de DP'nin daha öte bir muhafazakarlaşmayı işaret eden retoriği toplumun bu dönemdeki talepleri ve ruh haliyle örtüşmüyordu.

Bu noktada Türkiye deneyimi, bir toplumun muhafazakarlaşmasının nedenleri ile ilgili olarak bize ne anlatabilir? Söylenecek şey, alkol tüketiminde bir artışın kentlerde muhafazakarlaşmaya yol açacağı, toplumda etkili olan ve Aydınlanmacı görüşleri savunan bir gazetecinin suikastının her zaman muhafazakarlaşma seviyesinin düşmesine neden olacağı ya da bir iktidarın otoriter eğilimlerinin bazı Aydınlanmacı fikirlerin yeniden itibar kazanmasına yol açacağı mıdır? Tüm süreç sadece tekil olaylar tarafından mı biçimlendirilmiştir?

Burada sanıyorum ki unutulmaması gereken, toplumsal bir değişimin nihai olarak toplumu oluşturan insanlar tarafından gerçekleştirildiğidir. Bir toplum ancak, bu insanların zihinsel ve pratik faaliyetleri sonucunda bir dönüşüme uğrayabilir. Toplumsal değişim sürecine bu şekilde bakıldığında yaşanan muhafazakarlaşmanın söz konusu tekil olaylar sonucunda gerçekleştiğini söylemek güçleşir. Varılması gereken sonuç, diğer olaylarla birlikte bu tekil olguların *insanlar üzerinde* yaptığı etkinin muhafazakarlaşmaya yol açtığıdır. Bu basit bir totoloji değildir. Çünkü belirli olayların belirli zamanlarda, belirli insanlar üzerinde ne tür bir etkide bulunacağının önceden bilinemeyeceğini işaret etmektedir. Goldman'ın İngiltere tarihi için söylediği

“İngiltere’nin modern sanayi atılımını zorunlu ya da kaçınılmaz kılacak hiçbir şey yoktu”⁷⁶⁵ sözlerinin, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Aydınlanma karşıtı bir muhafazakarlaşmanın yükselişine de uygulanabileceğini düşünüyorum. Ancak bu, geçmişteki olaylar arasında neden sonuç ilişkileri kurulamayacağı ve kurulan bu neden sonuç ilişkilerinin geleceğe dair öngörülerde bulunmak amacıyla kullanılamayacağı anlamına gelmez. Sadece geçmiş deneyimlerin gelecek için şaşmaz bir pusula olmadığı hatırd tutulmalıdır.

Bu anlayıştan yola çıkarak bu çalışmada da verili bir toplumsal sistem içerisinde yaşanan dönüşümlerde *insanların* ne tür bir etkide bulunduğu gösterilmeye çalışıldı. Bu, kapitalist kalkınmanın etkisi dışında hareket eden muhafazakarlaşma eğiliminin çözümlenmesinde olduğu kadar, ağırlıklı olarak Türkiye’nin bu dönemde hızla entegre olduğu uluslararası kapitalist sistemin belirleyiciliği altında gerçekleşen iktisadi alanla ilgili olarak da yapılmaya çalışıldı. Böylece 1946 yılından başlamak üzere Türkiye ekonomisinin ve iktisadi felsefesinin aşama aşama tarımsal üretimi ön plana alacak şekilde dönüşmesinin Türkiye’ye kapitalist dünya içerisindeki işbölümü dahilinde biçilen yeni rolle olduğu kadar Türkiye köylüsünün de özlemleriyle ve hafif sanayiye daha karlı bulan Türk sermayesinin de istekleriyle örtüştüğünü göstermek mümkün oldu. Aynı şekilde 1960 yılında planlı ekonomiye geçişin, DP iktidarının kendilerine sağlanan dış yardımları popülist bir şekilde kullanmasından şikayetçi olan uluslararası kurumlar kadar 1954 yılından beri neredeyse toplumun tüm kesimi tarafından dillendirilen bir talep olduğu fark edilebildi.

Son olarak muhafazakarlaşmanın ve diğer toplumsal değişim süreçlerinin sadece ne ekonomik sistemlerin ya da diğer olayların etkisi altında gerçekleşmediği bunun yerine bu süreçlerde insanların merkezi bir konumda olduğunun ileri sürüldüğü bu çalışma, bugün birçoğu kapitalizm kalkınma süreçlerinden kaynaklanan ya da bu süreçlerin ortadan kaldıramadığı sorunların çözümü için doğal olarak yine insanın merkezi bir konumda görülmesi gerektiği sonucuna varacaktır. Bugün dünyada yaşanan küresel ısınma, biyolojik çeşitliliğin ve çevrenin tahribatı gibi sorunların günahı başlı başına “bizden önce varolan ve bizim davranışlarımızı belirleyen” toplumsal sistemlere

⁷⁶⁵ Aktaran Mahoney, s.535

atılamaz. Yaşananların sadece sermayenin, kapitalizmin ya da yapıların değil aynı zamanda insanlığın suçu ve sorumluluğu olduğunun anlaşılması gerekir.

Bugün bu sorunların çözümü için kapitalizmin kısa vadeli çıkar peşinde koşmayı öngören iktisadi ve siyasi rasyonelinin ötesine geçen bir rasyonel tanımlamaya ihtiyaç var. Bunun da Aydınlanma geleneğine geri dönüş ve Aydınlanma karşıtı bir muhafazakarlıkla mücadele etmekle olabileceğini düşünüyorum. Kant 1784 yılında yazdığı makalesinde dönemini “aydınlanmış” değil “Aydınlanma’ya giden” bir çağ olarak tanımlamıştı.⁷⁶⁶ Bugün ise sadece Türkiye değil dünyada da aydınlanmış bir çağa girmek bir yana, Aydınlanma’ya gidişten bile vazgeçilmiş görülüyor. Yeniden Aydınlanma yoluna girmek Chakrabarty’nin dediği gibi insanlığın tek bir tür olduğunun farkına varması ve yaptığı kolektif yanlışlardan vazgeçmesiyle mümkün olabilir. Dolayısıyla Türkiye’de de ne başlı başına kapitalizmin, ne de yalnızca tarihsel olayların sorumlusu olduğu muhafazakarlaşma sorununu çözmek yine insanların kolektif faaliyetine kalacaktır. Kant haklı. “Kat edilecek çok yolumuz var.”

⁷⁶⁶ Kant, s.20

EK 1 – 1.Hasan Saka Hükümeti Programı (13 Ekim 1947) Söylem Analizi ⁷⁶⁷

Demokrasi rejimini kuracağız: 1
CHP inkılapçı bir partidir: 1
Siyasi emniyet, huzur ve haklara önem veriyoruz: 7
Cumhuriyet müesseslerine iki parti de hürmet göstermeli: 1
Aşırı sağ ve sola karşıyız: 1
Dış politikada “dünya barışı” politikasına bağlıyız: 2
Devlet kadrolarının rasyonelleşmesi konusuna eğileceğiz: 3
Geçim darlığına çare bulacağız: 2
Mesken bunalımı çözülecek: 1

⁷⁶⁷ Ek 1 ila Ek 8 arasında, hükümet programları üzerinde yapılan söylem analizinde yararlanılan kaynak için bkz: Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul: Baha Matbaası, 1968

EK 2 – 2.Hasan Saka Hükümeti Programı (18 Haziran 1948) Söylem Analizi

Dış siyasette “dünya barışına” bağlılık konusunda devam: 2

Sorunlar 2.Dünya Savaşı’nın mirası: 6

Siyasi huzur, emniyet ve haklar: 7

Cumhuriyet rejimine saygı, buna aykırı propagandayla mücadele edilecek: 1

Devlet kadrolarında tasarrufa gidilecek: 5

EK 3 – Şemsettin Günaltay Hükümeti Programı (24 Ocak 1949) Söylem Analizi

Sorunlar 2.Dünya Savaşı'nın mirası: 2
Orduya yatırıma devam: 1
Siyasi liberalizasyon sağlanacak: 1
Dış politikada dünya barışı devam: 3
Türk inkılabı prensipleri: 1
Siyasi huzur, emniyet, haklar: 6
Vicdan, din hürriyeti: 3
Aşırı sağ ve sola karşıyız: 1
Laiklik: 4
Teşkilat verimliliği, memurların vatandaşa iyi davranması: 5

EK 4 – 1.Adnan Menderes Hükümeti Programı (29 Mayıs 1950) Söylem Analizi

Milli irade, tarihte ilk defa, zafer, yeni devir: 5

Eski devri suçlama: 11

Tek Parti zihniyeti tasfiye edilecek: 2

Tarıma kalkınmanın motoru olacak:

Aşırı sol, irtica: 6

Milli ahlak, eğitim sistemi, din hürriyeti: 5

Demokrasi insan hakları: 5

Devlet cihazı reform, verimli hale getirilecek: 2

Müdahaleci kapitalist, bürokratik, inhisarcı : 2

Devletçilik verimsiz : 7

Devlet hizmetlerinde tasarruf: 10

Yatırım: 2

Özel sermaye: 5

Yabancı sermaye: 1

Dış ticaret serbest: 1

Vergi reformu: 2 → Bu konudan bahsedilirken, halihazırdaki vergi reformunun vatandaşları sıktığı özellikle vurgulanıyor. CHP'nin programında yoktu bu.

EK 5 – 2.Adnan Menderes Hükümeti Programı (30 Mart 1951) Söylem Analizi

Partimiz Anayasa uygun hareket eder: 1
Mecliste görüş birliği vardır: 2
14 Mayıs bir inkılaptır ve DP iktidarı bunun bekçisidir: 4
Kökü dışarıda olan gizli kuvvetler 14 Mayıs'ın kazanımlarını yok etmek amacıyla DP'ye saldırıyor: 5
Hükümet, fikir hürriyeti adı altında bu kuvvetlere sert davranmaktan alıkonulamaz: 3
Vicdan hürriyeti: 4
“Medeni fikirler” önemli: 1
Matbuat hürriyeti, hakaret özgürlüğü değildir. Hakaret edenlere sert davranırız: 4
Siyasi buhrandan bağışık güçlü bir devlet kuracağız: 5
Halk iktidarı: 1
Ordu ve milli müdafaa güçlendirilecek: 3
ABD büyük dostumuz: 1
Tasarruf: 2
Ziraat ön plana alınacak: 3
Orman kanunu: 2
Sosyal adalet, işçi hakları, sendika: 4
Eğitimde, gelenek ve görenek öne çıkmalı: 3
Dış siyasette BM ideali: 3

EK 6 – 3.Adnan Menderes Hükümeti Programı (24 Mayıs 1954) Söylem Analizi

Yeni programımız eski programlarımızla süreklilik gösteriyor: 4
Program milletimiz ve TBMM tarafından benimsenmiştir: 2
14 Mayıs, inkılap ve devrim anlamına geliyor: 1
Ancak yapacaklarımız var, sorunlar da bunun bir geçiş dönemi olmasından kaynaklanıyor: 3
Muhalefet ölçsüz hürriyeti kötüye kullanıyor. Sövgü, hakaret kabul edilemez: 11
Muhalefet aslında demokrasiye karşı, geçmişte yaptıklarını unutmadık: 15
Eleştiriler düzen bozucu, izin vermeyeceğiz: 12
Düzeni koruyacak olan DP hükümetidir: 8
Tüm tahriklere karşın vatandaş DP'ye güveniyor: 3
Memurlar, çok partili rejime ayak uydurabildikleri için övgüyü hak ediyorlar: 6
Bize devredilen ülke, yanlış zihniyet ve kötü yönetimden dolayı tam bir harabeydi: 3
Sosyal adalet, küçük esnafın yanındayız: 5
Dış siyasette BM ve dünya barışı idealine bağlıyız. İttifaklarımızı artıracacağız: 13
Dost ABD'ye minnettarız: 3
Hükümetimiz 4 yılda çok başarılıydı, bunu rakamlarla gösterebiliriz: 24

EK 7 – 4.Adnan Menderes Hükümeti Programı (14 Aralık 1955) Söylem Analizi

Halk geçmiş programlarımızı ve bizi onayladı, dolayısıyla anlayışta değişikliğe gerek yok: 2

Tasarruf yapmamız gerekli: 1

Devletçilik, bürokratik müdahale: 1

Geçmiş programlarımız başarılı ve çok olumlu neticeler verdi: 5

İcraatlarımızın tam meyvelerini toplamak için vakte ihtiyaç var: 3

Sıkıntılar var, halledeceğiz: 4

Hakaretlerin önlenmesi için yasal düzenlemeler gerekli: 1

Harici siyaset aynı: 5

Dost ABD: 1

EK 8 – 5.Adnan Menderes Hükümeti Programı (4 Aralık 1957) Söylem Analizi

Eski programlarla aynı çizgideyiz: 3
Öncekiler hep onaylandı: 1
Dünya hızla değişiyor, çok çalışmalıyız: 12
Bize bırakılan miras kötü: 1
Hükümet hızlı kalkınma için uğraşırken, düzen bozucu eleştiriler kabul edilemez: 16
Muhalefeti komünistlikle suçlama: 1
Fiyat istikrarı, fiyat artışları önlenec: 3
Önceki programlar başarılıydı: 19
Dost ABD: 4
Dış dünyada Soğuk Savaş tehlikesi var, barış hala kurulamadı: 4
Biz bu ortamda Hür devletler içinde olmalıyız: 17
Arap ülkeleriyle yakınlık: 3
Dış yardım arayacağız: 3
Kıbrıs'ta taviz yok: 3
Ordumuz önemli: 5

KAYNAKÇA

Kitaplar

Adorno, Theodor W. **Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi**, İstanbul : İletişim Yayınları, 2007.

Adorno, Theodor W. **Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar**, İstanbul: Metis Yayınları, 2005

Ağaoğlu, Samet, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul : Baha Matbaası, 1972.

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye : 1945-1980**, İstanbul : Hil, 1996.

Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi, 1945-1971** Ankara : Bilgi Yayınevi, 1976

Arcayürek, Cüneyt, **Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1983

Aren, Sadun. **100 Soruda Ekonomi El Kitabı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968

Arndt, Heinz Wolfgang. **Economic Development: The History of an Idea**, Chicago : University of Chicago Press, 1987

Albert, Mitchael ve Naom Chomsky, **Bilim ve Postmodernizm Tartışmaları: Postmodernizm ve Sol**, İstanbul : BGST Yayınları, 2008.

Atay, Tayfun. **Din Hayattan Çıkar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.63

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam (İkinci Cilt)**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1973

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam (Üçüncü Cilt)**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1968

Aydın, Zülküf, **The Political Economy of Turkey**, London ; Ann Arbor, MI : Pluto Press, 2005

Bacon, Francis. **Novum Organum: Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler**, Ankara : Doruk, 1999

Başar, Ahmet Hamdi. **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, İstanbul: Tan Matbaası, 1945

- Bektaş, Arsev. **Siyasal Propaganda: Tarihsel Evrimi ve Demokratik Toplumdaki Uygulamaları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2002
- Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973
- Burçak, Rıfkı Salim, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Ankara: [s.n.], 1998
- Burke, Edmund. **Reflections on the Revolution in France** London: Pall-Mall, 1791
- Carr, Edward Hallett ve Josep Fontana, **Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık**, İstanbul: İmge Kitabevi, 1992
- Copeaux, Etienne. **Türk Tarih Yazımından Türk Tarih Sentezine**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000
- Corm, Georges. **21.Yüzyılda Din Sorunu**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008
- Çağaptay, Soner. **İslam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey : Who is a Turk?**, London: Routledge, 2006
- Dansuk, Ercan, **“Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi”**, Ankara: DPT, 1997
- Demirer, Mehmet Arif, **Menderes ve Dövizler: Dünya Bankası Olayı**, Ankara : Lazer Ofset Matbaa, 2006
- Dirlik, Arif, **Postkolonyal Aura : Küresel kapitalizm çağında üçüncü Dünya eleştirisi**, İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi, 2005.
- Dube, Shyama Charan, **Modernization And Development The Search for Alternative Paradigms**, London: Zen Books, 1998
- Durkheim, Emile, **İntihar**, İstanbul: Cem Yayınları, 2002
- Eczacıbaşı, Nejat, F., **Kuşaktan Kuşağa**, İstanbul : Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1982
- Eroğul, Cem. **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1970.
- Fraser, Lindley. **Propaganda**, London ; New York : Oxford University Press, 1957
- Frank, Andre Gunder. **Capitalism and Underdevelopment in Latin America**, New York: Monthly Review Press, 1969
- Garih, Üzeyir, **İş Hayatımdan Kesitler ve Gençlere Tavsiyeler**, İstanbul : Hayat, 2000.

- Gevgilili, Ali. **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987
- Giritlioğlu, Fahir. **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965, s.295
- Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul : Varlık Yayınevi, 1963.
- Gülalp, Haldun, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Ankara : Yurt Yayınevi, 1983.
- Hampsher-Monk, Iain. **A History of Modern Political Thought**, Carlton: Blackwell Publishing, 1992
- Harrison, David. **The Sociology of Modernization and Development**, London: Unwin Hyman, 1998
- Heper, Metin, **Türkiye’de Liderler ve Demokrasi**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- Hitler, Adolf. **Kavgam**, İstanbul : Havass, 1977
- Horkheimer, Max, **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005
- Hoselitz, Bert. **Ekonomik Kalkınmanın Sosyolojik Yönleri**, Ankara: Yarı Yayınları, 1970
- İlkin, Selim ve İlhan Tekeli, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ankara : OrtaDoğu Teknik Üniversitesi, 1974.
- Jäschke, Gotthard. **Yeni Türkiye’de İslamlık**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972
- Lescott, James. **50’er Jahre Das Jahrzehnt in Bildern**, London: Parragon, Tarih Yok
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. **Politikada 45 Yıl**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999
- Karaömerlioğlu, Asım. **Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyeti Döneminde Köycü Söylem**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006
- Karpat, Kemal H. **Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System**, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1959.
- Kılıçdaroğlu, Kemal, **Türkiye iktisat kongresi 22-27 Kasım 1948**, Ankara : Devlet Planlama Teşkilatı, 1997.
- Kili, Suna, **1960-1975 döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde gelişmeler : siyaset bilimi açısından bir inceleme** İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976.

Kıray, Mübeccel. **Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984.

Kıray, Mübeccel ve Jan Hinderink, **Social Stratification as an Obstacle to Development**, New York: Praeger Publishers, 1970.

Koç, Vehbi, **Hayat Hikayem**, İstanbul : Vehbi Koç Vakfı, 1987

Koçak, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi: 1938-1945: Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul : İletişim, 2003

Konyar, Hürriyet. **Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999

Köker, Levent. **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990

Lerner, David. **The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East**, London : Free Press of Glencoe, 1964

Lockwood, David, **Solidarity and Schism : 'The Problem of Disorder' in Durkheimian and Marxist Sociology**, New York : Oxford University Press, 1992.

Manvell, Roger ve Heinrich Fraenkel. **Dr.Goebbels: His Life and Death**, New York: Pyramid Books, 1961

Mardin, Şerif. **Din ve İdeoloji**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000

Mardin, Şerif. **Bediüzzaman Said Nursi Olayı-Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.25-26

Marx, Karl. **Alman İdeolojisi ;** İstanbul: Sol Yayınları, 1992

Marx, Karl. ve Friedrich Engels, **Din Üzerine**, Ankara : Sol Yayınları, 1976

Marx, Karl. **Kapital Cilt 1**, İstanbul: Sol Yayınları, 1986

Noelle-Neumann, Elisabeth. **Kamuoyu-Suskunluk Sarmalının Keşfi**, Ankara: Dost Kitapevi, 1998

Nurkse, Ragnar. **Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü**, İstanbul: Menteş Kitapevi, 1964

Özbudun, Ergun. **Social Change and Political Participation in Turkey**, Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1976

Özdalga, Elisabeth, **İslamcılığın Türkiye Seyri Sosyolojik Bir Perspektif**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006

Öztürk, Kazım. **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul: Baha Matbaası, 1968

Pakdemirli, Ekrem. **Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal Görünümü**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991

Parsons Talcott ve Neil J.Smelser, **Economy and Society: A Study in the Integration of Economic and Social Theory**, Glencoe, Illinois: The Free Press, 1956

Perinçek, Doğu. **Atatürk : Din ve Laiklik Üzerine**, İstanbul : Kaynak Yayınları, 1999.

Pratkanis, Anthony R. ve Eliot Aronson, **Age of propaganda : The Everyday Use and Abuse of Persuasion** New York : W.H. Freeman, 1992, s.11-12

Polanyi, Karl, **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, İstanbul : İletişim Yayınları, 2000

Smith, Adam. **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (Abridged by Laurence Dickey)**, Indiana: Hacket Publishing, 1993

Smith, Adam. **The Theory of Moral Sentiments**, Philadelphia: Anthony Finley, 1817

Spybey, Tony. **Social Change, Development & Dependency**, Cambridge: Polity Press, 1992

Sunar, İlkay, **Düşün ve Toplum**, Ankara : Birey ve Toplum Yayınları, 1986

Tayanç, Tunç. **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973

Tezel, Yahya Sezai. **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Thornburg, Max, **Turkey: An Economic Appraisal**, New York : The twentieth century fund, 1949

Tocqueville Alexis D., **The Old Regime and The Revolution**, New York: Harper Brothers Publishers, 1856

Todaro, Michael P. ve Stephen C. Smith, **Economic Development**, Harlow : Addison-Wesley, 2009

Toker, Metin, **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970

Thompson, E.P.**Avam ve Görenek**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

- Toprak, Binnaz, **Islam and Political Development in Turkey**, Leiden: E.J.Brill, 1981
- Touraine, Alain. **Modernliğin Eleştirisi**, İstanbul: Yapı Kredi, 2002
- Tunaya, Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003
- Tuncer, Erol. **1946 Seçimleri**, Ankara: TESAV, 2008
- Turgut, Serdar, **Demokrat Parti döneminde Türkiye Ekonomisi: Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme**, Ankara: Adalet Matbaacılık, 1991
- Wallerstein, Immanuel. **World - Systems Analysis**, London: Duke University Press, 2005
- Weber, Max. **The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism**, London: Routledge, 2001
- Yalman, Ahmet Emin. **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970
- Yalman, Ahmet Emin (Yayına Hazırlayan Erol Şadi Erdiñ), **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (Cilt 2)**, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret, 1997
- Yenal, Oktay. **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, İstanbul: Homer Kitabevi, 2003
- Yıldırım, Sinan. **The Mass Mobilization in the Elections of the Democrat Party Period**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Boğaziçi University Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, 2002, s.27

Dergi Makaleleri

Buğra, Ayşe. “İktisat Siyasete Karşı”, **Toplum ve Bilim**, 2002/2003 Kış Sayısı, ss.23-43

Cassiser, Ernst, “Aydınlanma Çağının Düşünme Biçimi”, **Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı**, 2000, s.37-51

Dellaloğlu, Besim F. “Bir Giriş – Adorno Yüz Yaşında” **Cogito**, Sayı:36, Temmuz 2003, s.13-37

Foucault, Michel. “Aydınlanma Nedir?”, **Toplumbilim**, Sayı 11, Temmuz 2000, ss.69-77

Jung, Dietrich. “‘Secularism’: A Key to Turkish Politics”, **International Discourse**, Vol.12, No:2, 2006, ss.129-154

Kanra, Bora. “Democracy, Islam, and Dialogue: The Case of Turkey”, **Government and Opposition**, Vol. 40, no. 4, September 2005, ss.515-539

Kant, Immanuel. “‘Aydınlanma Nedir’ Sorusuna Yanıt”, **Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı**, 2000 ss.17-23

Karpat, Kemal H., The Turkish Elections of 1957, **Western Political Quarterly**, 14:2 Haziran 1961, ss.436-459

Karaömerlioğlu, M. Asım. “Türkiye’de Çok-Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri,” **Toplum ve Bilim**, No. 106, 2006, ss. 174-191

Karaömerlioğlu, M. Asım. Tepeden Bir Reform Denemesi: Çiftçi Topraklandırma Kanunu’nun Hikayesi”, **Birikim**, Mart 1998, No:107, ss.31-47.

Miller, Clyde R. “Some Comments on Propaganda Analysis and the Science of Democracy” **The Public Opinion Quarterly**, Vol. 5, No. 4, Kış 1941, ss. 657-665

Le Baron, Bentley. “Marx on Human Emancipation”, **Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique**, Vol. 4, No. 4 Dec., 1971, ss.559-570

Lee, A.M., “The Analysis of Propaganda: A Clinical Summary”, **The American Journal of Sociology**, Vol. 51, No. 2. Eylül 1945, ss. 126-135.

Mahoney, James. ”Path Dependence in Historical Sociology”, **Theory and Society**, Vol.29, No.4, Ağustos 2000, ss.507-548

Nispet, Robert A. “Conservatism and Sociology”, **The American Journal of Sociology**, Vol. 58, No. 2, Sep. 1952, ss.167-175

Reed, Howard A. 'Revival of Islam in a Secular Turkey', **The Middle East Journal**, 8 (1954), ss. 267-282.

Schmidt, J. "Aydınlanma Neydi", **Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı**, 2000, ss.23-37

Silverstein, B. "Toward a Science of Propaganda", **Political Psychology**, Vol. 8, No. 1 (Mart 1987), ss.49-59

Stirling, Paul. "Religious Change in Republican Turkey". **Middle East Journal**, No: 12, 1958 ss.395-408

Thomas, Lewis V., Recent Developments in Turkish Islam., **Middle East Journal**, No:6, 1952, ss.22-40

Viereck, Peter, "Conservatism Revisited", "**Harper's Magazine**", Vol.199 No:1191 Ağustos 1949, ss.60-85

Young, Frank W. "Durkheim and Development Theory" **Sociological Theory**, Vol. 12, No. 1 Mart 1994, ss. 73-82

Kitaplardan makale ya da bölümler

Atay, Tayfun, “Gelenekçilikle Karşı-Gelenekçiliğin gelgitinde Türk “Gelenekçi” Muhafazakarlığı”, Ahmet Çiğdem (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss.154-162

Boratav, Korkut. ”İktisat Tarihi (1908-1980)”, Sina Akşin (Haz.), **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980** içinde, İstanbul: Milliyet Kitaplığı, (Basım tarihi belli değil), ss.297-379

Buğra, Ayşe. “Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye’de E.P.Thompson’ı Okumak”, Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinc Yeldan (Ed.) **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim ve Sınıflar** içinde.İstanbul : İletişim Yayınları, 2003, ss.191-219

Smith, Iain Duncan. “The Renewal of Society”, Gary Streeter (Ed) **There is such a thing as society** içinde, London: Politico’s Publishing, 2002, ss.30-37

Ercan, Fuat. “Toplum(lar) ve Ekonomi(ler): Toplumsal Değişme Sürecinde Toplumsal ve Ekonomik Yapılar” Tamer İşgüden (Ed.). **Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum** içinde. İstanbul : Beta Basım Yayım Dağıtım, 1995, ss.2-88

Göka, Erol ve diğerleri, “Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazkârı ve Kaygan Siyasal Tercihi”, Ahmet Çiğdem (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss.302-314

Gökmen, Özgür, “Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi’nde Muhafazakar Yönelimler”, Ahmet Çiğdem (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss.132-136

Graf, Friedrich Wilhelm. “Protestan Köktendinciliği ve Liberal Hukuk Devleti”, Hasan Coşkun (Ed.). **Köktendincilik ve Çoğulculuk - Fundemantalismus und Pluralismus** içinde. Ankara: Türk Alman Kültür Üsleri Kurulu Yayın Dizisi, 1996, ss.27-37

İşgüden, Tamer. “Gelişme Kuramları” Tamer İşgüden (Ed.). **Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum** içinde. İstanbul : Beta Basım Yayım Dağıtım, 1995, ss.140-166

Kansu, Aykut, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, ‘Sosyal Mesele’ ve ‘İmtimai Siyaset’”, Ahmet Çiğdem (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss.118-132

Keyder, Çağlar, “Türkiye Demokrasinin Ekonomi Politikası”, Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak (Ed.). **Geçiş Sürecinde Türkiye** içinde, İstanbul: Belge Yayıncılık, 1990, ss.38-65

Mert, Nuray. “Muhafazakârlık ve Laiklik”, Ahmet Çiğdem (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss.314-318

Özipek, Bekir Borat, “Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye”, Ahmet Çiğdem, (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss.66-70

Türkay, Mehmet, “Gelişme İktisadının Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı”, Tamer İşgüden (Ed.). **Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum** içinde. İstanbul : Beta Basım Yayım Dağıtım, 1995, ss.112-139.

Türkay, Mehmet. “Gelişme İktisadının Gelişmesi”, **Toplum(lar) ve Ekonomi(ler): Toplumsal Değişme Sürecinde Toplumsal ve Ekonomik Yapılar**, ss.167-199.

Türkay, Mehmet. “Gelişme: Kavramsal Köken ve Yorumlar”, ” Tamer İşgüden (Ed.). **Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum** içinde. İstanbul : Beta Basım Yayım Dağıtım, 1995, ss.101-112

Zürchner, Erich, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık”, Ahmet Çiğdem (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss.40-44

Resmi Raporlar

Devlet Planlama Teşkilatı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006)**, Ankara, 2007

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, **Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler**, Ankara, 1951

Organisation for European Economic Co-operation, **Economic conditions in Turkey**. Paris, 1956.

Turkish Industrial Assistance Commission, **Turkey, A Promising Field for Foreign Investment**, Ankara: The Commission, 1957

Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler: 1923-2007**, Ankara, 2007

United States. Bureau of Foreign Commerce, **Investment in Turkey : Basic Information for United States Businessmen**. Washington : U.S. Govt. Print. Off., 1956.

İnternetten Alınan Belgeler

Chakrabarty, Dipesh. "The Climate of History: Four Theses", **Eurozine**, <http://www.eurozine.com/articles/2009-10-30-chakrabarty-en.html>

Davidson, Neil. "Enlightenment and Capitalism", **International Socialism**, 6 Nisan 2006, <http://www.isj.org.uk/index.php4?id=183&issue=110>

Decartes, Rene. **Meditations on First Philosophy in which are demonstrated the existence of God and the distinction between the human soul and the body**, <http://www.marxists.org/reference/archive/descartes/1639/meditations.htm>

Guelzo, Allen C. "Capitalist Tool", **Books&Culture**, 7 Ocak 2007, <http://www.christianitytoday.com/bc/2007/julaug/21.24.html>.

Gazete ve Dergiler

Milliyet, 1946-1960

Vatan, Şubat 1946 - Temmuz 1947; Ocak 1950-Mayıs 1950

Ulus, Nisan 1946 – Temmuz 1947; Ocak 1950-Eylül 1951; Ekim 1953 – Haziran 1955

Cumhuriyet, Mart 1943 – Mayıs 1943; Ocak 1946 – Aralık 1947; Ocak 1952 – Eylül 1952

Zafer, Ocak 1953 – Eylül 1953

Cephe, 1945-1946

Forum, 1954-1955

İstanbul, 1954

Meydan Mizah Dergisi, Ocak 1950 – Nisan 1950

Sebilürreşad, 1948-1951; 1954-1960

Türk Düşüncesi, 1953-1954

Yeni İnci, 1954

Yücel, 1939, 1944, 1950